

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

департамент
ПРАВО

ГОДИШНИК 2013

година втора • том втори

София, 2014 г.

ГОДИШНИК НА ДЕПАРТАМЕНТ „ПРАВО“
НА НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
2013
YEARBOOK OF THE LAW DEPARTMENT
OF NEW BULGARIAN UNIVERSITY
2013

**Редакционна колегия
на Годишника**

проф. д-р Благой Видин	ръководител на департамент „Право“; ръководител на секция „Публичноправни науки“
проф. д-р Румен Владимиров	ръководител на секция „Наказателноправни науки“
проф. Владимир Петров, д.ю.н.	ръководител на секция „Гражданскоправни науки“
доц. д-р Катерина Йочева	съставител, отговорен редактор, дизайн и оформление, редактор и/или автор на преводите от и на английски език

Департамент „Право“
НБУ, корпус 1, стаи 410 и 412
ул. Монтевидео № 21
София 1618

В Годишника е отразено състоянието на правото към 31.12.2013 г.

© Бл. Видин, Ек. Матеева, М. Бобатинов, Г. Минов, Р. Владимиров,
С. Матеева, Д. Топчийска, М. Новкиришка, Е. Танчев, Ек. Михайлова,
М. Златарева, К. Йочева, В. Манева, И. Стайков, П. Неделева,
Цв. Петкова, Ж. Велчев, Д. Марчева, Ел. Недялкова, М. Илиев,
Д. Стоянов, 2014, автори

© НБУ, 2014, издател

ISSN 1314–8087

Не се допуска възпроизвеждане в цялост или на части от статиите,
публикувани в Годишника, без изричното съгласие на носителите на
авторското право и без посочване на източника и името на автора.

Съдържание

ТОМ 1

Списък на използвани съкращения	7
Prof. Blagoy Vidin, Ph. D. Review of the Developments of the Law Department of New Bulgarian University in 2013	10
проф. д-р Благой Видин Развитие на Департамент „Право“ на Нов български университет през 2013 г. – обзор	11
Prof. Ekaterina Mateeva, Dr. Habil. The Notaries’ Competence as Explicitly Imposed Public Power of the Notary	20
проф. Екатерина Матеева, д.ю.н. Нотариалната компетентност като изрично възложено субективно правомощие на нотариалния орган	21
Prof. Dr. Mario Bobatinov, Georgi Minov Effects of the Rescission and the Termination of Financial Lease Contracts by the Lessee in Case of the Lessor’s Default	58
проф. д-р Марио Бобатинов, Георги Минов Разваляне и прекратяване на договора за финансов лизинг от лизингополучателя при виновно неизпълнение от страна на лизингодателя. Последици	59
Prof. Roumen Vladimirov, Ph. D. International and European Rules Concerning the Trafficking in Human Beings and their Transposition in the Criminal Code of Bulgaria	72
проф. д-р Румен Владимиров Международни и европейски норми относно трафика на хора и тяхното транспониране в българския Наказателен кодекс	73
Prof. Dr. Sofka Mateeva, Denitza Topchiyska, Ph. D. Media and Law	90
проф. д-р Софка Матеева, д-р Деница Топчийска Медии и право	91

Prof. Malina Novkirishka, Ph. D.

Imperial Decrees and Role of the Roman Emperors in Justice..... 112

проф. д-р Малина Новкиришка

Императорските декрети и ролята на императора в правораздаването..... 113

проф. д-р Евгени Танчев

Класически и съвременни въпроси на доктрината
и практиката за учредителната власт 130

Prof. Evgeni Tanchev, Ph. D.

Classic and Modern Issues of Constituent Power Doctrine and Practice 131

Prof. Ekaterina Mihaylova

The Acts on the Political Parties in the Republic of Bulgaria since 1989..... 152

проф. Екатерина Михайлова

Законите за политическите партии в Република България след 1989 година..... 153

Assoc. Prof. Margarita Zlatareva, Ph. D.

Supranational EU Law Procedures in the Civil Procedure 170

доц. д-р Маргарита Златарева

Наднационални процедури от правото на ЕС в гражданския процес..... 171

Assoc. Prof. Katerina Yocheva, Ph. D.

The Holy See as a *sui generis* Subject of International Law 196

доц. д-р Катерина Йочева

Светият престол като *sui generis* субект на международното право..... 197

Assoc. Prof. Veselina Maneva, Ph. D.

Legal Institute of the Agent and the Representative
in the Trade Marks Law of the Republic of Bulgaria 220

доц. д-р Веселина Манева

Правната фигура на агента и представителя
в марковото право на Република България 221

ТОМ 2

Списък на използвани съкращения	241
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov, Ph. D. Legal Characteristics of the Right to Health and its Relationship with the Social Security Rights to and the Right Free Access to Medical Care	244
доц. д-р Ивайло Стайков Правна характеристика на правото на здраве и съотношението му с правото на здравно осигуряване и правото на безплатно ползване на медицинско обслужване	245
Petya Nedeleva, Ph. D. Establishment, Powers and Activities of the Commissariat for Jewish Affairs	260
гл. ас. д-р Петя Неделева Създаване, правомощия и дейност на Комисарство за еврейските въпроси	261
Tsvetalina Petkova, Ph. D. Acquisitive Prescription of Immovable Property in the Foreign Legislation	284
гл. ас. д-р Цветалина Петкова Придобиване по давност на недвижим имот в чуждестранното законодателство	285
Zhivko Velchev, Ph. D. The State as a Subject of International Offence and of International Responsibility	302
д-р Живко Велчев Държавата като субект на международно престъпление и на международна отговорност	303
Dejana Marcheva, Ph. D. Towards the Concept of Administrative Procedure	314
д-р Деяна Марчева Към понятието за административна процедура	315
Elena Nedyalkova Specialised Authorities Competent in the Programme for Protection of Persons Threatened in connection with Criminal Procedure	336
гл. ас. Елена Неद्याлкова Специализирани органи, компетентни по Програмата за защита на застрашени лица в наказателното производство	337

Mihail Iliev

Legal Effect of the Collective Agreement 350

Михаил Илиев

Действие на колективния трудов договор 351

Dimitar Stoyanov

Compensation for Non-Pecuniary Damage of the Pretendent Prosecution
(Civil Claimant) in the Criminal Procedure 376

Димитър Стоянов

Обезщетяване на неимуществените вреди на гражданския ищец
в наказателния процес 377

Списък на използвани съкращения

абз.	абзац
АГК	Австрийски Общ граждански кодекс
адм. д.	административно дело
ал.	алинея
АНК	Административнонаказателен кодекс
АПК	Административнопроцесуален кодекс
арг.	аргумент
АС	арбитражен съд
БЗНС	Български земеделски народен съюз
БКП	Българска комунистическа партия
БНБ	Българска народна банка
БНР	Българско национално радио
БНТ	Българска национална телевизия
бр.	брой
БТПП	Българска търговско-промишлена палата
в.	век
ВАС	Върховен административен съд
вж.	виж
ВКС	Върховен касационен съд
ВНС	Велико народно събрание
г.	година
ГКН	Граждански кодекс на Нидерландия
ГКРФ	Граждански кодекс на Руската федерация
гл.	глава
ГПК	Граждански процесуален кодекс
ДВ	Държавен вестник на Република България
ДЕО	Договор за създаване на Европейската общност
ДЕС	Договор за Европейския съюз
ДПС	Движение за права и свободи
др.	други
ДФЕС	Договор за функционирането на Европейския съюз
ДФЛ	Договор за финансов лизинг
ЕЗП	Европейска заповед за плащане
ЕК	Европейска комисия
ЕКПЧ	Европейска конвенция за правата на човека (Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи на Съвета на Европа)
ЕС	Европейски съюз
ЕСПЧ	Европейски съд по правата на човека
ЕТ	едноличен търговец
ЗАПСП	Закон за авторското право и сродните му права
ЗБН	Закон за банковата несъстоятелност
ЗГР	Закон за гражданската регистрация
ЗДвП	Закон за движението по пътищата
ЗДОИ	Закон за достъп до обществена информация

ЗЗД	Закон за задълженията и договорите
ЗЗдр	Закон за здравето
ЗЗК	Закон за защита на конкуренцията
ЗЗКИ	Закон за защита на класифицираната информация
ЗЗЛД	Закон за защита на личните данни
ЗЗЛЗВНП	Закон за защита на лица, застрашени във връзка с наказателно производство
ЗЗН	Закон за защита на нацията
ЗЗО	Закон за здравното осигуряване
ЗКИ	Закон за кредитните институции
ЗМВР	Закон за Министерството на вътрешните работи
ЗМГО	Закон за марките и географските означения
ЗМТА	Закон за международния търговски арбитраж
ЗН	Закон за наследството
ЗННД	Закон за нотариусите и нотариалната дейност
ЗОДОВ	Закон за отговорността на държавата и общините за вреди
ЗПД	Закон за промишления дизайн
ЗПК	Закон за потребителския кредит
ЗПП	Закон за политическите партии
ЗПРПМ	Закон за патентните и регистрация на полезните модели
ЗРТ	Закон за радиото и телевизията
ЗСВ	Закон за съдебната власт
ЗЮЛНЦ	Закон за юридическите лица с нестопанска цел
ИГК	Испански граждански кодекс
изм. и доп.	изменен и допълнен
изр.	изречение
ИтГ	Италиански граждански кодекс
к. д.	конституционно дело
КЕВ	Комисарство по еврейските въпроси
кн.	книга
КРБ	Конституция на Република България
КС	Конституционен съд на Република България
КТК	Кодекс на търговското корабоплаване
ЛО	лизингов обект
МП	Министерство на правосъдието
МПС	моторно превозно средство
МС	Министерски съвет
НАОА	Национална агенция по оценяване и акредитация
напр.	например
НБУ	Нов български университет
НК	Наказателен кодекс
НКС	Национален координационен съвет
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
НС	Народно събрание на Република България
обн.	обнародван
ОВ	Официален вестник на Европейския съюз

ОЗРФН	Основи на законодателството на Руската Федерация за нотариата
ОМО	„Обединена македонска организация „Илинден” –
„Илинден”	партия за икономическо развитие и интеграция
ПИРИН”	на населението”
ООН	Организация на обединените нации
ОСГК на ВС	общо събрание на гражданската колегия на Върховен съд
ОСГТК	общо събрание на гражданската и търговските колегии
отм.	отменен
ППВС	Постановление на Пленума на Върховния съд
пр. н. е.	преди новата ера
пр. Хр.	преди Христа
пр.	прочие
респ.	респективно
стр.	страница
САС	Софийски административен съд
СГС	Софийски градски съд
СДС	Съюз на демократичните сили
СЗО	Световна здравна организация
СИО	съпругеска имуществена общност
СК	Семеен кодекс
сл. Хр.	след Христа
сл.	следващи
СМИ	средства за масова информация
СМК	средства за масова комуникация
стр.	страница
т.	точка
т. е.	тоест
т. н.	така нататък
т. нар.	така наречен
ТЗ	Търговски закон
ФГК	Френски граждански кодекс
ФЛ	физическо лице/физически лица
ФРГ	Федерална република Германия
ЦДИА	Централен държавен исторически архив
цит. съч.	цитираното съчинение
чл.	член
ШГК	Швейцарски граждански кодекс
ШИС	Шенгенска информационна система
ЮЛ	юридическо лице/юридически лица

Ключови думи

*Право на здраве,
здравно осигуряване,
медицинско обслужване,
световна здравна органи-
зация, конституция,
осигурително право*

Key words

*Right to Health,
Health Security, Medical
Care, World Health
Organisation, Constitution of
the Republic of Bulgaria,
Social Security Law*

**Assoc. Prof. Ivaylo
Staykov, Ph. D.**

*Member of
the Law Department of
New Bulgarian University,
e-mail: istaikov@nbu.bg*

*Associate Professor
of Labour and Social Insur-
ance Law at the Law
Department of NBU*

*Areas of specializa-
tion: labour law, social in-
surance law, anti-
discrimination law,
comparative law
and mediation*

*Author of mono-
graphs and articles in pro-
fessional periodicals in
Bulgaria and abroad*

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov, Ph. D.

Legal Characteristics of the Right to Health and its Relationship with the Social Security Rights and the Right to Free Access to Medical Care

The subject-matter of the present study is the legal characteristics of the right to health and its relationship with the social (health) security rights to and the right to free access to medical care.

Based on the analysis of the pertinent legal instruments on international and international level a conclusion is drawn that the absence of explicitly defined 'right to health' in the Constitution of the Republic of Bulgaria as well in the national legislation currently in force does not necessarily mean that such right does not exist in the national legislation only that this is not done in explicit manner and it should be formulated in interpretative manner.

Subject of consideration are the two basic constitutional rights under Article 52 (1) of the Constitution of the Republic of Bulgaria, in particular the right to health insurance and the right to free access to medical care in which the right to health is embodied and at the same time is hidden.

доц. д-р Ивайло Стайков

Правна характеристика на правото на здраве и съотношението му с правото на здравно осигуряване и правото на безплатно ползване на медицинско обслужване

I. Здравноосигурителните отношения са вид обществени отношения. По своя генезис те са икономически отношения от сферата на преразпределението на социални блага. Регулирани от правните норми, те са превръщат в правоотношения. Тези обществени отношения нямат друго битие извън правото. В основата им стои правото на здраве¹.

Предмет на настоящия научен анализ е правната характеристика на правото на здраве и съотношението му с правото на здравно осигуряване и правото на безплатно ползване на медицинско обслужване².

II. Съгласно чл. 52, ал. 1 КРБ гражданите имат право на здравно осигуряване, гарантиращо им достъпна медицинска помощ, и на безплатно ползване на медицинско обслужване при условия и по ред, определени със закон. В тази конституционна разпоредба се уреждат две основни права на гражданите:

1. право на здравно осигуряване, и
2. право на безплатно ползване на медицинско обслужване.

1. И двете конституционно регламентирани основни права изхождат и предпоставят правото на здраве като основно право на гражданите. Това право обаче не е изрично уредено в Конституцията и е пропуск на конституционния законодател. Другите конституционни разпоредби относно основните права на гражданите (глава II от КРБ) установяват по положителен начин изрично наименованието на съответно-

¹ Основните идеи и тези на настоящото научно изследване са представени в научен доклад, изнесен пред IX-та Национална конференция с международно участие „Европейските етични стандарти и българската медицина”, 25.10.2013–26.10.2013 г., гр. София, организатори: Медицински университет – София, Институт за изследване на обществата и знанието към БАН и Български лекарски съюз.

² Настоящото научно изследване е съобразено с действащото законодателство към 25.11.2013 г.

то конституционно право, а някои случаи и обобщено и съдържанието му, като предвиждат приемането на закон за неговото осъществяване (вж. чл. 48, 49, 50, 51, ал. 2 КРБ и др.). Отклонението в чл. 52, ал. 1 КРБ от този традиционен начин на формулиране на конституционните разпоредби може би се дължи на липсата на традиции в употребата на словосъчетанието „право на здраве” в българския юридически език³. Това наименование обаче най-точно изразява неговото съдържание.

В чл. 52, ал. 3 КРБ е прокламирано, че държавата закриля здравето на гражданите⁴. Конкретни измерения на тази основна конституционна идея се съдържат и в други конституционни разпоредби: чл. 52, ал. 4 (забраната за принудително лечение и на санитарни мерки); чл. 52, ал. 5 (държавния контрол върху всички здравни заведения, както и върху производството на лекарствени средства, биопрепарати и медицинска техника и върху търговията с тях); чл. 51, ал. 3 (особената закриля на държавата и обществото на лицата с физически и психически увреждания); чл. 48, ал. 5 (правото на работниците и служителите на здравословни и безопасни условия на труд); чл. 47, ал. 2 (правото на жената майка на безплатна акушерска помощ); чл. 55, изр. първо (правото на гражданите на здравословна околна среда). Следователно, самата Конституция разглежда здравето на човека като висша социална ценност. Многобройните измерения на това основно човешко право показват неговото богато съдържание и многоаспектност.

Правото на здраве не е уредено дефинитивно и в действащото вътрешно законодателство, но то може да се извлече от многобройни гражданскоправни, административноправни, трудовоправни и наказателноправни норми⁵. Отсъствието на изрично формулиране на „правото на здраве” в Конституцията и в действащото законодателство обаче не означава, че то не съществува в обективното българско право, а само че това не е направено по необходимия начин, поради което е нужно да бъде изведено по тълкувателен път.

2. Правото на здраве има разгърната международноправна уредба в множество универсални и регионални международни актове.

Още през 1946 г. при съставянето на Устава на Световната здравна организация (наричана по-нататък „СЗО”) това право на човека е изрично прокламирано и прогласено като принцип, който е в основата на „щастията на народите, на техните хармонични отношения и на тяхната сигурност”⁶. Съгласно абз. 2 от преамбюла на

³ Така Мръчков, В. Осигурително право. 5, Сиби, 2010, стр. 54.

⁴ Разпоредбата е прекалено декларативна, която я прави сама по себе си неприложима, лишена от правно съдържание и в този смисъл безполезна. Правно съдържание обаче нормата придобива при обвързването ѝ със следващите ал. 4 и 5. Така Киров, В. – В: *Конституция на Република България. Коментар*. Авторски колектив с ръководител и научен редактор проф. д-р Ст. Стойчев, Сиела, 1999, стр. 156.

⁵ Вж. така Христов, В. Лични права според българското гражданско право. Издателство на Бургаски свободен университет, 1994, стр. 96.

⁶ Този многостранен международен договор е съставен в гр. Ню Йорк (САЩ) на 22.7.1946 г. и учредява СЗО като специализирана организация към Обществото на народите (по-късно преименувана на Организация на обединените нации) – вж. посл.

този международноправен акт „едно от основните права на всеки човек, независимо от неговата раса, религия, политически убеждения и неговото икономическо и социално положение, е да се радва на най-доброто здраве, което може да се постигне”. Посочва се също и международноправното и вътрешно публичноправното задължение на всяка държава членка на СЗО по отношение на здравето на своите граждани – „правителствата носят отговорност за здравословното състояние на своите народи и тази отговорност изисква да вземат подходящи мерки от здравен и социален характер” (абз. 7 от преамбюла)⁷.

В член 25, параграф 1, изр. първо от Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г. е уредено правото на всеки човек на медицинско обслужване като елемент на комплексното право на жизнено равнище, което е необходимо за поддържане на неговото и на семейството му здраве и благосъстояние⁸.

абз. от преамбюла на Устава на СЗО – „договорящите страни приемат настоящата Конституция и с това учредяват Всемирната здравна организация като една специализирана институция съгласно член 57 от Устава на Организацията на обединените нации”. Уставът на Световната здравна организация е ратифициран от Република България с Указ № 702 на Президиума на Великото народно събрание от 24.4.1948 г. и е обнародван в „Държавен вестник” бр. 106 от 1948 г. Той е в сила за Република България от 9.6.1948 г. и от тази дата нашата държава е член на СЗО.

⁷ На български език вероятно поради правни традиции в словоупотребата е възприет преводът „Устав на Световната здравна организация”. На езиците на оригиналния текст този акт се нарича „конституция” – на английски език „Constitution of the World Health Organization”, на френски език „Constitution de L’Organisation Mondiale de la Santé”, на испански език „Constitución de la Organización Mundial de la Salud”, на руски език „Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения”. Независимо от езиковия превод, безспорно е, че става въпрос за първичен, учредителен и основополагащ акт, който определя създаването, устройството и функциите на СЗО. Между другото, при обнародването на текста на международния договор в „Държавен вестник” през 1948 г. е използвано наименованието „Конституция на Всемирната здравна организация”. Обяснението за използването на прилагателното име „всемирна”, а не „световна”, вероятно трябва да се търси във влиянието на руския език предвид външно-политическата ориентация на България в този исторически период. Под това наименование този международноправен акт може и сега да се намери в българските правно-информационни системи Лакорда, Сиела и други.

⁸ Всеобщата декларация за правата на човека е приета и провъзгласена с резолюция 217 А (III) на Общото събрание на ООН от 10.12.1948 г. Още при създаването на декларацията тя не е замислена като международен договор в строгия юридически смисъл на това понятие, подлежащ на ратификация. Тя е приета като тържествен акт, прогласяващ основните права и служещ като жалон за социалната политика на държавите. Нормативният характер на този международен акт се обяснява по различен начин. Някои международноправници смятат, че позоваването на Всеобщата декларация от страна на органи на ООН при прилагането на разпоредби на Устава налага заключението, че Декларацията трябва да бъде приемана като официално тълкуване на тези разпоредби. Според други повтарящото се позоваване на Всеобщата декларация от страна на правителства и междуправителствени органи дава основание тя да бъде третирана

Правото на здраве като „право на възможно най-добро състояние на физическо и душевно здраве” е изрично признато в член 12, параграф 1 от Международния пакт за икономически, социални и културни права от 1966 г. като основно социално право на гражданите⁹. Сред основните мерки, които държавите страни по пакта трябва да предприемат за осъществяване на това право, по член 12, параграф 2, б. в) и г) са включени предотвратяването и лекуването на заболяванията и борбата с тях, а също така и създаването на условия, които да осигурят на всички медицинска помощ и медицинско обслужване в случай на болест. Както по отношение на другите основни икономически, социални и културни права, държавите трябва да предприемат необ-

като източник на обичайното международно право. Поради високата нравствена ценност на прокламираните в нея основни права на човека, присъщи на човешката природа на хората като индивиди, на широкото и трайно значение и зачитане като цяло, което получи от всички държави и организации, редица от съдържащите се в нея права се превърнаха в обичайно право, а самата декларация – в документ, съдържащ общопризнати принципи и норми на съвременното международно право. Това е едно от най-интересните явления в развитието на международно право от втората половина на ХХ в. – трансформирането на Всеобщата декларация за правата на човека от международен акт, съдържащ препоръки към държавите, в международен акт със задължително нормативно значение. Вж. подробно Джонсън, Гл. – В: *Всеобща декларация за правата на човека*, Сеп-Инфома ООД и Нац. комисия на ЮНЕСКО, 1995, стр. 59–67 и цит. лит.; Бургентал, Т., Ст. Александров Международно право по правата на човека. Център за изследване на демокрацията, 1997, стр. 26–32; Янков, Ал. Всеобщата декларация за правата на човека и развитието на международното право. – В: *Юридически сборник*. Т. IX. Бургас: Бургаски свободен университет, 1998, стр. 7–25; Мръчков, В. Международно трудово право, Сиби, 2000, стр. 87–89 и цит. лит.; Средкова, Кр. Всеобщата декларация за правата на човека и правото на социална сигурност. – *Съвр. право*, 1999, бр. 1, стр. 18–29; от нея: Осигурително право. 4, Сиби, 2012, стр. 610–611 и цит. лит.

⁹ Международният пакт за икономически, социални и културни права е ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.7.1970 г. (обн., ДВ, бр. 60 от 1970 г.) и е обн. в ДВ, бр. 43 от 1976 г. В сила е за Република България от 23.3.1976 г. По правното си естество този пакт е многостранен международен договор, приет и открит за подписване в гр. Ню Йорк (САЩ) на 19.12.1966 г. от сесията на Общото събрание на ООН. По съдържание пактът представлява доразвитие и обогатяване на международноправната закрила на икономическите, социалните и културните права на човека, признати във Всеобщата декларация за правата на човека. Международноправните норми, съдържащи се в пакта, надминават нормите на Всеобщата декларация по отношение на обхват и юридическа прецизност. Вж. подробно Бахнев, Юл. Международните пактове за правата на човека. – *Международни отношения*, 1976, бр. 4, стр. 30–40; Мръчков, В. Международноправната закрила на икономическите и социалните права и тяхното осъществяване в България. – *Международни отношения*, 1988, бр. 10, стр. 15–27; Лозанова, Цв. Международните договори за защита на правата на човека – еволюция и съвременна оценка. – В: *Юридически сборник*. Т. IX. Бургас: Бургаски свободен университет, 1998, стр. 47–59.

ходимите мерки за практическото им осъществяване съобразно икономическите си възможности, исторически и културни традиции, социална политика и други.

В член 11 на част I от Европейската социална харта (ревизирана) от 1996 г. е уредено правото на опазване на здравето като общо право на гражданите – „всеки има право да се ползва от мерки, съдействащи му да постигне възможно най-добро здравословно състояние”, като съдържанието му е доразвито в член 11 на част II от Хартата. Също така в разпоредбата на член 13 от Хартата е регламентирано, че всеки, който не разполага с достатъчно средства, има право на социална и медицинска помощ. Съдържат се и специални правила относно групи от населението, които традиционно се считат за социално по-уязвими. Разпоредбите на член 11 и член 13, параграфи 1–3 от Хартата са възприети при ратификацията ѝ от Република България¹⁰.

На закрилата на здравето е посветена изрична разпоредба и на друг регионален европейски акт – Хартата на основните права на Европейския съюз. Член 31 от тази харта постановява, че „всеки има право на достъп до здравна профилактика и да ползва медицински грижи при условията, установени от националните законодателства и практика. При определянето и осъществяването на всички политики и действия на Съюза се осигурява висока степен на закрила на човешкото здраве”. Едно от основните средства за постигането на тази закрила и за облекчаване на достъпа до здравна профилактика и до медицински грижи според националното законодателство по смисъла на член 31 от Хартата е здравното осигуряване. Този международноправен акт е в сила за Република България поради членството на страната ни в Европейския съюз.

Всички посочени международноправни актове са ратифицирани от Република България, влезли са в сила за страната и техният текст е обнародван в „Държавен вестник”, поради което на основание чл. 5, ал. 4 КРБ те са част от вътрешното право. Следователно правото на здраве има недвусмислено юридическо признание в българския вътрешноправен ред¹¹.

¹⁰ Европейската социална харта (ревизирана) е приета и открита за подписване в гр. Торино на 18.10.1961 г. На 5.5.1988 г. е подписан Допълнителен протокол към нея, който съдържа четири нови компонента, свързани с правата на човека. През 1995 г. е въведен нов протокол, касаещ системата на колективните жалби, а на 3 май 1996 г. в гр. Страсбург е приет ревизираният вариант на Хартата. Тя е многостранен международен регионален нормативен договор в социалната област. Европейската социална харта (ревизирана) е подписана от Република България на 21.9.1998 г. в Страсбург и впоследствие е ратифицирана със закон, приет от 38-то Народно събрание на 29.3.2000 г. (обн., ДВ, бр. 30 от 11.4.2000 г.) и е обн., ДВ, бр. 43 от 4.5.2000 г. В сила е за Република България от 1.8.2000 г. На 24.1.2007 г. 40-то Народно събрание приема и Закон за ратифициране на чл. 2, ал. 3, част II от Европейската социална харта (ревизирана) (обн., ДВ, бр. 12 от 6.2.2007 г.). Вж. повече в Европейска социална харта. Кратък справочник, Колибри, 2002 (прев. от английски език); Мръчков, В. Международно трудово право, цит. съч., стр. 95–98 и цит. лит.

¹¹ Различни аспекти на правото на здраве са уредени и в някои конвенции и препоръки на Международната организация на труда във връзка с общественото осигуряване при неработоспособност и майчинство. Като уреждат общественото осигуряване, тези ак-

III. Съгласно дефиницията, която се съдържа в абз. 1 от преамбюла на Устава на СЗО „здравето е едно състояние на пълно физическо, душевно и социално благополучие и не се състои само в отсъствие на болест или на недъгавост”. Тази дефиниция е възприета и в чл. 2 от Закона за здравето (наричан по-нататък „ЗЗдр” – обн., ДВ, бр. 70 от 2004 г., изм. и доп.). От нея се извежда и материалното съдържание на субективното право на здраве.

Здравето може да се дефинира като състояние на равновесие на човека с биологичната, физическата и социална среда и максимална функционална дееспособност. В този смисъл, здравето е състояние, характеризирано от анатомичната, физиологична и психологична цялост и оптимална функционална дееспособност в семейството, работата и обществото (вкл. справяне с психо-емоционалния стрес), чувство за благополучие и липса на риск от заболяване и преждевременна смърт¹².

Здравето, както и животът на човека, е висше човешко благо. Правото на здраве е естествено продължение на правото на живот. Преобладаващо е разбирането, че макар и твърде близки, двете права са различни. Накърняването на здравето или предотвратяването на накърняването, установяването и лечението на болестното състояние и възстановяване на здравното състояние са в основата на здравното осигуряване и на здравноосигурителните отношения.

Освен висше лично (индивидуално) благо на всеки човек, животът и здравето са и висши социални блага. Това е така, защото човек не живее изолирано, а в организирано общество. Затова отдавна са актуални проблемите не само за опазване на личното здраве на всеки човек, но и тези за опазване на общественото здраве.

IV. Основните юридически характеристики на правото на здраве са следните:

1. Правото на здраве е субективно материално право. То е субективно право, защото съдържа благо за неговия носител и се упражнява по негова воля при наличието на предвидените в закона предпоставки. Ако задължените правни субекти не го удовлетворят доброволно, титулярът на субективното право има на разположение процесуални средства за съдебната му защита.

Това е материално право в юридическия смисъл на това понятие, защото съдържа социално благо. То обаче е и материално право в икономическия смисъл на понятието, т. е. има имуществен характер. Практическата реализация на правото на здраве чрез държавните и обществени дейности по неговото опазване и възстановяване изисква огромни парични средства. Здравните услуги във вид на медицинска помощ се оценяват в пари.

тове включват не само компенсиране на загубените в резултат на неработоспособността или майчинството обичайни трудови доходи, но и оказване на необходимите медицински грижи за възстановяване на работоспособността. Вж. анализ на тези актове в Средкова, Кр. Здравно осигуряване. Лекции по осигурително право, Сиби, 1999, стр. 19–20.

¹² Тулчински, Т., Е. Варавикова. Ново обществено здравеопазване. Въведение в XIX век. Фонд. „Отворено общество”, Варна, 2004, стр. 60. Вж. и Bash, P. F. Textbook of International Health. New York: Oxford University Press, 1999, стр. 34.

2. Правото на здраве е общочовешко право. То принадлежи на всеки човек. Възниква в патримониума на физическото лице в момента на раждането му (арг. от чл. 34, ал. 2, т. 1 Закона за здравното осигуряване (наричан по-нататък „ЗЗО“) и съществува до смъртта му (арг. от чл. 95–96 ЗЗдр).

3. Правото на здраве е лично право. Тази му юридическа характеристика има двояк смисъл. То е лично, защото е предоставено само на гражданите – на физическите лица. То не е присъщо на юридическите лица. Тази привързаност на правото на здраве само към физическите лица се определя от неговото съдържание: благо, което се защитава от правния ред, е присъщо само и единствено на физическите, а не и на юридическите лица. Правото на здраве обаче е лично и в смисъл, че е предоставено на отделното физическо лице и само на него. Използваното в законодателството понятие „обществено здраве“ (в миналото „народно здраве“, но и сега в някои нормативни текстове) има друг смисъл. Общественото здраве се разглежда като структурите и процесите, чрез които здравето на населението се изучава, опазва и промотира чрез организираните усилия на обществото¹³.

4. Правото на здраве, както и повечето лични права, има двояк характер от гледна точка на правноотрасловата си принадлежност. Предвид характера му на основно право (с уговорката относно липсата на изрична правна уредба в Конституцията) то е конституционно право, т. е. публично субективно право. Насрещно задължен субект е държавата. В субективното право се съдържа притезание, насочено към държавни органи и само към тях. От друга страна, това е частно субективно право, защото правното благо, което се съдържа в него е защитено от вмешателството на всяко трето лице. Само признаването и на гражданскоправния характер на личните права (в т. ч. и правото на здраве) е в състояние да им обезпечи една широка правна защита. В гражданското право основните конституционни права се реализират в рамките на абсолютни права и се защитават с негаторни и деликтни искове¹⁴. Правото на здраве има и наказателноправна защита – вж. чл. 128–135 (телесна повреда) и чл. 349–356 от Наказателния кодекс (престъпления против народното здраве и против околната среда).

От гледна точка на частноправния му характер правото на здраве може да се определи като лично, първично, притезателно и абсолютно субективно право. То закрива от противоправни посегателства определена страна на личността (лично благо – здравето на човека). В съдържанието си то включва призната и гарантирана от закона възможност на едно лице да иска въздържане от посегателства спрямо личното благо от всички други правни субекти, както и възможността да се ползва от благо.

5. Правото на здраве е от категорията на неимуществените субективни права. Неимущественият му характер означава неocenимост на лежащото в основата му благо – здравето на човека. Не трябва да има съмнение, че животът и здравето на чо-

¹³ Така Попова, С. Социалноетични измерения на здравния мениджмънт, ПблшиСай-Сет-Еко, 2004, стр. 15.

¹⁴ Вж. така Христов, В. Гражданскоправни въпроси на правата върху човешкия живот и тяло. – Правна мисъл, 1992, бр. 2.

века са парично неоченими, т. е. безценни. Този му правен белег не трябва да се смесва с материалния (имуществения) характер на престациите, свързани с опазването на здравето, профилактиката, диагностициране на отклоненията от неговото нормално състояние, възстановяването на здравето. Има съществено различие между неимуществения характер на едно субективно право и имуществения характер на правоотношението, елемент от съдържанието на което е това субективно право.

6. Каго лично и неимуществено право, правото на здраве е непрехвърлимо и неотчуждаемо. Невъзможността да сменя носителя си чрез волеизявление или по друг начин следва от неотделимостта на охраняваното от него благо от носителя му. Здравето (телесният и духовен интегритет на човека) принадлежи в еднаква степен на всички и неговото отстъпване е лишено от здрав разум. Във връзка с правото на здравно осигуряване тази юридическа характеристика има и изрична нормативна уредба. Съгласно чл. 34, ал 3 ЗЗО правата на осигурения са лични и не могат да бъдат преотстъпвани (прехвърляни).

Изложената юридическа характеристика обаче се нуждае от известни уточнения. Често се твърди, че по отношение на лични блага са изключени сделки. В действителност, в живота се срещат немалко хипотези, които са в състояние да разколебаят категоричността на подобно твърдение. Те имат особено значение и са крайно социално чувствителни по отношение на здравето на човека, в частност относно правото на телесен интегритет. Някои от тези хипотези имат и позитивно-правна уредба.

Съгласно чл. 4 от Закона за кръвта, кръводаряването и кръвопреливането (обн., ДВ, бр. 102 от 2003 г., изм. и доп.) кръвта и кръвните съставки не могат да бъдат предмет на възмездна сделка, освен в случаите по този закон. „Случаите по този закон” са регламентирани в чл. 6, ал. 1 от него – лечебните заведения (центровете за трансфузионна хематология, многопрофилните болници за активно лечение, в чиято структура има отделение по трансфузионна хематология и Военномедицинската академия) могат да вземат кръв срещу заплащане в следните случаи:

1. при спешни случаи и при липса на налични количества от необходимата кръвна група в съответния център за трансфузионна хематология,
2. за производство на ваксини, серуми и имуноглобулини, и
3. за научноизследователски и диагностични цели в медицината.

Заплащането на кръвта и кръвните съставки се извършва по ред и цени, определени в наредба на Министерския съвет¹⁵. От анализа на нормативната уредба е видно, че кръводаряването в Република България може да бъде възмездно и безвъзмездно, като в общия случай кръвта и кръвните съставки могат да бъдат предмет на сделка.

Съгласно член 21 от Конвенцията за защита на правата на човека и на човешкото достойнство във връзка с прилагането на постиженията на биологията и меди-

¹⁵ Вж. Наредба за условията и реда за възмездяване и остойностяване на разходите по вземане, диагностика и преработка на кръв и кръвни съставки, за стимулирането, организирането и провеждането на дейностите, свързани с кръводаряването, и за реда и цените за заплащане на кръвта и кръвните съставки. Приета с ПМС № 113 от 16.5.2007 г. и обн., ДВ, бр. 42 от 29.5.2007 г., изм. и доп.

цината: Конвенция за правата на човека и биомедицината човешкото тяло и неговите части не могат да бъдат в това си качество източник на печалба¹⁶. Тази международноправна норма е възприета и във вътрешното ни право. Съгласно чл. 5 от Закона за трансплантация на органи, тъкани и клетки (обн., ДВ, бр. 83 от 2003 г., изм. и доп.) човешките органи, тъкани и клетки не могат да бъдат предмет на възмездна сделка. Този принцип е препотвърден и в чл. 24, ал. 8 от закона специално по отношение на вземането на органи, тъкани и клетки от жив донор – забранява се предлагането на материална облага на донор на органи, тъкани и клетки, както и приемането на материална облага от донора. *Per argumentum a contrario* от тези разпоредби човешките органи, тъкани и клетки могат да бъдат предмет на безвъзмездна сделка – дарение.

Изложеното дава основание за констатацията, че априорното постулиране на непрехвърлимостта на личните блага (в случая на здравето на човека) води до изключване на всякакви гражданскоправни действия спрямо тях. Не е трудно обаче да се види, че даването на съгласие за вземане на кръв или за вземане на органи за трансплантация по същество е разпореждане със съответното благо – здравето на човека, включващо и правото на телесен интегритет. Когато такива действия се извършват срещу заплащане, разпореждането не е елемент от лично право. Всъщност, и при липса на заплащане, отношенията могат да се квалифицират като имуществени – като дарение при безвъзмездното кръводаряване и донорството на човешките органи, тъкани и клетки за трансплантация. На практика и при кръводаряването и при донорството на човешките органи, тъкани и клетки за трансплантация има сделки с части от човешкото тяло, които могат да се отделят от него и в една или друга степен засягат телесния интегритет. Щом е налице сделка по отношение на защищаваното от правния ред благо (независимо дали е възмездна или безвъзмездна), то тогава това благо е прехвърлимо (отчуждаемо).

Съдържанието на личното право на здраве е в неприкосновеността и защитата на телесния и духовен интегритет, а възможността за разпореждане с части от човешкото тяло, които могат да се отделят от него, влиза в състава на друго, имуществено право. В резултат и самото защищаване благо има двуква природа. Частите, които могат да се отделят от тялото, могат да бъдат отделна (самостоятелна) вещ. Затова и паралелно върху тях могат да съществуват имуществени и лични права. Подобно на други лични права, така и упражняването на правото на здраве не може да бъде насочено към задоволяване на имуществени интереси. Възможността за отчуждаване

¹⁶ Това е регионален международен акт на Съвета на Европа, съставена в гр. Овиедо на 4.4.1997 г., като освен държавите членки, той е подписан и от други държави, както и от Европейския съюз. Конвенцията е ратифицирана със закон, приет от 39-то НС на 26.2.2003 г. (обн., ДВ, бр. 21 от 2003 г.), обн., ДВ, бр. 32 от 2005 г. и е в сила за Република България от 1.8.2003 г. За основните принципи в конвенцията и за значението им в клиничната медицина и при научните медицински изследвания върху хора вж. Vucadinovich, D. M. and Krinsky, S. L. *Ethics and Law in Modern Medicine, Hypothetical Case Studies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001; Have, H., B. Gordjin (ed.) *Bioethics in a European Perspective*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001: стр. 219–239.

или прехвърляне на определено благо, спрямо което правният ред установява лично право, не влиза в съдържанието на самото лично право¹⁷.

7. Правото на здраве е сложно (комплексно) право, защото включва в себе си множество отделни блага и конкретни права. В чл. 52, ал. 1 КРБ се уреждат две основни права на гражданите:

1. право на здравно осигуряване, и

2. право на безплатно ползване на медицинско обслужване. Това са две основни конституционни права, в които се проявява и „разпада” правото на здраве. От друга гледна точка, правото на здраве е динамично субективно право, в смисъл, че при настъпването на определени юридически факти, то се проявява в множество по-конкретни субективни права: правата на здравноосигурените лица (чл. 35–36 ЗЗО)¹⁸; правата на пациента (чл. 84–98 ЗЗдр)¹⁹; правата на кръводарителите (чл. 6, ал. 2, чл. 13, ал. 1, чл. 14, ал. 4 и други от Закона за кръвта, кръводаряването и кръвопреливането); правата на живия донор и на реципиента по чл. 20, чл. 24, чл. 28, чл. 30, ал. 1, чл. 32, т. 1 и други от Закона за трансплантация на органи, тъкани и клетки.

8. Правото на здраве е основно право. Въпреки липсата на изрична правна уредба в Конституцията, този му характер се определя от международноправната му уредба, както и от конституционната уредба в чл. 52, ал. 1 КРБ на двете основни конституционни права, в които се състои обобщеното право на здраве. Не трябва да се забравя, че съгласно чл. 5, ал. 4, изр. второ КРБ международните договори имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат. От тази му правна характеристика следват няколко важни правни извода.

а) Правото на здраве (чрез двете му съставни и изрично уредени в Конституцията права) е неотменимо право (чл. 57, ал. 1 КРБ). Неотменимостта на основните права означава, че при никакви обстоятелства никоя държавна институция не може да отмени което и да е основно право на гражданина или да лиши някой гражданин или категория граждани от отделно тяхно конституционно право. Неотменимостта на основните права е свързана и с недопустимостта титулярите на тези права да бъдат ограничавани във възможността си да упражняват своите права. Следователно, то не може да бъде премахнато с последващ нормативен акт – закон, и още по-малко – с подзаконов нормативен акт. Неговото съществуване следва пряко от Конституцията и

¹⁷ Христов, В. Лични права според българското гражданско право, цит. съч., стр. 72–73.

¹⁸ Вж. за правата на здравноосигурените лица Мръчков, В. Осигурително право, цит. съч., стр. 474–475.

¹⁹ Вж. за тези субективни права Доманов, Н. За правната уредба на правата на пациента. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. IV. В памет на проф. Любомир Радоилски, УИ „Св. Кл. Охридски”, 2010, стр. 247–259. Вж. и Fallberg, L. Patients’ Rights, European Health Care Reforms, Citizen Choice and Patients’ Rights. Copenhagen, WHO: Regional Office, 1997; Nys, H. Comparative Health Law and the Harmonization of Patients’ Rights in Europe. European Journal of Health Law, 2001; 8: стр. 317–331.

международноправните актове и от непосредственото действие на техните разпоредби (чл. 5, ал. 1, 2 и 4 КРБ).

б) Правото на здраве е от категорията права, чието действие може да бъде ограничавано само при изключителни обстоятелства – когато упражняването му накърнява права и законни интереси на други, при война, военно или друго извънредно положение. Това обаче може да стане само със закон при условията, посочени в чл. 57, ал. 2 и 3 КРБ²⁰.

в) Правото на здраве подлежи на текуща правна уредба само със закон, а не и с подзаконовни нормативни актове. Това правило следва не само от неговото съдържание, но и от изричната му уредба в чл. 52, ал. 1, *in fine* КРБ по отношение на двете основни конституционни права, в които се състои обобщеното право на здраве. Това следва и от чл. 3, ал. 1 от Закона за нормативните актове, съгласно който обществените отношения, които се поддават на трайна уредба, се уреждат със закон. Предвид на високата ценност на правно защитеното благо, отношенията, свързани с упражняването на основните права на гражданите, се поддават на трайна уредба.

9. Правото на здраве е от категорията на социалните права. Този му характер произтича от същността и ценността на благо, което е в основата на неговото съдържание, както и от социално-правното му предназначение: да закриля съществуването на отделния човек през целия му живот. Това се потвърждава и от неговата международноправна „квалификация“ като основно социално право в член 12, параграф 1 и параграф 2, б. в) и г) от Международния пакт за икономически, социални и културни права и член 11 и член 13, параграфи 1–3 от Европейската социална харта (ревизирана).

V. Двете основни „съставни“ конституционни права по чл. 52, ал. 1 КРБ – правото на здравно осигуряване и правото на безплатно ползване на медицинско обслужване, от които се състои обобщеното право на здраве, имат правни белези, които са общи с тези на правото на здраве, но има и такива, които са особени.

1. Конституционното право на здравно осигуряване на гражданите се състои в правото им да бъдат включени в създадена от държавата специална осигурителна система като съвкупност от организационни и правни механизми и дейности. Това е системата на здравното осигуряване (вж. чл. 1, ал. 2 ЗЗО). Това е субективното право на гражданите тяхното здраве да бъде осигурено, което означава да запазват и поддържат здравето си, да предотвратяват неговото нарушаване, а при нарушаването му да получат медицинска помощ за неговото лечение и възстановяване. Конституционната разпоредба установява изрично в обобщен вид дължимата престация по здравното осигуряване – медицинска помощ. Това е човешка дейност, предоставяна от специално подготвени и професионално квалифицирани специалисти: лекари, лекари по дентална медицина (стоматолози, зъболекари), акушери, медицински сестри, фелдшери, клинични лаборанти, рехабилитатори, зъботехници, за опазване на здра-

²⁰ Вж. повече за неотменимостта на основните конституционни права и за допустимостта за въвеждане на временни ограничения в упражняването на някои от тях Киров, В. – В: Конституция на Република България. Коментар, цит. съч., стр. 162–164.

вето на човека: неговото предпазване (профилактика), установяване на здравния статут (диагностика), лечение, укрепване на здравното състояние (реhabилитация)²¹.

2. Съгласно чл. 52, ал. 1 КРБ достъпната медицинска помощ е основното социално благо, до което се свежда правото на здравно осигуряване. Тя е основният конституционен белег на здравното осигуряване. Нейното предоставяне е съдържанието и логическият финал на системата на здравното осигуряване. Набирането, управлението и разходването на набраните здравноосигурителни вноски е средство за осъществяването на дейността по предоставянето на достъпна медицинска помощ в рамките на здравното осигуряване.

Конституционният съд е имал повод да тълкува понятието „достъпна медицинска помощ” в мотивите на Решение № 32 от 26.11.1998 г. по к. д. № 29 от 1998 г. при разглеждането на искането за установяване на противоконституционност на чл. 37, ал. 1, т. 1 и 2 и на чл. 41, т. 3 ЗЗО (ред. ДВ, бр. 141 от 1998 г.). В решението се посочва, че „понятието „достъпна” по смисъла на разпоредбата на чл. 52, ал. 1 КРБ означава възможност за медицинско лечение на всички граждани в случай на заболяване и равни условия и еднакви възможности за ползване на лечението”. Равнопоставеността на гражданите при ползването на медицинската помощ е въздигната по нормативен път като основен принцип на здравното осигуряване (чл. 5, т. 5 ЗЗО и чл. 2, т. 1 и чл. 81, ал. 2, т. 2 ЗЗдр).

„Достъпна медицинска помощ” означава медицинска помощ, чиято цена всеки гражданин може да заплати, когато се нуждае от нея за своето здраве, и да не се лишава от нейното ползване поради материални затруднения, които му причинява заплащането. Цената на медицинската помощ не е статична във времето величина, а е променлива съобразно социално-икономическото състояние на държавата и обществото. Цената на медицинската помощ е относима към материалните възможности на гражданите и общото средно жизнено равнище на народа към определен времеви момент. За да се осигури „достъпност” на медицинската помощ трябва винаги да се отчита съотношението между тези икономически показатели.

Също така „достъпността” има и пространствено измерение – предоставянето на медицинската помощ трябва да бъде на разстояние, което позволява на всеки гражданин да се ползва от нея. Местата, където се предоставя медицинската помощ – болници, амбулатории, лекарски кабинети, аптеки, медицинска апаратура и обзавеждане, трябва да бъдат териториално близко и равномерно разпределени до лицата, които се нуждаят от медицинска помощ, за да могат бързо да се предвижат до нея и да ползват техния професионален, съвременен научен и технически капацитет.

„Достъпността” има и едно съвременно измерение и смисъл – осигуряването на достъп до надеждна информация. Това означава лицата, които се нуждаят от медицинска помощ, да могат да получат сведения за наличните възможности за нейното своевременно оказване и да могат да дават сведения за своето здравословно състояние на професионално компетентни специалисти, без да се накърнява тайната на

²¹ Вж. легалната дефиниция на понятието „медицинска помощ” в § 1, т. 9 от ДР на ЗЗО и свързаните с нея дефиниции на понятията „здравна дейност” (т. 3), „обем на медицинска помощ” (т. 10) и „обхват на медицинска помощ” (т. 11).

личното им здравословно състояние. Този аспект на достъпността на медицинската помощ има и конкретни нормативни измерения. Сред правата на пациента по чл. 86, ал. 1 ЗЗдр са регламентирани:

- правото на повече от едно медицинско становище относно диагностиката, лечението и прогнозата на заболяването (т. 4),
- право на запознаване на пациента на достъпен език с неговите права и задължения (т. 7); право на ясна и достъпна информация за здравословното му състояние и методите за евентуалното му лечение (т. 8), и
- право на достъп до медицинската документация, свързана със здравословното му състояние (т. 13).

Качеството на предоставяната медицинска помощ от здравното осигуряване не е посочено като неин конституционен белег. Предвид същността на медицинската помощ и високата социална ценност на човешкото здраве, това следва да се окачестви като пропуск на конституционния законодател. Този пропуск в конституционния текст обаче не означава, че достъпността (разглеждана като цена на медицинската помощ и териториална близост до нуждаещия се) трябва да бъде за сметка на качеството. Белегът „качествена“ се съдържа имплицитно в белега „достъпна“ медицинска помощ. На законово ниво (чл. 2, т. 2, чл. 79–81, както и наименованието на раздел I на глава III от ЗЗдр) изрично е регламентирано, че качеството е важен и съществен белег на медицинската помощ. Такива същностни белези на медицинската помощ са и „своевременност“ и „достатъчност“ (вж. чл. 81, ал. 2, т. 1 ЗЗдр). Повишаването на професионалните знания и умения, с които медицинската помощ се оказва от изпълнителите и използването на съвременни медицински и технически средства, с които се осъществява, се свързва по своеобразен начин с достъпността на медицинската помощ. Има се предвид, че всеки български гражданин трябва да има достъп до съвременните световни научни постижения в областта на медицината и фармацията. Тази идея е намерила своето нормативно изражение чрез изрично уреденото право на пациента по чл. 86, ал. 1, т. 11 ЗЗдр – правото на достъп до модерни методи на лечение. Чрез тяхното прилагане в медицинската практика ще се постигне своевременност, достатъчност и качество на медицинската помощ. За това основен принос имат самите медицински специалисти и фармацевти като изпълнители на медицинска помощ. При съвременното бурно развитие на медицинската наука в света и рязко нарасналите възможности за комуникация, знанията и уменията стават бързо известни. Проблемът е, че те са скъпо струващи. Поради тази причина е необходимо увеличаване на средствата от държавния бюджет за сектора „здравеопазване“ и особено за осигуряването на достъпната медицинска помощ в здравното осигуряване в нейното качествено измерение.

Основната идея на Конституцията е, че здравето представлява толкова важна и толкова естествена за човека ценност, че достъпът до медицинската помощ трябва да бъде материално и физически възможен за всички граждани във всеки един момент.

3. Достъпната медицинска помощ трябва да бъде гарантирана от здравното осигуряване. В това се изразява публичноправният характер на правото на здравно осигуряване – правното задължение на държавата към всеки един неин гражданин да изгради и поддържа такава система на здравно осигуряване, която винаги да може да предостави достъпна медицинска помощ. Конституцията определя и начина за фи-

нансовото обезпечаване на здравното осигуряване (чл. 52, ал. 2). Съгласно конституционната разпоредба здравеопазването на гражданите се финансира от държавния бюджет, от работодателите, от лични и колективни осигурителни вноски и от други източници при условия и по ред, определени със закон. „Финансирането” от „работодателите, от лични и колективни осигурителни вноски” се отнася само за здравното осигуряване, тъй като само то се осъществява с финансовото участие на осигурителите, каквито са работодателите, както и от осигурените лица, които очевидно се имат предвид чрез посочените в тази конституционна разпоредба „лични вноски”. Този начин на финансиране е изключен при безплатната медицинска помощ по чл. 52, ал. 1 КРБ. Поради характера ѝ на „безплатна”, за нея не се заплащат осигурителни вноски. Тя се финансира от държавния бюджет и от общинските бюджети.

4. Правото на здравно осигуряване, също като обобщеното право на здраве, е социално право. Правото на здравно осигуряване като вид социално право обаче е от категорията на така наречените „съпричастни права”. Това са права на участие на гражданите в ползването на постигнатото от общото икономическо и социално развитие на държавата и обществото, в което живеят, право на поискване на „част” и на „личен дял” от него. Те се осъществяват само когато бъдат изрично уредени в закон и предвидени в него предпоставките, при наличието на които възникват, и редът, по който се упражняват, а не само когато конституцията ги признае. Други такива права по действащото българско законодателство са правото на обществено осигуряване, на социално подпомагане и др. Тази категория социални права противостоят на така наречените отбранителни права, които се смятат за естествени права, присъщи на човешката природа по рождение. Те се състоят в недопускане на намеса на публичната власт в тяхното упражняване. Поради тази причина правото на здравно осигуряване е публично право, докато обобщеното право на здраве има двойка правно-отраслова принадлежност – то е и публично, и частно субективно право²².

Конституционният съд в свои решения подчертава особеностите на социалните права, като подчертава тяхното различие от правата от „класически тип”, поради което Конституцията изисква тяхната изрична уредба в закон (Решение № 2 от 22.2.2007 г. по к. д. № 12 от 2006 г.), както и тяхната същност на искания за позитивни действия от държавата и за съпричастност в нейните постижения, поради което биват наричани „съпричастни”, „позитивни”, за разлика от „отбранителните” или „негативните” лични основни права, същността на които е в отбраната срещу навлизането на публичната власт в запазената лична сфера на индивида (Решение № 2 от 4.4.2006 г. по к. д. № 9 от 2005 г.).

5. Съдържанието на правото на здравно осигуряване включва не едно, а множество разнородни по своя характер блага – имуществени prestasi (парични или натурални) и фактически действия (фактическо осъществяване на необходими според конкретното здравно състояние специализирани медицински услуги). Общото между тях е целевото им предназначение – грижи за здравето на човека. Това прида-

²² В българската правна литература „съпричастните права” се признават още от проф. Баламезов в Баламезов, Ст. Конституционно право. Част III, 1946, стр. 71–75. Вж. и Друмева, Е. Конституционно право. 3, Сиела, 2008, стр. 766–772 и цит. лит.

ва на правото на здравно осигуряване характер на сложно субективно право. Всяко от отделните блага, които се включват в неговото съдържание, има относително самостоятелен характер и свързаното с него право може да се упражни винаги, когато са налице предпоставките за това²³. Тази правна особеност на правото на здравно осигуряване е продължение на характеристиката на обобщеното право на здраве като сложно и динамично субективно право.

6. Правото на безплатно медицинско обслужване по чл. 52, ал. 1 КРБ е втората проявна форма на обобщеното основно право на здраве на гражданите. Подобно на правото на здравно осигуряване и това право има за свой обект защитата на здравето на гражданите като висша човешка ценност.

Правото на здравно осигуряване се състои в наличието на специално създадена и организирана за целта здравноосигурителна система, в която осигурените лица и осигурителите участват с осигурителни вноски и осигурените получават като престаия достъпна медицинска помощ. А правото на безплатно медицинско обслужване се предоставя на гражданите в това им качество – като граждани, без да участват в някаква друга организационна система и без да правят осигурителни вноски. То се издържа изцяло от републиканския бюджет и от бюджетите на общинските съвети. Двете основни конституционни права имат различно приложно поле и действие. Правото на здравно осигуряване е основната форма на общото право на здраве на гражданите, в смисъл че най-често и в най-голям обем чрез него гражданите получават медицинска помощ при заболяване. Правото на безплатно медицинско обслужване допълва правото на здравно осигуряване и се отнася само до една част от медицинската помощ. Здравните услуги, които то съдържа, са изчерпателно изброени в чл. 82, ал. 1–4 ЗЗдр. То има ограничено действие, а в някои случаи (при спешната медицинска помощ) се прилага, докато гражданите бъдат поети като осигурени лица от здравното осигуряване. То не е форма на осигуряване, а на безплатна медицинска помощ, която държавата и общините финансират от републиканския бюджет и бюджета на общинските съвети (чл. 82, ал. 5 ЗЗдр)²⁴.

²³ Средкова, Кр. Осигурително право, цит. съч., стр. 521.

²⁴ Вж. повече Мръчков, В. Осигурително право, цит. съч., стр. 54–55; Средкова, Кр. Осигурително право, цит. съч., стр. 521–522.

Ключови думи

*Комисарство за
еврейските въпроси, Закон
за защита на нацията,
Народно събрание, евреи,
еврейски произход,
Втора световна война,
жълта звезда*

Key words

*Commissariat for
Jewish Affairs, Law on
Protection of the Nation,
National Assembly,
Jews, Jewish, World War II,
Yellow Star*

Petya Nedeleva, Ph. D.

*Member of
the Law Department of
New Bulgarian University,
e-mail: pnedeleva@nbu.bg*

*Lecturer in
History of Bulgarian
State and Law and Univer-
sal History of State and Law*

*Areas of specializa-
tion: history of Bulgarian
state and law, constitutional
law and comparative law*

*Author of studies
and articles in professional
periodicals in Bulgaria
and abroad*

Petya Nedeleva, Ph. D. Establishment, Powers and Activities of the Commissariat for Jewish Affairs

The Commissariat for Jewish Affairs was established by a Decree of the Council of Ministers adopted on August 26, 1942 and promulgated in SG. 192 of August 29, 1942.

The ordinance contains eight chapters, 59 articles and made changes and additions to the Laws and Regulations adopted by the National Assembly until then. The implemented changes were on the issue of determining the Jewish background, general restrictions on the Jewish population in terms of residence, profession and business, property, capital, etc.

The Ordinance sets out the rules relating to the structure of the Commissariat for Jewish Affairs, its management, funding, powers. Precisely this Government structure had a leading role in the organization and implementation of all measures to solve the Jewish Question in the Bulgarian territories.

гл. ас. д-р Петя Неделева

Създаване, правомощия и дейност на Комисарство за еврейските въпроси

През 2013 г. се отбелязаха 70 години от събитията, оказали решаващо значение върху съдбата на еврейското население в българските земи. Във връзка с това се изказаха много гледни точки, защитиха се противоречиви позиции. Недостатъчно коментирани останаха правните аспекти на въпроса – приемането на закони и наредби, които ограничават гражданските права и свободи на българските евреи и подготвят тяхното изселване. Такива са Законът за защита на нацията¹, Законът за еднократен данък върху имуществата на лицата от еврейски произход², Законът за възлагане на Министерския съвет да взема всички мерки за уреждане на еврейския въпрос и свързаните с него въпроси³, Наредбата от 29 август 1942 година⁴ и др. Със Закона за възлагане на Министерския съвет да взема всички мерки за уреждане на еврейския въпрос и свързаните с него въпроси, Министерският съвет поема решаването на въпросите, свързани с еврейското население. По такъв начин изпълнителната власт придобива водеща роля при решаване на еврейския въпрос като получава правомощия, присъщи на законодателната власт – издаване на наредби и разпореждания със силата на закон. Един от най-важните резултати от закона е Наредбата, по силата на която е създадено Комисарство за еврейските въпроси.

¹ ДВ, бр. 16 от 2.3.1941 г., наричан по-нататък „ЗЗН“.

² ДВ, бр. 151 от 14.7.1941 г.

³ ДВ, бр. 148 от 9.7.1942 г.

⁴ ДВ, бр. 192 от 9.8.1942 г.

1. Създаване, правна уредба и правомощия

Комисарство за еврейските въпроси (наричано по-нататък „КЕВ”) е създадено с Наредба на Министерския съвет, приета на 26.8.1942 г. и обнародвана в ДВ, бр. 192 от 29.8.1942 г.⁵ Наредбата съдържа осем глави, 59 члена и въвежда промени и допълнения в закони и наредби, приети от Народното събрание до този момент⁶. Правят се изменения по въпроса за определяне на еврейския произход, по общите ограничения за еврейското население, по отношение на местожителство, професионална и стопанска дейност, имущество, капитал и др.

В Наредбата са залегнали правилата, свързани с устройството на Комисарство за еврейските въпроси, неговото ръководство, финансиране, правомощия. Именно тази държавна структура има водеща роля при организиране и изпълнение на всички мерки за разрешаване на еврейския въпрос в българските земи. Изключение са мерките, упоменати в чл. 1, ал. 2 от Наредбата, които се отнасят до прилагане Закона за еднократния данък върху имуществата на лица от еврейски произход и Закона против спекулата с недвижими имоти, които се изпълняват от Министерски съвет, министъра на вътрешните работи и народното здраве или от други министри.

Новата структура има право да променя и допълва закони, а издаваните наредби имат силата на закон и не подлежат на обжалване. Фактически законодателната власт прехвърля свои правомощия на изпълнителната власт, на един второстепенен административен орган – Комисарство за еврейските въпроси. От самото начало на своето съществуване Комисарството функционира в условия на дълбока секретност. Отделните чиновници са запознати само със своята работа, като интересът към други дейности в структурата не се поощрява.

Наредбата от 29 август разширява, а в много отношения и изменя Закона за защита на нацията от 1941 г., което се извършва без парламентарно обсъждане. Увеличават се ограниченията за лицата от еврейски произход и първоначално обявените привилегии за отделни категории, посочени в чл. 33 от ЗЗН. Така досегашния текст от ЗЗН: „Лицата от еврейски произход не могат да встъпват в брак или в извънбрачно съжителство с лица от български произход; бракове, сключени между лица от еврейски произход и българи, след влизане на закона в сила, се считат за несъществуващи”⁷, е допълнен от държавната администрация с нов текст, според който „Наредбата се отнася и за бракове на цигани с лица от български или сроден произход”⁸.

Първа глава на Наредбата, озаглавена „За управлението на еврейските въпроси”, урежда правилата за създаване и функциониране на новата структура – Комисарство за еврейските въпроси (чл. 1, ал. 1). Комисарството, създа-

⁵ Наричана по-нататък „Наредба от 29 август”.

⁶ Основно промени в Закона за защита на нацията.

⁷ Закон за защита на нацията, чл. 21, ал. 1, б. „е”.

⁸ Наредба от 29 август.

дено към Министерство на вътрешните работи и народното здраве, има водеща роля в дейностите, предприети по отношение на еврейското население в страната, с изключение на Закона за еднократния данък върху имуществата на лица от еврейски произход и по прилагане на Закона против спекулата с недвижими имот⁹.

На ръководителя на Комисарството са предоставени широки правомощия (чл. 1, ал. 3). Комисарят по еврейските въпроси има право да изисква „от всички ведомства да взимат необходимите мерки за прилагане на законите и наредбите, отнасящи се за евреите“.

Глава II от Наредбата – „По определяне на еврейския произход“, уточнява правилата за определяне на еврейския произход на едно лице. По административен ред се правят промени в уредбата, установена от Закона за защита на нацията. Разширява се кръгът на лицата, които са от еврейски произход, като критерий е техният произход и религията на техните възходящи¹⁰. По този начин се разширява кръгът на „лица от еврейски произход“. За такива са определени всички лица, без значение на тяхното поданство и религия, ако „родителите или възходящите от втора степен са имали като първа религия еврейската; един от родителите, или двама, или трима от възходящите от втора степен са имали като първа религия еврейската; само един от възходящите от втора степен е имал като първа степен еврейската“¹¹. За приели юдаизма като първа религия се приемат лица, родени от родители, които изповядват юдаизъм, родени от смесени бракове, сключени по юдейски обреди, обрязани според еврейската традиция; такива, които фигурират в списъците на еврейските общини преди кръщаването или приемането на нееврейска религия, а също и когато това е станало след навършване на едногодишна възраст¹². За евреи се смятат и лицата, които към 1.9.1942 г. изповядват юдаизъм или са го приели след посочената дата, независимо от тяхното поданство и произход. По този начин се разширява кръгът на лицата, които попадат под ударите на антиеврейското законодателство в страната.

Ако по нормативен път не може да бъде определено дали едно лице е от еврейски произход, въпросът се „разрешава от комисаря по еврейските въпроси, след като се вземе мнението на Съвета при Комисарството“¹³.

Установяването на еврейския произход има значение за ограниченията, които се налагат на тези лица. Те са уредени в глава III от Наредбата от 29 август – „По разграничаването и общите ограничения на евреите“. На лицата от еврейски произход се забранява да носят български и християнски собствени имена, а също и фамилни имена с характерните български окончания. Тези имена се заличават служебно в гражданските регистри и регистрите на насе-

⁹ ДВ, бр. 75 от 10.4.1942 г.

¹⁰ Наредба от 29 август, чл. 8, ал. 1.

¹¹ Наредба от 29 август, чл. 8, ал. 1.

¹² Наредба от 29 август, чл. 8, ал. 2.

¹³ Наредба от 29 август, чл. 11, ал. 3.

лението, като се заменят служебно с името на дядото. На новородените лица от еврейски произход се дават само имена, посочени в изричен списък, изработен от Комисарството за еврейските въпроси¹⁴.

Промяната на името се отразява в акта за раждане в графа „Бележки” със специален щемпел. Определен е срок до 1.11.1942 г. лицата от еврейски произход, които имат забранени собствени имена и не са посочили пред общинската служба ново име, да получат име от одобрените от Комисарството, като се предпочита името на дядото. Новите имена се вписват в гражданските регистри и регистрите на населението.

В глава III от Наредбата се съдържат разпоредби, свързани с обозначителните знаци, носени от лицата от еврейски произход или поставяни на техните домове и търговски обекти. Всички лица от еврейски произход са длъжни да носят отличителен знак – жълта значка. От това правило се изключват лицата под 10 годишна възраст, лицата, които се ползват с права по чл. 33, ал. 1 от Закона за защита на нацията и евреите, чужди поданици, преминаващи през страната с транзитна виза¹⁵. Обозначителните знаци не са еднородни за всички лица от еврейски произход. Те са жълти значки, под формата на шестолъчна звезда или с кръгла форма. Стандартната значка е във формата на шестолъчна звезда, направена по образец, одобрен от Комисарството. Изработена е от определен материал, има минимален размер в диаметър 3 см, жълт цвят и трябва да бъде закачена на видно място върху дрехите на лицето от лявата страна на гърдите¹⁶. Лицата, които ползват привилегии по чл. 33, ал. II от Закона за защита на нацията, както и временно пребиваващите в страната евреи, чужди поданици, носят отличителен знак под формата на жълта значка с кръгла форма, изработена по образец, утвърден от Комисарството. Тя се поставя върху връхната дреха на лицата¹⁷.

Носенето на отличителните знаци е задължително за посочените лица, след изтичане на едномесечен срок от влизане на Наредбата в сила. На лица, които носят еврейска значка, може да бъде забранено посещението на обществени места и заведения по решение на техните собственици, Комисарството за еврейските въпроси или полицейските власти¹⁸.

Освен лични отличителни знаци, такива се поставят и върху входните врати на жилищата на лицата от еврейски произход, еврейските магазини и кантори, върху техните бланки, книжа и др. Те са по образец, даден от Комисарството за еврейските въпроси. На „евреите, които не се ползват с права по чл. 33, ал. 1 от ЗЗН”, се забранява да живеят в едно жилище с лица от българ-

¹⁴ Вж. Наредбата от 29 август, чл. 13.

¹⁵ Правилата за носене на отличителен знак на лице от еврейски произход са подробно уредени в чл. 14–18 от Наредбата от 29 август.

¹⁶ Наредба от 29 август, чл. 16.

¹⁷ Наредба от 29 август, чл. 15.

¹⁸ Наредба от 29 август, чл. 18.

ски произход¹⁹, да живеят в хотели²⁰, да притежават автомобили, радиоапарати и телефони²¹. Те не могат да напускат населеното място, в което живеят без разрешение на полицейските власти според чл. 28 от Наредбата.

В свое изказване в Народното събрание депутатът Никола Мушанов заявява, че спрямо еврейското население се е стигнало до излишни крайности. Той отбелязва несъгласието сред българското население да се налагат ограничения спрямо евреите. „Аз видях наскоро почтени хора, които минаваха с едно тягостно чувство край телеграфо-пощенската станция, където 500–600 души евреи носеха радиоапарати и телефони, за да ги поставят, според най-новата заповед, на разположение на властта. Аз видях вчера младежи, които не можаха да разберат ... защо ученици и ученички от еврейски произход, които са свършили гимназия, тая година ... не могат да присъстват на абитуриентски бал!“²²

С Глава IV от Наредбата – „По местожителството и изселването на евреите“, се определят населените места, кварталите и жилищата, където могат да живеят лицата от еврейски произход. Те не могат да живеят свободно във всички градове и квартали, не могат да обитават жилищни площи над посочената в Наредбата квадратура, която за двама членове е 1 стая, за семейство от 3–4 члена – до 2 стаи; за семейство от 5–6 члена – до 3 стаи; за семейство с повече от 6 члена – до 4 стаи²³.

Лично комисарят по еврейските въпроси определя кварталите, които са забранени за лица от еврейски произход, както и в какви срокове посочените лица трябва да напуснат тези квартали²⁴. Специално внимание се отделя на еврейското население в столицата. Според чл. 29 от Наредбата, лицата от еврейски произход, които живеят в София, трябва да напуснат столицата до 1.11.1942 г. Те подлежат на изселване в провинцията или извън пределите на страната.

Във връзка с това заедно с Комисарството действия предприемат и други административни органи. Столичната полицейска служба забранява на лицата от еврейски произход да се движат по улиците и да посещават обществени места от 9 ч. вечерта до 6 ч. сутринта, да се движат без причина по улиците на райони, в които им е забранено да живеят, а също да се движат в групи повече от трима човека. На лицата от еврейски произход е забранено да се нами-

¹⁹ Наредба от 29 август, чл. 20.

²⁰ Наредба от 29 август, чл. 21.

²¹ Наредба от 29 август, чл. 23. По изключение, Комисарството за еврейските въпроси може да разреши на лица от еврейски произход, които упражняват свободна професия, търговия или занаят, да притежават телефонен пост.

²² Стенографски дневници на XXV ОНС, II ИС, стр. 52.

²³ Наредба от 29 август, чл. 25, ал. 1.

²⁴ Въз основа на тази разпоредба се прави опит еврейското население да бъде концентрирано в определени квартали по подобие на създадените в други страни гета.

рат в района на гарите, военните казарми и промишлените предприятия, да посещават градинки, паркове, спортни игри и летни къпални, кинотеатри, концерти и други²⁵.

По време на дебати в Народното събрание депутатът Иван Петров се възмущава от ограничаване правата на еврейското население. Той посочва: „Взеха им радиоапаратите. Чудесия голяма! Страшна работа било то да имат радиоапарати. Ще им ги вземат да не слушат. И какво ще слушат? Ами че те от друго могат да го чуят, и то да го чуят тенденциозно. Не мога да разбера и друго – на 9 часа трябва да се прибират. Не знам дали те са такъв опасен елемент”²⁶.

Глава V от Наредбата „По професионалната стопанска дейност на лицата от еврейски произход” ограничава упражняването на търговия, индустрия и занаяти от тези лица. Според разпоредбите на чл. 30 еврейското население няма право да участва под каквато и да е форма в индустриални и търговски предприятия. Ограничено е правото да упражняват не само занаятчийска дейност, но и амбулантна търговия, която според ЗЗН е разрешена. Лицата от еврейски произход, които не могат да упражняват занаята си, трябва да ликвидират или прехвърлят на други лица своите предприятия, капитал и участие, като крайният срок за това е 1.9.1942 г. (чл. 36, ал. 1). Обърнато е специално внимание на евреите от т. нар. „нови земи” да ликвидират без изключение упражняваната свободна професия, търговия и индустрия, като е даден кратък двуседмичен срок от влизане на Наредбата в сила.

Предвижда се сформирание на специални комисии за ликвидиране на еврейски предприятия в следния състав: един съдия от областния съд и двама членове, назначени от комисаря, съгласно чл. 37, ал. 1. При ликвидиране на предприятия с капитал над 600 000 лв. в комисията участват по един представител на министъра на финансите и на министъра на търговията, промишлеността и труда. Решенията на комисията се одобряват от комисаря по еврейските въпроси. За временно управление на предприятията до тяхното ликвидиране, се назначават специални ликвидатори, които могат да бъдат и „досегашните собственици евреи” (чл. 37, ал. 2 и 3).

В глава VI от Наредбата „За имуществото и капиталите на евреите”, лицата от еврейски произход са задължени да декларират своето движимо и недвижимо имущество пред Българска народна банка. Укритите имущества се конфискуват в полза на Касата за обществено подпомагане. Всички разполагаеми средства се влагат в блокирани сметки в БНБ, съгласно чл. 45, като тегленето на суми се извършва само с разрешение на Комисарството (чл. 46). Предвижда се продажбата на еврейско имущество да се извършва чрез ликвидатори и на търг, организиран от Комисарството. Неспазването на тези разпоредби се наказва с тъмничен затвор и глоба до 100 000 лв. в зависимост от стойността

²⁵ ЦДА, ф. 190К, оп. 3, а. е. 64, л. 1.

²⁶ Стенографски дневници на XXV ОНС, II ИС, стр. 51.

на укритото имущество. Със заповед на комисаря невнесените суми се конфискуват в полза на Касата за обществено подпомагане (чл. 48).

Глава VII внася изменения в чл. 33 от Закона за защита на нацията, който предвижда привилегии за лица от еврейски произход. Тази глава е пример за извършване на промени от изпълнителната власт в закон, приет от Народното събрание. За лицата от еврейски произход се стесняват възможностите за ползване на привилегии като се поставят нови изисквания. Тези от тях, които искат да ползват привилегии, подават молба в Комисарство за еврейските въпроси с необходимите документи. На областния съд се отнема правото да се произнася по такива молби, както е предвидено в чл. 33, ал. 4 ЗЗН. Молбата се разглежда по административен ред – от специална комисия при Комисарството, като решенията се утвърждават от комисаря за еврейските въпроси (чл. 52, ал. 5). Ако молбата не бъде подадена в срок или не е удовлетворена, признатите привилегии се прекратяват (чл. 54).

С Наредбата от 29 август се разширява кръгът на лицата, които се ползват от привилегия за предпочитание при състезание с други евреи. Такива са лица, наградени с орден за храброст, инвалиди от войните, сираци и вдовици от войните. Лицата губят правото на предпочитание при осъждане за престъпление от общ характер, за спекула, проява на противодържавни или комунистически разбирания. Показателен факт за бъдещите планове на Комисарството е разпоредбата, според която тези привилегии се прекратяват при изселване на евреите извън пределите на страната (чл. 52, ал. 4). С влизане в сила на Наредбата се прекратяват започнатите дела за признаване на привилегии по Закона за защита на нацията, разглеждани от областните съдилища.

Последната глава VIII „Особени разпоредби“, съдържа разпоредби, които предвиждат санкции както за неизпълнение клаузите на Наредбата, така и на тези по Закона за защита на нацията. В чл. 57 от Наредбата предвиденото наказание за виновните лица е тъмничен затвор и глоба до 100 000 лв. С Наредбата се изменя чл. 38, ал. III ЗЗН като имуществата, укрита чрез подставени лица се конфискуват в полза на касата за обществено подпомагане със заповед на комисаря за еврейските въпроси по донесение на БНБ (чл. 56) вместо предвиденото наказание тъмничен затвор и глоба. Изрично е посочено, че приетата Наредба „отменява разпоредбите на всички общи и специални закони, които ѝ противоречат“ (чл. 58).

Големи правомощия се предоставят на едноличния орган в разглежданата структура – комисаря по еврейските въпроси. Съгласно чл. 4 неговите наредби и заповеди „не подлежат на никакво обжалване“. Тази разпоредба нарушава принципите на административното право и процес и концентрира авторитарна власт в лицето на комисаря за еврейските въпроси. Под ведомството на Комисарството са всички еврейски общини и консистории.

Назначаването на комисаря се извършва от Министерски съвет по предложение на министъра на вътрешните работи и народното здраве (чл. 5). В изпълнение на тази разпоредба, на 3.9.1943 г. министрите от кабинета на Б. Филков единодушно одобряват предложението на министъра на вътрешните работи П. Габровски за ръководител на Комисарството да бъде назначен Александър

дър Белев. Юрист по образование, антисемит по разбирания, Белев изпълнява стриктно антиеврейските мерки, приети от правителството. Завършва Юридическия факултет на Софийския университет и е един от основателите на организацията „Ратници за напредъка на българщината”²⁷. Белев работи на отговорни постове в Министерство на вътрешните работи и народното здраве, след което е назначен за юрисконсулт на министерството²⁸. През декември 1941 г. е изпратен на стаж в Германия, където подробно изучава антиеврейското законодателство на Третия Райх с цел изработване на проектозакона за защита на нацията. В периода 29.12.1941–14.2.1942 г. Белев повторно посещава Германия²⁹. Той предлага бъдещото антиеврейско законодателство да съдържа разпоредби, даващи пълна свобода за действие на правителството. Прави предложение за депортиране на евреи от страната и конфискация на тяхното имущество. Когато става въпрос за „радикално решение” на еврейския въпрос, Белев несъмнено знае какво се влага в този термин³⁰. За разлика от периода, когато е служител във вътрешното министерство, в Комисарството за еврейските въпроси Белев се отделя във вътрешен кабинет и променя коренно своето поведение и маниер на работа³¹. Активно сътрудничи на нацистите и работи съвместно с представителя на Гестапо и личен пратеник на Айхман в България Теодор Данекер³².

Освен едноличен управителен орган – комисар, в чл. 2 на Наредбата е предвидено създаване и на колективен орган – съвет, който се състои от шест члена: представител на Върховния административен съд и по един представител на министъра на вътрешните работи и народното здраве, на министъра на търговията, промишлеността и труда, на министъра на финансите, на управителя на Българска народна банка и на директора на гражданската мобилизация, одобрени от Министерския съвет³³. Въпреки наличието на колективен орган, Комисарството се ръководи еднолично и комисарят носи отговорност пред министъра на вътрешните работи. Според архивните данни съветът заседава сравнително рядко, като първото заседание се провежда на 1.9.1942 г., а

²⁷ Калицин, Я. Показания пред VII състав на Народния съд, 9.3.1945 г..

²⁸ Бар–Зоар, М., цит. съч., стр. 62 и сл.

²⁹ Гринберг, Н. Документи. Централна консистория на евреите в България, 1945: Доклад, представен за разглеждане пред VII състав на Народния съд, март 1945 г., стр. 2020.

³⁰ Бар–Зоар, М., цит. съч., стр. 63.

³¹ ЦДА, ф. 190, оп. 3, а. е. 21.

³² За своята дейност Александър Белев е съден задочно от Народния съд за престъпления, предвидени в чл. 2 от Наредба-закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане България в Световната война срещу съюзните народи и за злодеянията, свързани с нея. Признат е за виновен по повдигнатите обвинения и е наказан със смъртно наказание. Александър Белев прави опит да напусне границите на страната през 1945 г., но е разпознат и заловен на гара Кюстендил. Впоследствие е намерен мъртъв.

³³ ЦДА, ф. 190К, оп. 3, а. е. 79, л. 1–2.

последното – на 10.1.1944 г.³⁴. На заседанията се разглеждат процедурни въпроси, като основно се гласуват предложенията на Александър Белев с малки изменения и уточнения. В редки случаи членовете на съвета се противопоставят на исканията на Белев. Така например на заседание на съвета от 2.7.1943 г. е отхвърлено предложение на комисаря за нови ограничения върху правото на евреите да се ползват от личното си имущество. Членовете на съвета се аргументират с факта, че се нарушават разпоредби на Закона за защита на нацията³⁵.

Комисарят еднолично назначава персонала на Комисарството. Във всяка консistorия той назначава и делегат за контролиране нейната дейност. Службите, които извършват дейност, свързана с лицата от еврейски произход, се включват („придават“) към Комисарството за еврейски въпроси, заедно с целия си персонал и инвентар (чл. 5, ал. 2). Щатните служители в Комисарството се третират като държавни служители с произтичащите от това привилегии.

След създаване на Комисарството, Белев предприема действия за формиране на работен екип и реализиране на антиеврейските мерки на правителството. Първоначално служителите на Комисарството, предимно ратници и антисемитски активисти, са настанени в помещения на Министерство на вътрешните работи. През октомври 1942 г. служителите на Комисарството са преместени в отделна сграда на булевард „Дондуков“ № 51³⁶. До края на 1942 г. персоналът на Комисарството е 76 служители³⁷, бързо нараства, а служителите са разпределени в четири отдела: административен³⁸, стопански отдел и агенти³⁹, финансов⁴⁰, отдел обществени и професионални дейности⁴¹. Към Комисарството за еврейските въпроси функционира още статистическа служба и група за охрана, която има за задача и охраната на комисаря и неговия дом⁴². Към администрацията на Комисарството има секретариат, част от който е Лиляна Паница.

От архивните документи на Комисарството става ясно, че в него са работели грамотни, образовани служители, които имат юридическо или друго

³⁴ ЦДА, ф. 190К, оп. 3, а. е. 79, л. 27.

³⁵ ЦДА, ф. 190К, оп. 3, а. е. 79, л. 19.

³⁶ ЦДА, ф. 190К, оп. 2, а. е. 1, л. 286.

³⁷ Хаджийски, Ив. Ст. Съдбата на еврейското население..., стр. 29.

³⁸ Този отдел се ръководи от тридесет годишния Ярослав Калицин, бивш инспектор в Министерство на вътрешните работи и народното здраве, близък на Белев.

³⁹ Първоначално отделът е ръководен от Пенчо Луков, а след него – от Захари Велков.

⁴⁰ Първият ръководител на отдела е Захари Велков, а след него отделът се управлява от Иван Гьошев.

⁴¹ В началото отделът се ръководи от Пенчо Луков, като ръководителят на отдела често се сменя.

⁴² ЦДА, ф. 190К, оп. 3, а. е. 46, л. 26.

висше образование. По правило служителите на Комисарството са приемани на работа с политически и лични протекции, което се определя от по-високата заплата и извънредни възнаграждения, които получават⁴³.

Дейността на административния отдел на Комисарството е свързана с административни и канцеларски вътрешни дела на ведомството. В началото на 1943 г. в него служат 103 души на постоянен щат и 51 на граждански договор⁴⁴. За първото тримесечие на 1943 г. от неговата администрация са издадени 1115 заповеди. Те са свързани с конфискуване на еврейско имущество и с ликвидация на предприятия, собственост на евреи. Организирано е попълването на близо 28 000 лични карти на евреи, живеещи в София и нейните околности. Отделът определя реда за изселване на еврейското население от София в провинцията, а също така от едно селище в друго. Важна дейност е изработването на правила, забраняващи на евреите да посещават централни улици, паркове, заведения и други обществени места.

Отделът за обществена и професионална дейност на КЕВ издава разрешителни за различни дейности, упражнявани от евреи. Администрацията разглежда и случаи на лица, необосновано причислени към еврейското население.

Стопанският отдел на Комисарството изпълнява функции по ликвидация на еврейски предприятия или еврейско участие в смесени предприятия, установяване и заплащане дълговете на лица от еврейски произход, конфискуване на еврейска собственост и организиране нейното управление до продажбата ѝ на лица от нееврейски произход.

Създаден е специален фонд „Еврейски общини”, който се ръководи от Комисарството. През 1943 г. фондът има приходи в размер на 101,1 млн. лв. и разходи в размер на 30,7 млн. лв. Основна част от приходите са отчисления от банкови сметки на лица от еврейски произход, блокирани съгласно Закона за защита на нацията в местни български банки или БНБ. Във фонда са включени 5% от сумите по сметките на стойност под 100 000 лв., 8% от сумите по сметките от 100 000 до 300 000 лв., 10% от сумите по сметките от 300 000 до 1 000 000 лв. и 12% от сумите по сметките над един милион лева (чл. 6 от Наредбата от 29 август). Към фонда се заприходяват и всички налични имущества на еврейски синагогални и училищни общини, всички еврейски сдружения с идеална цел, както и таксите, събирани от еврейските общини.

Бюджетът на фонда се изработва от комисаря по еврейските въпроси, а управлението и разходването на средства се нормира от специален Правилник за управлението и разходването на средства на фонд „Еврейски общини”, из-

⁴³ Неслучайно някои от служителите на КЕВ идват в новата администрация от частни банки или други фирми. Пример за това е Иван Мицев, който отива на работа в Комисарството от една банка заради обещаното по-високо възнаграждение – ЦДА, ф. 190К, оп. 1, а. е. 1, л. 179.

⁴⁴ Дубова, Л., Чернявский, Г., цит. съч., стр. 173.

работен от комисаря, приет от съвета при Комисарството и утвърден от Министерския съвет⁴⁵.

От фонда се изразходват средства за издръжка на Комисарството и неговата администрация, както и за различни дейности, извършвани от него (чл. 5, ал. 4). Средства се изразходват и за финансиране на дейности, свързани с преместване на евреите в други градове, настаняването им в специални лагери и депортация на евреите от „новите земи”. Част от средствата на фонда служат за издръжка на еврейските общини. Извършва се контрол над отпуснатите на еврейските общини средства, така че да не надвишават направените от тях разходи⁴⁶.

Комисарството въвежда нова организация на еврейските общини. Нормативната уредба се съдържа в Правилник за устройството и управлението на еврейските общини⁴⁷, издаден от Комисарство за еврейските въпроси, въз основа на Наредбата от 29 август. Създадената Централна консистория на евреите в България и еврейските общини са поставени под пълен контрол на Комисарството. По правило еврейски общини се създават в градове, където живеят не по-малко от 50 еврейски семейства. В селищата, където са по-малко, те се включват в съседни общини⁴⁸.

В началото на 1943 г. в „старите предели” на България има 31 еврейски общини. Те са в големите градове като Бургас, Варна, Видин, Дупница, Добрич, Кюстендил, Карнобат, Казанлък, Кърджали, Лом, Нова Загора, София, Хасково, Шумен и др. Комисарството ръководи централно от София дейността на еврейските общини в цялата страна.

Управлението на еврейските общини се извършва от консистории, съставени от председател и четирима до шестима членове. Председателят и членовете на консисторията се назначават от комисаря за еврейските въпроси, който може по всяко време да ги уволни. В Правилника за устройството и управлението на еврейските общини са предвидени и специални изисквания към председателя и членовете на консисториите. За такива се назначават лица от еврейски произход, които са честни, работоспособни и изпълнителни⁴⁹. Те не могат да се откажат доброволно от възложената им работа, освен по уважителни причини. Заеманата от тях длъжност е почетна и не се заплаща. Изключение се допуска за лица, които нямат достатъчно средства за издръжка, като те получават възнаграждение не по-голямо от 5 000 лв. месечно според разполагаемия бюджет на общината. За сметка на това назначените към консисторията делегати, които не са евреи, получават задължително възнаграждение.

Съгласно чл. 7 от Наредбата от 29 август, делегатите в консисториите, които управляват еврейските общини, могат да бъдат и длъжностни лица. Ар-

⁴⁵ ДВ, бр. 267 от 27.11.1942 г.

⁴⁶ ЦДА, ф. 190, оп. 3, а. е. 67, л. 4.

⁴⁷ ДВ, бр. 247 от 3.11.1942 г.

⁴⁸ Правилник за устройството и управлението на еврейските общини, § 1.

⁴⁹ Правилник за устройството и управлението на еврейските общини, § 10.

хивните материали показват, че за делегати са назначавани кметове, околийски управители, полицейски началници и др. заслужили лица от администрацията, които получават допълнително възнаграждение в размер на 2 – 3 хил. лв. месечно. Останалите членове на консисторията се назначават от комисаря. За да се избегне намеса на Комисарството във вътрешните дела на общините, евреите заседават тайно, вземат решения и ги осъществяват извън официалните заседания, проведени с участието на делегати на Комисарството.

Членовете на консисториите са медиатори между еврейската общност и администрацията на Комисарството. Чрез тях се предават молби и други документи от лица от еврейски произход до Комисарството. Правилникът за устройството и управлението на еврейските общини предвижда възможност тези документи да се придружават от мнение на делегата, което няма обвързваща сила за Комисарството. Натоварени са да отговарят за определена дейност като административни въпроси, финансови и стопански въпроси, църковни, училищни, жилищни въпроси, социални грижи и др.

Служителите на Комисарството реализират всички дейности, свързани с еврейското население – извършват регистрацията на евреите, задължават ги да се изселват от определени райони и да се заселват в други, без да се следва практиката на други страни за създаване на затворени еврейски гета. Комисарството следи за носенето на жълти звезди сред населението и подвеждане под отговорност на евреи, които не изпълняват издадените разпоредби. Според чл. 7, ал. 5 от Наредбата от 29 август, еврейските общини имат задача да подготвят изселването на еврейското население⁵⁰, като конкретната цел е изселването им в лагерите в Полша и конфискация на имуществото⁵¹. Комисарството координира изпращането на евреите в провинцията, тяхното местожителство, облагане с данъци, занятие и има правомощието да конфискува еврейско имущество. То е натоварено с цялата документация, свързана с еврейското население: приема данъчни декларации, издава различни по вид документи, води регистри и т. н.

Първите действия, предприети от служителите на Комисарството за еврейските въпроси, е обозначаването на еврейските домове и магазини със специални табели и задължението за носене на жълта значки⁵². С изпълнението на тези задачи Белев среща редица трудности. Производството на еврейски значки е недостатъчно, а привилегированите и приели християнството евреи са освободени от носенето на жълта звезда. От архивните данни и Наредбата от 29 август става ясно, че еврейските значки не са еднотипни. В едно писмо от 19.6.1943 г. на Ломската еврейска община до Комисарството се искат

⁵⁰ Наредба от 29 август, чл. 7, ал. 5.

⁵¹ Гринберг, Н. Документи, 1945, стр. 3. Вж. още Хаджийски, Ив. Ст. Съдбата на еврейското население..., стр. 28.

⁵² Chary, Fr. цит. съч., стр. 57–58.

500 броя звездообразни значки и 50 броя кръгли⁵³. За да спазят изискванията на нормативните актове, някои евреи изработват сами жълти звезди, върху които прикрепят портретите на царя и царицата. Тези действия са порицани и забранени от Комисарството⁵⁴.

2. Дейност на Комисарството в „старите” и „новите” земи

В доклад на висш служител на германското външно министерство от април 1943 г. се одобрява приетото в България антиеврейско законодателство, което е аналогично с германското. Докладва се за приемане на Закон за възлагане на Министерския съвет да взема всички мерки за уреждане на еврейския въпрос и свързаните с него въпроси, за дефиниране на понятието евреин, въвеждане на отличителен знак еврейска звезда, чието носене е задължително за лица от еврейски произход, ограничения в имената и жилищата, в професионалната и стопанска дейност и ликвидирание на еврейски предприятия. Дадена е и информация за създаденото Комисарство за еврейски въпроси, неговия ръководител Белев и основната цел на структурата – изселване на евреите от страната⁵⁵.

Заедно с правителството, Комисарството по еврейските въпроси предприема дълга поредица от антиеврейски мерки. Те са различни за „старите” и „новите” земи. На 2.3.1943 г. Министерският съвет приема седем постановления, уреждащи депортирането на евреите. Между тях е и Постановление № 127, с което е утвърдено постигнатото с германските власти споразумение за изселване на 20 000 евреи от т. нар. „нови територии”⁵⁶. Постановлението е издадено на базата на Споразумение между комисаря по еврейските въпроси Белев и германския пълномощник в България Данекер от 22.1.1943 г. по изселването на първите 20 000 евреи в германските източни области⁵⁷. В проекта на Споразумението е включено уточнение, че предстоящото изселване на евреи се отнася до територията „на новите български земи Тракия и Македония”. В подписаното споразумение това уточнение е зачеркнато, като се смята,

⁵³ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 103, л. 41.

⁵⁴ Chary, Fg. цит. съч., стр. 73–74.

⁵⁵ Златаров, Л. Германски документи за политиката на депортиране на българските евреи и нейния провал – Годишник на Обществена културно-просветна организация на евреите в Народна република България, Г. 17, 1982, стр. 338.

⁵⁶ ЦДИА, ф. 284, оп. 1, а. е. 8105, л. 37. Борбата на българския народ за защита и спасяване на евреите в България през Втората световна война, Документ № 98: Споразумение между българския комисар по еврейските въпроси А. Белев и СС хаупштурмфюрер Т. Данекер за изселването на евреи в Полша, стр. 160–161.

⁵⁷ Борбата на българския народ за защита и спасяване на евреите в България..., Документ № 98: Споразумение между българския комисар по еврейските въпроси А. Белев и СС хаупштурмфюрер Т. Данекер за изселването на евреи в Полша, стр. 160–161.

че корекцията е направена от Белев⁵⁸. По силата на сключеното споразумение Германия се съгласява да приеме в източните си области посочения брой лица от еврейски произход, като те следва да бъдат извозени от няколко пункта: от Скопие – 5 000 души, от Битоля – 3 000, от Пирот – 2 000, от Горна Джумая – 3 000, от Дупница – 3 000 и от Радомир – 4 000. В зависимост от броя на превозваните лица от еврейски произход, се предвиждат и определен брой влакове, необходими за тяхното извозване, като са предвидени общо 20 влака. Разходите по транспортирането на лицата са за сметка на българската държава. Тя е задължена да осигури хранителни припаси и вода за транспортираните лица за 15 дни. Една от клаузите на споразумението е много показателна. Според нея „в никой случай българското правителство няма да иска връщане на изселените евреи“⁵⁹.

За така наречените „нови земи“ са приети специални законодателни актове. Това са териториите, в които България поема политическия ангажимент да замени немските войски и да създаде административни условия за управление. Под българска администрация попада по-големия дял от Вардарска Македония, източния дял на Егейска Македония, Западна Тракия, Западните покрайнини и Поморавието при западната граница със Сърбия по Санстефанския мирен договор. Новите територии са населени и с еврейско население, като в Южна Добруджа евреите са близо 600, в Македония – 7400, в Пирот – 200, в Северна Гърция – 4 100.

На 27.3.1942 г. XXV Обикновено народно събрание приема Закон за бързо уреждане на неотложни въпроси в освободените земи⁶⁰. Съгласно чл. 1 от този закон на Министерския съвет се възлага да уреди с наредби или отделни разпореждания различни неотложни въпроси, касаещи освободените земи, „чието уреждане не търпи отлагане“. На основание именно на чл. 1 от закона, с Постановление № 3156 от 5.6.1942 г., е одобрена Наредба за поданството в освободените през 1941 г. земи⁶¹ (наричана по-нататък „Наредба за поданството“).

При обсъждане на Наредбата за поданството в Народното събрание възниква дебат относно нейните разпореждания. Опозиционните депутати проф. Петко Стайнов и Никола Мушанов се обявяват против дискриминационните текстове, насочени само към еврейското население в тези територии⁶². Особено ярка и юридически мотивирана е речта на проф. Петко Стайнов, който оп-

⁵⁸ Вж. Борбата на българския народ за защита и спасяване на евреите в България..., стр. 160, бележка 1.

⁵⁹ Борбата на българския народ за защита и спасяване на евреите в България..., стр. 161: Споразумение, чл. 8.

⁶⁰ ДВ, бр. 72 от 2.4.1942 г.

⁶¹ ДВ, бр. 124 от 10.6.1942 г.

⁶² Стенографски дневници на XXV Обикновено народно събрание, IV РС, заседание 58 от 26.2.1943 г., стр. 1163.

ределя изключването на еврейското население от разпоредбите на Наредбата за поданството като действие, което противоречи на принципите на вътрешното и международно право⁶³.

С Наредбата за поданството се уреждат въпроси, свързани с придобиване на българско поданство от лица от новоприсъединените към българската държава територии. Лицата, които живеят в тези земи, придобиват българско поданство по право или след заявено от тяхна страна искане. Според чл. 1 от Наредбата за поданството, всички югославски и гръцки поданици от български произход придобиват по право българско поданство от влизане на наредбата в сила, ако имат местожителство в „освободените през 1941 г. земи или в старите предели на Царството”. Това се отнася и до югославските и гръцки поданици без български произход с местожителство в посочените територии (чл. 4), като им се предоставя срок до 1.4.1943 г. да запазят досегашното си поданство и да се изселят от пределите на страната. На определени категории лица се дава възможност да придобият българско поданство, като за целта подават молба до Министерство на правосъдието (чл. чл. 2, 3, 5). Приемането на изброените лица за български поданици се извършва със заповед на Министъра на правосъдието, обнародвана в Държавен вестник.

Предвижда се възможност лицата от небългарски произход, придобили поданство по настоящата наредба, които застрашават сигурността на държавата и вътрешния ред, да бъдат заставени да напуснат пределите на Царството и да загубят българското поданство.

Наредбата за поданството не се прилагат спрямо лицата от еврейски произход от новите територии, като жените следват поданството на своите съпрузи. В резултат на това се приема, че евреите, живеещи на територията на т. нар. „нови земи” не са български поданици. Така македонските и тракийски евреи остават извън обхвата на българското законодателство. Този факт и подписаното на 22.2.1943 г. споразумение между Белев и германския пълномощен министър Данекер, улеснява тяхното депортиране в немски лагери.

Самата депортация на евреите от тези области се извършва въз основа на споразумение между Александър Белев от българска страна и Теодор Данекер от германска⁶⁴. Общият брой на всички депортирани от т. нар. „нови земи” е 11 342. Останалите приблизително 8 000 души, предвидени по споразумението, е следвало да бъдат събрани от т. нар. „стари предели” на България⁶⁵. Споразумението за изселване на евреите от „новите земи”, подписано между Данекер и Белев на 22.2.1943 г., съдържа девет разпоредби. Съгласно чл. 8 на

⁶³ Стенографски дневници на XXV Обикновено народно събрание, IV РС, заседание 58 от 26.2.1943 г., стр. 1179.

⁶⁴ ЦДИА, ф. 190, оп. 1, а. е. 8518, л. 1–3.

⁶⁵ Преподаване на Холокост и подпомагане на новите поколения да се учат как да живеят заедно – достъпно на: <http://holocaustteaching.eu>

споразумението, българските власти няма да претендират за връщане на изселените в Полша евреи.

По време на дебати в Народното събрание, депутатът Никола Мушанов посочва, че евреите от новите земи се третират като „безстопанствени хора”. Той задава въпроса защо те се облагат с еднократен данък върху имуществото. Според него за тях не могат да бъдат приложени аргументите, че те години наред са се обогатявали за сметка на фиска, тъй като от съвсем скоро са в пределите на българската държава. Народният представител не е съгласен с предлаганата аргументация, че държавата прави разходи, за да създаде облаги за всички, като от тях ще се ползват и евреите в присъединените наскоро земи, което е основателна причина и от тяхното имущество да се събира еднократен данък за посрещане нуждите на държавата⁶⁶.

Случилото се в Тракия и Македония предизвиква вълна от негодувание в „старите предели” на България, протести от страна на Българската православна църква, депутати, писатели и общественици, провежда се кюстендилската акция и всички тези действия отлагат планираната депортация на още 8 хиляди евреи от старите български територии. Опити за депортиране на българските евреи се правят както през март, така и през май 1943 г.⁶⁷ Различни исторически фактори пречат за реализиране на тези планове и спомагат за избавлението на 48 хиляди български евреи от старите земи. Изготвен е план, който предвижда две алтернативи – директна депортация на всички евреи в Полша или първоначално изселване на евреите от София извън столицата. Вместо депортиране на евреите от „старите земи”, е избрана алтернативата за тяхното изселване в провинцията⁶⁸.

По отношение на еврейското население в „старите предели” на България, цар Борис III се опитва да лавира и да отлага във времето вземането на окончателно решение. Пред Рибентроп царят се опитва да обясни незначителната роля на еврейското население в българската държава. Влияние оказва и натискът на САЩ и Великобритания. Поставя се началото на преговори с швейцарската легация в София за изселване в Палестина на четири хиляди деца и петстотин болни и възрастни български еврей⁶⁹. Споразумението среща съпротива от страна на германското правителство и не е реализирано.

⁶⁶ Стенографски дневници на XXV ОНС, II IS, стр. 53.

⁶⁷ Първият опит за депортиране от март е осуетен благодарение на действията на Димитър Пешев и 42-ма народни представители, които съставят подписка в защита на еврейското население и дават публичност на подготвяните действия. През май 1943 г. се организира нов опит за депортация на евреите от „старите земи”. За целта са мобилизирани чиновници и е реорганизиран железопътния транспорт. Вж. Бояджиев, Хр. Спасяването на българските евреи през Втората световна война, 1991, стр. 75 и сл.

⁶⁸ Христо Бояджиев отбелязва, че това е решение на цар Борис III, като при своя избор той действа авторитарно и не се допитва до никого. Вж. Бояджиев, Хр., цит. съч., стр. 77.

⁶⁹ Коен, Д. Германски документи по депортация на българските евреи и нейният неуспех. – В: Годишник на Обществена и културно-просветна организация на евреите в

В резултат на антиеврейското законодателство в старите предели на България са организирани еврейски трудови групи. Във вътрешността на страната са изселени евреите от стратегически центрове като Варна и Шумен. През 1943 г. на принудително изселване са подложени и софийските евреи⁷⁰. Протест срещу тези действия изразяват опозиционни народни представители⁷¹, български общественици⁷² и софийската митрополия⁷³.

На 21.5.1943 г. е прието 70-то постановление на Министерския съвет, относно изселването на софийските евреи⁷⁴. Според разпоредбите на Постановлението, на Комисарството за еврейските въпроси се възлага задачата да пресели във вътрешността на страната живеещите в София лица от еврейски произход. Изключения се допускат за лица, които са в брак с лица от нееврейски произход, граждански мобилизирани лица, приели християнството до 29.8.1942 г. и заразно болните. В специално окръжно на Комисарството се дават указания на делегатите как да действат при изселване на еврейското население от София, като се посочва и точната дата – 25.5.1943 г.⁷⁵

Комисарството за еврейските въпроси периодично съставя сведение за изселените от София лица. За периода 25.5.1943–28.5.1943 г. общият брой на изселените лица е 2 110, като те са изпратени в Плевен, Враца, Карнобат, Стара Загора, Нова Загора и др. На 9.6.1943 г.⁷⁶ Комисарството изготвя нова справка за изселените и останали в София лица от еврейски произход за пери-

НРБ, т. 17, 1982, стр. 315; Борбата на българския народ..., стр. 194, Документ № 115: Доклад на германската легация в София до Главното имперско управление за сигурност относно трудностите по изселването на евреите от България.

⁷⁰ Според Наредба от 29 август лицата от еврейски произход не могат да живеят в едно и също жилище заедно с българи, не могат да живеят и в определени квартали на големите населени места. Тази забрана се прилага с особена прецизност за евреите, живеещи в столицата, които според чл. 29 подлежат на изселване. Поставя се началото на подготовката на изселването на еврейското население като за главни организатори на тази дейност са посочени еврейските общини (чл. 7).

⁷¹ Вж. изложение на Никола Мушанов и проф. Петко Стайнов до цар Борис срещу изселването на евреите в провинцията. – В: Борбата на българския народ..., Док. № 130, стр. 212–213.

⁷² Вж. Писмо на общественици до цар Борис III срещу изселването на софийските евреи. – В: Борбата на българския народ..., Док. № 132, стр. 214–215.

⁷³ Вж. Окръжно на софийската митрополия относно несъгласието ѝ с правителствената политика да преселва и изселва във вътрешността на България покръстените евреи. – В: Борбата на българския народ..., Док. № 134, стр. 216.

⁷⁴ 70-то постановление на Министерския съвет. Протокол № 47 относно изселването на софийските евреи от 21.5.1943 г. – Вж. Борбата на българския народ..., Док. № 124, стр. 206.

⁷⁵ Борбата на българския народ..., Док. № 125, стр. 206–207.

⁷⁶ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 71, л. 35.

ода 25.5.1943–8.6.1943 г.⁷⁷ Данните сочат, че на 24 153 лица са изпратени писма за изселване от столицата. От тях в провинцията са заминали 19 156 души, а в София са останали 4 997 души. Причини за оставането на посочените лица са различни: работа в трудови групи, смесени бракове, чужди поданици, лица, на които е наредено да останат и др.

Подобни сведения със списъци за изселване на еврейско население има и за други градове – Пловдив⁷⁸, Сливен⁷⁹, Видин⁸⁰, Стара Загора⁸¹, Казанлък⁸² и др. От други данни на Комисарството става ясно, че от един град се изселват местни евреи, а идват други, изселени от друг град⁸³. Подробно са описани всички жилища и търговски помещения, изети след напускане на местните евреи, които са една от целите на извършваните изселвания от град в град на еврейско население.

Справка на Комисарство за еврейските въпроси от 10.6.1943 г.⁸⁴ съдържа таблица за наличното еврейско население в различни градове от Царство България и за евреите, изселени от София. Посочена е информация за 26 български града, между които са Пловдив, Нова Загора, Пазарджик, Русе, Шумен, Симитли, Чирпан, Трън и др. Предоставените данни за еврейското население са разпределени в четири графи: град, брой на лица от еврейски произход към 21.5.1943 г., брой на изпратените от София евреи до 8.6.1943 г. и общ брой на евреите от конкретния град към 9.6.1943 г. От справката е видно, че от изброените градове най-голям е броят на евреите в Пловдив – 5 579, като от София в този град са изпратени 3 лица от еврейски произход. От изброените градове в Симитли и Трън не се съобщава за лица от еврейски произход, като там са изпратени съответно по едно лице от еврейски произход, жител на София. От изселените от София евреи най-много са изпратени в Пазарджик – 1 995, в Русе – 1 912, в Кюстендил – 1 882 и в Плевен – 1 613. След изселването и определяне броя на еврейското население в различните градове на страната, най-голям брой еврейско население има в Пловдив – 5 582, в Русе – 3 826, в Пазарджик – 2 961, а най-малък – в Симитли и Трън – по 1, в Свищов – 9, в Трявна – 14. От справката става ясно, че еврейското население в Казанлък също е изселено на 11.6.1943 г. и 12.6.1943 г. и е разпределено в Плевен, Фердинанд (Монтана), Враца, Лом, Видин.

В Наредбата от 29 август се предвижда възможността Министерският съвет да определи селища и градове, в които не се допуска да живеят лица от еврейски произход. Те не могат също така да се установят на ново местожителство в София. Допълнително усложнение в тази област се създава с прие-

⁷⁷ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 71, л. 15–16.

⁷⁸ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 91, л. 89, 90–105, 106–110.

⁷⁹ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 90, л. 38–42, 43, 44, 45–46.

⁸⁰ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 85, л. 4–8, 9–13, 14–16.

⁸¹ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 93, л. 22–24.

⁸² ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 93, л. 13–15.

⁸³ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 94, л. 13–14.

⁸⁴ ЦДА, фонд 1568К, опис 1, а. е. 71, л. 12.

тата през юли 1942 г. Наредба за предотвратяване на жилищната криза в София⁸⁵, с която се забранява да се приемат нови софийски жители, без това да касае само евреите. Изключения се правят за лица, назначени на държавна или общинска служба и учаци, а за временно пребиваване в столицата е необходимо специално полицейско разрешение. Нови моменти и прецизиране на уредбата се съдържа в Наредба за временно облекчение на жилищната криза и за запазване общественото спокойствие и сигурност в София, приета през 1943 г.⁸⁶ Освен забрана за заселване и посочените изключения, в глава трета от Наредбата се нормира възможността за отнемане на софийско жителство и изселване на лица извън столицата.

Депортирането на еврейското население от Беломорска Тракия⁸⁷ и Македония⁸⁸ в началото на 1943 г. има сериозен отзвук сред българската общественост. Когато през пролетта на 1943 г. се повдига въпросът за депортиране на еврейското население от „старите земи”, кюстендилските граждани организират протестна акция. Общинският съвет на Кюстендил убеждава кюстендилския народен представител и подпредседател на Народното събрание Димитър Пешев, който заедно с 42 народни представители, се обявяват против депортирането. Смята се, че една от причините да се вдигне обществеността именно в Кюстендил, е близостта на града до Беломорието и свидетелството за събитията там⁸⁹.

На 9.3.1943 г. видни кюстендилски граждани инициират в София среща със заместник-председателя на Народното събрание Димитър Пешев⁹⁰. След като е информиран за готвената депортация на еврейско население, Пешев предприема активни действия и търси срещи с представители на правителството⁹¹. Още същия ден провежда разговор с министър Габровски, който първоначално отрича да се планира изселване на българско население. По-късно той дава информация за подготвяната акция, но заявява, че заповедта за из-

⁸⁵ ДВ, бр. 152 от 14.7.1942 г.

⁸⁶ ДВ, бр. 282 от 13.12.1943 г.

⁸⁷ Депортирането на беломорските евреи започва на 4.3.1943 г., 4 058 евреи са въдворени във временни лагери край Горна Джумая и Дупница. Извозени с влакове през София до Лом, а оттам – с кораби към лагера Освиенцим. – Вж. Токушев, Д. Антиеврейското законодателство и спасяването на българските евреи – В: Антиеврейското законодателство и неговото преодоляване (1942–1945), стр. 20.

⁸⁸ Евреите от Македония са изселени на 11.3.1943 г., като общият им брой е 7 144 души. Всички те са насочени към лагера Треблинка, като малцина оцеляват. – Вж. Токушев, Д. Антиеврейското законодателство..., стр. 20.

⁸⁹ Грийнберг, Н., цит. съч., стр. 184.

⁹⁰ Техните действия са провокирани от документ на еврейската общност наречен „Отчаян зов за помощ към българския народ“ – ЦДА, ф. 1335К, оп. 1, а. е. 125, л. 1–3.

⁹¹ Пешев, Д. Спомени..., стр. 231–232.

селването вече е дадена и не може да бъде отменена⁹². Пешев пренася разглеждането на въпроса в Народното събрание с цел той да стане достояние на широката общественост. С подкрепата на други народни представители на 17 март е изготвено протестно изложение до Богдан Филев против изселването на евреи извън границите на страната⁹³.

В декларацията до министър председателя, написана лично от Димитър Пешев и подкрепена от още 42 народни представители⁹⁴, се изказва тревога от възможността българските евреи да бъдат екстрадирани⁹⁵. Депутатите смятат, че не може лица, нелишени от българско гражданство, да бъдат прогонени извън границите на страната и заявяват, че жестоките мерки спрямо еврейското население ще тежат както върху българското правителство, така и върху цяла България. „Кое българско правителство би поело подобна отговорност пред бъдещето?“, се пита в декларацията. В нея се посочва, че последиците от подобни действия са ясни и не бива да се допускат. Отправя се призив за управление, базирано на правов ред и законност. Декларацията завършва с призив да не бъде „разпиляван“ без оправдание политическият капитал на България – нейния народ⁹⁶. Пешев се обръща към проправителствените депутати за подкрепа като неговата идея е декларацията да не бъде разглеждана като акт на опозицията⁹⁷.

Правителството и народните представители от мнозинството съставят план в подкрепа на кабинета и отстраняване на Димитър Пешев от поста под-

⁹² Токушев, Д. Антиеврейско законодателство..., стр. 22.

⁹³ Борбата на българския народ ..., Документ № 103: Протестно изложение от подпредседателя на 25-о ОНС Д. Пешев и на 42-а души народни представители до министър-председателя против изселването на евреите извън границите на България, стр. 167–169; ЦДА, ф. 1335 К, оп. 1, а. е. 126, л. 1–3.

⁹⁴ След подписите на 43-та народни представители, проф. Петко Стайнов написва на ръка: „Господин Пешев, ако подписът на един опозиционер и отявлен враг на Закона за защита на нацията, какъвто съм аз, няма да омаловажи значението на настоящето писмо, и ако намирате това от полза, то и аз подписвам писмото“ – Бояджиев, Хр., цит. съч., стр. 71–72.

⁹⁵ От депутатите, подкрепили декларацията, само петима не са осъдени на смърт от Народния съд, въпреки смелостта и доблестта проявена от тях. Това са Д. Пешев, П. Михалев, П. Кьосеиванов, П. Николаев, Ал. Цанков. Между осъдените е и народният представител Иван Петров, който се изказва срещу законопроекта за защита на нацията при неговото обсъждане в Народното събрание.

⁹⁶ Борбата на българския народ..., стр. 167–169; ЦДА, ф. 1335 К, оп. 1, а. е. 126, л. 1–3. В декларацията се казва още: „Един елементарен правов ред е нужен за управлението, както въздухът е нужен за живота“.

⁹⁷ По-късно някои народни представители обвиняват Пешев в прибързаност като по този начин не била взета подкрепа от други народни представители в Парламента – Вж. Пешев, Д. Спомени..., стр. 240.

председател на Народното събрание⁹⁸. На проведено заседание на парламента на 24.3.1943 г. всички 114 присъстващи депутати от мнозинството гласуват в подкрепа на правителството, включително Димитър Пешев и депутатите, подписали първоначално декларацията в защита на еврейското население. Това е възприето като подкрепа на политиката на Филов по еврейския въпрос и отказ на депутатите от декларацията⁹⁹. Гласуването на оставката на Димитър Пешев не преминава така безпроблемно. Народният представител е свален от поста подпредседател на Народното събрание с 66 гласа, 33 народни представители гласуват срещу решението, 11 – се въздържат да гласуват, а четирима напускат залата¹⁰⁰.

В защита на еврейското население се обявява Българската православна църква, като митрополит Стефан приема в дома си главния равин, а митрополит Кирил предупреждава, че ако събраните на гарата пловдивски евреи бъдат натоварени на влакове, самият той ще тръгне с тях. Свикано е извънредно заседание на Светия синод, на което подробно се обсъждат конкретни действия в защита на еврейското население¹⁰¹.

Не остава безучастна и българската интелигенция. Съставено е протестно писмо, подписано от 63 интелектуалци, бивши министри, творци, които се застъпват за своите сънародници и се обявяват срещу тяхното изселване.

В тази усложнена обстановка Петър Габровски се обръща за съвет към Филов и Сегов, съветник на царя, за бъдещите действия на правителството и дава нареждане да се освободят събраните за депортиране евреи от старите територии. В доклад на Адолф Хофман, военно аташе в София, неуспехът на акцията в старите земи се обяснява с факта, че министърът на вътрешните работи е „получил знак от висше място”. В друго писмо до Бекерле Рибентроп дава следната информация: „Царят ми заяви, че досега е дал съгласието си за изселването в Източна Европа само на евреите от Македония и Тракия. От евреите от самата България той иска да изсели само малък брой болшевишко-комунистически елементи. Останалите пък 25 000 възнамерява да събере в

⁹⁸ Филов, Б., цит. съч., стр. 561 и сл.

⁹⁹ Пак там, стр. 563.

¹⁰⁰ Като народен представител и подпредседател на Народното събрание, Димитър Пешев често е опозиция на правителственото мнение през периода на Втората световна война. Това е видно от дневника на Богдан Филов, в който се говори за групата около Пешев, за противопоставяне на предложени законопроекти от страна на народния представител, за атаки и несъгласия от негова страна. Това е причина при обсъждане на поредния пълномощен представител на България в Словакия, Филов да предложи именно Пешев, за да го отстрани от активния политически живот в страната – Вж. Филов, Б., цит. съч., стр. 443, 445, 449, 457, 470, 535.

¹⁰¹ Борбата на българския народ..., Документ № 112: Протокол от заседание на извънредна сесия на Св. Синод срещу мерките на правителството за изселването на евреите от 2.4.1943 г., стр. 177–187.

концентрационни лагери в страната, защото се нуждаел от тях за строежа на пътища”¹⁰².

Заклучение

Развитието на Втората световна война и редица други фактори допринасят за запазването на 48 000 български евреи от т. нар. стари територии, които не са изпратени в лагерите на смъртта. Така България се превръща в една от малкото европейски държави, запазили своите евреи. Към лагерите на смъртта са отправени евреите от така наречените „новоприсъединени земи”, които не получават българско гражданство, но са задължени да плащат данъци на българската държава и да спазват българското законодателство. Евреите от старите територии на България запазват живота си. Затова допринасят множество фактори: гражданската позиция на българската общественост, действията на Светия синод на Българската православна църква и на политически личности, обявили се категорично срещу интернирането и унищожението на евреите, променената военно-политическа обстановка, дипломатическият натиск на страни като Великобритания, Швейцария, САЩ и др. Това опазва България от позора на едно престъпление¹⁰³.

През периода 1944–1946 г. протича процес на отмяна на антиеврейското законодателство в България. С Постановление № 4 на кабинета на Константин Муравиев се одобрява наредба за частично изменение на някои членове от ЗЗН и подзаконовите актове¹⁰⁴. Някои елементи от антиеврейското законодателство са запазени, като им се придава противоположен смисъл. Пример за това е фонд „Еврейски общини”, който в продължение на две години служи за финансиране на Комисарството по еврейски въпроси и неговите дейности срещу лицата от еврейски произход, а по силата на постановлението е предназначен за поддържане на еврейското население в лицето на Централната консистория, еврейските общини и тяхната дейност.

Според разпоредбите на тази наредба еврейските общини преминават под надзора на Централната консистория. Под тяхно ведомство преминават синагогите, еврейските училища, благотворителни, социални и други организации. Предвижда се ликвидация на Комисарството по еврейските въпроси в едномесечен срок от публикуване на постановлението, като неговото имущество преминава във фонд „Еврейски общини”. Повечето разпоредби влизат реал-

¹⁰² Борбата на българския народ..., Документ № 114: Из телеграма на Министерството на външните работи на Германия до Германската легация в София за водени разговори с цар Борис по еврейския въпрос, стр. 189.

¹⁰³ Токушев, Д. Антиеврейското законодателство..., стр. 20.

¹⁰⁴ ДВ, бр. 193 от 5.9.1944 г.

но в сила едва след 9.9.1944 г. при коалиционното правителство на Отечественния фронт¹⁰⁵.

Комисарството по еврейските въпроси е реорганизирано. До окончателното му ликвидиране е включено в структурата на Министерство на външните работи и вероизповеданията¹⁰⁶. За комисар е назначен Исак Франсез. Променена е структурата, сменени са служителите, премахната е длъжността „делегат на КЕВ при еврейските общини”, уволнени са всички делегати в страната¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Програмата на ОФ е представена по радиостанция „Христо Ботев” още през май 1943 г. Тя предвижда разпускане на хитлеристките организации в страната и наказване на профашистки настроените политици и общественици. Конкретни мерки се предвиждат за организацията „Бранник”, като нейните членове са обвинени в преследване на народни борци, гонения на евреи и опозиционери. Към истинските български патриоти се отправя призив да бъдат наказани членовете на „хитлеристката шайка” – Вж. Говори радиостанция „Христо Ботев” (23.7.1941–22.9.1944 г.). Т. 4, Издателство на Българската комунистическа партия, 1951 г., стр. 361–362.

¹⁰⁶ Наредба-закон за отменяване на някои закони, чл. 2, ал. 2.

¹⁰⁷ Коен, Д. Експроприацията на еврейските имущества през периода на хитлеристката окупация. – В: Годишник на Обществена културно-просветна организация на евреите в Народна република България, Г. III, кн. 1, 1967, стр. 106.

Ключови думи

*Придобивна
давност, недвижим имот,
добросъвестно владение,
недобросъвестно владение,
сравнително право
относно придобивната
давност върху
недвижим имот*

Key words

*Acquisitive
Prescription, Immovable
Property, Comparative Law
on Acquisitive Prescription
on Immovable Property*

**Tsvetalina
Petkova, Ph. D.**

*Member of
the Law Department of
New Bulgarian University,
e-mail: cpetkova@nbu.bg*

*Lecturer of family
law, succession law and
property law*

*Author of
'Right of a greater share
of the matrimonial
community property due
to contribution'*

*Director of NBU
Master Program in Law*

Tsvetalina Petkova, Ph. D.

**Acquisitive Prescription
of Immovable Property
in the Foreign Legislation**

The article deals with the main characteristics and main legal features of the acquisitive prescription in comparative law perspective.

Besides, under consideration are the relevant provisions of the Russian law, Austrian law, Swiss law, Italian law, French law, Dutch law, US law and UK law.

Moreover, the terms and pre-requisites of acquisitive prescription and the components of possession in good faith and the possession in bad faith are analysed.

At the end, the acquisitive prescription in each legislation is examined together with the limitation period, necessary for the acquisition and manifestation of ownership.

гл. ас. д-р Цветалина Петкова

Придобиване по давност на недвижим имот в чуждестранното законодателство

Изтъкнатият римски юрист Гай изтъква, че придобиването по давност на правото на собственост е въведено заради „общественото, публичното благо“ (*bono publico*), за да не се създава за значителни периоди от време несигурност и неопределеност в собственическите отношения. По думите му подобни постановки не нарушават интересите на собственика, тъй като се установява достатъчно продължителен срок, за да предприеме той действия за връщането на своите вещи.

Познат още от римското право, институтът на придобивната давност се запазва и до днес. Той е предмет на регулиране от законодателствата на държавите, възприели двете основни правни системи - на континенталното и на общото право. В статията се прави сравнителен преглед на разпоредбите относно института на придобивната давност в законодателствата на някои основни представители на споменатите правни системи.

1. Руското право познава института на придобивната давност (*приобретательная давность*). Чл. 234, ал. 1 от Гражданския кодекс на Руската федерация (наричан по-нататък „ГКРФ“¹) определя, че физическо или юридическо лице, което не е собственик на определена вещ, но добросъвестно, открито и непрекъснато владее като свое недвижимо имущество в продължение на 15 години или друго имущество – в продължение на 5 години, придобива правото на собственост върху това имущество. Важно е да се отбележи, че придобивната давност започва да тече едва след въвеждането на частната собственост със Закона за собствеността в Руската съветска федеративна социалистическа република (отм.), който в чл. 3 определя, че собствеността е частна, държавна, общинска и на обществените организации.

¹ Повече за новия кодекс от 1994 г. вж. в Нов граждански кодекс на Руската федерация. Съвременен право, № 1, стр. 53.

От текста на чл. 234 ГКРФ следва, че за придобиването по давност е необходимо кумулативното наличие на няколко условия.

Първо, обект на придобивната давност е „недвижимо” или „друго” имущество. Според чл. 130 ГКРФ, към недвижимите вещи се отнасят поземлени участъци, участъците в земните недра, обособени водни обекти и всичко, което е здраво свързано със земята, т. е. обекти, които не могат да бъдат премествани без това да нанесе съществена вреда на предназначението им, в това число гори, многогодишни насаждения, сгради и съоръжения, обекти на незавършено строителство (ал. 1). Освен това, недвижими вещи са и подлежащите на държавна регистрация въздухоплавателни средства и морски плавателни съдове по вътрешните водни пътища, кораби, космически обекти (чл. 130, ал. 2 ГКРФ). Следователно, движимите вещи са назовани от чл. 234, т. 2 ГКРФ като „друго имущество”.

Второ, субектът, който може да се позове на изтекла придобивна давност са физическо лице (наричано по-нататък „ФЛ”) и юридическо лице (наричано по-нататък „ЮЛ”) – владелци на определена вещ. Лицето не трябва да е неин собственик или да ползва вещта на непрекътено договорно основание (аренда, наем, заем за послужване), защото в първия случай владението е елемент от съществуващото право на собственост, а във втория изобщо не е налице владение. Не могат да придобиват по давност Руската федерация, нейни субекти и общините².

Трето, трябва да е налице владение. Руското право не съдържа легално определение за владението. В литературата то се разглежда като фактическо състояние, което се ползва с посесорна защита или като елемент (правомощие) от правото на собственост, но не и като самостоятелно вещно право³.

По определение на чл. 234 то трябва да е добросъвестно, открито и непрекъснато. Най-много въпроси възникват от изискването за добросъвестност на владението, като условие за теченето на придобивна давност. В цитираната разпоредба не е изрично определено кога владението е добросъвестно. Не е налице и законово определение на понятието „добросъвестно владение”. Чл. 303 ГКРФ, който урежда връщане на имущество при незаконно владение гласи, че незаконен владелец е лице, което знае, или е било длъжно да знае, че неговото владение е незаконно. Приема се в доктрината, че добросъвестен владелец този, за когото не е установено, че знае или е могъл да знае за незаконността на своето владение и за това, че вещта не трябва да се намира в негово владение⁴. Възниква и въпросът, може ли да придобива по давност владелец, който знае за незаконността на своето владение и добросъвестен ли е той по смисъла на чл. 234 ГКРФ? Отговорът следва от анализа на ал. 4. Там е указано, че теченето на срока на придобивната давност по отношение на вещите, които подлежат на връщане в съответствие с чл. 301 и чл. 305 ГКРФ, започва не по-рано от изтичането на срока за предя-

² Белов, В. А. Гражданское право. Общая и особенные части. Москва, 2003, стр. 274.

³ Суханов, Е. А. Гражданское право. Том 2. Вещное право. Наследственное право. Исключительные права. Личные неимущественные права. МГУ, Москва, 2004, стр. 17.

⁴ Белов, В. А., цит. съч., стр. 256.

вяване на искове⁵. Доколкото чл. 301 урежда правото на собственика да иска вещта си от лице, което я владее незаконно, налага се положителния отговор. Следователно, знанието на владелеца за незаконността на неговото владение, не изключва добросъвестността му по смисъла на чл. 234 ГКРФ⁶. Трябва да се има предвид обаче, че ако владението възниква в резултат на престъпление, при никакви условия не може да се разглежда като добросъвестно⁷.

Четвърто, необходимо е изтичането на определен срок. За недвижимите вещи той е 15 години, а за движимите – 5 години. Очевидно е, че руското право не определя различни срокове за добросъвестно и недобросъвестно владение, подобно на чл. 79 ЗС.

Специално внимание заслужава текстът на чл. 234, ал. 2 ГКРФ, според който правото на собственост върху недвижимо или друго имущество, подлежащо на държавна регистрация възниква в полза на лицата, които го придобиват по давност от момента на регистрацията му. Според Федералния закон за държавна регистрация на права върху недвижимо имущество и сделки с него⁸, правото на собственост върху недвижимо имущество, което се придобива по силата на давностно владение, подлежи на държавна регистрация по предвидения от закона ред (чл. 6, ал. 3). По аргумент на противното следва, че в останалите случаи правото на собственост възниква с изтичането на срока, без да е необходимо волеизявление на владелеца. Следователно законодателят изрично определя момента на възникване на правото на собственост, придобита по силата на давностно владение. Подобна изрична разпоредба липсва в българското вещно право. Това беше основание за различните становища по въпроса, елемент ли е от фактическия състав на придобивната давност волеизявлението на владелеца, че се позовава на изтеклата давност. ТР на ВКС № 4/2012 г. сложи край на това колебание⁹.

В заключение може да се направи извод, че руското право урежда придобиване по давност на правото на собственост. ГКРФ изчерпателно посочва условията, при които лицето придобива определена вещ по силата на този правен способ. Определено е, че само добросъвестното владение¹⁰ води до придобивна давност. Законодателят изрично посочва момента на придобиване на правото на собственост.

⁵ Става дума за искове за връщането на вещта или искове, свързани с разноски, връщане на плодове при евикция и др.

⁶ Вж. Скромский, К. И. „Собственность в гражданском праве”, Москва, 2000 г., стр. 270.

⁷ Вж. Суханов, Е. А. цит. съч., стр. 206.

⁸ От 21.7.1997 г., N 122-ФЗ.

⁹ Текстът на решението вж. на http://www.vks.bg/vks_p10_189.htm

¹⁰ Както отбелязва Петров, Вл. в ГК на РФ, за разлика от българския закон – чл. 70, ал. 1 ЗС, не провежда разграничение между добросъвестното и недобросъвестното владение въз основа на юридически признаци, а приема добросъвестността като правно-етическа категория”. Нов граждански кодекс на Руската федерация. Вещно право. Съвременно право, № 2, стр. 74, бел. под линия 9.

2. Чл. 1452 от австрийския Общ граждански кодекс (наричан по-нататък „АГК”)¹¹ дава определение за придобиване по давност, а именно: ако правото премине по силата на законно владение към друго лице, то правото се нарича придобито по давност (*ersessenes Recht*), а способа на придобиване – придобивна давност (*Ersitzung*).

Субектите, които могат да придобиват по давност също са изрично уредени в чл. 1453 АГК: всеки, който може да придобива права по друг начин, може също да придобива собственост или други права по силата на давностно владение.

Лицата, чието имущество може да бъде придобито по давност от друг правен субект са всички дееспособни физически лица. Имущество на недееспособни, поставени под запрещение, църкви, общини и други юридически лица, управители на публично имущество и отсъстващи не по тяхна вина, може да се придобива при наличието на специални условия (чл. 1454 АГК). Така например, не тече придобивна давност по отношение на лица, които поради порок на съзнанието не могат сами да се грижат за себе си, лица под запрещение, слабоумни, доколкото тези лица нямат определен законен представител (чл. 1494 АГК). Също така, обичайните срокове на придобивната давност не се прилагат по отношение на управители на държавни вещи и имущество, управители на църковно имущество или имущество на други обществени юридически лица. Определени са по-дълги срокове, напр. четиридесет годишен срок за недвижимости, които не са вписани в имотния регистър на името на владелеца. Следователно, за този тип имущества тече давност, но при наличието на специални утежняващи придобиването условия. Те са определени в обществен интерес, с цел да предоставят висока степен на защита на имущество, което се ползва за удовлетворяване на социални нужди. Налице са случаи, в които изобщо е изключена придобивната давност и за които не са предвидени дори предпоставки, затрудняващи възникването и осъществяването на разглежданото първично придобиване на правото на собственост. Съществуването на определена правна връзка прави придобиването чрез *usucapio* невъзможна. Давност не тече между съпрузи до прекратяването на брака, между деца и техните родители, настойници или попечители, до навършване на пълнолетие на децата или прекратяване на настойническите или попечителските правомощия (чл. 1495 АГК). Също така, по отношение на отсъстващите поради изпълнение на обществена или военна служба, както и при прекратяване на правораздаването по време на чума¹² или военни действия, давността се спира до отпадането на пречките (чл. 1496 АГК).

Чл. 1455 АГК определя обекта на *usucapio* – „това, което може да се придобива, може да се придобива и по давност”. С други думи, обект на правото, което може да е предмет на прехвърлителна сделка или сменя своя собственик *mortis causa* например, може да бъде придобит и след изтичането на предвидената от за-

¹¹ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB).

¹² АГК е в сила от 1.1.1812 г. и е отражение на съществуващите към момента обществени отношения и специфичност на тогавашната социална действителност.

кона придобивна давност. По-нататък в хипотезата на правната норма законодателят уточнява, че вещите, които поради своята съществена характеристика или по силата на закона не могат да бъдат завладени, както и тези, които са напълно неотчуждаеми, не могат да бъдат предмет на владение. Не се придобиват по давност правото на лицата, които упражняват държавнически правомощия (*Staatsoberhaupte*) да събират данъци, да налагат глоби и други права, които произтичат от властническите правомощия на държавата (чл. 1456 АГК). Не са предмет на владение и личните (неимуществени) права (чл. 1458 АГК).

Владението (*Besitz*) е условие за теченето на придобивната давност. Според чл. 1460, освен дееспособност и признат от закона обект на придобиване, трябва да е налице действително владение на предмета или правото. Владението трябва да е законно, добросъвестно и действително (не мнимо) и да продължава през целия срок, предвиден от закона.

Законно е владението (*ein rechtmäßiger Besitz*), което е възникнало на правно основание, достатъчно за прехвърляне на имуществото, ако прехвърлителят беше собственик на последното. Такива правни основания са напр. завещанието, дарението, договор за продажба, замяна и т. н. (чл. 1461 АГК).

Както бе посочено по-горе, за да възникне придобивна давност, необходимо е владението да е добросъвестно (*redlicher Besitz*). АГК не дава определение за добросъвестно владение. В литературата се приема, че добросъвестен владелец е този, за който се предполага, че държи вещта като своя. Недобросъвестен владелец (*ein unredlicher Besitzer*) е този, който знае или според обстоятелствата предполага, че вещта принадлежи другиму. Грешка в обстоятелствата и незнание на законовите предписания определят владението като незаконно, но добросъвестно¹³.

Чл. 1463 АГК определя, че недобросъвестността на наследодателя не изключва добросъвестността на неговия наследник, а също и теченето на давност в полза на последния от момента във влизане във владение на наследената вещ.

Владението трябва да е действително, истинско (*ein echter Besitz*). Ако едно лице е присвоило вещ с измама, по насилствен начин, тайно, или по пътя на убеждението, нито то, нито неговите наследници могат да придобият тази вещ по давност (чл. 1464 АГК). Прави впечатление, че за разлика от чл. 1463 АГК, който не изключва възникването на добросъвестно владение в полза на наследниците на недобросъвестния по отношение на същата вещ, в разглеждания случай е налице забрана както за придобилия чрез измама, така и за неговите наследници. Основание за подобно отграничение може да се намери в субективното отношение на владелеца към неговото поведение. В първия случай, недобросъвестността може да се дължи на невалидно правно основание, което не винаги може да се смени във вина на владелеца – приобретател по сделката. Във втория случай обаче – когато е налице недействително (мнимо) владение, неговото придобиване

¹³ Koziol/Bydlinski/Bollenberger. Kurzkomentar zum ABGB. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, Ehegesetz, Konsumentenschutzgesetz, IPR-Gesetz und Europäisches Vertragsstatutübereinkommen. SpringerWienNewYork, стр. 294.

винаги е последица от нарочни действия на лицето, насочени към завладяване на определена вещь с използване на непозволени правни средства – измама, насилие, убеждаване, тайно завладяване. Поради това законодателят забранява и на наследниците на мнимия владелец да придобиват по давност.

Следващото условие за придобиване по давност е изтичането на предвидените в закона срокове. Правото на собственост върху движима вещь се придобива чрез тригодишно владение (чл. 1466 АГК). Там, където все още не се водят публични регистри, но придобиване на недвижим имот се доказва от съдебни или други регистри или ако името на владелеца не е вписано в регистъра като собственик на вещьта, правото на собственост се придобива след тридесетгодишно владение (чл. 1468 АГК). Въведени са по-дълги срокове за движими вещи, които принадлежат на администратори на публично имущество – шест години за движими и четиридесет години за недвижимо имущество (чл. 1472 АГК).

След изтичането на придобивната давност, владелецът има право да предяви иск за признаване правото му на собственост срещу предишния собственик на правото или вещьта. (чл. 1498 АГК). Съществува изрично правило, че когато трето лице стане собственик на придобитата по давност вещь (или право) преди отразяване на последното в публичните книги, придобивната давност не може да му се противопостави (чл. 1500 АГК).

От направения кратък преглед на нормите на АГЗ относно придобивната давност следва заключението, че е налице изключително подробна уредба на разглеждания правен институт. Определени са характеристиките на владението, които водят до възникване на придобивната давност. Особеност в уредбата е изричното определяне на момента на придобиване по давност на правото на собственост върху недвижими имоти – с уважаването на съдебен иск срещу досегашния собственик (собственика, вписан в имотния регистър). Уредени са правата и на третите лица, придобили чрез прехвърлителна сделка вещьта, предмет на давностно владение от друго, преди оригинерното придобиване да е отразено в имотния регистър. Трябва също да се отбележи, че АГЗ е в сила от 1.1.1812 г. и редакцията на текстовете не е претърпяла съществена промяна, запазвайки своеобразността си и отпечатъка на времето, когато е създаден този нормативен акт. Налице са някои норми, уреждащи отживели времето си правни и фактически положения, но въпреки това цялостната уредбата на *usucapio* заслужава висока оценка може би именно поради стремежа да законодателя да обхване всички възможни случаи. Логично и житейски оправдано е с времето някои от тях да отпаднат или да намалят своето прилагане.

3. Швейцарският граждански кодекс¹⁴ (наричан по-нататък „ШГК”) различава два вида придобиване по давност на недвижим имот. Общата придобивна давност (*Ordentliche Ersitzung*) намира прилагане в случаите, когато едно лице неправомерно е вписано като собственик в имотния регистър, но е упражнявало владение добросъвестно (*in gutem Glauben*), непрекъснато и неоспорвано в про-

¹⁴ Schweizerisches Zivilgesetzbuch.

дължение на десет години. По силата на чл. 661 ШГК, след изтичане на този срок, неговото право не може да бъде оспорвано.

Специалната придобивна давност (*Ausserordentliche Ersitzung*) се проявява тогава, когато едно лице владее недвижим имот, но имотът не е вписан в имотния регистър. След изтичането на тридесетгодишно непрекъснато и неоспорвано владение възниква правото на владелеца да поиска да бъде вписан като собственик в имотния регистър.

Прави впечатление разликата в последиците от изтичането на придобивната давност. В първия случай, когато лицето е вписано в имотния регистър, изтичането на срока погасява правото на трети лица да оспорват собствеността. Не възниква право на вписване в имотния регистър, защото то вече е извършено, макар и неправомерно. Може да се посочи, че изтичането на срока санира вписването, но само ако владението е било добросъвестно, непрекъснато и неоспорено. Във втория случай, в полза на владелеца възниква правото да иска вписване в имотния регистър (чл. 662, ал. 1 ШГК).

Следваща хипотеза на специална придобивна давност се предвижда, когато едно лице владее недвижим имот, но собственикът не може да бъде установен по силата на имотния регистър или в началото на давностния срок е бил мъртъв или обявен за отсъстващ. Чл. 662, ал. 2 ШГК и в този случай изисква изтичането на тридесетгодишен срок, през който владелецът е установил добросъвестно, непрекъснато и неоспорено владение върху вещта. При наличието на тези условия възниква правото му да се впише като собственик в имотния регистър.

Чл. 662, ал. 3 ШГК предвижда специални изисквания за вписването. То може да бъде извършено само с разпореждане на съда, след като в рамките на служебно определение и оповестен срок не бъде направено възражение или направеното възражение е било отхвърлено.

Принципно правото на вписване (*Recht auf Eintragung*) е уредено и в чл. 665, ал. 1 ШГК и се отнася за различните придобивни основания. Той гласи, че придобивното основание дава право на личен иск от придобилия срещу собственика с предмет вписване, а при оспорване от собственика – и правото на съдебно признаване на правото на собственост.

Обзорът на швейцарското законодателство относно придобиване по давност на правото на собственост върху недвижим имот дава основание да се направи изводът, че са определени два срока на придобивна давност в зависимост от наличието или липсата на вписване на имота, собственика или владелеца в имотния регистър – десетгодишна и тридесетгодишна. Отграничават се и два вида придобивна давност – обща и специална. Следва да се отбележи, че законодателят изрично посочва последиците от изтичането на давностния срок – възникване на правото в полза на владелеца да иска вписване в имотния регистър като собственик чрез нарочна съдебна процедура. Без съмнение, изричната уредба на последиците от изтичане на придобивната давност по отношение на момента на възникване на правото на собственост дава правна сигурност на участниците в гражданския оборот.

4. Италианското право също признава придобиването по давност на правото на собственост. Условиата за възникването и теченето на придобивната дав-

ност са уредени в италианския Граждански кодекс (наричан по-нататък „ИтГК”)¹⁵. Владението (*il possesso*) е определено като власт над определена вещ, която се проявява посредством дейност, съответстваща на упражняването на право на собственост или друго вещно право. То може да се упражнява пряко (*direttamente*) или чрез трето лице, което държи вещта (чл. 1140, ал. 1–2 ИтГК). Законът прави разграничение между добросъвестно (*possesso di buona fede*) и недобросъвестно владение. Добросъвестен е този, който владее без да знае, че засяга права на трети лица. Не е добросъвестно владението, ако незнанието се дължи на груба небрежност (*colpa grave*). Добросъвестността се предполага, ако е била налице към момента на придобиването (чл. 1147, ал. 1–3 ИтГК).

Подобно на други европейски вътрешни законодателства, чл. 1141 ИтГК въвежда оборима презумпция за владение. Приема се, че е владелец лицето, което упражнява фактическата власт над определена вещ, освен ако се докаже, че е започнало да упражнява тази власт като държане (*detenzione*). В случаите, когато едно лице е установило власт върху една вещ като държател, държането може да се трансформира във владение само ако основанийето се промени поради причини, дължащи се на трето лице или ако държателят се противопостави на собственика на вещта. Същото се отнася и за универсалните наследници (чл. 1141 ИтГК). Не представляват владение търпимите действия (*atti di tolleranza*). Владението върху вещи извън гражданския оборот (*cose fuori commercio*), върху които не може да се придобива собственост, няма правно действие (чл. 1144, чл. 1145, ал. 1 ИтГК).

Чл. 1142 ИтГК приема, че настоящият владелец, който е владял в предходен период, е владял и в промеждутъка. Непосредствено след презумпцията на чл. 1141, италианският законодател въвежда друга презумпция – за предходното владение. Тя гласи, че настоящото владение не предполага предходното с изключение на случаите, когато владелецът е установил владението на правно основание; тогава се приема, че е владял от датата на основанияето (чл. 1143 ИтГК).

Придобивната давност (*usucapione*) е уредена в чл. 1158–1167 ИтГК. Правото на собственост върху недвижими имоти и други вещни права се придобива с двадесетгодишно владение (чл. 1158 ИтГК). Който добросъвестно е придобил от собственик недвижим имот, по силата на основание, което надлежно е прехвърлило собствеността и е било вписано в публичния регистър, придобива по давност след десетгодишно владение. Същото важи и в случаите на придобиване на други вещни права на собственост (чл. 1159 ИтГК).

Законът предвижда специални правила по отношение на земя и сгради, които се намират извън урбанизираните територии. Правото на собственост върху земята и прилежащите постройки, намиращи се в планински територии (определени със закон), се придобива след петнадесетгодишно давностно владение.

Ако владението е добросъвестно, установено на годно правно основание, което е вписано, срокът на придобивната давност е съкратен на пет години (чл. 1159а).

¹⁵ Codice Civile Italiano.

Владение, придобито с насилие или по друг незаконен начин, не може да обоснове придобивна давност. Владението се прекъсва с изгубването му от собственика в продължение на повече от година (чл. 1163, 1167 ИтГК).

В заключение може да се направи извода, че италианското право урежда института на *usucapio*. Специфичното е, че са установени четири срока за придобиване на правото на собственост и други вещни права в зависимост от вида владение и територията, на която се намира вещта.

5. Чл. 430 от Испанския граждански кодекс (наричан по-нататък „ИГК”)¹⁶ определя, че владението е естествено (*posesión natural*) и гражданско (*posesión civil*). Естественото владение е държане на вещь или упражняване на право от едно лице, докато гражданското владение е същото държане на вещь или упражняване на право, заедно с намерението да се свои, да се държат вещта или правото като собствени. Според текста на цитираната правна норма, намерението за своене е допълнителната характеристика, която прави едно владение гражданско. На пръв поглед, естественото владение е лишено от *animus*, но последният е винаги елемент от владението, в противен случа би било налице държане. Всъщност разликата между двата вида владение се състои в това, че при естественото владение *animus possiendi* не преминава отвъд състоянието на владение. Напротив, при наличието на гражданско владение, владелецът приема себе си като собственик на вещта или титуляр на правото, а намерението надхвърля владението и е насочено към придобиване на собствеността¹⁷.

Владението може да се упражнява лично или чрез друго лице (чл. 431 ИГК).

Друго деление на владението е на добросъвестно и недобросъвестно (чл. 433 ИГК). Добросъвестния владелец (*poseedor de buena fe*) е този, който не знае, че съществува дефект, опорочаващ придобивното основание. В противен случай, владелецът е недобросъвестен (*poseedor de mala fe*). Налице е презумпция за добросъвестност (чл. 434 ИГК). Обект на владение могат да бъдат само вещи и права, които са предмет на придобиване (чл. 436 ИГК).

Налице е изрична разпоредба относно владението, което може да послужи като придобивно основание – само владението, придобито и упражнено в качеството на собственик (чл. 447 ИГК). По отношение на такъв владелец се предвижда законова презумпция, че упражнява владение на законно основание (чл. 448 ИГК). Интересно е изискването на чл. 449 ИГК, според което владението на недвижим имот трябва да включва и владение по отношение на мебелите и предметите в имота, в противен случай трябва да се докаже, че те следва да се изключат. Изрично е указано също, че владението не може да бъде придобито по насилст-

¹⁶ Código Civil de España.

¹⁷ HERNÁNDEZ GIL, A. La posesión. Madrid, 1980. стр. 109; вж и Marisela Párraga de Esparza. Antecedentes y estructura del concepto de posesión en el derecho moderno. Maracaiba, 1987, стр. 61.

вен начин. Интересен е текста на чл. 442 ИГК, според който наследникът не понася последиците от неправомерно владение на своя наследодател, ако не е доказано, че наследникът е знаел за дефектите на владението; въпреки това, наследникът се приема за добросъвестен от датата на откриване на наследството.

Придобиването по давност на правото на собственост и на вещни права изисква добросъвестно владение, което е възникнало на годно придобивно основание и е продължило определен от закона срок (чл. 1,940 ИГК). Законът изрично определя субектите и обектите на придобиване по давност. Лицата, които могат да придобиват право на собственост по друг начин, определен със закон, могат също да придобиват и по силата на давностно владение (чл. 1,931 ИГК). Обект на давностно владение са всички вещи, които са в гражданския оборот (чл. 1,936 ИГК).

Трите условия за придобиване по давност ще бъдат разгледани самостоятелно в следващото изложение.

Първото условие е наличието на добросъвестно владение. Както бе посочено по-горе, добросъвестният владелец е този, който не знае, че съществува дефект, опорочаващ придобивното основание. Правилата относно придобивната давност доразвиват понятието за нуждите на този правен институт като указват, че добросъвестността на владелеца се състои във убеждението, че прехвърлителят е бил собственик и е могъл да отчуждава съответната вещь или право (чл. 1,950 ИГК). Освен това, добавени са изискванията, добросъвестното владение да се упражнява в качеството на собственик (*en concepto de dueño*), публично (*pública*), спокойно (*pacífica*) и непрекъснато (*no interrumpida*). За целите на придобивната давност законът изрично указва, че актове от владелчески характер, осъществени с разрешението на собственика или търпими от него, не могат да послужат за установяване на владение (чл. 1,942 ИГК).

Второто условие е съществуването на годно придобивно основание (*justo título*). Такова основание е достатъчното според закона да прехвърли правото на собственост или друго вещно право, предмет на придобиване по давност (чл. 1,952 ИГК). За целите на придобивната давност, основанието трябва да е истинско и валидно. То винаги подлежи на доказване и не се презумира от закона (чл. 1,953 и чл. 1,954 ИГК).

Третото условие е владението да е продължило в предвидения от закона срок. Право на собственост върху движими вещи се придобива по давност след изтичането на три години непрекъснато владение. В останалите случаи движимите вещи се придобиват след шестгодишно непрекъснато владение, без да са необходими други условия (1,995 ИГК).

Недвижимите вещи и други вещни права се придобиват по давност след десетгодишно добросъвестно владение, възникнало на годно придобивно основание, в случаите на присъствие. Когато собственикът отсъства, правото на собственост се придобива след двадесетгодишно добросъвестно владение, възникнало на годно придобивно основание (1,957 ИГ). За целите на придобивната давност, чуждестранните поданици се приемат за отсъстващи (1,958 ИГК).

Правото на собственост и други вещни права се придобиват по давност след тридесетгодишно непрекъснато владение, без изискване за добросъвестност, годно придобивно основание и присъствие.

За пълнота на изложението и като основа на сравнителноправния анализ, следва да се отбележат още някои правила относно пресмятането на давностния срок. Настоящият владелец може да добави към времето на своето владение, това на своя наследодател. Ако настоящият владелец е владял в предишен период от време, приема се, че владението е продължило през цялото време, освен ако се докаже противното (чл. 1960 ИГК). Прави впечатление почти пълната идентичност на чл. 1,960 от ИГК с текста на чл. 83 ЗС¹⁸. Всъщност това правило е израз на зачитане на обичайното състояние на нещата – това, което обикновено се случва (*eo quod plerumque fit*) – и улеснява доказването на владението чрез създаване на презумпция за неговата непрекъснатост.

6. Последната глава XXI от Френския граждански кодекс¹⁹ (наричан по-нататък „ФГК“) е озаглавена „За владението и придобивната давност“. Според чл. 2255 ФГК, владението (*possession*) е държане или ползване на една вещ или право, които държим или упражняваме лично за себе си или чрез друг, който ги упражнява от наше име. Приема се, че едно лице винаги владее за себе си и в качеството на собственик, ако не се докаже, че е започнал да владее за друго (чл. 2256 ФГК). Изрично е указано също, че който е започнал да владее за друго, продължава да владее на същото основание, освен ако се докаже противното (чл. 2257 ФГК).

Придобивната давност (*prescription acquisitive*) също е дефинирана в чл. 2259 ФГК.

Определени са условията за теченето на придобивната давност.

Първото изискване е упражняването на владение. То трябва да е непрекъснато (*non interrompue*), спокойно (*paisible*), публично (*publique*), недвусмислено (*non équivoque*) и в качеството на собственик (*et à titre de propriétaire*). Законодателят изброява определени състояния, които не могат да обосноват владение или придобивна давност: когато вещта или правото са предадени доброволно (*les actes de pure faculté*) или като проява на обикновена толерантност (*de simple tolerance*), а също и когато вещта е завладяна чрез насилие (чл. 2262 и чл. 2263 ФГК). Френското право също въвежда презумпцията, че ако сегашният владелец докаже владение в предходен момент, предполага се, че е владял и в промеждутъка (чл. 2264 ФГК). Ако едно лице е придобило вещ или право от трето лице по силата на общо или частно правоприемство или по възмезден начин, то може да присъедини към своето владение, това на своя праводател (чл. 2265 ФГК).

Второто изискване е относно субектите, които могат да придобиват по давност. Който владее за друго, никога не може да придобива по давност, незави-

¹⁸ Който докаже, че е владял в различни времена, предполага се, че е владял и в промеждутъка, ако не се докаже противното.

¹⁹ Code Civil.

симо от времетраенето на владението²⁰. Не могат да придобиват по давност и наемателят, държателят, ползвателят и всички останали, които държат вещта или правото за собственика (чл. 2266 ФГК). Нещо повече, това правило се отнася и за техните наследници (чл. 2267 ФГК). Въпреки това, цитираните лица биха могли да придобият по давност, ако променят своето основание и се противопоставят на правото на собственика (чл. 2268 ФГК). Във връзка с промяната на основанието, съществува специалното правило на чл. 2270 ФГК. То гласи, че едно лице не може да придобива по давност в разрез със своето правно основание в смисъл, че не може самостоятелно да промени първопричината и вида на своето владение. Придобивната давност се прекъсва, когато владелецът е лишен от владението повече от една година, независимо дали от собственика на вещта (правото) или от трето лице.

Третото изискване визира обектът на придобивната давност. Законодателят ги определя по негативен начин. Не може да се придобиват вещ или право, които не са в гражданския оборот (чл. 2260 и чл. 2261 ФГК).

Четвъртото изискване е изтичането на определен срок. Правото на собственост върху недвижим имот се придобива след изтичането на тридесет години. Въпреки това, който владее добросъвестно (*de bonne foi*) и на правно основание (*par juste titre*), придобива собствеността след десет години (чл. 2272 ФГК). За да не допуска колебание относно дефиниране и прилагане на понятието „правно основание”, френският законодател изрично определя, че липсата на форма (на правната сделка) не може да послужи като основание за теченето на десетгодишна придобивна давност (чл. 2273 ФГК). Това означава, че в тези случаи владелецът винаги би придобил правото на собственост след изтичането на по-дългата, тридесетгодишна придобивна давност.

Добросъвестността винаги се предполага, а този, който се позовава на недобросъвестност (*mauvaise foi*), трябва да я докаже (чл. 2274 ФГК). Достатъчно е, че добросъвестността е съществувала към момента на придобиването (чл. 2275 ФГК).

Правилата на ФГК относно владението и придобивната давност позволяват да се направи заключението, че уредбата на *usucapio* е подробна и едновременно с това съобразена и насочена към отговора на важни практически въпроси, които възникват не само в териториалния обхват на действие на ФГК, а и по принцип във всички законодателства, които уреждат института на придобивната давност. За илюстрация на посоченото може да послужи правилото, че държателят не може самостоятелно да промени вида на своето владение (чл. 2270 ФГК); че е необходимо да го противопостави на собственика (чл. 2268 ФГК); че и наследниците на държателя не могат да придобиват по давност държаната вещ или упражняваното право (чл. 2266 и 2267 ФГК); особено че липсата на форма не може да послужи като основание за теченето на по-кратката придобивна давност и следователно не представлява „правно основание” по смисъла на чл. 2272 ФГК (чл. 2273 ФГК). Тези постановки са в сила и по отношение на придобивната давност по

²⁰ Ceux qui possèdent pour autrui ne prescrivent jamais par quelque laps de temps que ce soit.

българското право и са утвърдени от съдебната практика и доктрината, но в ЗС липсва изричната им правна уредба. *De lege ferenda* би било полезно включването на изрично правило, че нищожната правна форма не може да бъде отнесена към хипотезата на чл. 70 ЗС, който предвижда възникване на добросъвестно владение при наличието на годно правно основание и незнание за опорочаване на правната форма.

7. Придобивната давност е институт на нидерландското вещно право и е уредена в Гражданския кодекс на Нидерландия²¹ (наричан по-нататък „ГКН“). Тя е призната изрично за придобивен способ от чл. 3:80, т. 3 ГКН: едно лице придобива правото на собственост чрез прехвърляне, **давност** (*verjaring*), принудително отчуждаване и по силата на друг начин, предвиден в закон.

За изпълнението на фактическия състав на придобивната давност е необходимо, освен останалите условия, упражняването на владение в предвидения срок. Според чл. 3:107, владението (*Bezit*) е това правно положение, при което едно лице държи определено имущество за себе си. Законодателят разделя владението на пряко и непряко владение. Когато едно лице владее определено имущество без участието на друго (който държи за него), владението е пряко (*onmiddellijk*). Когато лицето владее чрез друго, който държи имуществото за него, налице е непряко (*middellijk*) владение. Всъщност такова разграничение, макар и не толкова описателно, съществува и в чл. 68 ЗС, който определя владението като упражняване на фактическа власт върху вещь, която владелецът държи, лично или чрез друго, като своя. Владението се установява чрез завладяване, прехвърляне на право или друго общо придобивно основание.

Подобно на разгледаните до момента вътрешни законодателства, въвежда презумпция за владение: предполага се че този, който държи една вещь, я държи за себе си (чл. 3:109 ГКН). Ако правната връзка между две лица предполага, че при придобиване на имущество едното лице го държи за другото, то новопридобитото в качеството на тази специфична връзка запазва своя характер на държане (чл. 3:110 ГКН). Уредено е изключението от това правило: държането (*houderschap*) в горните случаи продължава дотогава, докогато се установи, че правното основание е променено или държателят се е противопоставил на правото на собственика (чл. 3:112 ГКН).

Важно деление на владението е на добросъвестно (*te goeder trouw*) и недобросъвестно (*niet te goeder trouw*). Добросъвестен е този владелец, който в момента на придобиване на владението основателно е смятал себе си за собственик на съответната вещь. Щом владението е започнало като добросъвестно, то запазва своя характер, независимо от това, че впоследствие е разбрал за своята недобросъвестност. Добросъвестността се предполага до доказване на противното (чл. 3:118, т. 1–3 ГКН).

²¹ Burgerlijk Wetboek.

Срокът на владение, водещ до придобиване на правото на собственост е в зависимост от три условия: вида на владение и вида на вещта.

Ако владението е добросъвестно, правото на собственост върху недвижим имот се придобива след десетгодишно непрекъснато владение (*onafgebroken bezit*). Този извод следва от разпоредбата на чл. 3:99 ГКН, според който вещни права върху движими вещи (неподлежащи на регистрация) и ценни книги на приносител се придобиват от добросъвестния владелец след непрекъснато тригодишно владение на съответната вещь или документ; вещни права върху друг вид вещи се придобиват от добросъвестния владелец след непрекъснато десетгодишно владение.

Ако владелецът е недобросъвестен, той придобива правото на собственост след двадесетгодишно непрекъснато владение, независимо от вида на вещта (чл. 3:105 във връзка с чл. 3:306 ГКН). Трябва да се отбележи, че в този случай законодателят поставя придобиването по давност в зависимост от преклудирането на правото на иск на собственика на вещта. Ако едно лице е установило недобросъвестно владение върху определена вещь, то я придобива в момента, когато се погаси правото на иск за предаване на владението (чл. 3:105 ГКН). От друга страна, чл. 3:306 ГКН определя, че правото на иск се погасява с изтичането на двадесет години, освен ако в закон е указано друго.

8. В правната система на САЩ придобивната давност (*prescription, adverse possession*) е способ за придобиване на правото на собственост върху недвижим имот чрез владение за определен период от време и при определени условия. Необходимо е владението да е действително (*actual*), явно (*open*), известно (*notorious*), изключително (*exclusive*), враждебно (*hostile*) и противопоставено на собственика (*adverse*)²².

За да е налице придобивна давност, необходимо е владелецът да противопостави владението си на всички. Владението като елемент от фактическия състав на придобивната давност представлява фактическата власт върху вещь с намерението тя да се свои, съчетана с властнически действия, изразяващи се в обикновено ползване на земята и извличане на дивиденди от нея. Характеристиката на владението, което обуславя придобивна давност, се извлича от прецедентното право²³ и обикновено не се различава в отделните щати.

Понятието „враждебно” владение се определя по силата на две основни правила. Първото е т. нар. „правило на Мейн” и допуска владелецът да знае, че имотът не е негов, за да тече придобивна давност в негова полза. Според „правилото на Кънектикът” не е необходимо владелецът да знае, че земята е на трето лице, т. е. владението е враждебно и води до придобивна давност дори в случаи-

²² Вж. Black's Law Dictionary. Henry Campbell Black. St. Paul Minnesota. USA, 1979, стр. 50 и данните за дело Ryan v. Stavros, 348 Mass.251, 203 N. E.2d 85.

²³ Вж. Personal Property in a nutshell. D. Barlow Burke, Jr. St. Paul Minnesota. USA, 1983, стр. 278.

те, когато владелецът греши, че имотът е негов. Този подход, като смекчена версия на първото правило, е възприет от повечето щати. Съществува и трета интерпретация на понятието, напълно противоположна на правилото на Мейн. Според нея, щом владелецът знае, че имотът не е негов, не може да придобие правото на собственост, независимо от времетраенето на владението. За да тече придобивната давност в този случай, необходимо е владелецът да е добросъвестен и да се легитимира с нотариален акт, бил той и невалиден (Айова)²⁴.

Законите в отделните щати определят различен срок за придобиване на правото на собственост – от 5 до 20 години, а в отделни случаи се предвиждат дори по-дълги срокове (напр. ако владелецът е юридическо лице – субект на публичното право). Продължителността на срока зависи от наличието или липсата на правно основание, което поради правен дефект не е годно да прехвърли собственост, но според субективното възприятие на владелеца, той е собственик (*color of title*). Срокът на давността зависи и от плащането на данъци²⁵.

Както бе посочено по-горе, продължителността на придобивната давност се урежда в съответното щатско законодателство. Тези правила обикновено са част от закона, който регулира гражданското съдопроизводство и в частност сроковете за предявяване на ревандикационни искове. Така например, в чл. 318 от Кодекса за гражданското съдопроизводство²⁶ на щата Калифорния („КГСК“) гласи, не може да се предявява иск за връщане на недвижим имот (ревандикация) или за възстановяване на владението върху същия, ако се установи, че ищецът (вкл. неговия наследодател или праводател) не е държал или владал спорния имот в последните пет години преди предявяване на иска.

Съществува изрично правило относно правоотношенията, които възникват по силата на наемно правоотношение. Според чл. 326 ГКСТ, ако две лица са били в качество на наемодател и наемател едно спрямо друго, приема се, че наемателят владее за наемодателя до изтичането на пет години от прекратяване на договора за наем, а при липсата на писмен договор – до изтичането на пет години от последното плащане на наемната вноска, независимо от това, че наемателят владее на друго правно основание или е започнал да свои имота.

Ако собственикът, чийто имот се владее от трето лице, към момента на завладяването е непълнолетен или невменяем, времето, но не повече от двадесет години, през която съществува недееспособността, не погасява правото на иск за защита на собствеността. Този иск може да се предяви до пет години от отпадане на пречката или от смъртта на невменяемия. Изтичането на този период преклутира предявяването на иска.

²⁴ Вж. примери от съдебната практика за трите определения на враждебното владение на: http://www.dot.ca.gov/hq/row/landsurveys/Study_material/California-Adverse-Possession.pdf

²⁵ Вж. Henry Campbell Black, цит. съч., стр. 241.

²⁶ Code of civil procedure. Вж. пълния текст на http://www.leginfo.ca.gov/html/csp_table_of_contents.html

Като заключение може да се обобщи, че американското право обвързва придобивната давност с преклузивните срокове, в които собственикът може да предявява иск за защита на своя имот, който се владее от трето лице. Самите срокове на давността се извличат от разпоредбите на Кодекса за гражданското съдопроизводство на съответния щат. Всеки щат определя различен срок на владение, изтичането на който погасява правото на иск на собственика срещу третото лице – владелец, като по този начин последният става собственик. Интересна особеност е това, че деленето на владението на добросъвестно и недобросъвестно има правно значение само в някои щати.

9. Във Великобритания придобивната давност се урежда от *Limitation Act 1980*²⁷ (наричан по-нататък „LA 80”), а времетраенето ѝ зависи от това, дали поземления имот е регистриран. Собственикът не може да се предявява иск за връщане на свой поземлен имот след изтичането на дванадесет години от възникване на правото на защита на собствеността (чл. 15, ал. 1 LA 80). С други думи, за да придобие право на собственост върху нерегистрирана земя, едно лице трябва да я владее за период от дванадесет години. След изтичането на този период правното основание, от което собственика черпи правата си, се погасява. Придобиването на собствеността настъпва автоматично.

Времетраенето на придобивната давност по отношение на регистриран (вписан) поземлен имот се урежда от други два закона.

До 13.10.2003 г. е в сила Закона за регистрация на поземлени имоти от 1925 г.²⁸ Според чл. 75 от него, след изтичането на дванадесетгодишен период на владение, правото на собственика не се заличава, но се приема, че той държи имота за сметка на владелеца. Последният може да се впише като новия собственик на имота.

От 13.10.2003 г., владелецът може да поиска вписване като собственик след десетгодишно владение. Службата по вписвания (*Land registry*) е длъжна да уведоми досегашният собственик, който разполага с шестдесет и пет работни дни да направи възражение срещу вписването (чл. 97 във връзка с чл. 6 от Закона за регистрация на поземлени имоти от 2002 г.; schedule 6 от закона)²⁹. Ако до две години от първата молба от владелеца, собственикът не успее да евинцира владелеца, последният се вписва като собственик въпреки възражението.

Следва да се отбележи, че от 1.9.2012 г. незаконното заселване в обитаеми помещения е криминализирано в Англия и Уелс³⁰.

²⁷ Акт на парламента, който урежда сроковете, в който едно лице може да предявява искове за защита на свое право, което е било нарушено. В държавите, които са възприели континенталното право, подобни правила се съдържат в граждански кодекс или закон, уреждащ давността.

²⁸ Land registration Act 1925.

²⁹ Land registration Act 2002 (влиза в сила на 13.10.2003 г.).

³⁰ Вж. повече на: <https://www.gov.uk/government/news/squatting-new-criminal-offence>

Прави впечатление, че законът изрично указва момента на придобиване на собствеността по силата на давностно владение. Ако предмет на придобиване е нерегистриран поземлен имот, придобиването настъпва автоматично с изтичане на давността. В противен случай, релевантният момент е вписването на владелица като собственик в поземления регистър.

10. **В заключение** може да се направи изводът, че придобиването по давност на правото на собственост върху недвижим имот е институт, утвърден от разгледаните по-горе в изложението законодателства. Уреждането на придобивната давност е житейски оправдано и намира смисъл в положението, че правото трябва да легитимира определено фактическо положение, ако то съществува достатъчно продължително.

Всяка държава въвежда специфични изисквания относно материалноправните условия за реализирането на сложния фактически състав. В интерес на усъвършенстване на българското законодателство би било възприемането *de lege ferenda* на някои от юридическите конструкции на чуждото законодателство относно давността. Те ще бъдат предмет на допълнително изследване.

Ключови думи

*Субект, държава,
индивид, международно
престъпление,
международна
наказателна отговорност*

Key words

*Subject, State,
Individual, International
Offence, International
Criminal Responsibility*

Zhivko Velchev, Ph. D.

**The State as a Subject of
International Offence
and of International Responsibility**

**Zhivko
Velchev, Ph. D.**

*Lecturer
in Criminal Law and
International Criminal Law
at the Law Department of
New Bulgarian University,*

*e-mail:
zhivko.velchev@abv.bg*

*Areas of
specialization:
criminal law,
international criminal law,
comparative law and
EU criminal law*

*Author of
a monograph and articles
in professional periodicals
in Bulgaria
and abroad*

*Head
of the Criminal
Law Department
and Lecturer in
Criminal Law
at the Academy
of the Ministry
of the Interior*

The State may be a subject of international infringement of law, including of an international offence, through an authorized physical person acting on its behalf. Due to this peculiarity in the doctrine, it may reasonably be assumed that they are simultaneously subjects of identical international offence.

In this case, the individual acts on behalf of and at the expense of the State. Therefore, when the State conducts a policy of Aggression, Genocide or Apartheid, it becomes a subject of international offence though the individual. The criminal intent of the State is expressed and manifested through the acts of the physical persons who represent it, who act as its authorities or are public officials and act on its behalf and at its expense. At the same time, as physical persons or separate individuals, they are independent and sole subjects of the international offences committed by them.

The State cannot be a subject of an offence of international nature because this offence has only one possible subject – the physical person. Its behavior could be classified as an international infringement of law. The State is a subject of international responsibility but not of international criminal responsibility.

In cases where it is claimed that the State committed a real international offence it should be understood that the offence was in fact committed by an individual or individuals in complicity. In those cases, the separate physical persons, in their capacity of constituting, establishing authorities of the State, commit a real international offence and will have personal criminal responsibility and the State itself – an international one which will be only moral, political or material, but not criminal responsibility.

д-р Живко Велчев

Държавата като субект на международно престъпление и на международна отговорност

I. Общи положения

1. Съществуват два основни аспекта на международното престъпление

а) В зависимост от това, дали субектът е държавата или

б) индивидът, който може да бъде субект на международно престъпление, когато действа от името или за сметка на държавата, и когато действа от свое име.

Международното престъпление на физическото лице, на индивида, е предмет на регулиране от международното наказателно право и от вътрешнодържавното наказателно право.

2. Разграничават се две основни категории международни престъпления на физическите лица:

а) същински или типични международни престъпления, известни като престъпленията против мира и човечеството и

б) международни престъпления или престъпления с международен характер или елемент.

3. Индивидът като субект на международно престъпление, подлежи на наказателна отговорност, която се реализира по различен ред

Когато се отнася до престъпление против мира и човечеството, наказателноправната отговорност се осъществява по вътрешнодържавното право или *ad hoc* от международното наказателно право. Когато става дума за престъпление с международен елемент, наказателната отговорност се осъществява само по вътрешнодържавното наказателно право, а сега вече и от Международен наказателен съд¹.

4. Понятията „субект на международно престъпление” и „субект на международна наказателна отговорност”, не съвпадат напълно

¹ Вж. www.icc-cpi.int (Официален сайт на Международния наказателен съд).

Субект на международно престъпление – може да бъде физическо вменяемо лице, навършило определената в закона възраст. Докато субект на международна наказателна отговорност може да бъде само физическо вменяемо лице, навършило 18-годишна възраст към момента на извършване на деянието.

5. Субект на международното престъпление може да бъде само отделният човешки индивид или физическото лице

В чл. 25, т. 1 и 2 от Римския статут на Международния наказателен съд е установена лична наказателна отговорност.

Според т. 1, Съдът има юрисдикция спрямо физическите лица в съответствие с Римския статут. Според т. 2, лице, което извърши престъпление от компетентността на Съда, носи лична отговорност и подлежи на лично наказание в съответствие с този статут.

II. Държавата посредством физическите лица като субект на международно престъпление и международна отговорност

1. Държавата като субект на правото

Като специфична форма на политическа организация на обществото за управление на социалните процеси, държавата съществува и функционира чрез система от държавни органи².

Държавният орган е държавна институция с определен личен състав, формирана по установен от закона ред, на която са предоставени властнически правомощия във връзка със задачите, които решава, действа от името и по поръчение на държавата и се намира в различни по характер взаимоотношения с други държавни органи³.

2. В това определение се съдържат следните характерни особености на държавния орган:

а) Държавният орган, като атрибут на властта, е институция, предназначена да задоволи определена управленска потребност;

б) Наличието на държавно-властнически правомощия е онзи белег на държавния орган, който го отличава от всички останали органи за социално управление. Обемът и характерът на властническите правомощия на държавните органи се обуславят от характера на задачите, които решават и от принципа за разделението на властите на законодателна, изпълнителна и съдебна, които определят мястото и ролята им в държавната система;

в) Държавните органи действат по поръчение на държавата, от нейно име и в неин интерес;

² Вж. Стойчев Ст., Конституционно право на Република България, Част I, Албатрос, С., 1996, стр. 289.

³ Пак там, стр. 293.

г) Държавният орган се характеризира с определен личен състав, който е нормативно установен и се състои от физически лица, независимо от това дали е едноличен или колективен.

От това следва, че нито държавата, като цяло, нито отделен неин орган, са в състояние да извършат деяние без конкретните съставлящи ги физически лица, които единствени могат, осъзнавайки съответна своя потребност, да я осмислят и доведат до взимане на решение как да бъде удовлетворена, което ще е външно изразено в действие или в бездействие.

3. Съотношението между държавен орган и физическите лица в него, е като между форма и съдържание

Оттук съвсем логично е субект на деяние, което е виновно извършено да бъде единствено човекът. Като под „действие на държавата” или „действие на неин орган” трябва да се разбира действие на едно или няколко физически лица, които ги съставляват и които въз основа на осъзнато взето решение, действат или бездействат.

Ако това деяние се намира в противоречие със съответната международноправна норма и е виновно извършено, физическото лице ще извърши същинско международно престъпление и ще понесе международна наказателна отговорност по смисъла на Римския статут на Международния наказателен съд. А държавата, от чието име и за чиято сметка е извършено деянието, ще понесе само международна отговорност по международното публично право и не би следвало да бъде определена, като субект на международно престъпление, поради липсата на необходимите за това качества.

4. Възприето е схващането, че възможни субекти на международни престъпления са и държавата и индивидът

Държавата може да бъде субект на международни правонарушения, включително и на международни престъпления, посредством овластеното физическо лице, което е действало от нейно име. Поради тази особеност в доктрината, неоснователно се приема, че те се явяват едновременно субекти на едно и също международно престъпление.

В този случай индивидът действа от името и за сметка на държавата. Затова, когато държавата провежда политика на агресия, геноцид, апартейд, тя става субект на международно престъпление посредством индивида. Престъпната воля на държавата се изразява и проявява чрез деянията на физическите лица, които я представляват, които са нейните органи на власт или са длъжностни лица и действат от нейно име и за нейна сметка. Същевременно, като физически лица или отделни индивиди, те са самостоятелни и единствени субекти на извършените от тях международни престъпления.

Държавата не може да бъде субект на престъпление с международен характер, защото това престъпление има само един възможен субект – физическото лице. Нейното поведение би могло да се квалифицира като международно правонарушение. Държавата е субект на международна отговорност, но не и на международна наказателна отговорност.

5. Правни и фактически основания, при които държавата носи отговорност за извършено международно правонарушение

Правните и фактическите основания, при които държавата носи отговорност за извършено международно правонарушение, са следните:

а) Преди всичко трябва да бъде извършено определено деяние, действие или бездействие, от упълномощено физическо лице, което е представител на държавата или е съставна част от неин орган и действа от нейно име и за нейна сметка;

б) Деянието на това физическо лице, нарушава международно противоправно, установен запрет за неговото извършване или неизвършване, предвиден в действителен и правомерен международноправен акт. „Поведението” на държавата е противоправно, когато нарушава международните задължения по конвенция, договор, устав, съглашение и по този начин накърнява правата на други субекти на международното право;

в) Деянието на съответното физическо лице, трябва да е довело до нарушение на международния правопорядък – обект на международните правонарушения и да е причинило вреди (материални или нематериални) на друга държава, други държави, или на международни организации.

Наред с обекта на международното правонарушение, в правната теория се разграничава и обект на така нареченото „международно престъпление на държавата” – международния мир и безопасност на държавите и народите, правото на самоопределение на народите и нациите, общопризнатите правила за водене на война;

г) Между противоправността и вредата трябва да съществува причинна връзка, която следва да се докаже. Нарушеният запрет обаче е необходимото условие за причиняване на вредата (*conditio sine qua non*);

д) Друго необходимо условие за международното правонарушение на държавата е наличието на „вина”, реално и обективно осъществената „воля” на държавата правонарушител, която се проявява в противоправните „действия или бездействия”.

Вината не се проявява от самата държава, а от физическите лица, които я представляват, които съставляват органите ѝ на власт или са длъжностни лица, които действат от нейно име и за нейна сметка. При умишлените международни правонарушения, и преди всичко при международните престъпления важи принципът, че няма международна отговорност без вина. Когато се отнася за гражданска отговорност по международното частно право, съществува отговорност и без вина;

е) Поведението на държавата може да се квалифицира като международно правонарушение, когато е съставомерно по определена норма на международното право.

6. Международното „престъпление” на държавата

Общоприето е, че съставите на международните престъпления против мира и човечеството си приличат по редица фактически признаци, като обект на посегателството, жертвите, начина и средствата за извършване на престъплението. Същевременно се различават по техния субект и субективна страна, предвидени са в различни отрасли на международното право и представляват различни основни категории международни престъпления – на държавата и на индивида.

Международното „престъпление” на държавата, наричано още „престъпление против мира и човечеството” или „същинско международно престъпление”, е предмет на регулиране от международното право.

Държавата не може да бъде субект на международна наказателна отговорност. Държавата, субект на международно престъпление, носи само международно-правна отговорност, която е материална (имуществена)⁴ или нематериална⁵ (не-имуществена), която се подразделя на морална и на политическа⁶.

Въпросът за държавата като субект на международно престъпление е спорен по принцип. Държавата, като политическа организация на обществото, се намира много далече от представата за вменяемо, виновно и наказуемо физическо лице - годен субект на престъпление от всякакъв вид. Принципът ‘*societas delinquere non potest*’, характерен за юридическите лица, ще важи в пълна сила и в този случай.

Трябва да се отбележи, че съставите на същинските международни престъпления реално се осъществяват само от физически лица и в двете възможни хипотези:

а) В първата, когато физическото лице е действало самостоятелно от свое име, за което ще трябва да понесе наказателна отговорност;

б) И във втората, когато упълномощено физическо лице е действало от името на държавата, като неин представител или като съставна част на неин орган, от нейно име и за нейна сметка.

В последния случай възниква въпроса, кой е субектът на международното престъпление. За такъв се посочва самата държава, като се използва същият неприемлив похват, с който боравят създателите на така наречената „корпоративна наказателна отговорност на юридическите лица”.

Тъкмо защото, държавата не може самостоятелно да извършва престъпления, международните престъпления на държавата, реално осъществени от физически лица с властнически пълномощия, се регулират от международното право, а международните престъпления на отделния индивид, физическо лице – от международното наказателно право.

⁴ Типични нейни форми са реституцията и репарацията. Реституция – възстановяване в натура на имуществото, което е иззето неправомерно от територията на пострадалата държава. Когато това е невъзможно се допуска субституция (замяна на унищожените или повредени имущества със сходни или равноценни предмети). Репарация – най-често срещаната форма на материална отговорност, която дава широки възможности за възмездяване на причинените вреди в пари, стоки, услуги.

⁵ Нейни форми са ресторацията и сатисфакцията. Ресторацията – възстановяване от държавата-правонарушител на предишното състояние и поемане на всички други неблагоприятни последици (освобождаване на незаконно заета територия). Сатисфакцията - форма на нематериална отговорност, при която държавата – правонарушител, предоставя удовлетворение на пострадалата страна (официално изразяване на съжаление, съчувствие или извинение).

⁶ Вж. Михайлов Д., Международно наказателно право, Част I, Въведение в общата част, Сиела, С., 2003, стр. 74 и 75.

След процесите в Нюрнберг и Токио все по-ясно и последователно се разграничава индивидът като субект на международното престъпление и неговата наказателна отговорност от държавата като субект на международното престъпление и нейната отговорност по международното право.

В конвенциите относно геноцида от 1948 г. и апартейда от 1973 г., се предвижда наказание за физически лица, когато извършат престъпленията геноцид, апартейд, но не и за наказателна отговорност на държавата, когато нейни официални представители или органи извършат тези престъпления.

7. Възникване на „идеята” за „международна наказателна отговорност” на държавата през годините

Идеята за специален режим за международната отговорност на държавата за международни престъпления, се свързва с две предпоставки:

а) Първата се дължи на отказа от изключително цивилистичното разбиране на международната отговорност на държавата за извършени от нея, а всъщност от реални физически лица действащи от нейно име, международни правонарушения;

б) Втората – на невъзможността само с помощта на института на международната наказателна отговорност на индивида, да се предотврати извършването на международни престъпления изобщо⁷.

„Идеята” е била обсъждана още при подготовката на Проекта на Конвенцията за геноцида през 1948 г., по време на работата на Комисията по международно право по Проекта за Кодекс на престъпленията против мира и сигурността на човечеството. По чисто прагматични съображения, имплементирането на „идеята” в тези документи е било отклонено.

Комитетът по наказателно правосъдие през 1951 г., при обсъждането на член 25 от Проекта на Статута на Международния наказателен съд е ограничил личната наказателна отговорност само до физическите лица, като се отбелязва, че „отговорността на държавите за деянията, представляващи международни престъпления, има предимно политически характер” и „не е въпрос на [Международния наказателен съд] да решава подобни въпроси”⁸.

Комитетът е счел за по-важно да се закрепят принципа на международната наказателна отговорност на физическите лица, вместо да започне дискусията по въпрос, по отношение на който липсват съгласувани позиции.

През 1983 г., Комисията по международно право, възобновявайки разглеждането на „идеята” по Проекта за Кодекс за престъпленията против мира и сигурността на човечеството⁹, е поискала от Общото събрание на ООН, да изясни дали

⁷ Вж. Фисенко И. В., Ответственность государств за международные преступления, Белорусский журнал международного права и международных отношений, № 3, 1998, стр. 17

⁸ UN Doc. A/2136, стр. 11.

⁹ UN Doc. A/51/332, стр. 4, В Проекта на Кодекса е включен специален член 4, озаглавен „Държавна отговорност”, който гласял, че „отговорността на отделните лица за престъпленията против мира и сигурността на човечеството, предвидени в този кодекс, по никакъв начин не засяга отговорността на държавите по международното право”.

държавата влиза в групата правни субекти, на които може да бъде вменена международна наказателна отговорност, „предвид политическия характер на проблема“¹⁰. Една година по-късно Комисията решила да ограничи проекта на етап, в който е уредена наказателната отговорност само на физическите лица, което не изключвало ново преразглеждане на възможността за прилагане по отношение на държавите на концепцията за международна наказателна отговорност¹¹.

Във вече съществуващите и действащи международни конвенции, посветени на борбата с международните престъпления, въпросът за отговорността на държавата все още не е решен, което според някои автори, привърженици на „идеята“, се счита за техен важен недостатък¹².

8. Привърженици на „идеята“ за „международната наказателна отговорност“ на държавата

В доктрината съществува влиятелно направление, признаващо наказателния характер на отговорността на държавата¹³.

8.1. С признаването на този характер, неговият основоположник В. Пела, свързва ефективността на международното право с възможността за предотвратяване на международни престъпления.

а) Според него „фактът, че не само лидерите, но държавата като цяло може да бъде обект на наказателни мерки, ще въздейства възпиращо на престъпниците, които са начело на държавата“¹⁴.

б) Значението на концепцията за наказателна отговорност на държавата за поддържане на мира, се свързва с възможността за замяна на правото на победителя, правото на силния с правото на справедливостта. Победата, според Пела, не се състои в това да се застави друга държава да се признае за победена, което по-късно неизбежно ще доведе до появата на желание за реваншизъм, а в това да се признае за виновна, не заради самата загуба, а заради нарушения на международното право, за извършването на престъпление. По този начин, ще има възможност да бъде признат за виновен и победителят.

Тази „теория за наказателната отговорност на държавите“, се базира на принципа на съществуването на воля на групата, различна от волята на членовете, които съставляват групата. Ако бутафорното *alter ego* на юридическото лице, се из-

¹⁰ Ежегодник Комиссии международного права, 1983, Т. II (часть вторая), стр. 17.

¹¹ Ежегодник Комиссии международного права, 1984, Т. II (часть вторая), стр. 19.

¹² Вж. Ляхов Е. Г., Терроризм и межгосударственные отношения, Международные отношения, М., 1991, стр. 63, 71, 82, 91.

¹³ За негов основоположник, може да се счита румънския юрист Веспасиан Пела, който през 1925 г. написва книгата „Колективната отговорност на държавите и наказателно-право на бъдещето“. В тази своя работа той очертава концепцията за наказателна отговорност на държавите, към която впоследствие постоянно се придържал.

¹⁴ Вж. Pella, V. Le Code des Crimes contre la paix et la securite de l'humanite. Geneve, 1957. стр. 83.

ползва от идеолозите на корпоративната наказателна отговорност, като опит да вдъхнат живот на една фикция, в този случай се наблюдава нещо още по-абсурдно.

в) Според Пела ако юридическото лице може да се счита за фиктивно образувание, което е създадено и действа въз основа на волята на човека, то държавите представляват нациите, а съществуването на една нация не зависи от волята на индивида. Държавата, според автора, е тази която дава живот на груповата воля на народа. И ако тази воля е престъпна, то отговорността пада върху държавата, и съответно на нацията.

г) Нещо повече, принципите на наказателна политика предвиждали вземане на мерки срещу всички елементи, които са допринесли за извършване на престъплението, така че неизбежно обекта на тези мерки трябвало да бъде държавата. Както вътрешното наказателно право било един от факторите, които позволяват на обществото да обуздае агресивните черти на индивида, така и международното наказателно право може да бъде средство за потискане на империализма и другите форми на егоистични стремежи на отделните държави¹⁵.

Тази постановка е изключително крайна и заедно с това в голяма степен ограничена¹⁶.

8.2. Херш Лаутерпахт противопоставя „концепцията за наказателната отговорност на държавите”, с ограничаването на международната отговорност на държавите само до гражданската, материална отговорност. За да бъде убедителен, той за съжаление игнорира основни принципи в наказателното право:

а) Според него, такова ограничение в отговорността ще позволи на индивидите под прикритието на държавата, да получат имунитет по отношение на престъпленията, които са извършили, какъвто те не биха притежавали, ако бяха действали индивидуално. Освен това, този имунитет се разпростира върху деяния, които „бидейки колективни и ползващи се с подкрепата на почти неограничената власт на съвременната държава, ще притежават почти неограничена разрушителна сила”¹⁷.

б) Лаутерпахт се обявява против изкуствените (както той се изразява) разлики между сдруженията от физически лица и самите физически лица, съставляващи тези сдружения. Според него опасността, която представляват колективните обвинения, е далеч по-малка в сравнение с опасността, произтичаща от колективната безотговорност.

в) Провъзгласявайки по този начин принципа на колективната отговорност, който е чужд на наказателното право, авторът се опитва да стесни максимално обх-

¹⁵ Вж. Sottile A. Les criminels de guerre et le Nouveau Droit Penal International, moyen efficace pour assurer la Paix du Monde. Geneve, 1946. стр. 5-15.

¹⁶ „Всяка крайност е родна сестра на ограничеността”, Висарион Григориевич Белински (1811–1848), руски литературен критик, публицист и философ.

¹⁷ Вж. Lauterpacht, H. Regles generales du droit de la paix. Academie de Droit International. Recueil des Cours. 1937. IV. T. 62. Paris, 1938. стр. 350.

вата на приложимите в този случай санкции, с цел „доколкото е възможно, да се избегне нанасянето на физическо страдание на невинните заедно с виновните“¹⁸.

8.3. Съвременните последователи на концепцията за наказателната отговорност на държавите са със сравнително по-гъвкави позиции:

а) Например Малекиан Фархад, признава възможността на държавата, да се яви пред съда за извършването на международни престъпления.

Сред особените качества на държавата, като субект на международното наказателно производство, се посочват: продължителното ѝ съществуване (превишаващо човешкия живот); по-явния характер на нарушение на нормите на международното право, съответно голямата възможност да се докаже извършването на международни престъпления от страна на държавата; по-високото ниво от гаранции за възмездяване на причинената вреда, в сравнение с индивида; както и невъзможността на държавата да се укрие от преследване, която е свързана с привързаността ѝ към определена територия.

б) В рамките на наказателната отговорност на държавите, Фархад предвижда прилагане на санкции, които в голямата си част са имуществени, по отношение на самата държава, както и „персонални“ санкции срещу официалните представители на „престъпната“ държава, на обществените образувания, на въоръжените сили¹⁹.

8.4. Всичките тези доводи, ако бяха посочени от неспециалисти в областта на международното, на наказателното, както и на международното наказателно право, биха заслужили снизходително отношение. Именно тези изключително повърхностни и псевдо доводи, се използват за изграждането на фундамент, на който юридически да „стъпи“ концепцията за така наречената наказателна отговорност на държавата за „извършени от нея“ престъпления.

Лишените не само от наказателноправна логика, но и от морална опора схващания, ескалират в крайната позиция на Манхайм, според която на наказание трябва да се подложи целия народ населяващ държавата, както и неговото следващо поколение²⁰.

Поради това в едно от възраженията срещу концепцията за наказателната отговорност на държавите се привежда тезата, че в случай на нейното признаване, „цялата тежест на правните последици, ще падане не върху виновните, а на цялото население, като за действията на престъпната върхушка трябва да отговаря целия народ“²¹.

Не по-различно е становището и на американските юристи, развиващи темата за отговорността на германския народ след края на Втората световна война. Те

¹⁸ Пак там, стр. 351.

¹⁹ Вж. Farhad, M. *International Criminal Responsibility of States*. Stockholm, 1985; Farhad M. *International Criminal Law*. Uppsala, 1991. стр. 36-40.

²⁰ Вж. Farhad, M. *International Criminal Responsibility of States*. стр. 177.

²¹ Вж. Иванова, И. М., *Международная уголовная юстиция и преступления против человечества*, Дис. канд. юр. наук, М., 1959, стр. 258.

смятат, че е възможно да се установи вината на народа в резултат на съответни исторически изследвания²². Изразява се мнение, основано на развитието на германската политическа и философска мисъл, че такава вина наистина „лежи” върху германския народ, у когото „жестокостта и предателството са се превърнали в черта от националният му характер, и поради това целия германски народ заслужава наказание”²³.

III. Изводи

1. Не е случайно, че концепцията за наказателната отговорност на държавата съществува единствено в доктриналните разработки. Защото фактически се реализира политическа отговорност на държавата за международни престъпления, от гледна точка на вземането на решения за тяхното извършване. Тази отговорност се простира извън традиционните задължения да се възстановят щетите и осигурява специфични мерки с превантивен характер. Тези мерки макар и репресивни, не са наказания.

2. Да се твърди, че държавите могат да са субект на международно престъпление, но в същото време не подлежат на наказателна отговорност, е погрешно и съдържа в себе си вътрешно противоречие. Държавите не могат самостоятелно да извършат престъпление, поради което не трябва да подлежат на наказателна отговорност.

Когато се посочва, че държава е извършила същинско международно престъпление, трябва да се разбира, че реално престъплението е извършено от индивид или индивиди в съучастие. В тези случаи отделните физически лица, в качеството им на изграждащи, съставлящи органи на държавата, извършват същинско международно престъпление, и ще понесат лична наказателна отговорност, а самата държава - международна такава, която ще бъде само морално-политическа или имуществена, но в никакъв случай не и наказателноправна.

3. До обратното становище в наказателноправната наука, се стига посредством „одухотворяване” или „очовечаване” на юридическото лице, чрез обявяване на физическите лица, които го управляват за негово *alter ego*. Тази „подмяна” е сътворена единствено за да се задоволят глобални корпоративни интереси, тя се пренася в международното наказателно право, като тук нейния предмет е самата държава. По този начин се измества фокуса от обективния факт, че както в наказателното, така и в международно наказателното право, единственият субект на престъпление, съответно на наказателна отговорност е вменяемото, достигнало определена възраст физическо лице – човека-индивид.

4. Известно е, че както юридическото лице, така и държавата като цяло, нямат собствена психика и воля. Те не могат да извършват самостоятелно деяния, както и да формират вина, по отношение на тях целите на наказанието са непостижими и поради това са безсмислени. За съжаление обаче упорито се внушава, че те могат да извършват престъпления, за които съответно трябва да бъдат наказани.

²² Вж. Glueck, G. War criminals: Their Prosecution and Punishment. N. Y., 1944. стр. 72

²³ Вж. Creel, G. War criminals and Punishment. N. Y., 1944. стр. 178-263.

5. Вместо естествените за юридическите лица - административна и гражданска отговорност, и съответно международна отговорност при държавите, излишно се правят постъпки за обосноваване необходимостта именно от наказателна отговорност.

6. Вместо характерните имуществени санкции от административен характер за юридическите лица и санкции от морално-политически и имуществен характер за държавите, се предвиждат несъвместимите с тяхната същност и функции наказания.

7. В дъното на множеството доктринални, погрешни и алогични конструкции в подкрепа на тезата за наказателната отговорност на държавата, се откроява истинската цел. Тя имплицитно се съдържа, както при „корпоративната наказателна отговорност” на юридическите лица, така и при обявяването на държавата за субект на международно престъпление. Това в последна сметка е схващането, че на всяка цена трябва да се възстановят причинените с престъплението вреди.

Това схващане се абсолютизира, без да се отчита кой е извършителят на престъплението, независимо дали е човек или изкуствено образувание - фикция, инструмент, средство на човека, дали притежава качеството вменяемост и оттук капацитета да извършва деяние и формира вина. Стига се дори до игнориране на факта има ли извършено престъпление в случаите, когато на „субекта” му липсват необходимите качества или когато няма физическо лице, което да бъде наказано.

8. Погрешната теза, че обезщетяването за причинените вреди трябва да стане под формата на наказание, по смисъла на наказателното, респективно международното наказателно право, се въвежда, за да може капиталът да се застрахова в най-висока степен, чрез репресивния характер на наказанието. А всъщност това представлява възкресяване на едно самоцелно възмездие, познато в средновековието, като талион (*ius talionis*), което няма нищо общо със специалните превантивни цели на наказанието.

Ключови думи
*административна
процедура, генерации
административни
процедури, дефицити
в традиционните
административни
процедури, реформи,
административно
право на ЕС*

Key words

*Administrative
Procedure, Generations of
Administrative Procedures,
Deficits in Traditional
Administrative
Procedures, Reforms,
EU Administrative Law*

Deyana Marcheva, Ph. D.

*Member of
the Law Department of
New Bulgarian University,
e-mail: dmarcheva@nbu.bg*

Lecturer in Legal English

*Areas of specializa-
tion: administrative law,
EU law and legal English*

*Author of studies
and articles in professional
periodicals in Bulgaria and
abroad*

Deyana Marcheva, Ph. D.

Towards the Concept of Administrative Procedure

This paper examines the fundamental question how Bulgarian Administrative Law shall integrate the new European Union models of governance.

They urge us to think of procedures more as a system of communication between administration and citizens rather than as an instrument for law enforcement.

The concept of ‘administrative procedure’ emerges in the perspective of Comparative Administrative Law and proves to be able to cover the new domains of administration in place in the European Union.

д-р Деяна Марчева

Към понятието за административна процедура

Административнопроцесуалният кодекс (наричан по-нататък „АПК“) е приет у нас през 2006 г с амбицията да регламентира съвременната административна дейност, така че да съответства на моделите и методите на управление в ЕС. АПК кодифицира различните видове административни производства като възпроизвежда тяхната традиционна уредба. За първи път в кодекса са регламентирани производствата по издаване и контрол на нормативни и общи административни актове и това е съществена стъпка напред в развитието на процесуалните форми у нас. Българският законодател обаче не е направил следващата стъпка да очертае правната рамка на административната дейност, която неизбежно се осъществява в контекста на европейските модели на управление (*governance*)¹. Мрежовите системи на администрация в ЕС изискват нови процедурни механизми и правила, които са по-гъвкави, по-приспособими и по-отворени от тези, които се използват в традиционните йерархични системи на управление. Те трябва да допринесат за повече сътрудничество, комуникация, активно участие на гражданите, отвореност, публичност и прозрачност.

Двадесет и първи век бележи разместване и размиване на границите между национално и наднационално, между публично и частно, между правотворчество и

¹ Lobel, O. The Renew Deal: The Fall of Regulation and the Rise of Governance in Contemporary Legal Thought, *Minnesota Law Review*, December 2004, Vol. 89, No 2, стр. 342–470; Stewart, R. Administrative Law in the Twenty-First Century, *New York University Law Review*, May 2003, Vol. 78, No 2, стр. 437–460; Trubek, D., Trubek, L. New Governance and Legal Regulation: Complementarity, Rivalry and Transformation, *Columbia Journal of European Law*, Summer 2007, University of Wisconsin Legal Studies Research Paper No 1047; Sabel, C., Zeitlin, J. Learning from Difference: The New Architecture of Experimentalist Governance in the European Union, *European Law Journal*, 2008, Vol. 14, No 3, стр. 271–327; Rubira, J. Some Trends in Administrative Law in the 21st Century, *Texas International Law Journal*, 2001, Vol. 36, No 3, стр. 599–603.

правоприлагане². Във все повече сектори се утвърждават саморегулации и йерархиите се заменят с мрежи. Това е съпроводено с постоянно напрежение между противоположни потребности и ценности. Дейността на публичната администрация има множествени, комплексни и постоянно променящи се локуси³. Административноправната литература в цял свят започва да изследва всевъзможни форми на микс, смесване, комбинация, граничност, и започва да обозначава този феномен с термина „хибридност“⁴. Все повече теоретични изследвания се концентрират върху процесите на „приватизиране“⁵ и „глобализация“⁶.

-
- ² Barnes, J. Towards a Third Generation of Administrative Procedure, In: Rose-Ackerman, S., Lindseth, P. (ed.) *Comparative Administrative Law*, 2010, Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK, стр. 336–356, 336. Според Хавиер Барнс, през последните десетилетия неусетно започват да падат три разграничителни линии, ревниво пазени в административноправната теория. На първо място, размива се границата между национално и наднационално и на мястото на администрацията „центрирана около държавата“ се утвърждават транснационални и международни административни актове. На второ място, разделението между публично и частно се променя като традиционните регулиране и директното предоставяне на публични услуги от държавата отстъпва място на нови хибридни модели и партньорства. На трето място, разколебано е отграничението между процесите на нормотворчество и правоприлагане, защото се появяват все повече процедури, в рамките на които едновременно се вземат решения и се формират правила.
- ³ В административноправната литература започват да се изследват организациите и мрежите от т. нар. Трети сектор и се извеждат като негови дефинитивни характеристика граничността и променливостта („Грифони или хамелеони?“).
- ⁴ Pollitt, C., Bouckaert, G. *Public Management Reform*, 2000, Oxford University Press; Veld, R. *Spelen met Vuur: Over Hybride Organisaties*, 1995, Vuga: The Hague; Wettenhall, R. *Three-Way Categorisations, Hybrids and Intersectoral Mixes in the Governance Equation*, *Asian Journal of Public Administration*, 2003, Vol. 1, Issue 25, стр. 57–86; Brandsen, T., Ribeiro, T., Van Hout, E., Putters K. *Hybridity as a Distinct Identity* 2005, Conference of the European Group of Public Administration, Bern.
- ⁵ С термина „приватизиране“ (*privatization*) се обозначава вълната от реформи в публичния сектор през 80те и 90те години на XX в., свързани с пренасочване на публични услуги към частния сектор, за постигане на по-високо качество, ефективност и ефикасност. Kolderie T. *Two Different Concepts of Privatization*, *Public Administration Review*, 1986, Vol. 46, No. 4, стр. 285–291; Bailey, R. *Uses and Misuses of Privatization*, *Proceedings of the Academy of Political Science*, 1987, Vol. 36, No 3, стр. 138–152; Gormeley Jr., W. (eds.) *Privatization and Its Alternatives*, 1991, Wisconsin: University of Wisconsin Press; Cook, P. *Privatization and Regulation in Developing Countries*, In: McCourt, W., Minogue, M. (eds.) *The Internationalization of Public Management: Reinventing the Third World State*, 2001, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- ⁶ В академичната литература се разгръща като проект и отрасъл „глобалното административно право“. Kingsbury, B., Krisch, N., Stewart, R. *The Emergence of Global Administrative Law, Law and Contemporary Problems*, 2005, Vol. 68, No 15, стр. 15–61; Marks, S. *Naming Global Administrative Law*, 2006, *International Law and Politics*, Vol. 37, стр. 995–1001; Map-

Предизвикателство пред административноправната теория е как ще концептуализира всички тези модуси на административна дейност, която са останали останала във от обхвата на АПК. В този контекст един исторически глас отправя още по-сериозна провокация: „**формата е заклет враг на произвола, сестра близначка на свободата**” (Рудолф фон Йеринг)⁷. Тази статия търси отговори на фундаменталния въпрос, пред който е изправено българското административно право в системата на ЕС, а именно как да бъдат интегрирани новите модели на управлението (*governance*). Последните налагат осмислянето на процедурите повече като система на комуникация между администрацията и гражданите, отколкото като инструмент за прилагане и принудително изпълнение на закона. В началото на това изследване е поставен въпросът доколко в понятието за „административен процес”⁸ има ресурс да се концептуализират новите домейни на административната дейност, резултат от процесите на европеизация⁹.

1. Понятието за „административен процес” – ограничения и проблеми

Правната доктрина е разработила понятие за „административен процес”¹⁰. Позитивноправната методология оставя отпечатък върху дефинициите и обхвата, с който едни и същи автори свързват понятието „административен процес”.

чева, Д. Към понятието за глобално административно право, Юридическо списание на НБУ, 2013, бр. 3, стр. 60–76.

⁷ Ihering, R. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen stufen der entwicklung* II, 1874, стр. 471 – Цит. по Schwarze, J. *Judicial Review of European Administrative Procedure, Law and Contemporary Problems*, 2004, Vol. 68, No 1, 85–106, стр. 85.

⁸ Хрусанов, Д., Костов, Д. *Административен процес на Република България*, 2001, София, Сиби; Лазаров, К., Тодоров, И. *Административен процес*, 2012, София, Сиела.

⁹ Понятието *европеизация* се отнася до процесите на създаване, разпространяване и институционализиране на официални и неофициални правила, процедури, парадигми от обществени политики, стилове, „начини на действие”, споделени представи и норми. Те са дефинирани и консолидирани първо на европейско равнище, а след това са били включени в логиката на дискурса, идентичностите и политическите структури и публичните политики на национално равнище. Понятието обозначава и област в европейските изследвания, която изучава влиянието на ЕС върху управленските стратегии, политиката и управленската рамка в държавите членки. Манжно, М. *Публична администрация и услуги от общ интерес: Каква европеизация?*, 2006, София, НБУ, Център по публична администрация; Knill, C., Lehmkuhl, D. *How Europe Matters: Different Mechanisms of Europeanisation*, *European Integration Online Papers*, 1999, Vol. 3, Issue 7; Knill, C. *The Europeanisation of National Administrations. Patterns of Institutional Change and Persistence*, 2001, Cambridge, Cambridge University Press; Featherstone, K., Radaelli, C. (ed.) *The Politics of the Europeanization*, 2003, Oxford, Oxford University Press; Bauer, M., Knill, C., Pitschel, D. *Differential Europeanization in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns*, *Journal of European Integration*, 2007, vol. 29, issue 4, стр. 405–423.

¹⁰ Хрусанов, Д., Костов, Д. *Административен процес на Република България*, 2001, София,

Така в първото издание на „Административен процес на Република България“ от 2001 г. Димитър Костов и Дончо Хрусанов възприемат широко понятие за административен процес, дефинирано като „съвкупност от различни административни производства“. Те подчертават, че „когато се изяснява понятието за административен процес, трябва да се има предвид, че то не бива да се свързва с правотворческата дейност на изпълнителните органи“¹¹. В последващото второ преработено и допълнено издание от 2011 г.¹² нормотворческата дейност вече е присъединена към обхвата на „административния процес“, тъй като вече е част от производствата по АПК. Наред с това Димитър Костов и Дончо Хрусанов предлагат теоретична дефиниция на „административния процес“ като единна система, която обхваща формите и реда за извършване на изпълнителната дейност. Понятието за „административен процес“ в широк смисъл е консолидирано от единен предмет (специфичните обществени отношения в сферата на изпълнителната власт), от единна цел (законосъобразно и правилно управление, гарантиране на правата, свободите и законните интереси на гражданите и организациите), от общите принципи и общите методи и средства за осъществяване.

Позитивноправният подход е възприет и от Кино Лазаров и Иван Тодоров, които дефинират административния процес в широк смисъл като „дейността по прилагане на административнопроцесуалните норми“, като „единна система, която обхваща реда и формите за извършване на изпълнително-разпоредителната дейност на държавата“¹³.

Това е една традиционалистка позитивноправна концепция, която ограничава разбирането за „административен процес“ до действащия правен режим. Тази методология е насочена не толкова към същността и смисъла на понятието, колкото към неговия практически смисъл. Ограниченията на този подход, закотвен в позитивноправната уредба, изкрystalизират най-вече в периоди на преходи и реформи. Когато се мисли за административния процес като за списък от производства, регламентирани в действащия закон, неизбежно се ограничава хоризонта на неговото осмисляне и реформиране.

Невъзможно е позитивноправната уредба във всеки момент да отразява динамиката на развитие в публичната сфера, особено в днешния глобализиран свят и информационно общество. Така действащият у нас АПК не покрива административна-

Сиби; Лазаров, К., Тодоров, И. Административен процес, 2012, София, Сиела.

¹¹ Хрусанов, Д., Костов, Д. Административен процес на Република България, цит. съч., стр.13. И още на същото място: „Следователно не бихме могли да отнесем към понятието за административен процес нормотворческата дейност на администрацията без определени уговорки“.

¹² Хрусанов, Д., Костов, Д. Административен процес на Република България (второ преработено и допълнено издание), 2011, София, Сиби.

¹³ Лазаров, К., Тодоров, И. Административен процес, цит. съч., стр. 29.

та дейност на „договарящата държава” (*contracting state*)¹⁴ и онези динамични и хибридни реалности, които възникват във взаимодействието между публичното и частното, националното и наднационалното. Липсва позитивноправна уредба на дейността по формиране на публичните политики (*public policy*), поради което не е ясно в какви процедури се стига до изработването на стратегии в различните сектори¹⁵. Не е ясно и по какъв начин и в каква форма се осъществява „непряката администрация” на ЕС по смисъла на Член 4, параграф 3 от Договора за Европейския съюз¹⁶.

Ролята на административноправната теория е да разпознае и осмисли онези процеси и реалности, които са останали във фокуса на законодателя. Изходната точка на такъв един анализ би могъл да бъде въпроса: През каква концептуална призма могат да бъдат обединени в една обща рамка административнопроцесуалните закони, които действат в различни периоди от време? В нея бихме могли да търсим отговор и на въпроса дали са възможни реформи в административните процедури, които са в по-голяма степен гъвкави, неформални, колаборативни, инклузивни и ефективни в контекста на новия тип отношения в публичната администрация.

2. Понятие за „административна процедура”

Сравнителното административно право извежда понятие за административна процедура¹⁷ като теоретична рамка за изследване и осмисляне на достиженията в исторически план и потенциала за реформи в тази област. За разлика от позитивноправното понятие-шапка „административен процес”, обединяващо на списъчен прин-

¹⁴ Freeman, J. The Contracting State, Florida State University Law Review, 2000, Vol. 28, Issue 1, 155–214; Seidenfeld, M. An Apology for Administrative Law in “The Contracting State”, Florida State University Law Review, 2000, Vol. 28, 215–239; Abegg, A. The Legitimacy of the Contracting State, Law and Contemporary Problems, 2013, Vol. 76, стр. 139–150.

¹⁵ Например Национална здравна стратегия 2008–2013 г (обн. ДВ, бр. 107 от 16.12.2008 г.); Енергийна стратегия на Република България до 2020 г. (обн. ДВ, бр. 43 от 7.6.2011 г.); Национална стратегия за управление и развитие на водния сектор в Република България (обн. ДВ, бр. 96 от 6.12.2012 г.) и т. н.

¹⁶ Член 4, параграф 3 ДЕС: „По силата на принципа на лоялното сътрудничество, Съюзът и държавите-членки при пълно взаимно зачитане си съдействат при изпълнението на задачите, произтичащи от Договорите. Държавите-членки вземат всички общи или специални мерки, необходими за гарантиране на изпълнението на задълженията, произтичащи от Договорите или от актовете на институциите на Съюза. Държавите-членки съдействат на Съюза при изпълнението на неговите задачи и се въздържат от всякакви мерки, които биха могли да застрашат постигането на целите на Съюза.” За „непряката администрация на ЕС“, вж. Марчева, Д. Понятие за администрация на Европейския съюз, Съдийски вестник, 2013, кн. 1, стр. 114.

¹⁷ Barnes, J. Towards a Third Generation of Administrative Procedure, In: Rose-Ackerman, S., Lindseth, P. (ed.) Comparative Administrative law, 2010, Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK, стр. 336–356.

цип уредените в националното законодателство производство, терминът „административна процедура” концептуализира същността, еволюцията и връзката между моделите на управление и административнопроцесуалните норми.

Процедурата като институция възплава статуквото на публичното право в дадено време или място и показва къде стои гражданина пред администрацията и как различните публични органи взаимодействат помежду си. Административната процедура е гръбнакът на административно право¹⁸, защото чрез нея „административно право се осъществява като реалност”¹⁹.

На административната процедура е отредена ролята да бъде основния „конвейер” на конституционните ценности и гаранции на правата държава и демокрацията, защото чрез нея се осъществява взаимодействието между публичната администрация и гражданина. Тя е механизъм, чрез който обществото очаква да се гарантира срещу произвола на администрацията като осигури прозрачност, контрол и отговорност.

Административната процедура дава в ръцете на законодателя възможност да установи система за контрол и структурирано насочване на публичната администрация²⁰. Има и автори, които стигат по-далеч по тази линия и обосновават административните процедури като инструмент не просто за парламентарен надзор, а за политически контрол върху бюрокрацията²¹. Безспорно е обаче че административните процедури са основният механизъм, посредством който законодателят регулира там, където е невъзможно отнапред изчерпателно да се дефинират всички параметри на определен социален проблем в нормативната уредба. Типичен пример за това е дейността на публичната администрация по създаване и имплементиране на публични политики. В тези случаи административната процедура установява последователността от действия, в която тези проблеми ще бъдат дефинирани и решавани. Тя е рамката, в която ще бъде събирана, обработвана и отчитана относимата информация; ще бъдат преценявани становищата на експертите, на заинтересованите групи и на ресорните административни органи; ще бъде обсъдена тежестта на всички аргументи, за да се стигне в крайна сметка до най-правилното решение.

Така очакванията към административната процедура отиват още по-далеч, защото тя се възприема като формата, в която могат да се балансират множество и ком-

¹⁸ Barnes, J. Reform and Innovation in Administrative Procedure, In: Barnes, J. (ed.) *Transforming Administrative procedure*, 2008, Global Law Press, 11–42, стр. 15.

¹⁹ Wahl, R. *Verwaltungsverfahren zwischen Verwaltungseffizienz und Rechtsschutzauftrag*, 41 VVDStRL, 1983, стр. 153–191.

²⁰ Schmidt-Aßmann, E. *Das Allgemeine Verwaltungsrecht als ordnungsidee*, 2004, Springer, стр. 203, 305. Има и автори, които стигат по-далеч по тази линия, като обосновават административните процедури като инструмент за политически контрол: McCubbins, M., Noll, R., Weingast, B. *Administrative Procedures as Instrument of Political Control*, *Journal of Law, Economics and Organization*, 1987, Vol. 3, No 2, стр. 243–277.

²¹ McCubbins, M., Noll, R., Weingast, B. *Administrative Procedures as Instrument of Political Control*, *Journal of Law, Economics and Organization*, 1987, Vol. 3, No 2, стр. 243–277.

плексни интереси и гледни точки на различни равнища на управление. Административната процедура компенсира чрез публично участие²² липсата на пълнота, изчерпателност и еднозначни стандарти в редица сектори (напр, екология) и така осигурява „демократична легитимност“²³ на административната дейност.

Административната процедура е и начинът, по който публичната администрация приема своите решения с практическо значение. И ако българската административноправна доктрина признава само и единствено административните актове с формален характер (индивидуални, общи и нормативни административни актове), в сравнителното административно право е прието, че административните решения могат да имат формален или неформален характер²⁴. Като „неформални“ административни решения са определени всички онези ръководства, препоръки, наръчници и т. н., обединени под шапката на т. нар. „оптативно право“ (*soft law*)²⁵. Следователно, понятието за административна процедура отива отвъд традиционните производства, в които се издават формални административни актове. То се простира и до онези гранични хоризонтални области на дейност на публична администрация каквито са публично-частното партньорство, транснационалните административни актове и осъществяването на медиация. Едва ли има съмнение, че и тези измерения на административната дейност се нуждаят от процесуална рамка, форми и критерии, които да гарантират публичния интерес.

Публичната администрация от десетилетия е прекрачила националните граници и е навлязла в международното пространство. Понятието за „административна процедура“ смислово поема и отношенията между публичните администрации на европейско и глобално равнище. Тази административна дейност също би трябвало да се осъществява в рамките на легитимни процедури, които съответстват на основополагащите принципи на демокрацията, правовата държава и правата на човека.

В обобщение, административната процедура се утвърждава като фундаментален конструктивен блок на съвременното административно право. Колкото по-усложнени стават връзките и взаимоотношенията в съвременния свят, толкова повече нараства значението на административната процедура като механизъм, чрез който публичната администрация осъществява управление-напътствие (*governance*).

²² Schmidt-Aßmann, E. Das Allgemeine Verwaltungsrecht als ordnungsidee, Ch I, цит. съч.

²³ Barnes, J. Reform and Innovation in Administrative Procedure, цит. съч., стр. 18.

²⁴ Пак там.

²⁵ За това понятие: Таков, К. Банковата гаранция, Сиби, 1997, стр. 129 и сл. Банковата гаранция, Сиби, 1997, стр. 129 и сл. Понятието „оптативно право“ (*soft law*) се използва още в официални текстове на български език на правни актове на ЕС. Например Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Обща пристанищна политика на ЕС“ (2007/C 168/12).

3. Генерации административни процедури

В тематичния сборник по „Сравнително административно право”²⁶ е включена класификацията на административните процедури, която разработва в исторически план испанския административист Хавиер Барнс²⁷. Тази класификация е първата, която обединява в една теоретична рамка административните процедури, които възникват и еволюират повече от столетие. Обособени в „генерации” те могат да бъдат по-добре осмислени от гледна точка на техните цели, обхват, метод и контекст. В класификацията на Барнс всяка генерация административни процедури е концепирана като полезен и адекватен модел в съответствие с потребностите на управлението. Обособяването на генерации няма за цел да захвърли в миналото по-старите генерации, нито да внуши, че са отживели и остарели. Няма как най-новата генерация да заеме мястото на по-старите, защото имат различна насоченост и предмет, но и няма как в старите форми да се осъществяват новите модели на управлението (*governance*).

В исторически и сравнителноправен план могат да бъдат изведени три поколения административни процедури²⁸.

Първата генерация административни процедури възниква в края на XIX началото на XX в. в държавите от Западна Европа с приемането на административнопроцесуални закони²⁹, които уреждат класическото производство по издаване на индивидуални административни актове. Основната структура и параметри на тази процедура е относително същата и днес. Фокусът в тях е върху крайното решение като основната цел на законодателя е да осигури защита на гражданите срещу административния произвол и злоупотребата с власт. Методът на регулиране е йерархически (контрол и подчинение) и се утвърждава пирамидална административна йерархия, чиито процедури не са нищо повече от инструменти за привеждане на закона в действие. Административната процедура се теоретизира като последващ (*ex post*) контролен механизъм, който осигурява законосъобразност. В академичната литература се приема, че тази генерация административни процедури е създадена по „съдебен мо-

²⁶ Rose-Ackerman, S., Lindseth, P. (ed.) *Comparative Administrative law*, 2010, Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK.

²⁷ Barnes, J. *Towards a Third Generation of Administrative Procedure*, In: Rose-Ackerman, S., Lindseth, P. (ed.) *Comparative Administrative law*, 2010, Edward Elgar Publishing: Cheltenham, UK, стр. 336–356. Хавиер Барнс е професор по административно право в Университе на Севиля, Испания. Той е преподавал като гостуващ професор в Германия, Италия, САЩ, и държавите от Латинска Америка. Неговия основен фокус на академични изследвания са сравнително и европейско административно право. Той е основател и директор на международния изследователски проект за съвременно административно право (www.globallawpress.org).

²⁸ Barnes, J. *Transforming Administrative Procedure*, цит. съч. 3–11.

²⁹ Повечето административнопроцесуални закони в Европа принадлежат на тази генерация, като началото е поставено в края на XIX в. и началото на XX в., вкл. Франция (1872 г.), Испания (1889 г.), Австрия (1925 г.) и т. н.

дел³⁰, защото е вдъхновена от съдебния процес и стои най-близо до съдебното решаване по същество³¹. Тъй като основната цел на тази първа генерация административни процедури е да осигури правилното прилагане на закона, нейните принципи възпроизвеждат голяма част от съдебните стандарти (законност, служебно начало, истинност, равенство, публичност, безпристрастност). На административната процедура се приписва една чисто обслужваща функция³² да достигне до крайно решение, което трябва да бъде изнамерено в закона и което трябва да прилага закона. Традиционно се счита, че процесуалните нарушения са от значение, само ако засягат крайното административно решение. В контекста на тази първа генерация административни процедури въобще не може да става въпрос за оптаивно право (*soft law*) или за неформални решения.

Втората генерация административни процедури се появява след Втората световна война и се свързва с приемането на административнопроцесуалния закон на САЩ през 1946 г.³³ и с регламентациите на подзаконовото нормотворчество в европейските държави през 50-те и 60-те години на ХХ в. С тях се урежда механизма на приемане на вторичното законодателство и изпълнителните регулации в йерархията на изпълнителната власт. Предмет на тези процедури са нормативните административни актове. Обосновани са като предварителен (*ex ante*) инструмент за контрол върху спазването на закона. Организиран са около йерархичния метод на контрол и подчинение в централизиран процес „отгоре надолу“. Основната цел на тази втора генерация процедури за издаване на нормативни административни актове е да се детайлизират или доразвият законовите правила. Изискванията са редуцирани до оповестяване и даване на становища³⁴. Фокусът и в този случай е върху крайното реше-

³⁰ Barnes, J. Towards a Third Generation of Administrative Procedure, цит. съч., 344–345. Американските административисти обосновават, че тези административни процедури като „квазисъдебни“, докато европейските учени подчертават, че първите административнопроцесуални закони се прекомерно вдъхновени от съдебния процес. Същевременно съдебния контрол върху административните актове допълнително оказва влияние върху принципите, на които се основава първата генерация административни процедури. Davis, F. Judicialization of Administrative Law: the Trial-Type Hearing and the Changing Status of the Hearing Officer, *Duke Law Journal*, Vol. 1977, стр. 389–408; Smith, L. Judicialization: The Twilight of Administrative Law, *Duke Law Journal*, Vol. 1985, стр. 427–466.

³¹ В българската административноправна доктрина тази теза вероятно ще бъде посрещната враждебно, защото у нас е утвърдено разбирането, че административният процес по издаване на индивидуални административни актове има едностранен характер (за разлика от двустранния и състезателен характер на съдебните процедури).

³² Fehling, M. Comparative Administrative Law and Administrative procedure, Annual Report Germany, October 2011, http://www.ius-publicum.com/repository/uploads/14_02_2012_8_56_Fehling.pdf

³³ Administrative Procedure Act (APA), Pub. L. 79–404, 60 Stat. 237, enacted June 11, 1946.

³⁴ Административнопроцесуалните закони обикновено не предвиждат разнообразни видове нормотворчески процедури. Трудно си пробива път концепцията за нормотворчество в ре-

ние като се подценява потенциала на самата процедура да осигури демократична легитимност. Допуска се гражданско участие, което се обосновава с ценностите да бъде взето решение след изслушване на страните и в рамките на справедлив процес³⁵. В случая липсва визия за диалог и сътрудничество на администрацията с гражданското общество, поради което зародишните форми на гражданско участие в тези процедури се превръщат в рудиментарни структури без автентични функции и без ефективно въздействие. Формализмът допълнително задушава възможността за активна роля на адресатите на административните регулации при тяхното обсъждане и изработване. Тази генерация административни процедури е създадена по „законодателен модел” и по аналогичен начин се характеризира едновременно с оскъдна уредба и формализъм; а също и с това, че новото нормотворчество винаги стъпва върху предишното като възпроизвежда установените материални стандарти.

Третата генерация административни процедури се появява в края на ХХ в. и началото на ХХІ в. и се свързва с формирането на конкретни политики (policy) в рамките на ЕС. За „крайгълен камък” по отношение на този нов модел процедури се счита Директива 2001/42/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 27 юни 2001 година относно оценката на последиците на някои планове и програми върху околната среда. Целта е да се канализират потребностите и да се структурират новите методи на управление (*governance*), които идват на мястото на йерархични метод на контрол и подчинение. Насърчават се нови регулаторни стратегии, от които се очаква да осигурят повече легитимност в целия цикъл на създаване и имплементиране на публични политики. Разработват се правила, които уреждат сътрудничеството между административните органи, публично-частното коопериране и нови методи на управление. Фокусът е върху самия процес като система на комуникация и обмен на информация между администрациите и гражданите. Третата генерация процедури оперират в новата среда на размити и динамични граници между национално и наднационално, публично и частно, нормотворчество и правоприлагане. Те са особено ефективен инструмент за предварителен (*ex ante*) контрол върху упражняването на дискреционна власт и насърчават проактивността на всички участници в процеса. Административните йерархии отстъпват на интегрирания подход, на административната мрежа, колаборация³⁶, коопериране, обмен и се разгръщат практики по хоризонтала. Тази генерация административни процедури се концепира като „админист-

зултат на преговори освен донякъде в регулациите в областта на устройството на територията.

³⁵ В този смисъл допускането на гражданско участие в „законодателния модел“ е резултат от влиянието на принципите, изграждащи съдебния модел процедури. Rubin, E. It’s Time to Make the Administrative Procedure Act Administrative, *Cornell Law Review*, 2003, Vol. 89, стр. 95–190.

³⁶ Vigoda-Gadot, E. Collaborative Public Administration (Some Lessons from the Israeli Experience), Paper presented at the European Group of Public Administration (EGPA) Annual Conference, 5–8 September 2001, Vaasa, Finland; Dart, P. Effective Collaborative Administration: Concept and Practice, *Roeper Review*, 1986, Vol. 9, Issue 1, стр. 13–16.

ративен модел³⁷. Те представляват хибридна версия на иновационни процедурни компоненти, които включват по-ефективни форми участие, координиране на множество управленски равнища, допускане на повече децентрализация и разнообразни участници, повече гъвкавост, мониторинг и ревизируемост, благоприятстване на делиберативни³⁸ практики, споделено знание и обмяна на опит и т. н. В контекста на третата генерация административни процедури нараства ролята на т. нар. оптаивно право (*soft law*) и неформалните решения и действия на публичната администрация.

Таблица № 1

Сравнение между трите генерации административни процедури

	ПЪРВА ГЕНЕРАЦИЯ	ВТОРА ГЕНЕРАЦИЯ	ТРЕТА ГЕНЕРАЦИЯ
Обхват	Индивидуални административни актове	Нормативни административни актове	Публични политики
Кога възникват?	Средата на XIX в.	След Втората световна война (1945 г.)	Края на XX в.
Цел	Защита правата на гражданите и правилно прилагане на закона	Установяване на подзаконовни норми и регулации	Структуриране на новите методи на управление (<i>governance</i>)
Насоченост	Защитна позиция спрямо административен произвол и злоупотреба с власт	Защитна позиция чрез осигуряване на участие на засегнатите страни или положителна насоченост към осигуряване на демократична легитимност	Положителна насоченост към осигуряване на добро управление (<i>governance</i>), повече легитимност и нови регулаторни стратегии
Фокус	Крайното решение (индивидуален административен акт)	Крайното решение (нормативен административен акт)	Самия процес като система на комуникация
Метод на регулиране	Йерархичен (подчинение и контрол)	Йерархичен (подчинение и контрол)	Нови хоризонтални методи (сътрудничество)

³⁷ Barnes, J. Towards a Third Generation of Administrative Procedure, цит. съч., стр. 347, 350.

³⁸ Елстер, Й. Делиберация и създаване на конституция, В: Йотов, (сб.) Конституционализъм, Агата – А, 17–39; Белов, М. Гражданското участие в политическия процес. Конституционни правови основи, 2010, С. Сиби, Макариев, П. Малцинствени политики и делиберативна демокрация, 2009, Изток-Запад, 2009 г.

	ПЪРВА ГЕНЕРАЦИЯ	ВТОРА ГЕНЕРАЦИЯ	ТРЕТА ГЕНЕРАЦИЯ
Модел на администрация	Пирамидална административна йерархия, в която процедурите са средство за прилагане на закона	Централизиран регулаторен процес на нормотворчество „отгоре-надолу”	Мрежова и колаборативна администрация
Модел на административна процедура	„Съдебен модел”	„Законодателен модел”	„Административен модел”
Вид контрол	<i>Ex post</i> (последващ контрол за законосъобразност) Реактивен	<i>Ex ante</i> (ограничен предварителен контрол, насочен към допълване на закона)	<i>Ex ante</i> (инструмент за упражняване на дискреционна власт, насочен към постигане на най-доброто решение) Проактивен
Информация – събиране, обработване, обмен	Принцип на разследване за събиране на информация <i>ex officio</i> Решенията се вземат на базата на записите в административната преписка	Няма ограничения и формализация на каналите, по които се събира, обработва и обменя информация Администрацията създава правила на базата на информация, която не е получена в рамките на процедура	Сътрудничество между публичния и частния сектор, между агенциите през целия процес или цикъл на политика Интензивно събиране, обработване и обмен на информация между агенциите, а също и от частния сектор
Гражданско участие	Правата и задълженията на участниците са строго дефинирани и формализирани	Ограничено участие на засегнатите на последния етап от процедурата Няма ефективен диалог между администрацията и гражданското общество	Отворена комуникация, диалог с гражданските организации, обмяна на опит и добри практики, търсене на консенсус
Роля на участниците от частния сектор	Само адресати на административните решения	Само адресати на регулациите	Участници в създаването на норми и решения през целия процес

Всяка от трите генерации административни процедури има своето логично място в съвременната публична администрация. Когато става въпрос за реформи, вниманието се насочва към всяка една от тях. Така например, в повечето европейски държави се обосновава необходимостта от опростяване и прекрояване на производствата по издаване на индивидуални административни актове (първата генерация), така че да се осигури междуинституционалното сътрудничество, предоставяне на публични услуги през граници; да се повиши прозрачността и достъпа до информация. По отношение на нормотворческите процедури от втората генерация са необходими реформи, които да инкорпорират ефективно гражданско участие и то в ранните фази на обсъждане на нормативните административни актове. Административистите обсъждат дали е възможно да бъдат регламентирани разнообразни нормотворчески процедури³⁹, съответстващи на спецификата на различния тип регулации, а не да се ограничават до една формализирана и неефективна процедура, както е понастоящем в повечето държави.

Най-високите очаквания за реформи и иновации са в юридическия дизайн на третата генерация административни процедури, защото те утвърждават новия колаборативен модел на управление, в който всички участници трябва да работят заедно и да осъществяват своите цели и интереси по взаимно почиттелен начин. Това изисква от тях изцяло ново отношение, позиция, насоченост, нагласи, ценности, поведение и практики. Ролята на третата генерация административни процедури е да съдейства за формирането на една нова административна култура⁴⁰ у нас, която да преодолее проблема с „кухата обвивка“ (*empty shell*)⁴¹ на европеизацията.

Процедурните изисквания засягат институционалната среда, в която работи публичната администрация, и така поставя рамката на приложимото административно действие⁴². В този смисъл процедурата има сама по себе си изключително голям потенциал да трансформира институционалните и социалните практики при това в посока, която никога не може да бъде докрай прогнозирана. Затова и всяка реформа в тях трябва да държи сметка за слабостите на действащите производства и за полето на непредвидими ефекти, което носи всяка иновация в административните процедури.

³⁹ Barnes, J. Transforming Administrative Procedure, цит. съч., стр. 4–5.

⁴⁰ Marcheua, D. Administrative Culture in Bulgaria: Sources, Foundations and Transitions, International Journal of Public Administration, 2013, Vol. 36, Issue 13, стр. 963–971.

⁴¹ Dimitrova, A. The New Member States of the EU in the Aftermath of Enlargement: Do New European Rules Remain Empty Shells?, Journal of European Public Policy, Vol. 17, Issue 1, стр. 137–148.

⁴² McCubbins, M., Noll, R., Weingast, B. Administrative Procedures as Instrument of Political Control, цит. съч., стр. 244.

4. Дефицити в традиционните административни процедури

Изследванията в областта на сравнителното административно право под влияние на американската доктрина боравят с понятието „традиционни административни процедури”⁴³. С него се обозначават онези административнопроцесуални регламентации, които осигуряват принципите на правовата държава и върховенството на закона (*rule of law*) най-вече в периода на бърза административна експанзия след Втората световна война. Основната функция на традиционната административна процедура е да осигури ефективно и ефикасно прилагане и изпълнение на закона в обществен интерес⁴⁴. Административната процедура се утвърждава като инструмент за „защита на фундаменталните права”⁴⁵.

Първоначалните закони за административните производства и техните наследници са многократно изменени и реформирани, но без да засягат концептуалната основа на традиционния модел, който разглежда процедурата просто като инструмент за прилагане на правото (производствата по издаване на индивидуални административни актове) или за детайлизиране и доразвиване на правилата в съответствие с политическата воля на законодателя (производствата по приемане на нормативни административни актове). Постепенно става ясно, че те не могат да побегат в своята класическа „дреха” новите модели на управление (*governance*) между национално и наднационално, публично и частно, нормотворчество и правоприлагане.

Основният дефицит на традиционните административни процедури е комуникационен. Крайно формализираната процедура разчита на предварителното изброяване в закона на всички предпоставки, права и задължения и процесуални възможности действия на участниците. Това изглежда логично в съдебния процес, където целта е да се разреши съществуващ правен спор при справедливи условия и за двете страни. В административната процедура обаче целта е да се достигне до решение, което ще регулира социалните отношения и практики в бъдеще, и това само по себе си поставя решаващия орган в съвсем друга комуникационна ситуация. От съдията се очаква да изясни факти и обстоятелства, които вече са се случили, и на тази база да отсъди на коя страна е правото като проектира своето съдебно решение само и единствено върху миналия спор. От административния орган се очаква да проектира своето административно решение върху бъдещето и то след като изясни факти от

⁴³ Barnes, J. Transforming Administrative Procedure, цит. съч., стр. 15–20; Rossi, J. Bargaining in the Shadow of Administrative Procedure: the Public Interest in Rulemaking Settlement, *Duke Law Journal*, 2001, Vol. 51, No 3, стр. 1015–58; Criddle, E. Mending Holes in the Rule of (Administrative) Law, *Northwestern University Law Review*, 2010, Vol. 104, стр. 1271–80; Gonzalez, J. The Evolution of Administrative Procedure Theory in “New Governance” Key Point, *Review of European Administrative Law*, 2013, Vol. 6, No 1, стр. 73–109.

⁴⁴ Schmitz, T. The Administrative Procedure in German Administrative Law, Lecture at German Law Center, 9.4.2013 [http://www.thomas-schmitz-hanoi.vn/Downloads/ZDR-Conference_admin-decision_Schmitz1-en.pdf], стр. 2.

⁴⁵ Pünder, H. *Verwaltungsverfahren*, In: Ehlers, D., Erichsen H. (eds.), *Allgemeines Verwaltungsrecht*, 14th edition, De Gruyter, 2010, стр. 415–584.

всякакъв порядък (минали, настоящи, прогнозни, експертни и научни и т. н.) в светлината на административните регулации и политики. Степента на съдействие, която оказват съда и административния орган също е различна. От една страна, съдът осигурява защита и съдействие на права, а обемът на дължимо съдействие е ограничен от предмета на делото⁴⁶. От друга страна, административният орган при упражняване на своите правомощия е длъжен да осигурява общодостъпна, точна, систематизирана и разбираема информация, да осигурява достъп до формуляри, оказва съдействие за попълването им, и да организира дейността си така, че да „обслужва“ гражданите⁴⁷.

Публичната администрация е създадена в „услуга“ на гражданите, а не като арбитър на техните спорове. По-широкия обем на задължението за съдействие, което административните органи дължат на гражданите и организациите, предопределя една зона на неформална комуникация между решаващия орган и адресатите на решенията. Няма правни норми, които да регламентират точната последователност от действия, чрез които администрацията осъществява съдействие. Някои правила в тази насока това могат да бъдат открити в различните наръчници, ръководства, книга на потребителя, добри практики, които са „оптативно“ право (*soft law*). От гледна точка на традиционните административни процедури обаче се приема, че след като не са задължителни и имат само препоръчителен характер, тяхното неспазване е без правно значение. В случая въпросът е дали препоръчителните норми следва да бъдат регламентирани като задължителни или по-скоро административното право следва да се отвори и да признае значението на „оптативно“ право (*soft law*). Да се регламентира в детайли комуникацията между гражданите и обслужващия административен орган обаче е изначално невъзможно. Ако беше възможно хората, работещи в администрацията, щяха да бъдат заменени с компютри. Оттук въпросът е каква позиция ще заеме административното право към добрите практики, наръчници и ръководства как ще концептуализира тяхното правно значение в рамките на административните процедури. Това е ключов въпрос, особено като имаме предвид, че в рамките на Европейския съюз е приет и публикуван Европейски кодекс за добро поведение на администрацията⁴⁸. Факт е, че този препоръчителен акт е приет от Европейския омбудсман и впоследствие е одобрен с резолюция на Европейския парламент, а не в контекст

⁴⁶ У нас в граждански съдебен процес задължението за съдействие се концептира в рамките на диспозитивното начало (чл. 6 ГПК), докато в административния процес – в рамките на служебното начало (чл. 9, ал. 4 АПК).

⁴⁷ По-високия обем на дължимо съдействие от административните органи в рамките на административното производство по издаване на индивидуални административни актове е законово регламентиран в чл. 28 АПК

⁴⁸ В официалната страница на Европейския омбудсман е преведен като „Европейски кодекс за добри практики на администрацията“, вж. http://www.ombudsman.europa.eu/showResource?resourceId=1370850933235_code_2013_BG.pdf&type=Pdf&download=true&lang=bg
На 6.9.2001 г. Европейският парламент приема резолюция, с която одобрява Кодекс за добро поведение на администрацията, който институциите и органите на ЕС, както и техните администрации и служители са длъжни да спазват в отношенията си с гражданите.

ста на нормотворческите процедури на ЕС. Това обаче не омаловажава неговото значение когато се прави правна преценка на дейността на администрацията и нейното съответствие с принципите на правото. Гражданите очакват да бъдат обслужвани от публичната администрация в съответствие не само с действащите правни норми, но и в съответствие с добрите практики. Те трябва да имат и правна защита срещу административния произвол, който най-вероятно може да се „промъкне” в нерегламентираните дейности на администрацията в контекста на неформалната комуникация с гражданите и организациите.

Оттук стриктният формализъм се очертава като дефицит на традиционната административна процедура, тъй като не съответства на реалностите, и най-вече на обслужващата функция на публичната администрация. Там, където целта на процедурата не е да решава спорове, а да планира или да осъществява креативна и иновативна функция (напр. регулации с технически или научен характер⁴⁹), които не са прост резултат от прилагане на действащото материално право, решението следва да бъде достигнато в механиката на самата процедура.

Други дефицитна традиционната административна процедура е правната несигурност, тъй като много релевантни действия, предприети от администрацията, или нямат ясна нормативна основа или имат такава, която не отговаря на институционалната динамика. Това често влече след себе си безплодни резултати, произтичащи от ползването на остарели техники и инструменти⁵⁰. В чисто български контекст има и друг интересен факт – публичната администрация постоянно става въпрос за „ефективност” и „ефикасност” в своята дейност, но тези понятия са маргинализирани от административното право. АПК употребява само веднъж понятието „ефективно” и то в контекст, касаещ единствено изпълнението на административни актове⁵¹. А понятието „ефикасност” въобще не може да бъде открито в основния ни админис-

⁴⁹ Класически пример за административно решение с технически характер е приемането на устройствените планове и регулации; а с научен характер – стратегическото оценяване на околната среда по смисъла на Директива 2001/42/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 27 юни 2001 година относно оценката на последиците на някои планове и програми върху околната среда.

⁵⁰ Например „линейния“ съдебен метод не е подходящ в процедури, замислени за обмен на информация, кръгли маси, групови дискусии, конференции и други колаборативни процедури.

⁵¹ Съгласно чл. 272, ал. 1 АПК: „Органът по изпълнението е задължен да съществува изпълнението по начина, посочен в изпълнителното основание. Когато такъв начин не е посочен или посоченият начин е невъзможен, органът по изпълнението определя: 1. начини и средства за изпълнение, които с оглед особеностите на конкретния случай ще осигурят *най-ефективно* изпълнението на задължението; 2. начините и средствата, които са *най-благоприятни* за гражданите или организациите, спрямо които или в полза на които се осъществява изпълнението, когато е възможно то да се извърши по няколко *еднакво ефективни* начина.“

тративнопроцесуален закон, но е изведено в основен принцип на европейската администрация в член 298 от Договора за функциониране на Европейския съюз⁵².

У нас липсва и каквото и да е теоретично разграничение между двата термина „ефективност“ и „ефикасност“, макар и същите да са легални и да вървят ръка за ръка като близнаци в редица нормативни актове⁵³. Ефективност и ефикасност обозначават различни изисквания към административната дейност, които могат да бъдат обобщени по следния начин: „Да бъдеш ефективен означава да вършиш правилните неща, а да бъдеш ефикасен означава да вършиш нещата по правилния начин“⁵⁴. Оттук изискването за ефективност в административната дейност се проверява основно от гледна точка на целите и произвеждането на търсени или очаквани резултати. Лакмусът за ефикасност изследва дали администрацията функционира по оптималния начин от гледна точка на време, усилия, средства, процес. Очевидно е, че изискванията за ефективна и ефикасна административна дейност няма как да бъдат изчерпателно дефинирани и регламентирани отнапред в правни норми и доколкото могат да бъдат регулирани, то това ще е в полето на оптативното право (*soft law*). Установяването на най-добрите цели и оптималните средства не може да бъде направено в рамките на традиционната административна процедура, защото тя е сведена до инструмент за прилагане на готови решения (от гледната точка на цели и средства).

Осмислянето на дефицитите стои в основата на всяка добра концепция за реформи. Административното право, което решава или забранява, сега е само част от реалността. Има и административно право на кооперативното действие, на икономически и фискални стимули, на информационното регулиране и т. н. Веднъж след като тази хипотеза е приета, административната процедура може да бъде моделирана и адаптирана по толкова много начини колкото са и методите на управление, насочване и регулиране. Неизбежно в този контекст ще бъдат модифицирани структурата, отношението и функцията на административната процедура.

5. Насоки на развитие в третата генерация административни процедури

Третата генерация административни процедури очертава няколко основни насоки на развитие в процесуалната рамка на публичната администрация, които целят да преодолеят дефицитите в традиционния модел. Те могат най-добре да бъдат илюстрирани в контекста на три акта от правото на ЕС.

⁵² Член 298 ДФЕС: „Институциите, органите, службите и агенциите на Съюза изпълняват своите задачи с подкрепата на открита, ефикасна и независима европейска администрация“.

⁵³ Например чл. 5, чл. 8 и пар. 1 т. 3 от Закона за финансовото управление и контрол в публичния сектор (обн. ДВ, бр. 21 от 10.3.2006 г.); чл. 28, ал. 4, т. 3 и 4 от Закона за храните (обн. ДВ, бр. 90 от 15.10.1999 г.); чл. 40, ал. 1, т. 1, б. „в“ от Закона за електронните съобщения (обн. ДВ, бр. 41 от 22.5.2007 г.).

⁵⁴ На англ.: ‘Being effective is about doing the right things, while being efficient is about doing the things in the right manner.’ В англо-саксонски контекст разликата между двете понятия ефективност (*effectiveness*) и ефикасност (*efficiency*) се обяснява с тази сентенция.

Директива 2006/123/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 12 декември 2006 година относно услугите на вътрешния пазар си поставя за цел **опростяване на административните процедури**⁵⁵. Целта на директивата е да преодолее сложността, продължителността и правната несигурност на административните процедури, които затрудняват достъпа и упражняването на дейности, свързани с предоставяне на услуги. Необходимо е да се установят принципи на административно опростяване, вкл. чрез ограничаване на задължението за предварително разрешение до особено важни случаи чрез въвеждане на правило за мълчаливо административно разрешение след изтичането на определен период от време. Тези иновации са насочени към премахване на следните проблеми: забавянето, разходите и възпиращия ефект, произтичащи от прекомерно усложнени и ненужно тежки производства; дублирането на процедури, бюрокрацията при представянето на документи, административния произвол; неопределени и прекомерно дълги срокове за отговор; ограничената продължителност на разрешителните, непропорционалните такси и санкции. Тези практики са идентифицирани като възпиращи за доставчиците на услуги, които желаят да развият дейност в други държави-членки на ЕС. Административно опростяване следва да се осъществи и с въвеждането на разпоредби относно правото на информация, електронни процедури и създаването на рамка за разрешителните режими. С цел административно опростяване следва да не се налагат общи формални изисквания като представянето на оригинални документи, заверени копия или заверени преводи, освен когато това не е обективно оправдано от наложителни причини, свързани с публичния интерес. За да компенсира либерализацията и опростяването на вътрешния административен контрол, европейската директива засилва „soft law” документите, саморегулациите, приватизирането и регулирането на информация и т. н.

Директива 2001/42/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 27 юни 2001 година относно оценката на последиците на някои планове и програми върху околната среда (SEA) е от процедурно естество и има за цел да установи минималната рамка, общите принципи на система за екологична оценка. Нейните изисквания следва или да бъдат интегрирани и инкорпорирани в процедури в държавите членки. Директивата SEA насърчава интегрирания подход като взема предвид икономическите, социалните и екологичните измерения на устойчивото развитие и поставя фокусът в процедурата върху методите на **сътрудничество**. За допринасяне за по-прозрачното вземане на решения и с оглед осигуряване на изчерпателност и благонадеждност на информацията предоставена за оценка, Директиваната предвижда широко консултиране на всички органи компетентни по екологични въпроси и на обществеността по време на оценката на плановете и програмите. Във връзка с това следва да се предвидят подходящи срокове, позволяващи достатъчно време за консултации, включително и за изразяването на становище. Когато изпълнението на даден план или програма, изготвени в една държава-членка, е вероятно да има съществено въздействие вър-

⁵⁵ Директива 2006/123/ЕО на Европейския Парламент и на Съвета от 12 декември 2006 година относно услугите на вътрешния пазар, преамбюл, съображения 43–48 и 52; Глава II „Административно опростяване“.

ху околната среда на други държави членки, следва да се предвидят и консултации на засегнатите държави членки и да им бъде предоставена възможност да изразят становището си. Директивата дефинира провеждането на консултациите и вземането им предвид като елементи на понятието „екологична оценка“⁵⁶. Екологичният доклад и становищата, изразени от съответните органи и обществеността, както и резултатите от трансграничните консултации, следва да бъдат взети предвид по време на подготовката на плана или програмата и преди приемането им или подлагането на законодателна процедура. Директивата установява цял набор от процедурни изисквания около концепцията за сътрудничество: участие на различни административни органи и на гражданското общество; събиране и споделяне на информация; трансгранични консултации; прозрачност, балансирана и пълна информация в процеса на вземане на решения; мониторинг и отстраняване на слабости.

Следва да бъде отбелязан и Регламент (ЕО) № 726/2004 на Европейския парламент и на Съвета от 31 март 2004 година за установяване на процедури на Общността за разрешаване и контрол на лекарствени продукти за хуманна и ветеринарна употреба и за създаване на Европейска агенция за лекарствени средства. Въвежда се централизирана процедура за разрешаване, която да бъде задължителна за високотехнологичните лекарствени продукти, по-специално за продуктите, произведени чрез биотехнологични процеси. Целта е да се съхранявани високото ниво на научна оценка на въпросните лекарствени продукти в Европейския съюз, което ще допринесе за съхраняване на доверието на пациентите и медицинските професии в нея. С оглед хармонизиране на вътрешния пазар на нови лекарствени продукти тази процедура има задължителен характер за лекарствата-сираци⁵⁷ и за всички лекарствени продукти за хуманна употреба, съдържащи напълно нова активна субстанция, например такава, която все още не е разрешена в Общността, терапевтичното показание за която визира лечението на синдрома на придобитата имунна недостатъчност, рака, невродегенеративните смущения или диабета. Европейската агенция за лекарства е създадена, за да осигури оценката и надзора върху лекарствата за хуманна и ветеринарна употреба. Безопасността на лекарствата се следи постоянно чрез мрежа за фармакологична бдителност.

Фокусът в тази централизирана процедура на Европейската агенция за лекарствата е върху вземане на административни решения въз основа на обективни **научни критерии** за качество, безвредност и ефикасност на разглежданите лекарствени про-

⁵⁶ Директива 2001/42/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 27 юни 2001 година относно оценката на последиците на някои планове и програми върху околната среда, в член 2, б. б) „екологична оценка“ означава изготвянето на екологичен доклад, провеждането на консултации и вземане предвид на екологичния доклад и резултатите от консултациите при вземането на решения и предоставяне на информация за решението в съответствие с членове 4–9’.

⁵⁷ „Лекарствата сираци“ са лекарствата, предназначени за лечение на заболявания, които са толкова редки, че производителите са склонни да ги развият при необичайни пазарни условия, тъй като малките размери на пазара, който те представляват, няма да им позволи да възстановят инвестирания капитал за научни изследвания и развитие на продукта.

дукти, преди вземането под внимание на икономическите и други съображения⁵⁸. Концепцията на Регламента е в това, че ЕС следва да разполага със средства за извършване на научна оценка на лекарствените продукти, представени в съответствие с децентрализираните процедури за издаване на разрешения на Съюза. Структурата и функционирането на различните органи от състава на Агенцията следва да бъдат организирани по начин, който да отчита непрестанната потребност от обновление на научния опит, потребността от сътрудничество между Съюза и националните органи. От органите на Агенцията се очаква да установят и развият подходящи контакти със заинтересованите страни, по-специално с представители на пациентите и служителите от системата на здравеопазването. Основната задача на Агенцията следва да се свежда до „предоставянето на институциите на Общността и на държавите членки на възможно най-добрите научни становища, които да дават възможност на същите да упражняват пълномощията си във връзка с разрешаването и контрола на лекарствените продукти”⁵⁹.

Разрешенията за търговия могат да се предоставят от Съюза единствено след изпълнение на процедура за индивидуална научна оценка на качеството, безвредността и ефикасността на високотехнологичните лекарствени продукти, при прилагане на най-високите възможни стандарти, която следва да се осъществява с помощта на бърза процедура и в рамките на тясно сътрудничество между Комисията и държавите членки.

С оглед осигуряването на тясно сътрудничество между Агенцията и учените, работещи в държавите членки, съставът на управителния съвет следва да бъде такъв, че да гарантира активното участие на компетентните органи на държавите членки в цялостното управление на системата за разрешаване на лекарствените продукти. Понастоящем Агенцията обединява научните ресурси на повече от 40 национални компетентни органи в 30 държави от ЕС и Европейското икономическо пространство в мрежа, която обхваща повече от 4 500 европейски експерти.

В заключение, новите методи на управление (*governance*) не разчитат само на гражданския контрол върху публичната администрация, но също и върху взаимния контрол между самите административни органи. Така контролът не е само външен и не е по необходимост „враждебен”, но и вътрешен и неформален, елемент от сътрудничество. Участието е не само в отбранителна позиция (да се защитят интересите, които съответния участник представлява), но също и в подкрепяща и потвърдителна позиция – генерират се предложения и инициативи за подобрене и усъвършенстване по пътя към решението. Комуникацията между решаващия административен орган и останалите участници не е ограничена да отделни решения, нито само до опре-

⁵⁸ Независимо от това, държавите членки следва да могат да забраняват по изключение употребата на тяхна територия на лекарствени продукти за хуманна употреба, които нарушават обективно установените критерии за обществена практика и обществен морал.

⁵⁹ Регламент (ЕО) № 726/2004 на Европейския парламент и на Съвета от 31 март 2004 година за установяване на процедури на Общността за разрешаване и контрол на лекарствени продукти за хуманна и ветеринарна употреба и за създаване на Европейска агенция за лекарствени средства, преамбюл, съображение 19.

делени фази от процеса, а се осъществява в целия цикъл на формиране и имплементиране на публичната политика. Функциите по контрол и мониторинг са изнесени в ранен етап, още преди да е стартирана законодателната процедура, и при това се упражняват не само от изпълнителния орган, но и от обществото. Динамичната природа на някои публични политики означава, че липсва окончателност в административното решаване по тях. Когато се касае за планове и програми, които се осъществяват чрез законодателство, необходимо е те да бъдат изменени, когато не е постигнат търсеният ефект или когато окажат непредвидено въздействие. Механизмите за публично участие намират прилагане във всички фази на формиране и имплементиране на регулаторните политики. Един от ключовете за успех е събирането на най-добрата налична информация и споделянето на знания и опит. В цялата административна процедура трябва да бъде демонстрирано, че решението е най-доброто възможно и е взето от административния орган по рационален, балансиран и добре информиран начин. Иновациите в третата генерация административни процедури се утвърждават като основни концептуални линии за ревизия и реформа в съвременното административно право.

Ключови думи
*Специализирани
органи, Програма
за защита, застрашени
лица, наказателен процес*

Key words
*Specialised
Authorities,
Threatened Persons,
Protection Programme,
Criminal Procedure*

Elena Nedyalkova

Specialised Authorities Competent in the Programme for Protection of Persons Threatened in connection with Criminal Procedure

Elena Nedyalkova,
Ph. D. student
*Member of
the Law Department of
New Bulgarian University,
e-mail:
enedialkova@nbu.bg*
*Lecturer of
Criminal Procedure Law*
*Areas of interest:
criminal law,
criminal procedure and
execution of punishments*
*Author of articles
in professional periodicals
in Bulgaria*

In this article, the author presents the essence and the functions of the Programme for protection of persons threatened in connection with criminal procedure. The supplementary activities related to the need to ensure social, medical, psychological, legal or financial assistance that might be included by the protective Programme, were also reviewed.

This scientific study envisions some suggestions to include supplementary safeguard measures and to establish the relevant specialised authorities featuring strictly confidential functions in the future criminal procedure legislation of the Republic of Bulgaria.

The author identifies specifically and exhaustively all specialised authorities whose competences are related to the implementation of the Threatened Persons Protection Programme.

гл. ас. Елена Недялкова

Специализирани органи, компетентни по Програмата за защита на застрашени лица в наказателното производство

Програмата за защита на застрашени лица (наричана по-нататък „Програмата за защита” или „Програмата”) е създадена в България с влизането в сила на специалния Закон за защита на лица, застрашени във връзка с наказателно производство (наричан по-нататък „ЗЗЛЗВНП”) от 24.5.2005 г. Същият урежда условията и реда за осигуряване на безопасността спрямо застрашени лица, които участват с определена процесуална дейност в дадено наказателно дело. Реалното осъществяване на Програмата е пряко обусловено и от правилното прилагане на разпоредбите от Наказателно-процесуалния кодекс (наричан по-нататък „НПК”), особено онези от тях, които препращат към действието на правилата от специалния закон. Около година след влизането в сила на Програмата за защита, същата е визирана и като част от процесуалната регламентация относно защитата на свидетеля в новия НПК. Възможността за включване на защитеното по силата на НПК лице в Програмата е конкретно уредена в разпоредбата на чл. 123, ал. 8 от кодекса, посредством която специалният ЗЗЛЗВНП намира своето субсидиарно прилагане.

Нормите, свързани с осъществяването на Програмата за защита, са визирани в отделна Глава втора от закона, в която са регламентирани: правната същност и дейност на Програмата за защита; отделните видове защита; органите, компетентни по осъществяване на специалната защита и съответстващите им правомощия; процедурата по включване на застрашеното лице в Програмата за защита, както и тази по сключването на съответното писмено споразумение; условията, при които може да се прекрати действието на защитната програма. ЗЗЛЗВНП предвижда и осъществяването на международно сътрудничество във връзка с необходимостта от съдействие, която би могла възникне по реализирането на Програмата за защита.

По своята същност защитната програма представлява сложен комплекс от мерки, които се предприемат от определени държавни органи по отношение на застрашените лица, получили статут на защитени по силата на ЗЗЛЗВНП. Наложените защитни мерки, които са част от Програмата за защита, „са задължителни за всички държавни органи и длъжностни лица, както и за всички юридически и физически лица.” Във връзка с това вж. разпоредбите на чл. 5, ал. 1, както и ал. 2, както и тези

на чл. 6, ал. 1, т. 1 – т. 5 от ЗЗЛЗВНП. Специалният закон изброява строго конкретно и лимитативно мерките за защита, а именно:

- лична физическа охрана;
- охрана на имуществото;
- временно настаняване на безопасно място;
- промяна на мястото на живеене, мястото на работа или учебното заведение, или настаняване в друго място за изтърпяване на наказанието;
- пълна промяна на самоличността.

Посочените мерки могат да бъдат прилагани едновременно или поотделно. Тяхното действие би могло да продължи „временно – докато съществуват причините за тяхното прилагане, или постоянно.” (Вж. разпоредбата на чл. 6, ал. 2 от ЗЗЛЗВНП).

Събирането, както и обработването на личните данни на лицата, получили статут на защитени съобразно нормите на ЗЗЛЗВНП представлява държавна тайна. Това правило е визирано в разпоредбата на чл. 6, ал. 5 от ЗЗЛЗВНП и насочва към действието на други специални правни актове, свързани със защитата на класифицираната информация. Следователно, по отношение на съхраняване сигурността на съответните лични данни посредством тяхното опазване от нерегламентиран достъп, ще намерят прилагане нормите на Закона за защита на класифицираната информация¹ (наричан по-нататък „ЗЗКИ”), както и тези на съответстващия му Правилник за неговото прилагане². Друг подзаконов нормативен акт, свързан с персоналната, физическата, документалната, компютърната и други видове сигурност е Наредбата за задължителните общи условия за сигурност на автоматизираните информационни системи или мрежи, в които се създава, обработва, съхранява и пренася класифицирана информация³. В същото време при и по повод правилната и ефективна реализация на

¹ Обнародван в ДВ, бр. 45 от 30.4.2002 г., последно изм. и доп. ДВ, бр. 70 от 9.8.2013 г., в сила от 9.8.2013 г.

² Вж. Правилника за прилагане на Закона за защита на класифицираната информация (наричан по-нататък „ППЗЗКИ”) – приет с ПМС № 276 от 2.12.2002 г., обнародван в ДВ, бр. 115 от 10.12.2002 г., в сила от 10.12.2002 г., изм. и доп., бр. 22 от 11.3.2003 г., в сила от 11.3.2003 г., доп., бр. 6 от 23.1.2004 г., в сила от 23.1.2004 г., изм., бр. 56 от 11.7.2006 г., бр. 84 от 19.10.2007 г., в сила от 19.10.2007 г., изм. и доп., бр. 44 от 9.5.2008 г., бр. 91 от 21.10.2008 г., доп., бр. 7 от 27.1.2009 г., изм., бр. 5 от 19.1.2010 г. С него се уреждат условията и реда за предоставяне и маркиране на класифицирана информация; мерките, способите и средствата за осигуряване на документална сигурност, както и тези за осигуряване на персонална сигурност на класифицираната информация и т. н. Правилникът е приложим и по отношение на чуждестранната класифицирана информация, която е предоставяна от друга държава или международна организация, доколкото не е предвидено друго с влязъл в сила международен договор, по който Република България е страна. С оглед постигането на по-голямо единство между членовете на Съвета на Европа относно разширяването на гаранциите за правата и основните свободи на всяко лице и по-специално на правото на зачитане на личния живот е приета и специална Конвенция № 108 на Съвета на Европа от 28 януари 1981 година за защита на лицата при автоматизираната обработка на лични данни (<http://www.aipbg.org/lichnidanni/pdf/conv108.pdf>).

³ Същата е приета с ПМС № 99 от 10.5.2003 г.; обн., ДВ, бр. 46 от 20.5.2003 г., изм. ДВ,

защитната програма, би могла да възникне необходимост от съдействие на международно равнище, с оглед съхраняването и обмена на класифицирана информация, както и спазването на правилата, регулиращи взаимната защита между отделните държави. При наличието на тази хипотеза биха могли да бъдат приложени редица от многобройните международни споразумения между България и други държави за взаимна защита и обмен на класифицирана информация⁴.

Освен защитните мерки, в Програмата за защита биха могли да се включват и други дейности, свързани с осигуряването на „социална, медицинска, психологическа, правна или финансова помощ”. В тези случаи Съветът по защита предвижда в решението си за включване в Програмата и предоставянето на съответния вид и обем на помощта. Посочената допълнителна дейност се реализира от Бюрото по защита, което за целта осъществява и необходимите контакти със съответните компетентни държавни органи. Заstraшеното лице получава медицинска и психологическа помощ само от здравните заведения, които са определени от Бюрото по защита и с които Главна дирекция „Охрана” (наричана по-нататък „ГДО”) сключва специални договори за осъществяване на съответната дейност – вж. разпоредбите на чл. 6, ал. 6 и на чл. 14, ал. 5 от ЗЗЛЗВНП; както и на чл. 22, ал. 1 и ал. 2 от ППЗЛЗВНП. Изложените по-горе различни видове помощни дейности се наричат още „допълнителни защитни мерки” и имат извънреден характер. Предназначени са за прилагане само при наличието на съответната необходимост и имат за цел да гарантират ефективното изпълнение на предприетата процесуална и/или специална защита. В този смисъл биха могли да бъдат въведени *de lege ferenda* и други допълнителни защитни мерки – например такива служебни задължения, които имат за цел да попречат на служителите, изпълняващи преки функции по Програмата за защита, да разкриват лична информация за защитените лица, без тяхното съгласие на трети лица⁵. Към тях би могло да бъде добавено и използването на аудио-визуална техника при извършване на съответните процесуално-следствени действия. Разпоредбата на чл. 13а., ал. 4 от

бр. 44 от 9.5.2008 г., доп. ДВ, бр. 57 от 24.7.2009 г., изм. ДВ, бр. 101 от 18.12.2009 г., в сила от 18.12.2009 г., вж. http://www.dksi.bg/bg/Regulatory+Framework/Mandatory+Guidelines/naredba_AIS.htm

⁴ Например: Споразумението между Република България и Кралство Испания, както и това между Република България и Словакката република за взаимна защита и обмен на класифицирана информация; Споразумението между Република България и Европейския съюз за процедурите за сигурност за обмен на класифицирана информация; Споразумението между правителството на Република България и правителството на Обединеното кралство Великобритания и Северна Ирландия относно защитата на класифицирана информация, както и това между правителството на Република България и правителството на Федерална република Германия за взаимна защита на класифицираната информация.

⁵ Подобна защитна мярка е визирана в разпоредбата на чл. 6, ал. 1, т. 3 от специалния Федерален Закон за държавна защита на жертвите, свидетелите и другите участници в наказателното производство на Русия (Федералният закон Российской Федерации от 20 август 2004 г., N 119-ФЗ „О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства”; Принят Государственной Думой 31 июля 2004 года; Одобрен Советом Федерации 8 августа 2004 года; Опубликовано: 25 августа 2004 г. в „РГ” – Спецвыпуск № 3559; Вступает в силу: 1 января 2005 г., вж. <http://www.rg.ru/2004/08/25/zakon-zashita.html>)

ЗЗЛЗВНП например съдържа забрана за членовете на Съвета по защита „да разгласяват информацията, която им е станала известна във връзка с изпълнението на Програмата за защита.”, но същата не посочва никаква санкция от какъвто и да било характер във връзка с неизпълнение на горното задължение⁶. Сходна е и хипотезата, визирана в разпоредбата на чл. 14, ал. 4 от същия закон, според която „Бюрото по защита не може да разгласява информацията, която му е известна във връзка с изпълнението на Програмата за защита.” Известно е, че само по себе си Бюрото по защита не би могло да извърши или не посочените от несъвършената норма действия. Очевидно в този случай става дума за задължението на специалните служители, осъществяващи връзката със защитеното лице, както и това на други длъжностни лица, например от специално сформирания охраняващ екип, с оглед реализирането на защитните мерки. Ето защо въвеждането на подобни допълнителни защитни мерки биха били особено значими и по отношение на защитата на самоличността в наказателното производство. Същите биха се осъществявали най-правилно и ефективно в случаите, когато с тяхното прилагане се ангажират конкретни органи, притежаващи необходимата специализирана подготовка за работа със строго конфиденциални функции. Предвид това следва да бъде въведена *de lege ferenda* и конкретна правна норма, по силата на която защитните мерки, прикриващи самоличността на застрашените лица да се осъществяват от специално назначени длъжностни лица със съответната професионална компетентност.

Разходите, свързани с изпълнението на защитните мерки се реализират за сметка на Програмата за защита. Необходимите за осъществяване на Програмата средства се осигуряват от бюджета на Министерството на правосъдието (наричано по-нататък „МП”) – вж. разпоредбите на чл. 13а., ал. 5 от ЗЗЛЗВНП, както и тази на чл. 20 от ППЗЗЛЗВНП.

За разлика от еднородните видове органи, компетентни по процесуалната защита според правилата на НПК, държавните органи, оправомощени да осъществяват процедурата по включването и по изпълнението на Програмата за защита според нормите на ЗЗЛЗВНП са разнородни в различните етапи от предоставянето на специалната закрила спрямо определените застрашени лица. Така например включването в Програмата за защита се извършва посредством предложението на окръжния прокурор в досъдебното, а в съдебното производство – на съдията-докладчик по конкретното наказателно производство. Същото предложение се разглежда от Съвета по защита, който решава въпроса относно допустимостта на закрилата. Положителното решение, с което се предоставя защитата се изпраща незабавно на Бюрото по защита.

⁶ Относно сериозните вреди от неправилното изпълнение на служебните функции от страна на съответните длъжностни лица, както и необходимостта от въвеждането на наказателна и административна отговорност за извършени действия и бездействия вж. Трунов, Л. Игор. „Проблеми государственной защиты свидетелей“, вж. <http://www.trunov.com/content.php?act=showcont&id=10706>

Организация на дейността на специалния Съвет по защита на застрашени лица

Съгласно разпоредбата на чл. 13, ал. 1 от ЗЗЛЗВНП Съветът по защита на застрашени лица (наричан по-нататък „Съвет по защита” или „Съветът”) е специализиран орган, създаден към министъра на правосъдието с цел да осъществява Програмата за защита. Председателят на Съвета е заместник-министъра на правосъдието. Съставът му се състои от следните членове:

- ръководителят на Бюрото по защита;
- един съдия от Върховния касационен съд (ВКС);
- един прокурор от Върховната касационна прокуратура (ВКП);
- един следовател от Националната следствена служба (НСС);
- по един представител на длъжност директор на дирекция от МВР и от ДАНС – вж. разпоредбата на новия чл. 13а от ЗЗЛЗВНП⁷.

Поименният състав на Съвета по защита се определя по искане на неговия председател от председателя на ВКС, главния прокурор, директорът на НСС, министърът на вътрешните работи и председателят на ДАНС, които определят със заповед свой представител за постоянен член на Съвета. Следващият поименен състав определя най-късно един месец след избирането на нов Министерски съвет. В този случай Съветът по защита изпълнява функциите си до образуването на нов състав (вж. разпоредбите на чл. 3, ал. 1, както и ал. 2 от ППЗЗЛЗВНП).

Функциите по председателстването на Съвета биха могли да бъдат възложени за изпълнение от ръководителя на Бюрото по защита в случаите, когато председателят отсъства от страната или е в отпуск (вж. разпоредбата на чл. 13а., ал. 2 от ЗЗЛЗВНП, както и тази на чл. 5, ал. 3 от ППЗЗЛЗВНП).

Техническото осигуряване и подготовка на дейността на Съвета по защита, както и на неговите заседания, включително изготвянето на съответния протокол, е поверено на специален служител от отдел „Бюро по защита”, който е изрично определен със заповед на главния директор на ГДО. В отделът „Бюро по защита” е изграден отделен регистър, в който се вписват:

- данните за защитените лица;
- данните от всички направени предложения до Съвета по защита за включване в Програмата за защита, както и съответните взети решения;
- данни за органа, който е поискал включването в Програмата за защита;
- сключеното споразумение за предоставяне на защита;
- данни на специалния служител, определен за връзка със застрашеното лице.

Регистърът се води на хартиен и на електронен носител от назначения специален служител в „Бюрото”. Същият обработва съответните документи, както и отговаря за тяхното поддържане и съхраняване, спазвайки мерките за тяхната защита съобразно изискванията на ЗЗКИ и на Закона за защита на личните данни (наричан по-нататък „ЗЗЛД”). Относно всяко защитено лице, включено в Програмата за защита се води отделна преписка, която представлява класифицирана информация – държавна тайна. Преписката се описва и остава за съхранение в отдел „Бюро по защита” при

⁷ Обнародван в ДВ, бр. 66 от 2008 г., в сила от 26.9.2008 г.

условията и по реда за защита на информацията, представляваща държавна тайна по смисъла на ЗЗКИ (вж. разпоредбата на чл. 4, ал. 1 – ал. 4; чл. 25, ал. 1 – ал. 6, както и тези на чл. 27, ал. 4 от ППЗЛЗВНП).

Редовните заседания на Съвета по защита се свикват, провеждат и ръководят от неговия председател най-малко веднъж на всеки три месеца. Независимо от това, Съветът се събира и в тридневен срок от направеното предложение на окръжния прокурор или на съдията-докладчик по делото за включване в Програмата за защита на съответното застрашено лице, както и за съответното прекратяване на нейното действие. Съветът се свиква извънредно и своевременно от неговия председател и във всички случаи, при които се налага незабавна промяна относно вида на предоставената защита. Всички заседания на Съвета са закрити и се провеждат във време и на място, определени от председателя. Членовете на Съвета се уведомяват най-малко три дни преди деня на провеждане на редовните заседания или в деня, в който е постъпило предложението за включване в Програмата за защита относно времето и мястото на провеждане на заседанието. Заседанията на Съвета се считат за редовно проведени, ако в тях участват най-малко две трети от неговите членове. Когато липсва необходимият кворум, председателят насрочва ново заседание за не по-късно от 5 дни. По време на заседанията на Съвета, ръководителят на Бюрото по защита информира останалите членове за конкретните възможности на Програмата за защита. За всяко заседание на Съвета по защита се води протокол, който се подписва от председателя, както и от протоколчика – вж. разпоредбите на чл. 13а., ал. 3; чл. 17а., ал. 1 – ал. 3; чл. 20 – чл. 23 от ЗЛЗВНП; както и тези на чл. 5, ал. 1 – ал. 3; чл. 6, ал. 1 – ал. 5 от ППЗЛЗВНП.

Едно от най-важните служебни задължения, възложени от закона спрямо членовете на Съвета по защита е свързано с липсата на възможност да разгласяват информацията, която са получили по отношение на изпълнението на Програмата за защита на застрашени лица. Посочената разпоредба е визирана в чл. 13а., ал. 4 от ЗЛЗВНП и би била ефективна особено по отношение на личните данни на защитените лица. Още повече, че най-сигурната специална защита се изразява в опазване именно на личната информация, с цел противодействие срещу репресията, насочена към съответното защитено лице. Законодателят, обаче е пропуснал да въведе в същата разпоредба и санкцията за неизпълнение на посоченото служебно задължение по отношение на членовете на Съвета по защита. С оглед правилното и законосъобразно провеждане и приключване на наказателното производство със справедлива присъда, *de lege ferenda* следва да бъде поправен, както и допълнен изразеният по-горе недостатък в правната норма.

Организация на дейността на Бюрото по защита и на охраняващите екипи. Правомощия на специалните служители

Защитните мерки, включени в Програмата за защита биват прилагани от специален орган – Бюро по защита на застрашени лица (наричано по-нататък „Бюро по защита” или „Бюрото”) – вж. разпоредбата на чл. 13, ал. 1 от ЗЛЗВНП, както и тази на чл. 9, ал. 1 от ППЗЛЗВНП. Към МП е създадена Главна дирекция „Охрана”, коя-

то осъществява дейността по охраната на органите на съдебната власт. Бюрото по защита е неин специализиран самостоятелен отдел, който следва да изпълнява решенията на Съвета по защита. Отделът „Бюро по защита” се ръководи от началник и се състои от отделни сектори (вж. разпоредбата на чл. 14, ал. 1 от ЗЗЛЗВНП, както и тази на чл. 9, ал. 2 от ППЗЗЛЗВНП).

Законът определя изчерпателно правомощията на Бюрото. Във връзка с решенията на Съвета по защита относно включването на застрашени лица в Програмата, Бюрото по защита осъществява следните задължения:

- Дава информация на съответното застрашено лице относно възможните защитни мерки незабавно след получаване на решението на Съвета за включване в Програмата за защита;

- Главният директор на ГДО, както и началникът на отдела съставят и сключват споразумения със застрашените лица, с които същите биват включвани в защитната програма. За сключеното споразумение Бюрото задължително уведомява съответния прокурор или съдия-докладчик по конкретното дело, който е направил предложението за предоставяне на защита;

- Осъществява конкретните предприети защитни мерки въз основа на сключеното споразумение. С оглед изпълнението на посочената цел Бюрото по защита формира специален охраняващ екип;

- Определя специален служител, който да осъществява необходимата връзка със защитеното лице;

- Изгражда, поддържа и съхранява специална база данни за защитените лица, включени в Програмата. Базата следва задължително да бъде създадена и обработвана в пълно съответствие със ЗЗЛД;

- Специалните служители от охраняващия екип, както и всички други длъжностни лица от Бюрото по защита не могат да разгласяват информацията, която им е станала известна във връзка с изпълнението на защитната програма (вж. разпоредбата на чл. 14, ал. 2, т. 1 – т. 4; ал. 3; ал. 4 и ал. 7 от ЗЗЛЗВНП).

Освен изброените задължения, служителите от Бюрото имат и редица правомощия по силата на чл. 393, ал. 1 от Закона за съдебната власт⁸ (наричан по-нататък „ЗСВ”), които са им предоставени във връзка с правилното прилагане на Програмата за защита. Същата разпоредба от ЗСВ препраща към нормите на Закона за Министерството на вътрешните работи⁹ (наричан по-нататък „ЗМВР”), както и към тези на Указ № 904 за борба с дребното хулиганство¹⁰.

⁸ Обнародван в ДВ, бр. 64 от 7.8.2007 г., изм. и доп. ДВ, бр. 71 от 13.8.2013 г., в сила от 13.8.2013 г.

⁹ Обнародван в ДВ, бр. 17 от 24.2.2006 г., в сила от 1.5.2006 г., последно изм. и доп. ДВ, бр. 70 от 9.8.2013 г., в сила от 9.8.2013 г.

¹⁰ Указът е издаден от Председателя на Президиума на НС; обнародван в ДВ, бр. 102 от 31.12.1963 г., изм., бр. 36 от 8.5.1979 г., изм. и доп., бр. 38 от 3.4.1998 г., доп., бр. 96 от 29.10.2004 г., в сила от 30.11.2004 г., изм., бр. 27 от 10.4.2009 г.; Решение № 3 на Конституционния съд на Република България – ДВ, бр. 38 от 17.5.2011 г., изм. и доп., бр. 93 от 25.11.2011 г., вж. <http://lex.bg/bg/laws/ldoc/-1632842751>

В случаите, в които е необходимо с цел изпълнение на възложените им функции, служителите от Бюрото по защита могат да издават разпореждания до държавни органи, организации, юридически лица и граждани. Същите разпореждания могат да бъдат в писмена или в усна форма, а при невъзможност да се изразят писмено или устно, те могат да бъдат осъществени и чрез съответните действия, чийто смисъл е разбираем за тези от лицата, към които са насочени. Разпорежданията имат задължителен характер, освен когато налагат извършването на очевидно за лицето престъпление или нарушение.

Разпореждането, което е издадено в писмена форма, следва да съдържа определените от закона реквизити, а именно:

- наименованието на органа, който го издава;
- адресатът на разпореждането;
- фактическите, както и правните основания за издаването;
- разпоредителна част, в която се определят правата или задълженията, начинът и срокът за изпълнението на разпореждането;
- органът и срокът, в който би могло да се обжалва и датата на издаване и подписът на лицето, издало разпореждането, със задължителното означаване на длъжността му (вж. разпоредбите на чл. 55, ал. 1, 2 и ал. 4 и 5 от ЗМВР).

Спрямо лице, за което има събрани достатъчно данни и се предполага, че ще извърши престъпление или нарушение на обществения ред, може да бъде издадено писмено или устно предупреждение от страна на служител от Бюрото по защита. С предупреждението лицето се уведомява и за отговорността, която се предвижда при извършване на съответното престъпление или нарушение на обществения ред. За писменото предупреждение се съставя протокол от служителя на Бюрото по защита в присъствието на съответното лице и на един свидетел, като след запознаване със съдържанието му, протоколът се подписва от служителя, лицето и свидетеля. Когато е направен отказ от лицето за подписването, същият се удостоверява с подписа на свидетеля. В случаите на домашно насилие се предоставя при поискване копие от протокола за предупреждение на пострадалото лице (вж. разпоредбите на чл. 56, ал. 1–3 от ЗМВР).

Когато се установят условия и причини за извършването на престъпления и други нарушения на обществения ред служителите от Бюрото по защита имат право да вземат съответните мерки за отстраняването им. В случаите, когато компетентността за предприемане на посочените мерки принадлежи на други органи или организации, служителите от Бюрото ги уведомяват писмено за това, след което същите компетентни органи са длъжни в едномесечен срок писмено да уведомят служителите от Бюрото за взетите мерки (вж. разпоредбите на чл. 57, ал. 1 – ал. 3 от ЗМВР).

Според разпоредбата на чл. 393, ал. 1 от ЗСВ, във връзка с разпоредбите на чл. 61 от ЗМВР, служителите от Бюрото по защита, както и полицейските органи могат да извършват проверки за установяване на самоличността на определено лице в някой от следните случаи:

- Относно лице, за което има данни, че е извършило престъпление или друго нарушение на обществения ред;
- Когато това е наложително с оглед разкриването или разследването на престъпления, както и при образувано административно-наказателно производство;

– По време на извършването на контрол относно редовността на документите за самоличност и пребиваването на лицето в страната;

– На мястото на контролен пункт, който е организиран от полицията и при искане от друг държавен орган за оказване на съдействие, като се спазват специалните условия и ред, предвидени в закон.

Установяването на самоличността на дадено лице се извършва чрез представяне на документ за самоличност, сведения на други граждани с установена самоличност, които познават лицето, или по друг начин, годен за събиране на достоверни данни.

Служителите от Бюрото по защита могат да задържат лице в следните случаи:

– Когато за лицето има данни, че е извършило престъпление;

– Когато лицето след надлежно издадено предупреждение, съзнателно пречи на служител от Бюрото да изпълни служебното си задължение;

– Когато лицето проявява наличието на тежки психични отклонения и с поведението си нарушава обществения ред или излага живота си или живота на други лица на явна опасност;

– Когато лицето е малолетен нарушител, който е напуснал своя дом, настойник, попечител или специализирана институция, в която е бил настанен;

– При невъзможност да се установи самоличността на лицето чрез представяне на документ за самоличност, сведения на граждани с установена самоличност, които познават лицето, или по друг начин, годен за събиране на достоверни данни. Тази хипотеза е приложима в случаите, когато служителите от Бюрото по защита, както и полицейските органи имат право да извършват проверки за установяване на самоличността на определено лице по силата на чл. 61, ал. 2 от ЗМВР¹¹;

– Когато лицето се е отклонило от изгърпяване на наказанието „Лишаване от свобода” или от местата, където е било задържано като обвиняем в изпълнение на разпореждане на полицейски орган или на орган на съдебната власт и

– когато лицето е обявено за международно издирване по искане на друга държава във връзка с неговата екстрадиция или в изпълнение на Европейската заповед за арест, както и в други, определени със закон случаи.

Когато се установи проявата на някоя от изброените по-горе хипотези, съответното лице може да бъде настанено в специално помещение и спрямо него могат да бъдат взети мерки за лична сигурност, ако поведението му и целите на задържането налагат това.

Ако задържаното лице не владее български език, то следва незабавно да бъде информирано относно основанията за неговото задържане на разбираем за него език.

Задържаното лице има право да обжалва пред съда законността на неговото задържане, като съдът следва да се произнесе по жалбата незабавно. То има право на защитник от момента на задържането, както и да посочи лице, което да бъде незабав-

¹¹ При наличието на някоя от посочените по-горе хипотези може да бъде ограничавано единствено правото на свободно придвижване на задържаното лице. „Срокът на задържането в тези случаи не може да бъде повече от 24 часа.“ – вж. разпоредбите на чл. 63, ал. 1, т. 1–5, както и тази на чл. 64 ЗМВР.

но уведомено за задържането му. Съответният компетентен орган е длъжен да извърши уведомяването (вж. разпоредбите на чл. 63, ал. 1–6 от ЗМВР).

Служителите от Бюрото по защита могат да издават писмена заповед за отвеждане на задържаното лице в определеното за задържане място. Същите са длъжни незабавно да освободят лицето, ако основаниято за задържането е отпаднало.

С цел предотвратяване на престъпления или нарушения на обществения ред служителите от Бюрото по защита могат да използват и съответните технически средства за явно наблюдение, което предварително се обявява по подходящ начин.

Същите могат и да конвоират лица в страната, както и в чужбина. Ведомствата и органите, които са възложили конвоирането, осигуряват необходимите документи и финансови средства за осъществяване на конвойната дейност.

Служителите от Бюрото по защита могат да извършват обиск на лице при наличието на следните случаи:

- когато лицето е задържано при условията на чл. 63, ал. 1 от ЗМВР;
- когато съществуват данни относно лицето, че носи опасни или забранени за притежаване предмети;
- когато лицето е заварено на място, на което е извършено престъпление или нарушение на обществения ред и когато има достатъчно данни, че у него се намират вещи, свързани със същото престъпление или нарушение и
- когато за лицето има сигнал в Шенгенската информационна система (наричана по-нататък „ШИС”) за извършване на специфичен контрол.

Обискът може да бъде извършван само от лице, което принадлежи към същия пол на обискирания (вж. разпоредбите на членове 65–68 от ЗМВР).

Служителите от Бюрото по защита могат да проверяват личните вещи на лица в следните, посочени от закона случаи:

- когато за лицето има данни, че е извършило престъпление или друго нарушение на обществения ред;
- когато лицето се намира на контролен пункт, организиран от полицията;
- когато е направено искане на друг държавен орган за оказване на съдействие при условия и по ред, предвидени в закон;
- когато са налице достатъчно данни за укриването на веществени доказателства за извършено престъпление, както и в други, определени със закон случаи.

Проверка на дадено превозно средство, както и на вещите, превозвани в него, може да бъде извършена от служителите на Бюрото когато съществуват данни за извършено престъпление или нарушение на обществения ред и когато има подаден сигнал в ШИС за извършване на специфичен контрол.

Изложените по-горе хипотези са изведени от разпоредбата на чл. 14, ал. 7 от ЗЛЗВНП, според която служителите на Бюрото по защита имат правомощията по чл. 393, ал. 1 от ЗСВ при прилагането на Програмата за защита. Посочената разпоредба от ЗСВ препраща към нормите на чл. 69 от ЗМВР относно правата и задълженията на служителите от Бюрото, които са приложими само в строго определени от ЗСВ случаи, а именно: тези по чл. 61, ал. 1, т. 1, 4 и 5, както и в останалите от разпоредбите на чл. 69, ал. 1 – т. 2 и т. 3 и ал. 2 от ЗМВР случаи.

По време на изпълнението на своите служебни задължения, служителите от Бюрото по защита могат да използват физическа сила и помощни средства само когато това е абсолютно необходимо при наличието на следните случаи:

- противодействие или отказ да бъде изпълнено законно разпореждане;
- задържане на правонарушител, който не се подчинява или оказва съпротива на съответния служител;
- конвоиране на лицето, както и при опита му за бягство, за посягане на своя живот или на живота и здравето на други лица;
- предоставяне на съдействие, потърсено от други държавни органи или длъжностни лица, включително на контролорите на Европейската комисия, на които противозаконно се пречи да изпълняват задълженията си;
- нападения и други груби прояви срещу граждани, служители от Бюрото и полицейски органи;
- освобождаване на заложници;
- групови нарушения на обществения ред;
- нападения върху сгради, помещения, съоръжения и транспортни средства;
- при освобождаване на незаконно заети обекти, когато това е специално разпоредено към служителите на Бюрото от съответния компетентен орган.

С оглед изпълнението на своите служебни задължения, служителите, които приемат, пренасят и доставят кореспонденция, съдържаща класифицирана информация, имат право да използват физическа сила и помощни средства при опит за нерегламентиран достъп до съответната кореспонденция само ако това е абсолютно необходимо (вж. разпоредбите на чл. 72, ал. 1, както и ал. 2 от ЗМВР).

Във връзка с осъществяването на защитните мерки по Програмата, служителите на Бюрото по защита имат право да използват физическа сила спрямо следните групи лица:

- лицата, които представляват пряка и непосредствена заплаха за защитения или за неговото имущество и
- лицата, които след надлежно предупреждение съзнателно пречат на органите на Бюрото по защита да изпълнят задълженията си по служба.

Посочените по-горе лица трябва да се предават незабавно на органите на МВР¹².

При изпълнение на своите служебни задължения органите на Бюрото по защита могат да носят униформено облекло, маски за лице, както и да използват оперативни регистрационни табели за съответното моторно превозно средство – вж. разпоредбите на чл. 23, ал. 1–3 от ППЗЛЗВНП.

¹² Изложените по-горе правомощия на служителите от Бюрото по защита водят да извода, че техните функции се съчетават успешно с тези на органите на МВР. Във връзка с правата и задълженията на органите на МВР, както и с тяхната оперативно-издирвателна дейност вж. по-подробно Арабаджийски, Николай. Полицейската служба в МВР. Фенея, София, 1998 г.; Каймеджиев, Христо. Теория на оперативно-издирвателната дейност на полицията. Албаторос, София, 1999 г.

Законът посочва строго конкретно и изчерпателно кои са помощните средства, както и определянето на реда за тяхната употреба в разпоредбите на чл. 72, ал. 3–4 от ЗМВР. Помощните средства са: „белезници, усмирителни ризи, каучукови, пластмасови, шурмови и електрошокови палки и прибори; химически вещества, утвърдени от министъра на здравеопазването; служебни животни – кучета и коне; халосни патрони, патрони с гумени, пластмасови и шокови куршуми; устройства за принудително спиране на превозни средства; устройства за отваряне на помещения, светлинни и звукови устройства с отвличащо въздействие; водометни и въздухоструйни машини; бронирани машини и вертолетите”. Нормативният ред за употребата на помощни средства се определя от специална наредба на министъра на вътрешните работи.

Физическата сила, както и помощните средства се използват след специално предупреждение, с изключение на случаите на внезапно нападение и при освобождаване на заложници. Във всички случаи използването им следва да бъде съобразено с конкретната обстановка, характера на нарушението на обществения ред и личността на правонарушителя. При използването на физическа сила и помощни средства служителите от Бюрото по защита вземат всички мерки за опазване живота и здравето на лицата, срещу които са насочени, като ги преустановяват незабавно след постигането на предвидената законна цел.

Законът забранява използването на физическа сила и помощни средства по отношение на лица, на видимо малолетна възраст, както и спрямо бременни жени. Забраната не се отнася само за случаите на масови безредици, когато са изчерпани всички други средства. Забранява се и използването на животозастрашаваща сила с цел задържане или предотвратяване бягството на лице, извършващо към момента или извършило ненасилствено деяние, ако лицето не представлява опасност за живота и здравето на друго – вж. разпоредбите на чл. 73, ал. 1–2, както и ал. 4–7 от ЗМВР.

Служителите от Бюрото по защита могат да използват оръжие само когато това е абсолютно необходимо в следните случаи:

- при въоръжено нападение или отправена заплаха с огнестрелно оръжие,
- при освобождаването на заложници и отвлечени лица,
- след направено предупреждение при задържане на лице, което към момента извършва или е извършило престъпление от общ характер, ако то оказва съпротива или се опитва да избяга, и
- след предупреждение с цел предотвратяването на бягство на лице, което е задържано по съответния ред за извършено престъпление от общ характер.

При използването на оръжие служителите от Бюрото по защита са длъжни да направят всичко възможно да запазят живота на лицето, срещу което е насочено, както и да не застрашават живота и здравето на други лица¹³.

Служителите от Бюрото по защита са длъжни да преустановят употребата на оръжие незабавно след като постигнат законната ѝ цел (вж. разпоредбите на чл. 74, ал. 1, ал. 2 и ал. 5 от ЗМВР).

¹³ Относно основните характеристики, специфични особености и елементи на държавната принуда, които са присъщи и на принудата в наказателния процес вж. Чинова, Маргарита. Наказателно-процесуална принуда и неприкосновеност на личността. София, 1998 г., стр. 62.

Когато осъществяват охраната на стратегически и особено важни обекти, служителите от Бюрото имат право да разполагат сили и средства, да изграждат, използват и снемат инженерно-технически съоръжения и други средства за охрана, както и да използват комуникационни връзки или да ги прекъсват – вж. разпоредбата на чл. 89, т. 1, и т. 2 от ЗМВР.

Във връзка с изпълнението на посочените по-горе служебни задължения и правомощия, специалните служители и длъжностни лица от Бюрото по защита имат правото да поискат съдействие от всички компетентни държавни органи, които са съответстващо длъжни да го предоставят. Бюрото трябва да представя периодичен отчет за изразходваните средства относно прилагането на Програмата за защита – общ, както и *ad hoc*, т. е. за всеки конкретен случай поотделно пред председателя на Съвета по защита. (вж. разпоредбата на чл. 14, ал. 5 и ал. 6 от ЗЗЛЗВНП).

Според новата разпоредба на чл. 14, ал. 8 от ЗЗЛЗВНП¹⁴, служителите в Бюрото по защита се назначават от министъра на правосъдието, съобразно установените от него специални вътрешни правила относно съответните условия и ред. Съставът и щатът на Бюрото се определят по предложение на главния директор на ГДО. Посредством предложението на началника на Бюрото, главният директор на ГДО осигурява провеждането на първоначалното обучение, както и обучението за повишаване квалификацията на служителите от Бюрото по защита (вж. разпоредбата на чл. 9, ал. 3 и тази на чл. 12 от ППЗЗЛЗВНП).

Във връзка с прилагането на защитните мерки с оглед изпълнението на Програмата за защита е възможно да бъдат създавани нови основни данни на служителите от Бюрото, които се използват временно и само при изпълнение на служебните им задължения. В този случай трябва да бъдат издавани служебно нови български лични документи. Същите се издават и по отношение на лицата, защитени чрез пълна промяна на самоличността, с изричното им писмено съгласие, както и при прилагане на следните защитни мерки:

- Временно настаняване на безопасно място,
- Промяна на местоживеенето, мястото на работа или на съответното учебно заведение, и
- Настаняване в друго място за изтърпяване на наказанието.

Новите данни следва да бъдат унищожавани непосредствено след отпадане на необходимостта от тяхното обработване (вж. разпоредбите на чл. 14а., ал. 1 и 2, както и тази на чл. 14б от ЗЗЛЗВНП).

¹⁴ Посочената разпоредба е обнародвана в ДВ, бр. 66 от 2008 г., в сила от 26.9.2008 г., както и новата разпоредба на чл. 14, ал. 7 от същия закон, която препраща към нормите на ЗСВ.

Ключови думи

Колективен трудов договор, характеристики на колективния трудов договор, правно действие, разпространение на правното действие

Key words

Collective Agreement, Characteristics of the Collective Agreement, Legal Effect, Extension of the Legal Effect

**Mihail Iliev,
Ph. D. student**

*Member of
the Law Department of
New Bulgarian University,
e-mail: mi6o_iliev@abv.bg*

*Areas of interest:
labour law, social insurance
law and EU law*

*Author of
articles in professional
periodicals in Bulgaria*

Mihail Iliev

Legal Effect of the Collective Agreement

The article deals with the legal effect of the collective agreement according to the Bulgarian law. Special attention is also given to the extension of the legal effect of the collective agreement on the whole branch or sector by the Minister of Labour and Social Policy.

The main characteristics of the collective agreement and its legal effect brought out by the Bulgarian legal doctrine and case-law are also outlined.

In conclusion, some legislative recommendations aiming to the improvement of the legal base are derived.

Михаил Илиев

Действие на колективния трудов договор

1. В периода след Втората световна война колективните трудови договори се оформят като важен инструмент за регулиране на трудовите отношения и подобряване на условията на труд на работниците и служителите в страните с развита пазарна икономика. С тях се уреждат въпроси на трудовите и осигурителни отношения на работниците и служителите, които не са уредени с повелителни разпоредби на закона и които са по-благоприятни за работниците и служителите от установените в закона или в колективен трудов договор, с който работодателят е обвързан.

Колективният трудов договор не е легално определен по българското право. В българската правна доктрина се утвърждава становището, че по своето правно естество той представлява правен акт, който се състои от две части – нормативна и облигационна. В случая трябва да се подчертае единността на колективния трудов договор. Наличието на две части не означава, че в случая се касае за два отделни правни акта¹.

Нормативната част на колективния трудов договор се обуславя от неговото многократно правно действие спрямо персонално неопределен кръг от работници и служители и спрямо неопределен брой случаи. Най-характерното за нормативната част на колективния трудов договор е, че с нея не се създават права и задължения за професионалните организации, а за работниците и служителите, които са членове на тези организации или са се присъединили към сключения колективен трудов договор. В тази част колективният трудов договор е източник на обективно трудово право². Нормативната природа на колективния трудов договор се обуславя от ре-

¹ Вж. Силяновски, Д. Колективният трудов договор според италианското право, „Юридически архив”, 1935 г., кн. 4–5, стр. 337.

² Вж. пак там, стр. 339.

дица обстоятелства и най-вече от това, че въз основа на минималните стандарти, предвидени в законодателството, по общ нормативен път, се уреждат въпроси на трудовите и осигурителни отношения, които се прилагат спрямо неограничен брой случаи и спрямо неограничен брой работници и служители. Нормите, създадени с колективните трудови договори, играят ролята на минимални стандарти спрямо индивидуалните трудови договори и в случай, че последващ колективен трудов договор предвиди по-благоприятни условия от предвидените в индивидуалния трудов договор, то клаузите на последния се заместват от клаузите на колективния трудов договор от момента на влизането му в сила спрямо съответния работник или служител³.

Облигационната част на колективния трудов договор не се различава от облигационните договори. Тя се обуславя от обстоятелството, че колективният трудов договор е резултат от постигнатото съгласие между страните по него. В тази си част колективният трудов договор представлява сделка⁴. Въпреки това, колективният трудов договор не е договор в истинския смисъл на думата, както е известен от гражданското право. Той има договорен произход, защото неговото съдържание в определените от закона граници се определя от съгласуваната воля на страните по него. Той обаче не е и граждански договор, а по своето действие и правни последици представлява нормативно съглашение⁵. Характерът на нормативно съглашение се обуславя от обстоятелството, че с колективен трудов договор се уреждат въпроси на съдържанието на индивидуалните трудови правоотношения, като при неизпълнение на произтичащите от него задължения може да се търси защита пред надлежен орган въз основа на самия договор⁶. Особеност на колективния трудов договор, която го отличава от обикновените граждански договори, е и обстоятелството, че той не се прилага от страните, от които се сключва, а е насочен към създаването на по-благоприятни условия на труд на работниците и служителите⁷. Тази особеност на колективния трудов договор – да създава права и задължения не за страните, между които се сключва, е един от неговите съществени

³ Вж. Василев, А. Трудово право. Бургас, 1997, стр. 97.

⁴ Вж. Йосифов, Н. Колективният трудов договор в България, 2005, стр. 105.

⁵ През времето на социализма и при действието на Кодекса н труда от 1951 г. колективният трудов договор беше загубил характера си на нормативно съглашение по редица обстоятелства между които отричането на децентрализираното регулиране на трудовите отношения, ограничаването и определянето на лицата, спрямо които поражда правно действие, ограничаване на възможността с него да се определя съдържанието на бъдещите индивидуални трудови договори и др. През този етап той имаше характер на договор-сделка. Вж. Радоилски, Л. Трудово право, 1957, стр. 216–218.

⁶ Вж. Василев, А. цит. съч., стр. 92–93.

⁷ Вж. Йосифов, Н. Колективният трудов договор в България, 2005, стр. 104.

признаци, които го отличават от гражданските договори. Такъв договор в гражданското законодателство не съществува⁸.

Поради това колективният трудов договор и като нормативно съглашение или като договор-сделка, представлява едностранен договор, по силата на който юридически задължения възникват само за работодателя⁹.

Подобно на всички други актове, колективният трудов договор възниква, съществува и се прекратява през определен период от време. През периода на неговото съществуване, подобно на нормативните актове, той оказва определен правен ефект върху лицата, спрямо които се прилага и в определени териториални и времеви граници. Затова когато става въпрос за действие на колективния трудов договор следва да имаме предвид неговото действие по време, място и спрямо лицата. Това действие на колективния трудов договор представлява неговият правен ефект¹⁰. Действието по време, място и спрямо лицата са трите основни направления, в които той проявява своята правна сила.

Към настоящия момент действието на колективния трудов договор по време, място и спрямо лицата продължава да остава редица въпроси и проблеми открити. Това обуславя необходимостта в настоящото изложение *de lege lata* да бъде поставен акцент върху действието на колективния трудов договор в тези три направления, както и да бъде обсъден въпросът за разпространение на действието на колективен трудов договор за целия отрасъл или бранш от министъра на труда и социалната политика. В заключение *de lege ferenda* ще бъдат направени и съответни предложения за законодателни изменения и допълнения, насочени към усъвършенстване и подобряване на правната уредба на действието на колективния трудов договор.

2. Действие по време

Действието по време на колективния трудов договор определя времевите граници или продължителността от време, през която той поражда своите правни последици. Това поставя въпроса за началния и крайния момент, от който съответно до който действа колективният трудов договор.

Началният момент на действие на колективния трудов договор съвпада с момента на влизането му в сила, т. е. моментът, от който той поражда правно действие и неговите клаузи уреждат правата и задълженията на страните по него и на страните в индивидуалното трудово правоотношение. Общото правило съгласно разпоредбата на чл. 54, ал. 1 КТ е, че ко-

⁸ Вж. Силяновски, Д. цит. съч., стр. 335 и Ошанов, Р. Колективният трудов договор като правен институт, 1940, стр. 135.

⁹ Вж. Василев, А. цит. съч., стр. 98.

¹⁰ Вж. Ошанов, Р. Колективният трудов договор като правен институт, 1940, стр. 131.

лективният трудов договор влиза в сила от момента на сключването му, т. е. моментът на подписването му от двете страни. Отгук нататък той поражда валидно правно действие. Колективният трудов договор би могъл да влезе в сила както в един по-късен, така и в по-ранен момент от подписването му. В този случай е важно страните да посочат изрично датата, от която той ще породи правно действие. Ако не е уговорено нищо, прилагане ще намери общото правило и той ще влезе в сила от момента на неговото сключване.

Влизането в сила на колективния трудов договор не се влияе от вписването му в инспекция по труда. Възможно е обаче страните да се договорят той да породи правно действие именно от момента на вписването му. Този извод следва от разпоредбата на чл. 54, ал. 1 КТ *in fine*, която позволява страните сами да определят момента на влизането му в сила.

Крайният срок на действие на колективния трудов договор се изразява в неговото прекратяване. Прекратяването на колективния трудов договор представлява обратен акт на неговото възникване. Законът не урежда изрично всички способи или случаи на прекратяване на колективен трудов договор, поради което някои от тях следва да бъдат изведени по тълкувателен път. Способите, или случаите на прекратяване на колективния трудов договор са:

- а) изтичане на уговорения срок,
- б) прекратяване от съда,
- в) прекратяване на дейността на предприятието, и
- г) прекратяване на дейността на една синдикална организация, страна по договора.

Изтичане на уговорения срок

Продължителността на действие на колективния трудов договор във времето е фиксирана от закона в определени времеви граници. Общото правило е, че срокът на действие на колективен трудов договор е една година. Това е подходящата и нормална продължителност, която осигурява един разумен срок на действие на неговите клаузи, като в същото време отразява динамиката на пазарната конюнктура и възможността за настъпване на промени във финансовото и икономическо положение в предприятието, отрасъла, бранша или общината.

Разпоредбата на чл. 54, ал. 2 КТ дава възможност на страните да уговорят и по-голяма от едногодишната продължителност на колективния трудов договор, която не може да надвишава две години. Срокът на действие на колективния трудов договор е въпрос на целесъобразност. Двугодишният срок на действие е целесъобразно да се използва в случаите, когато пазарната конюнктура и обстановката в предприятието, отрасъла, бранша или общината е сравнително спокойна и стабилна и може да бъде предвидена през следващите две години. По този начин страните ще си спестят енергия, сили и средства за честото сключване на нов колективен трудов договор.

Поради материалноправния характер на разпоредбата на чл. 54, ал. 2 КТ, а с това и действието ѝ за в бъдеще (*ex tunc*), изискването колективният трудов договор да се сключва за срок от една година, но за не повече от две, се прилага след 31.3.2001 г., когато влезе в сила изменението на тази разпоредба¹¹.

Ако страните не са посочили нищо по отношение на срока на действие, колективният трудов договор ще действа за срок от една година.

Страните могат да уговорят и по-кратък срок на действие от едногодишния -съответно двугодишния, на отделни клаузи на колективния трудов договор, когато намерят това за целесъобразно. Обикновено това са клаузите, които по-малко се поддават на трайна регламентация и поради това се нуждаят от периодично изменение като например клаузите относно трудовото възнаграждение, работното време и други. С изтичането на уговорения срок, колективният трудов договор се прекратява без да е необходимо която и да е от страните да извършва някакви допълнителни правни действия.

Прекратяване на колективния трудов договор от съда

Прекратяването на колективния трудов договор от съда обхваща случаите, когато се иска обявяването му или на отделни негови клаузи за недействителни поради противоречие или заобикаляне на закона. Поради широкия кръг от въпроси, които поставя недействителността на колективния трудов договор, тя следва да бъде предмет на самостоятелно разглеждане¹².

Прекратяване на дейността на предприятието

Прекратяването на дейността на предприятието (обявяването му в несъстоятелност или доброволно чрез производство по ликвидация) също ще води след себе си прекратяване на колективния трудов договор. Тази хипотеза ще бъде приложима само по отношение на колективните трудови договори, сключени на ниво предприятие, тъй като при тях ще бъде заличена от правния мир едната страна по колективния трудов договор. Това не се отнася за колективните трудови договори, сключвани на ниво отрасъл, бранш или община, доколкото те се сключват от представителните организации на работодателите. Поради това, прекратяването на дейността на един-единствен работодател, член на работодателската организация, няма да доведе след себе си прекратяване на колективния трудов договор и той

¹¹ Вж. Мръчков, В., Средкова, К., Василев, А. Коментар на Кодекса на труда, 2007, стр. 184.

¹² Повече за недействителността на колективен трудов договор вж. Йосифов, Н. Колективният трудов договор в България, 2005, стр. 228–233, Мръчков, В. Трудово право, VI изд, 2008, стр. 812–815.

ще запази своето действие върху останалите работодатели, членове на работодателската организация, страна по договора, до които се отнася.

Поради изричната разпоредба на чл. 55, ал. 1 КТ, действието на колективния трудов договор, сключен между организация на работодатели и синдикални организации, не се прекратява спрямо работодател, който преустанови членството си в работодателската организация, страна по договора, след неговото сключване. Оттук дори и работодателят да преустанови членството си в работодателската организация, страна по колективния трудов договор, той продължава да бъде обвързан от него до изтичане на неговия срок или настъпване на друго основание за прекратяването му. Това означава, че работодателят ще трябва да се съобразява с неговите клаузи при учредяването на бъдещите индивидуални трудови правоотношения до прекратяване на действието на колективния трудов договор. Това се обуславя от обстоятелството, че въпреки преустановеното си членство в работодателската организация, работодателят продължава да съществува като правен субект и затова следва да носи своята отговорност за изразената от него воля при сключване на колективния трудов договор. По този начин се създава важна законова гаранция за защита на правата и интересите на работниците и служителите, произтичащи от колективен трудов договор.

Прекратяването на дейността на една синдикална организация, страна по договора

По същите съображения, при които се прекратява действието на един колективен трудов договор, сключен на ниво предприятие, когато бъде прекратено предприятието, ще се прекрати действието на колективен трудов договор, когато се прекрати дейността на една синдикална организация. И в този случай от правния мир ще бъде заличена една от неговите страни. В случая са необходими две допълнителни уточнения. **Първо**, поради това че колективният трудов договор като нормативно съглашение или като договор-сделка представлява едностранен договор, по силата на който възникват задължения само за работодателя, то прекратяването на дейността на синдикалната организация, страна по договора, ще прекрати само действието на клаузите, с които тя е поела задължения за гарантиране на неговото изпълнение и на клаузите, с които се предоставят пряко права на синдикалната организация (по-високи размери на отпуска за синдикална дейност по чл. 159 КТ, предварителната закрила при уволнение по чл. 333, ал. 4 КТ и др.). Поради неговия нормативния характер, след влизането му в сила, колективният трудов договор заменя всички клаузи на индивидуалните трудови договори, които предвиждат по-неблагоприятни условия на труд за работниците и служителите от предвидените в него. Затова, независимо от прекратяването на дейността на синдикалната организация, страна по колективния трудов договор, клаузите, освен тези, с които синдикалната организация е поела задължения за гарантиране на неговото изпълнение и клаузите, които предоставят пряко права на синдикалната

организация, ще продължат да действат, докато не бъдат изменени индивидуалните трудови договори (правоотношения). **Второ**, когато колективният трудов договор е сключен от две и повече синдикални организации, прекратяването на дейността на една синдикална организация не прекратява действието на колективния трудов договор, който продължава да съществува, като страни по него са продължаващите да осъществяват дейност синдикални организации и работодателя или работодателската/ските организация/ии.

Интересен въпрос поставя действието на колективен трудов договор, сключен на ниво отрасъл, бранш или община от представителна работодателска и представителна синдикална организация, когато качеството на представителност на работодателската или синдикална организация бъде отнето по време на действие на колективния трудов договор. Поради категоричното изискване на чл. 51б, ал. 1 във връзка с чл. 51в, ал. 1 КТ съответната синдикална или работодателска организация не може да сключва колективни трудови договори на ниво бранш, отрасъл или община. Въпросът за действието на колективния трудов договор при отнемане на качеството на представителност на работодателската или синдикалната организация, страна по него, не е уреден от Кодекса на труда. Въпреки това, според нас, с оглед на закрилната функция на трудовото право и нормативния характер на колективния трудов договор, той ще запази своето действие по отношение на тази синдикална или работодателска организация, до изтичане на неговия срок. Затова, с оглед на правната сигурност, може да се препоръча на законодателя в последващи изменения и допълнения на Кодекса на труда да уреди този въпрос изрично, като в разпоредбата на чл. 55 КТ се създаде нова алинея 2 в смисъл, че: „Действието на колективен трудов договор, сключен между представителни синдикални и работодателски организации, не се прекратява спрямо работодателска или синдикална организация, чието качество на представителност е отнето след неговото сключване”.

Накрая се поставя и въпросът възможно ли е денонсиране на колективния трудов договор по искане на една от страните? По правило гражданските, а и трудовите договори, могат да бъдат прекратени с отправяне на предизвестие до другата страна или разваляни при неизпълнение на задължението от длъжника. Поради характера на нормативно съглашение, според нас, не е допустимо колективният трудов договор да бъде прекратяван едностранно от една от двете страни. Приемане на обратното ще създаде несигурност в уредбата на трудовите и осигурителните отношения, като може да доведе до случаи, при които колективният трудов договор да бъде прекратен след изтичането на 1 месец от неговото сключване, което не е в интерес на работниците и служителите, а поради това и противоречи на закрилната функция на трудовото право. Именно за да създаде правна сигурност и стабилност на трудовите права и задължения на страните, законодателят е предвидил и минимален срок на действие на колективния трудов договор от една година и само по изключение – по-кратък срок на отделни негови клаузи. Поради това и в Кодекса на труда не е предвидена

възможност за едностранно прекратяване на действието на колективен трудов договор, а в случаите на неизпълнение, съгласно чл. 59 КТ, всяка от страните по него и всеки работник или служител, спрямо когото колективният трудов договор се прилага, има правото да предяви иск пред съда.

Важна гаранция за защита на правата и интересите на работниците и служителите е запълнената през 2001 г. с въвеждането на чл. 55, ал. 2 КТ празнота относно действието на колективния трудов договор в случаите на промяна на работодателя. Сега този въпрос е уреден изрично с посочената разпоредба, съгласно която в случаите по чл. 123 и 123а завареният колективен трудов договор действа до сключването на нов колективен трудов договор, но за не повече от една година от датата на промяната на работодателя. Промяната в работодателя може да придобие следните форми:

Първо, сливане на предприятия. В този случай две или повече предприятия се обединяват в едно, при което те изчезват като правни субекти, а на тяхно място идва нов правен субект – новообразуваното предприятие;

Второ, вливане на едно предприятие в друго. Вливането представлява присъединяването на едно, обикновено по-малко предприятие в друго, при което присъединяващото се предприятие престава да съществува в правния мир, а дейността му се продължава от предприятието – обикновено по-голямо, в което се е вляло. Това по-голямо предприятие става работодател на работниците и служителите на влялото се предприятие;

Трето, разпределяне на дейността на едно предприятие между две или повече предприятия. В този случай едно по-голямо предприятие разпределя дейността си между две или повече предприятия, като всяко едно от тях осъществява определена част от нея. Всяко от тези предприятия е работодател за работниците и служителите, заети в него и осъществяващи съответната част от дейността, поета от предприятието;

Четвърто, преминаване на обособена част от едно предприятие към друго. В случая е налице прехвърляне на обособена част от дейността на едно предприятие към друго. С прехвърлянето си обособената част от дейността на предприятието уголемява дейността на предприятието, към което е преминала. В този случай обособената част от дейността преминава заедно с работниците и служителите, които я извършват, като трудовите правоотношения с тях се запазват, а качеството на работодател придобива предприятието, към което е преминала;

Пето, промяна на правноорганизационната форма на предприятието. Промяната в случая се изразява в правната форма, в която предприятието осъществява дейността си като например: преобразуването на държавно предприятие в търговско дружество; от дружество с ограничена отговорност в акционерно дружество; от събирателно в командитно дружество и други. В тези случаи се променя само правната форма за осъществяване на дейността на работодателя, като съществуващите преди промяната трудови правоотношения се запазват;

Шесто, смяна на собственика на предприятието или на обособена част от него. Имат се предвид случаите, когато чрез приватизация държав-

ната и общинска собственост преминава в частна. В тези случаи се извършва прехвърляне посредством продажба на предприятието или обособена част от него от държавата на определен частен собственик;

Седмо, преотстъпване или прехвърляне на дейност от едно предприятие на друго, включително прехвърляне на материални активи. Има се предвид случаите, когато наред с дейността на предприятието се прехвърлят и материалните активи, които продължават да се използват в производството и поради това, при тяхното използване, са заети работниците и служителите, които осъществяват дейността и преминават заедно с нея и прехвърлените материални активи. В случаите когато се прехвърлят само материални активи, които не са използвани производително при работодателя – прехвърлител на работодателя – приобретател не е налице промяна на работодателя, а обикновена облигационна сделка¹³.

Осмо, отдаване на предприятието или на обособена част от него под наем, аренда или на концесия. Има се предвид различните форми за временно предоставяне на правото на ползване на предприятието от едно лице на друго, без да се прехвърля собствеността върху предприятието. В тези случаи работодател става лицето, което ползва временно предприятието, като след изтичане на договора за наем, аренда или концесия, то се задължава да върне предприятието на собственика.

Посочените промени в дейността на работодателя също не са основание за прекратяване на колективен трудов договор. Това законодателно разрешение намира подкрепа и в обстоятелството, че колективният трудов договор поражда действие за определено предприятие, поради което е ирелевантно кой ще бъде собственикът на това предприятие или кое е лицето, което временно го ползва.

Правните последици от прекратяването на един колективен трудов договор **са, че от този момент** нататък той престава да съществува повече като правен акт, поради което работниците и служителите и работодателите, спрямо които е пораждал правно действие, не са задължени да се съобразяват с неговите разпоредби. Оттук следва че бъдещите индивидуални трудови правоотношения, които ще възникнат след неговото действие, ще бъдат уредени чрез свободата на договаряне между работниците и служителите и работодателя и ще бъдат ограничени само до спазване на минималните стандарти, предвидени в закона. Поради това в тях ще могат да се съдържат и клаузи, които са по-неблагоприятни от предвидените във вече прекратения колективен трудов договор.

Времетраенето на колективния трудов договор и начина на неговото прекратяване се отнасят само до самия колективен трудов договор, без да се засягат индивидуалните трудови правоотношения, уредени в съответствие с неговите клаузи докато той е бил в сила. Тези индивидуални трудови правоотношения ще продължат своето действие, независимо от прекрате-

¹³ Вж. Мръчков, В. Трудово право, стр. 278.

ния колективен трудов договор, докато не бъдат изменени или прекратени от страните по него по предвидения от закона ред. По силата на нормативния ефект на колективния трудов договор, всички клаузи на индивидуалните трудови договори (правоотношения), които уреждат по-неблагоприятни условия на труд за работника и служителя, се заместват автоматически от съответните клаузи на колективния трудов договор, поради което той ще продължава да живее чрез индивидуалните трудови договори (правоотношения) до момента, до когато бъдат прекратени или изменени последните по предвидения в закона ред. Това действие на колективния трудов договор след неговото прекратяване се нарича постериорен ефект (*effect postérieur, Nachwirkung*)¹⁴.

Прекратяването на колективния трудов договор ще настъпи само ако след неговото прекратяване не влезе в сила друг (нов) колективен трудов договор, който да урежда трудовите и осигурителни отношения на същите работници и служители и на същата територия, на която се е прилагал предишния (прекратения) колективен трудов договор.

Поставя се въпросът кой от двата колективни трудови договора ще намери прилагане, когато преди да е изтекъл срокът на действие на стария колективен трудов договор, бъде сключен нов такъв? В този случай ще се появят два равни по правна сила колективни трудови договори, които уреждат трудовите и осигурителни отношения на едни и същи работници и служители. В случая не могат да бъдат приложени общите принципи на правото, че специалният закон отменя общия или че по-новият закон се прилага с предимство пред по-стария. При наличието на разпоредбата на чл. 51, ал. 2 КТ, която забранява сключването на повече от един колективен трудов договор на равнище предприятие, бранш и отрасъл следва ли да се приеме, че вторият колективен трудов договор следва да бъде обявен за недействителен, поради това че преди него има вече сключен и действателен колективен трудов договор? Според нас заемаването на подобна позиция е прекалено крайно и рестриктивно. А и обявяването за недействителен на по-новия колективен трудов договор рискува да остави предприятието, бранша или отрасъла без действателен колективен трудов договор, поради липсата на разпоредба, която да продължава действието на стария колективен трудов договор до сключването на нов. Затова, прилагане в случая ще следва да намери колективният трудов договор, който предвижда по-благоприятни клаузи за работниците и служителите. Ако това е новият колективен трудов договор, той ще замени по силата на закона клаузите на предишния колективен трудов договор и ще намери автоматично прилагане по отношение на индивидуалните трудови правоотношения, възникнали при неговото действие. Ако в новия колективен трудов договор са предвидени клаузи, които са по-неблагоприятни за работниците и служителите от предвидените в предишния колективен трудов договор, то те няма да на-

¹⁴ Вж. Ошанов, Р. Колективният трудов договор като правен институт, 1940, стр. 147–148.

мерят прилагане, поради това че са недействителни поради изричната забрана на чл. 50, ал. 2 КТ, съгласно който колективният трудов договор не може да съдържа клаузи, които са по-неблагоприятни за работниците и служителите от установените в закона или в колективен трудов договор, с който работодателят е обвързан.

Възможна е обаче хипотеза, при която след прекратяване на действието на един колективен трудов договор, изминава определен период от време, след който влиза в сила нов колективен трудов договор, предвиждащ по-неблагоприятни условия от предвидените в предишния (прекратен) колективен трудов договор. В този случай нормата на чл. 50, ал. 2 КТ не може да намери прилагане, поради това че работодателят вече не е обвързан с колективен трудов договор. Такива случаи не са невъзможни на практика – особено при влошаване на пазарната конюнктура в страната, а с това и на икономическото положение на работодателя. В тази хипотеза, поради постериорния ефект на прекратения колективен трудов договор, новият колективен трудов договор няма да може да намери прилагане спрямо възникналите при действието на прекратения колективен трудов договор индивидуални трудови правоотношения и те ще продължат да съществуват при условията, при които са били уговорени до тяхното прекратяване или изменение по предвидения в закона ред. Въпреки това, поради липсата на изрична забрана няма да има пречка страните да изменят индивидуалното трудово правоотношение и да уговорят по-неблагоприятни условия за работниците и служителите от предвидените в прекратения колективен трудов договор, до минималните стандарти предвидени в новия колективен трудов договор.

Това, според нас, е една празнота в нашето законодателство, която дава възможност на работодателя умишлено да забавя преговорите по сключването на нов колективен трудов договор, с цел да изтече действието на колективния трудов договор, с който е обвързан и да може да уговори по-неблагоприятни условия от предвидените за работниците и служителите в него, и по този начин да заобиколи забраната по чл. 50, ал. 2 КТ. Затова тази празнота следва да бъде запълнена, като в чл. 50, ал. 2 КТ бъде добавено „...с който работодателят е или е бил обвързан...”.

3. Действие по място

Действието по място на колективния трудов договор се обуславя от равнището, на което е сключен. Колективните трудови договори, сключени на равнище предприятие действат на територията на съответното предприятие, а тези на равнище отрасъл, бранш и община съответно на територията на предприятията, заети в съответния отрасъл, бранш или осъществяващи дейност на територията на съответната община. Възможно е колективният трудов договор или отделни негови клаузи да породят и екстериорно действие, т. е. извън територията на страната. Това са случаите,

уредени от Директива 96/71 на Европейския парламент и Съвета от 16 декември 1996 година относно командироването на работници в рамките на предоставяне на услуги (наричана по-нататък „Директива 96/71”)¹⁵. Тази директива урежда минималните условия на работа, които следва да бъдат предоставени на работниците и служителите, когато те са изпратени (командирова-ни) от работодател, осъществяващ дейност на територията на една държава членка за извършване на дейност на територията на друга държава членка. Тя обхваща и случаите, когато командироването или изпращането се осъществява от предприятие, осигуряващо временна работа, извършващо дейност на територията на една държава членка в предприятие – ползвател на територията на друга държава членка. Съгласно член 3, параграф 1 от Директива 96/71 държавите членки трябва да осигурят на работниците и служителите, командирова-ни на тяхна територия условия на работа, определени в закони, разпоредби, административни актове или колективни договори и арбитражни решения, които са били определени за общоприложими. По смисъла на директивата, съгласно член 3, параграф 8 от нея, „общоприложими колективни трудови договори или арбитражни решения” означава „колективни договори или арбитражни решения, които трябва да се спазват от всички фирми в географския район и в рамките на професията или отрасъла, за който става дума”.

Въпреки изискването на Директива 96/71 за осигуряване на минимални условия на работа, съобразно законодателството на приемащата държава, работодателите не са освободени от задължението си да прилагат и своето национално законодателство, когато то е по-благоприятно за работниците и служителите от това в приемащата държава. Това се обуславя от обстоятелството, че при всички случаи на командироване (изпращане) по смисъла на директивата се изисква да е налице трудово правоотношение между командироващото (изпращащото) предприятие и работника и служителя за срока на командироването (изпращането). Приложимо законодателство към трудовото правоотношение ще е законодателството, в това число и колективните трудови договори, на държавата членка, където осъществява дейността си командироващото (изпращащото) предприятие, доколкото страните не са избрали за приложимо друго право по смисъла на член 8 от Регламент (ЕО) № 593/2008 на Европейския парламент и Съвета от 17 юни 2008 година относно приложимото право към договорни задължения (наричан по-нататък „Регламент Рим I”)¹⁶. Дори и да е направен такъв избор, той не може да води до лишаване на работника и служителя от защитата, предоставена му от разпоредбите, които не могат да бъдат отклонени чрез споразумение съгласно правото, което би било приложимо при липса на избор (член 8, параграф 1, Регламент Рим I). Поради това, когато български работодател командирова или изпраща работник или служител

¹⁵ ОВ L 18, 21.1.1997, стр. 1.

¹⁶ ОВ L 177, 4.7.2008, стр. 6.

на територията на друга държава членка по смисъла на Директивата, той следва да съблюдава законодателството, арбитражните решения и колективните трудови договори в приемащата държава, но и българското законодателство и колективни трудови договори, с които е обвързан. Затова ако законодателството или колективните трудови договори в приемащата държава предвиждат по-неблагоприятни условия на работа от предвидените в колективния трудов договор, с който работодателя е обвързан, то прилагане следва да намери този колективен трудов договор, доколкото е по-благоприятен за работниците и служителите. В този случай е налице екстериториално действие на колективния трудов договор.

4. Действие спрямо лицата

Въпросът за действието на колективния трудов договор спрямо лицата е уреден изрично в Кодекса на труда само за част от лицата, за които поражда действие, а останалите групи лица следва да бъдат изведени по тълкувателен път. Колективният трудов договор поражда действие спрямо три групи лица.

Първо, спрямо работодателя, страна по колективния трудов договор;

Второ, спрямо синдикалната организация, страна по него;

Трето, спрямо работниците и служителите. Тази категория лица се разделя на две подгрупи:

а) работниците и служители, членове на синдикалната организация, страна по договора и

б) работници и служители, които не членуват в синдикална организация или работници и служители, членуващи в синдикална организация, различна от синдикалната организация, страна по договора.

Действието на колективния трудов договор спрямо работодателя и синдикалната организация, страна по договора, не е изрично посочено в разпоредбата на чл. 57 КТ, уреждаща неговия персонален обхват или персонално действие. Такова действие на колективния трудов договор спрямо работодателя и спрямо синдикалната организация, страна по договора, безспорно е налице и то се извлича по тълкувателен път от систематическото и логическо тълкуване на разпоредбите чл. 51а, ал. 1 във връзка с чл. 51б, ал. 1, във връзка с чл. 51в, ал. 1 КТ, определящи страните по колективния трудов договор.

В зависимост от равнището, на което е сключен, колективният трудов договор поражда действие спрямо определен работодател или работодателска организация. От момента на влизането му в сила, работодателят, съответно работодателските организации, следва да започнат изпълнение на произтичащите от него задължения.

Поради характера му на нормативно съглашение, с което се създават едностранно задължения за работодателя, колективният трудов договор поражда ограничено действие спрямо синдикалната организация, страна

по него. Такова действие се проявява само когато синдикалната организация е поела задължения за гарантиране на неговото изпълнение или когато колективният трудов договор предоставя пряко права на синдикалната организация, като например предоставяне на платен годишен отпуск за синдикална дейност по смисъла на чл. 159 КТ, предварителната закрила при уволнение по смисъла на чл. 333, ал. 4 КТ и други.

Основната и най-важна част от действието на колективния трудов договор спрямо лицата се отнася до прилагането му към работниците и служителите, въпреки че те не са страна по договора. Тъкмо в това субективно действие на колективния трудов договор се проявява неговата природа на нормативно съглашение и източник на трудовото право¹⁷.

Въпреки това, дейностите на синдикалната организация не приключват със сключването на колективния трудов договор. Дори когато колективният трудов договор не предоставя пряко права на синдикалната организация, страна по него, тя запазва своето присъствие до преустановяване на неговото действие, като в случаите на неизпълнение на задълженията на работодателя, синдикалната организация има право на иск по чл. 59 КТ.

Както вече беше посочено, колективният трудов договор поражда действие спрямо две групи работници и служители, в зависимост от основанието, на което той поражда правно действие спрямо тях. Те са:

а) работници и служители, членове на синдикалната организация, страна по договора, и

б) работници и служители, които не членуват в синдикална организация или работници и служители, членуващи в синдикална организация, различна от синдикалната организация, страна по договора.

Условията и реда за присъединяване към колективен трудов договор на всяка от тези групи лица са едни и същи.

Поради характера си на нормативно съглашение, колективният трудов договор се прилага към персонално неопределен кръг от лица – членовете на синдикалната организация, страна по договора, и към работниците и служителите, които впоследствие са се присъединили към него. Действието на някои колективни трудови договори може да бъде както по отношение на всички работници и служители, така и да бъде ограничено само до определена група от работници и служители, заети в определено предприятие, бранш, отрасъл или община. Когато колективният трудов договор се отнася до всички работници и служители от определено предприятие, отрасъл, бранш или община става въпрос за т. нар. „общ” колективен трудов договор, а когато обхваща само определена група работници и служители има случай на т. нар. „професионален” колективен трудов договор¹⁸.

С разпоредбата на чл. 57 КТ се урежда общият ред за присъединяване на работниците, служителите и работодателите към колективния трудов

¹⁷ Вж. Мръчков, В. Трудово право, стр. 801.

¹⁸ Вж. Ошанов, Р. Колективният трудов договор като правен институт, 1940, стр. 159.

договор и спрямо тях нормата на чл. 51б, ал. 4 КТ е специална за спорните правоотношения. В противен случай би трябвало да се приеме, че с чл. 57 КТ се отменя чл. 51б, ал. 4 от КТ, което не е така (вж. Решение № 300 от 09.1.2012 г. на ВАС, VI о.). В този смисъл ако действието на колективния трудов договор е разпространено от министъра на труда и социалната политика за целия отрасъл или бранш при условията на чл. 51б, ал. 4 КТ (вж. по-долу), то колективният трудов договор ще поражда действие за работниците и служителите и работодателите, заети в съответния отрасъл или бранш, от момента на влизане в сила на заповедта на министъра, без да е необходимо впоследствие лицата да се присъединяват към колективния трудов договор при условията и реда на чл. 57, ал. 1 или ал. 2 КТ. Според нас в Решение № 300 от 09.1.2012 г., неправилно Върховният административен съд посочва, че разпоредбата на чл. 57 КТ урежда общия ред за присъединяване и на работодателите към колективен трудов договор. Такава възможност за присъединяване на работодателите не е предвидена в чл. 57, ал. 2 КТ, но тя е невъзможна и на практика. Това се обуславя от обстоятелството, че работодателят е една от двете страни по колективния трудов договор, без която той не може да бъде сключен, а когато е сключен, работодателят е обвързан с него от факта на неговото сключване, поради което не е необходимо допълнително присъединяване към него.

Съгласно чл. 57, ал. 1 КТ, колективният трудов договор има действие спрямо работниците и служителите, които са членове на синдикалната организация – страна по договора. В този смисъл колективният трудов договор разпростира своето действие спрямо лицата, които се намират в трудови правоотношения, т. е. лицата които имат качеството на работници и служители. Допълнителен критерии към това е работниците и служителите да са членове на съответната синдикална организация. Без значение от колко време работникът или служителят членува в синдикалната организация, страна по договора, като е достатъчно той да е неин член към момента на влизане в сила на колективния трудов договор. В случаите когато работникът или служителят е станал член на синдикалната организация след сключване на колективния трудов договор, то последният ще породи правно действие спрямо него от момента на присъединяване към синдикалната организация. Към тази група от работници и служители ще намерят пряко прилагане и всички последващи изменения на колективния трудов договор.

Въпреки че не е изрично посочено в закона, разпоредбата на чл. 57, ал. 1 КТ следва да намери прилагане и по отношение на работодателите, които са станали членове на работодателската организация, страна по колективния трудов договор, след неговото влизане в сила. В този смисъл от момента на присъединяване на работодателя към работодателската организация, той поема задълженията от сключените от последната колективни трудови договори, въпреки обстоятелството, че не е взел участие при тяхното сключване.

Съгласно чл. 57, ал. 2 КТ работниците и служителите, които не членуват в синдикална организация, страна по договора, могат да се присъе-

диняват към сключения колективен трудов договор от техния работодател с писмено заявление до него или до ръководството на синдикалната организация, страна по договора, при условия и по ред, определени от страните по него, така че да не противоречат на закона, да не го заобикалят, или да не накърняват добрите нрави.

Присъединяването към колективния трудов договор се извършва чрез лично писмено заявление на работника или служителя до работодателя или синдикалната организация, страна по него. По нашето законодателство не се допуска колективно присъединяване към колективен трудов договор, поради което не е допустимо синдикалната организация, която не е страна по колективния трудов договор, да подаде писмено заявление до работодателя или до ръководството на синдикалната организация, страна по договора, за да присъедини към него всички свои членове¹⁹. Заявлението може да бъде подадено, както до едната, така и до двете страни по колективния трудов договор. Ако работникът или служителят е подал заявлението си до ръководството на синдикалната организация, то тя следва да уведоми работодателя за това. Работодателят трябва да узнае факта на присъединяването, за да осигури ползването на правата, произтичащи от колективния трудов договор на присъединилия се работник или служител. Няма пречка и в самия колективен трудов договор да се уговори изрично задължение на синдикалната организация да уведомява своевременно работодателя за постъпили до нея заявления по чл. 57, ал. 2 КТ.

Присъединяването се извършва при условия и по ред, определени от страните по колективния трудов договор. Изискването, което отправя законодателят към страните, е определените от тях условия за присъединяване да не противоречат на закона, да не го заобикалят и да не противоречат на добрите нрави. Условията се изразяват в предпоставките, които работникът или служителят следва да изпълни, за да може да се присъедини към колективния трудов договор, а редът представлява процедурата, по която се извършва това. Законът урежда само част от тази процедура, като посочва, че присъединяването се извършва посредством подаване на заявление. Страните остават свободни да определят останалата част от тази процедура, като например начина на изпращане на заявлението от синдикалната организация до работодателя, вписването на заявлението в специален регистър, поддържан от работодателя или синдикалната организация, начина на създаване на специални комисии за присъединяване и други. Изобщо редът за присъединяване е една нова ниша на колективното договаряне, която правилно е доловена в редакцията на 57, ал. 2 КТ²⁰.

Условията за присъединяване или предпоставките, при които се извършва присъединяването, определени от страните по колективния трудов договор, следва да не противоречат на закона, да не го заобикалят или да

¹⁹ Вж. Йосифов, Н. Колективният трудов договор в България, стр. 206.

²⁰ Вж. Мръчков, В. Трудово право, стр. 804.

не противоречат на добрите нрави. Създадените условия за присъединяване не трябва да третират различно работниците и служителите, които са членове на синдикалната организация, страна по договора, и тези, които са се присъединили към него. Условията могат да бъдат, че колективният трудов договор се прилага за присъединилите се работници и служители след подаване на заявление без да е необходимо изпълнението на друго изискване, че колективният трудов договор ще действа спрямо всички работници и служители от предприятието, попълването на определен формуляр за присъединяване и други. Практическият проблем, който се среща при определяне на условията е допустимо ли е в колективен трудов договор, като условие за присъединяване, да се предвиди внасянето на присъединителна вноска? Такива клаузи не липсват на практика, като те се съдържат във всички от изследваните за целите на настоящото изложение колективни трудови договори. Въпреки, че 57, ал. 2 КТ предоставя възможността на страните да определят условията за присъединяване, според нас, не е допустимо въвеждането на такива клаузи. Въвеждането на подобно изискване създава различия между работниците и служителите, членуващи в синдикалната организация, страна по договора, и работниците и служителите, нечленуващи в нея, но присъединили се към колективния трудов договор. Подобно различно третиране основано на членуване в синдикални организации е обявено за дискриминационно в чл. 8, ал. 3 КТ и поради това е недопустимо при осъществяване на трудовите права и задължения²¹. Това становище се споделя и в съдебната практика (Решение № 3168 от 5.3.2012 г. на ВАС; Решение № 11096 от 10.8.2012 г. на ВАС, VII о. и други). На него може да се възрази с обстоятелството, че членовете на синдикалната организация също заплащат членски вноски за членуването си в нея. Срещу членуването в синдикалната организация обаче работниците и служителите получават и редица други предимства наред с уговарянето на по-благоприятни условия на труд, като защита на техните трудови и осигурителни права от синдикалната организация, възможността синдикалната организация да действа като пълномощник пред съда на работниците и служителите, които са нейни членове и други. В подкрепа на твърдението за несъстоятелността на този аргумент е и обстоятелството, че по нашето законодателство възможността за сключване на колективни трудови договори е предоставена само на синдикалните организации, а не и на други органи, като например общото събрание на работниците и служителите (събрание на пълномощниците). По този начин работниците и служителите биват подтиквани към членуване в синдикални организации, което нарушава принципа за свободата на членуване в тях.

Поставя се въпросът, от кой момент поражда действие колективният трудов договор, спрямо присъединилите се работници и служители? Този

²¹ Вж. пак там, стр. 804–805.

въпрос е уреждан различно в колективнодоговорната практика. Например в чл. 5, ал. 4 от Колективния трудов договор в община Провадия от 2012 г. е предвидено, че той поражда действие спрямо присъединилите се работници и служители от момента на вписване на заявлението в специален регистър, воден от синдикалната организация. В чл. 6, ал. 4 от Колективния трудов договор на Варненския свободен университет от 2012 г. е предвидено, че колективният трудов договор поражда действие занапред от момента, в който са изпълнени изискванията за присъединяване.

В българската трудовоправната доктрина²² и съдебна практика²³ се е утвърдило становището, че присъединяването към колективен трудов договор има действие за в бъдеще след като писменото заявление на работника или служителя е подадено и получено от ръководството на синдикалната организация или работодателя, страна по договора. Според нас утвърденото становище е правилно. Въпреки, че законът не урежда изрично този въпрос, то по аргумент от чл. 54, ал. 1 КТ, посочващ като общо правило, че колективният трудов договор влиза в сила от момента на сключването му, може да се направи обоснованият извод, че волята на законодателя е той да влезе в сила във възможно най-кратък срок след като страните постигнат съгласие по неговите клаузи. Този извод не се променя и от обстоятелството, че разпоредбата на чл. 57, ал. 2 КТ предоставя компетентността на страните по колективния трудов договор да определят условията и реда за присъединяване към него. Противното може да доведе до ситуации, при които да се предвиди, че колективният трудов договор ще поражда действие за присъединилите се работници и служители значителен период от време след подаване на заявлението за присъединяване от работника или служителя, например 2, 3, 4 и повече месеца, което безспорно е в противоречие със закрилната функция на трудовото право. Това ще постави и в по-неблагоприятно положение присъединилите се към колективния трудов договор работници и служители от тези, които са членове на синдикалната организация, страна по договора, което нарушава изискването на чл. 8, ал. 3 КТ за недопускане на дискриминация при осъществяване на трудовите права и задължения.

Колективният трудов договор ще породи действие спрямо присъединилите се към него работници и служители от момента на получаване на заявлението от синдикалната организация или работодателя, страна по договора, дори в случаите, когато са предвидени допълнителни условия за присъединяване. По-късното изпълнение на тези допълнителни условия не

²² Вж. Йосифов, Н. Колективният трудов договор в България, стр. 213; Мръчков, В. Трудово право, стр. 807; Мръчков, В., Средкова, К., Василев, А. Коментар на Кодекса на труда, 2007, стр. 199.

²³ В този смисъл вж. Решение № 130 от 10.2.2000 г. на ВКС, III г. о.; Решение № 178 от 15.7.2003 г. на ВКС, III г. о.

може да преклудира правата на работниците и служителите. Затова, дори работникът или служителят да е изпълнил тези условия в един по-късен момент, то правата по колективния трудов договор се придобиват, съответно следва да бъдат предоставени, от датата на получаване на заявлението.

Въз основа на гореизложеното, никой от посочените по-горе от нас примери, изведени от колективнодоговорната ни практика, за момента на действие на колективния трудов договор спрямо присъединилите се към него работници и служители, не може да бъде споделен. Този момент не може да бъде поставян в зависимост от вписването на заявлението в специален регистър, воден от синдикалната организация, нито пък от изпълнението на изискванията за присъединяване.

С оглед на правната сигурност, може да се препоръча на законодателя в последващи изменения и допълнения на Кодекса на труда да уреди изрично момента на присъединяване към колективен трудов договор, като в разпоредбата на чл. 57 КТ се добави нова ал. 3 в смисъл, че: „Присъединяването (по предходната алинея) има действие от момента на получаване на заявлението *от работодателя или от синдикалната организация, страна по договора*”. Това ще допринесе и за избягване на противоречивата колективнодоговорна практика по този въпрос.

Въпреки присъединяването на някои работници и служители към колективен трудов договор е възможно някои от правата, предвидени в него, да не намерят прилагане, или да намерят ограничено прилагане, спрямо тях. Случай на неприлагане на някои клаузи спрямо присъединилия се работник или служител ще бъде, ако в колективен трудов договор е уговорено работодателят да предоставя ваучери за храна за първите три месеца от действието на колективния трудов договор, а работникът или служителят се е присъединил на четвъртия месец. Случай на ограничено прилагане на някои клаузи спрямо присъединилия се работник или служител ще бъде, ако в колективен трудов договор е предвиден допълнителен платен годишен отпуск за срока на неговото действие, а работникът или служителят се присъедини на шестия месец от влизането му в сила. В този случай размерът на допълнителния платен годишен отпуск на присъединилия се работник или служител следва да бъде определен пропорционално на дните от присъединяването до изтичане на срока на действие на колективния трудов договор. Този извод следва от обстоятелството, че присъединяването към колективен трудов договор има действие за в бъдеще (*ex nunc*) от момента на присъединяване.

Посочената процедура за присъединяване към колективен трудов договор се прилага и за присъединяване към неговите изменения.

5. Разпростиране на действието на колективен трудов договор

С направените изменения и допълнения в Кодекса на труда през 2001 г. в българското законодателство се въведе възможността за разпрос-

тиране на действието на отраслов или браншов колективен трудов договор за целия отрасъл или бранш. Това разпростиране на действието на колективен трудов договор е познато и на европейското законодателство и практика²⁴.

Съгласно разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ, когато колективният трудов договор на отраслово или браншово равнище е сключен между всички представителни организации на работниците и служителите и на работодателите от отрасъла или бранша, по тяхно общо искане министърът на труда и социалната политика може да разпростре прилагането на договора или на отделни негови клаузи във всички предприятия от отрасъла или бранша.

Предпоставките за разпростиране на действието на колективния трудов договор по този ред са три:

Първо, колективният трудов договор на отраслово или браншово равнище следва да е сключен между **всички** представителни синдикални и работодателски организации от съответния отрасъл или бранш. Това показва общото съгласие на страните по него и неговото широко приложно поле. Ако една представителна синдикална или работодателска организация не е страна по колективния трудов договор, това първо изискване не е изпълнено.

Второ, следва да бъде направено **общо искане** до министъра на труда и социалната политика от всички представителни работодателски и синдикални организации, страни по договора. Министърът на труда и социалната политика не може да се самосезира или служебно да разпростре действието на колективния трудов договор без да е направено съответното искане за това. Общото искане на представителните синдикални и работодателски организации потвърждава тяхното общо съгласие и желание условията по колективния трудов договор да се разпрострат и спрямо всички предприятия от съответния отрасъл или бранш, за който е сключен. По този начин колективният трудов договор ще намери прилагане и спрямо предприятията, в които няма синдикална организация или има, но тя не е представителна, както и върху предприятията, които не са членове на съответната работодателска организация, страна по браншовия или отрасловия колективен трудов договор, чието разпростиране на действието се иска. Както и при първото условие, ако една представителна синдикална или работодателска организация не е подписала искането, това второ изискване се счита за неизпълнено.

Трето, искането на представителните синдикални и работодателски организации, страни по колективния трудов договор, да е уважено от министъра на труда и социалната политика. След като бъде сезиран, той разполага с две възможности:

- а) да откаже, т. е. да не уважи искането, или

²⁴ Вж. Мръчков, В., Средкова, К., Василев, А. Коментар на Кодекса на труда, стр. 170.

б) да уважи искането.

В първия случай колективният трудов договор няма да може да разпростре действието си за целия отрасъл или бранш, а във втория, той ще се приложи във всички предприятия от съответния отрасъл или бранш. При вземане на решението, министърът на труда и социалната политика разполага с дискреционна власт, т. е. с правото на преценка. И в двата случая той издава заповед, която по своята правна същност представлява общ административен акт по смисъла на чл. 65 от Административнопроцесуалния кодекс²⁵, тъй като тя има еднократно правно действие и с нея се създават права и задължения и се засягат права и законни интереси на неопределен брой лица. (Решение № 3225 от 7.3.2011 г. на ВАС, V о; оставено в сила с Решение № 7715 от 2.6.2011 г. на ВАС; Решение № 300 от 9.1.2012 г. на ВАС, VI о.). При издаване на заповедта следва да бъдат спазени изискванията на чл. 65 и следващите от Административнопроцесуалния кодекс. На основание чл. 132, ал. 2, т. 2 във връзка с чл. 179 АПК, заповедта може да бъде обжалвана пред Върховния административен съд от всяка от заинтересованите страни, в едномесечен срок от съобщението за издаването ѝ или в 14-дневен срок от получаване на съобщението за нейното издаване от представителните синдикални и работодателски организации, направили искането.

Посочените условия следва да бъдат налице кумулативно. Липсата на което и да било от тях прави невъзможно разпростирането на действието на колективния трудов договор за целия отрасъл или бранш, за който е сключен. При наличието на посочените три условия, за всички предприятия от посочения в заповедта на министъра на труда и социалната политика отрасъл или бранш и икономически дейности, възниква задължението да прилагат и да спазват отрасловия или браншов колективен трудов договор. Такова задължение възниква и за всички работещи в предприятията, както и за тези, които предстои да бъдат назначени на работа в тях.

За разлика от хипотезата на присъединяване на работниците и служителите към колективен трудов договор, предвидена в чл. 57, ал. 2 КТ, където се изисква подаване на заявление от лицето, в хипотезата на чл. 51б, ал. 4 КТ е меродавно съгласието на представителните организации на работниците и служителите, както и на представителните организации на работодателите, а не на отделния работник, служител или работодател, за да разпростре действието си колективния трудов договор спрямо тях. (Решение № 300 от 9.1.2012 г. на ВАС, VI о.).

С предвидената възможност за разпростирание на действието на колективен трудов договор за целия отрасъл или бранш се цели уеднаквяване на условията на труд на всички работещи в него, като наред с действащата нормативна уредба, следва да се отчита и спецификата на отрасъла или бранша, което, според някои автори, е една от причините, поради която

²⁵ ДВ, бр. 300 от 2006 г.

разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ не може да намери прилагане²⁶. Според други автори, разпространето на колективния трудов договор, сключен между представителните организации на работниците и служителите и на работодателите от отрасъла или бранша, или на отделни негови клаузи върху всички предприятия от отрасъла или бранша по административен ред чрез нареждането на министъра на труда и социалната политика, съдържа в себе си негативи по отношение на синдикалното сдружаване и налагане на синдикален монопол²⁷. Това се обуславя от обстоятелството, че страна по колективните трудови договори в редица предприятия от отрасъла или бранша са поделения на синдикални организации, които не са признати за представителни, затова ако желаят да ползват по-благоприятните условия, установени в отраслови или браншови колективни трудови договори, трябва да станат членове на представителните синдикални организации, като по такъв начин се създават условия за ликвидиране на синдикалния плурализъм, който е установен в чл. 44 от Конституцията. Те приемат също, че поради противоречивите интереси на представителните организации на работниците и служителите и работодателите обективно общо искане е невъзможно и разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ е фактически неприложима²⁸.

В разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ законодателят е допуснал увлечение, като е завишил ненужно изискванията, за да може действието на един отраслов или браншов колективен трудов договор да бъде разпространено за целия отрасъл или бранш. **Първо**, понякога е трудно на практика да бъде постигнато общо съгласие между всички представителни синдикални и работодателски организации от съответния отрасъл или бранш за сключване на колективен трудов договор. Това се обуславя от спецификата и различните интереси на предприятията от съответния отрасъл или бранш. **Второ**, както беше посочено по-горе, противоречивите интереси на представителните организации на работниците и служителите и на работодателите, понякога правят обективно невъзможно постигането на съгласие за отправяне на общо искане до министъра на труда и социалната политика. Ако целта на законодателя е била да се декларира широко съгласие за приложното поле и значението на колективния трудов договор за целия отрасъл или бранш, то това може да бъде постигнато и без изискването за единодушие между страните по колективния трудов договор, при това на два пъти – един път, за неговото сключване, и втори път, за отправяне на искане за неговото разпространение върху целия отрасъл или бранш. Затова с оглед на улесняването на практическото прилагане на разпоредбата на чл. 51б,

²⁶ Вж. Мръчков, В. Трудово право, стр. 809.

²⁷ Вж. Йосифов, Н. Процедура за изготвяне и сключване на колективен трудов в предприятие., сп. Български счетоводител, 2000, стр. 11.

²⁸ Вж. Йосифов, Н. Колективният трудов договор в България, стр. 216.

ал. 4 КТ, в последващите изменения и допълнения на Кодекса на труда може да се препоръча на законодателя да смекчи изискванията за разпространение на действието на отрасловия или браншов колективен трудов договор за целия отрасъл или бранш, като измени посочената разпоредба в смисъл, че: „Когато колективният трудов договор на отраслово или браншово равнище е сключен между повече от половината представителни организации на работниците и служителите и на работодателите от отрасъла или бранша, по общо искане на повече от половината от тях, министърът на труда и социалната политика може да разпростре прилагането на договора или на отделни негови клаузи във всички предприятия от отрасъла или бранша”. По този начин също ще бъде декларирано широко съгласие за значението на сключения отраслов или браншов колективен трудов договор и нуждата да бъде разпрострян за целия отрасъл или бранш, като същевременно няма да се допусне прекалено честото използване на това право за колективни трудови договори, които нямат толкова широко приложно поле, и които са сключени от малък брой представителни синдикални и работодателски организации. Така също ще се постигне целта, заложена в разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ – условията на труд в съответния отрасъл или бранш да бъдат уеднаквени.

Дълго време след нейното въвеждане през 2001 г. разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ не намираше практическо прилагане. В периода 2010 – 2013 г. представителните синдикални и работодателски организации успяха да намерят общ език по между си и да отправят седем общи искания за разпространение на действието на колективни трудови договори за целия отрасъл или бранш, съответно бяха издадени седем заповеди на министъра на труда и социалната политика, с които тези искания бяха уважени.

Със Заповед № РД-01-161 от 16.2.2010 г. беше разпространено действието на Браншов колективен трудов договор за всички икономически дейности по КИД – 2008: Е-36 „Събиране, пречистване и доставяне на води” и Е-37 „Събиране, отвеждане и пречистване на отпадъчни води” и по НКИД – 2006: Е-41 „Събиране, пречистване и разпределяне на вода”.

Със Заповед № РД-01-371 от 11.5.2010 г. беше разпространено действието на Браншов колективен трудов договор за работниците и служителите от системата на „Водоснабдяване, канализация и пречистване на водите” във всички предприятия от икономически дейности съгласно КИД – 2008: С.11.05 „Производство на пиво” и С.11.06 „Производство на малц” по КИД 2008.

Със Заповед № РД-01-608 от 16.7.2012 г. беше разпространено действието на Браншов колективен трудов договор за всички икономически дейности по КИД-2008: С 17.1 „Производство на влакнести полуфабрикати, хартия и картон”; С 17.11 „Производство на влакнести полуфабрикати”; С 17.12 „Производство на хартия и картон” и други.

Със Заповед № РД-01-607 от 23.8.2010 г. беше разпространено действието на Браншов колективен трудов договор за всички икономически дейности по КИД-2008: С 17.1 „Производство на влакнести полуфабрики-

ти, хартия и картон”; С 17.11 „Производство на влакнести полуфабрикати” и други.

Със Заповед № РД-01–427 от 30.5.2011 г. беше разпространено действието на Браншов колективен трудов договор във всички предприятия в икономически дейности по КИД-2008: В 05 „Добив на въглища”; В 06 „Добив на нефт и природен газ”; В 07 „Добив на метални суровини”; В 08 „Добив на неметални суровини”; В 09 „Спомагателна дейност в добива”; С 19.2 „Производство на брикети от въглища и торф”; С 20.51 „Производство на експлозиви, произведени от фабрики в минно-добивни дружества” и други.

Със Заповед № РД-01–751 от 18.9.2012 г. беше разпространено действието на Браншов колективен трудов договор за всички икономически дейности по КИД–2008: Е-36 „Събиране, пречистване и доставяне на води” и Е 37 „Събиране, отвеждане и пречистване на отпадъчни води”.

През 2011 година Върховният административен съд със свое решение № 3225 от 7.3.2011 г. отмени Заповед № РД 01–815 от 15.11.2010 г. на министъра на труда и социалната политика, с която беше разпространено действието на браншов колективен трудов договор във всички предприятия в икономическите дейности, съгласно КИД – 2008 – С. 16 „Производство на дървен материал и изделия от дървен материал и корк, без мебели; производство на изделия от слама и материали за плетене”; С-16.1 „Разкрояване, рендосване и импрегниране на дървен материал” и други.

Въпреки несъвършенствата и критиките към редакцията на разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ, не може да се отречат положителните цели, към които е насочена. С нея се уеднаквяват условията на труд, а с това се подобрява и конкурентоспособността на работниците и служителите, заети в съответния отрасъл или бранш, като в същото време се премахва нелоялната конкуренция, извършвана от някои работодатели, които като не са страна по отрасловия или браншов колективен трудов договор, спестяват средства за подобряване на условията на труд на работниците и служителите, заети при тях. В случаите когато такива работодатели са страни по колективни трудови договори на равнище предприятие, много често в тези договори се предвиждат по-неблагоприятни условия за работниците и служителите, от предвидените в отраслови или браншови колективни трудови договори. Затова и идеята на законодателя, заложена в разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ, може да бъде подкрепена, но изискванията за нейното прилагане следва да бъдат преосмислени.

С оглед на усъвършенстването на правната уредба относно действието на колективните трудови договори се правят следните предложения за законодателни изменения и допълнения:

Първо, законодателят да уреди изрично въпроса за действието на колективен трудов договор, сключен на ниво отрасъл, бранш или община от представителна работодателска и представителна синдикална организация, когато качеството на представителност на работодателската или синдикална организация бъде отнето по време на действието на колективния трудов

договор, като в разпоредбата на чл. 55 КТ се създаде нова алинея 2 в смисъл, че: „Действието на колективен трудов договор, сключен между представителни синдикални и работодателски организации, не се прекратява спрямо работодателска или синдикална организация, чието качество на представителност е отнето след неговото сключване”.

Второ, с оглед на защитата на правата и интересите на работниците и служителите в случаите на сключване на нов колективен трудов договор след изтичане на срока на стария е целесъобразно, в разпоредбата на чл. 50, ал. 2 КТ да бъде добавено „...с който работодателят е *или е бил* обвързан...”.

Трето, с оглед на правната сигурност и избягване на противоречивата колективнодоговорна практика, в последващи изменения и допълнения на Кодекса на труда законодателят изрично да уреди момента на присъединяване към колективен трудов договор, като в разпоредбата на чл. 57 КТ се добави нова ал. 3 в смисъл, че: „Присъединяването (по предходната алинея) има действие от момента на получаване на заявлението от работодателя или от синдикалната организация, страна по договора”.

Четвърто, с оглед на улесняването на практическото прилагане на разпоредбата на чл. 51б, ал. 4 КТ, в последващите изменения и допълнения на Кодекса на труда, законодателят да смекчи изискванията за разпространение на действието на отрасловия или браншов колективен трудов договор за целия отрасъл или бранш, като измени посочената разпоредба в смисъл, че: „Когато колективният трудов договор на отраслово или браншово равнище е сключен между повече от половината представителни организации на работниците и служителите и на работодателите от отрасъла или бранша, по общо искане на повече от половината от тях, министърът на труда и социалната политика може да разпростре прилагането на договора или на отделни негови клаузи във всички предприятия от отрасъла или бранша”.

Използвана литература

- Василев, А. Трудово право. Бургас, 1997
- Йосифов, Н. Колективният трудов договор в България. С., 2005
- Йосифов, Н. Процедура за изготвяне и сключване на колективен трудов в предприятие., сп. Български счетоводител, С., 2000
- Мръчков, В., Средкова, К., Василев, А. Коментар на Кодекса на труда, С., 2007
- Мръчков, В. Трудово право, VI изд, С., 2008
- Ошанов, Р. Колективният трудов договор като правен институт, С., 1940
- Радоилски, Л. Трудово право. С., 1957
- Силяновски, Д. Колективният трудов договор според италианското право, „Юридически архив”, 1935 г., кн.4–5

Ключови думи

*граждански ищец,
граждански иск в наказателния процес, немуществени вреди; обезщетяване на немуществените вреди от престъплението, оцетено юридическо лице, практика на Съда на ЕС и на ЕСПЧ,*

Key words

Pretendent Prosecution (Civil Claimant); Civic Action (Claim) for Damage Caused by a Crime; Non-Pecuniary Damage; Compensation of Non-Pecuniary Damage Caused by a Crime; Damaged Legal Person; ECJ and ECHR Case-Law

Dimitar Stoyanov, Ph. D. student

*Member of
the Law Department of
New Bulgarian University,
e-mail:
dimitar.stoyanov@mail.ru*

*Areas of interest:
civil law and
related subjects*

*Author of
articles in professional
periodicals in Bulgaria*

Dimitar Stoyanov

Compensation for Non Pecuniary Damage of the Pretendent Prosecution (Civil Claimant) in the Criminal Procedure

The paper studies some of the most important from theoretical and practical point of view issues with regard to the compensation for non-pecuniary damages of the civil claimant in the criminal procedure. The study is updated taking due regard of the most recent interpretative case-law of the Supreme Court of Cassation of Bulgaria embodied in its Interpretative Decision No 1-2013.

The analysis in the study also takes into account the relevant case-law of the Court of Justice of the European Union (ECJ) and of the European Court of Human Rights (ECHR).

At the outset the role of the civil claim in the criminal procedure is under consideration. Moreover, special emphasis is put on the issues with regard to the compensation for non-pecuniary damages that has resulted from criminal offences in the cases where the criminal procedure ends with an agreement between the parties under the provisions of Chapter 29 of the Criminal Procedure Code of Bulgaria. At the end of the study a critical analysis is made on the existent views in the case-law of the criminal jurisdictions as regards the compensation for non-pecuniary damages that has resulted from criminal offences for the affected legal person.

Димитър Стоянов

Обезщетяване на неимуществените вреди на гражданския ищец в наказателния процес

I. Мястото на гражданския иск в наказателния процес

1. Гражданският иск в наказателния процес е институт на наказателно-процесуалното право¹, който е предназначен да бъде инструмент за установяване на основанието, съдържанието и обема на гражданската отговорност и за защита на правото на обезвреда на лицата, увредени от престъплението, за което е повдигнато обвинението². Действащата му уредба е създадена в изпълнение на публичноправното задължение на държавата да осигури на частноправните субекти най-пряк и процесуално икономичен достъп до правосъдие и съдопроизводителен ред за защита в разумен срок при увреждане на техни имуществени или неимуществени права и интереси, което е причинено от престъплението [арг. от чл. 4, ал. 2 от Конституцията (наричана по-нататък „КРБ”)³; член 6, параграф 1, изр. първо от Европейската конвенция за защита

¹ Вж. Саранов, Н. Наказателно правосъдие. Придворна печатница, 1941 г., стр. 2 и сл.; Павлов, Ст. Наказателен процес на Народна република България. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1989 г., стр. 236 и сл.; Радева, Р. Въпроси на гражданския иск в наказателния процес, Наука и изкуство, 1972 г., стр. 8 и сл.; Манев, Н. Наказателно-процесуално право. Ромина, С., 2010 г., стр. 167 и сл.; Смолички, П., Гражданският иск в наказателния процес. Сиела Норма, 2012 г., стр. 19 и сл.

² Вж. мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

³ Посочената разпоредба възлага на държавата конституционната задача да гарантира живота, достойнството и правата на личността и да създава условия за свободно развитие на човека и на гражданското общество.

на правата на човека и основните свободи (наричана по-нататък „ЕКПЧ“)⁴ и член 47, параграфи 1 и 2 от Хартата на основните права на Европейския съюз⁵]. Тази висша цел оправдава допускането на граждански иск за обезщетяване на вредите от престъплението за съвместно разглеждане в наказателния процес като отклонение от общото правило, че разрешаването на гражданскоправните спорове е възложено по закон на гражданските съдилища (арг. от чл. 1 във връзка с чл. 2, чл. 14, чл. 103 и сл. от Гражданския процесуален кодекс (наричан по-нататък „ГПК“). С оглед постигане на процесуална икономия чрез използване на събраните и проверени по наказателното дело доказателства и спестяване на средства за държавни такси при предявяване на иска разпоредбата на чл. 84, ал. 1 във връзка с чл. 85, ал. 1 и 2 и чл. 88, ал. 1 от Наказателнопроцесуалния кодекс (наричан по-нататък „НПК“)⁶ предоставя възможност на увредените от престъплението лица (пострадалия, респ. неговите наследници, ощетеното юридическо лице) да предявят за съвместно разглеждане в съдебната фаза на образуваното наказателно производство своята претенция за обезщетяване на причинените им от деянието имуществени и неимуществени вреди⁷. В общия случай това са хипотезите, при които наказател-

⁴ Съставена в Рим на 4. 11. 1950 г. Подписана от Република България на 7.5.1992 г. Ратифицирана със закон, приет от 36-тото Народно събрание на 31.7.1992 г., обн. ДВ, бр. 66/1992 г. В сила за Република България от 7.9.1992 г., обн., ДВ, бр. 80 от 2. 10. 1992 г. Разпоредбата на член 6, параграф 1, изр. първо ЕКПЧ предвижда, че „всяко лице при определянето на неговите граждански права и задължения или при наличието на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона”.

⁵ Прогласена от Европейския парламент, Съвета и Комисията (ОВ С 303, 14.12.2007 г., стр. 1). Разпоредбите на член 47, параграфи 1 и 2 от Хартата на основните права предвиждат, че всеки, чиито права и свободи, гарантирани от правото на Съюза, са били нарушени, има право на ефективни правни средства за защита пред съд в съответствие с предвидените в настоящия член условия. Всеки има право неговото дело да бъде гледано справедливо и публично в разумен срок от независим и безпристрастен съд, предварително създаден със закон. Всеки има правото да бъде съветван, защитаван и представляван.

⁶ Обн., ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.4.2006 г., посл. изм. и доп. изм. и доп. ДВ бр. 71 от 13.8.2013 г.

⁷ В мотивите към ТР № 1–2013 на ОСНК на ВКС е изтъкнато, че режимът на гражданския иск в наказателния процес по НПК създава определени процесуални облекчения за пострадалия от престъплението, тъй като в наказателния процес той не заплаща първоначална държавна такса върху цената на исковата си претенция за обезвреда, каквато се дължи при завеждането на гражданския иск по реда на ГПК. Второ, и особено важно – пострадалият се ползва от доказателствените усилия на органа, върху когото по закон е възложена доказателствената тежест за установяване на обстоятелствата на обвинението, а следователно – и на основанието на гражданския иск и неговия размер (арг. от чл. 13, ал. 1 НПК). Трето, за доказване на иска в наказателния процес липсват ограниче-

ният процес е образуван по повод на престъпление, с което е осъществен фактическият състав на непозволеното увреждане по чл. 45 и сл. от Закона за задълженията и договорите (наричан по-нататък „ЗЗД“)⁸. В тези хипотези отговорността на дееца се квалифицира като деликтна, тъй като вредите са причинени от нарушаване на общата запрета „да не се вреди другиму“. Не е изключено обаче обвинението да е повдигнато за престъпление по служба по чл. 282–285 НК или за друго престъпление, с което е осъществен някой от специалните фактически състави, пораждащи задължение за поправяне на вреди в други предвидени от закона случаи на увреждане⁹. Сред най-

нията при допускането на доказателствените средства, предвидени по ГПК. Четвърто, икономисват се време, усилия и средства. Освен това, на пострадалия се осигурява процесуална възможност да получи произнасяне по претенцията му за обезвреда от престъплението преди да е изтекла предвидената в закона 5-годишна давност, която на основание чл. 115, б. „ж“ ЗЗД спира да тече докато трае съдебният процес относно вземането и е по-кратка от давността за наказателното преследване. По такъв начин фактически се спазва и принципът за разглеждане на делото в разумен срок, гарантирано от разпоредбата на член 6, параграф 1, изр. първо ЕКПЧ, защото носителят на претенцията няма да води второ дело за гражданската си претенция за обезвреда пред гражданския съд. Искът за обезвреда се разглежда в рамките на едно единствено производство, поради което съгласно чл. 16, т. 1 от Директива № 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвата на престъплението, пострадалият ще се ползва от решение за обезщетение от извършителя, респ. от лицето, което отговаря за причинените вреди, постановено в разумен срок в рамките на наказателния процес. Най-сетне, институтът на гражданския иск в наказателния процес създава определени облекчения и за дейността на съда. Те водят до ефективно правосъдие, тъй като се спестяват човешки и материални ресурси за два процеса, отнасящи се до едно и също виновно и противоправно вредоносно деяние. За предимствата и недостатъците на предявяването на граждански иск в наказателния процес вж. още в Смолички, П., Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 14–15; Голева, П., Деликтно право. Феня, 2007 г., стр. 191 и сл.; Тасев, С. Деликтна отговорност. Сиела, 2009 г., стр. 201–203.

⁸ Така мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС. Вж. също р. № 314 от 22.9.1997 г. по н. д. № 202–97, III н. о. ВКС, публ. в: Сб. Съдебна практика на ВКС, наказателна колегия, 1997 г., стр. 244, пор. № 141; р. № 323 от 20.5.1998 г. по н. д. № 152–98, II н. о. ВКС, Бюл. ВКС 1998 г., № 5–6, пор. № 18; р. № 12 от 13.2.1998 г. по н. д. № 425–97, III н. о. ВКС, публ. в Бюл. ВКС 1998 г., № 1–2, пор. № 16; р. № 235 от 7.5.1998 г. по н. д. № 447–97, III г. о. ВКС, публ. в Сб. Съдебна практика по ЗЗД. Том II, трето доп. изд., Аскони-Паралакс, 2009 г., стр. 183 и сл. и др.

⁹ Такъв може да бъде случаят, при който обвинението е повдигнато за извършено транспортно престъпление, от което – с оглед на причинените имуществени и неимуществени вреди, за превозвача е възникнало задължение за обезвреда на основание чл. 74 от Закона за железопътния транспорт (наричан по-нататък „ЗЖТ“). В р. № 267 от 24.3.2010 г. по гр. д. № 998/2008 г., Г. К., III г. о. на ВКС е прието, че отговорността на превозвача при осъществяване на железопътен транспорт е за всяко телесно или психическо увреждане на пътник, който се намира в превозното средство, качва се или слиза от него, без

значимите в практическо отношение хипотези от тази категория са имуществените и неимуществени вреди, причинени на граждани и на юридически лица от незаконосъобразни актове, действия или бездействия на органи или длъжностни лица по чл. 1 – чл. 2б от специалния Закон за отговорността на държавата и общините за вреди (наричан по-нататък „ЗОДОВ”)¹⁰, вж. т. 2, абз. втори от ТР № 3–2005 г. на ОСГК на ВКС¹¹. Трябва обаче да се има предвид, че докато вината е съществен, необходим и задължителен елемент на всички престъпления¹², вкл. тези по служба, под режима на ЗОДОВ държавата и общините дължат обезщетение за всички имуществени и неимуществени вреди, които са пряка и непосредствена последица от увреждането, независимо от това, дали са причинени виновно от длъжностното лице (арг. от чл. 4 ЗОДОВ). Отговорността за вреди по този специален закон е обективна (*strict liability*)¹³; в същия смисъл вж. и т. 1 от ТР № 3–2005 г. на ОСГК на ВКС; също р. № 1307 от 21.10.2003 г. по гр. д. № 2136/2002 г., V г. о. ВКС и др. Също така, следва да се има предвид, че обезщетение за вреди, причинени при условията на чл. 1, ал. 1, чл. 2, ал. 1 и 2, чл. 2а и чл. 2б, ал. 1 ЗОДОВ, може да се търси по този закон, а не по общия ред (арг. от чл. 8 ЗОДОВ). Исковете за обезщетение от актове, действия и бездействие по чл. 1, ал. 1 ЗОДОВ се разглеждат по реда, ус-

оглед на това, дали пострадалият е изпълнил задължението си да закупи предварително билет за пътуването. Отговорността в случая, казва ВКС, е гаранционно-обезпечителна в обема на следващото се при деликт задължение за обезвреда на всички преки и непосредствени вреди и не произтича от сключването на договор за превоз на пътници. Основанията за освобождаване от тази отговорност са изчерпателно посочени в чл. 75 ЗЖТ. Животът и здравето на гражданите, ползващи се от железниците, не е предмет на договора за превоз и вредоносното засягане на тези ценности е винаги непозволено, независимо от това, дали лицето има закупен билет, т. е. независимо от това има ли сключен превозен договор.

¹⁰ Загл. изм. – ДВ, бр. 30 от 11.4.2006 г., в сила от 12.7.2006 г. Законът е в сила от 1.1.1989 г., обн., ДВ, бр. 60 от 5.8.1988 г., последно изм. и доп. ДВ, бр. 98 от 11. 12. 2012 г.

¹¹ В него се предвижда, че длъжностните лица по чл. 2 ЗОДОВ, органите на данъчната администрация и органите на Агенцията за държавен вътрешен контрол отговарят пред държавата за изплатените от нея обезщетения на увредени граждани в пълен размер само ако действията или бездействията им са признати за престъпление по съдебен ред – с влязла в сила присъда или с решение по чл. 124, ал. 5 ГПК.

¹² По този въпрос вж. по-подробно точка III.4. от изложението по-долу.

¹³ Така Калайджиев, А. Облигационно право. Обща част. 5-то изд., Сиби, 2010 г., стр. 429; Лазаров, К., Административно право, Фенея, 2000 г., стр. 252; Дерменджиев, И., Хрусанов, Д., Костов, Д., Административно право на Република България. Обща част. Пето издание, Сиби, 2012 г. стр. 391. Обективният характер на отговорността на държавата и общините за вреди по ЗОДОВ се приема единодушно в съдебната практика – вж., напр. р. № 223 от 4.7.2011 г. по гр. д. № 295/2010 г., IV г. о. ВКС; р. № 70 от 27.4.2012 г. по гр. д. № 748/2011 г., Г. К., III г. о. ВКС; р. № 457 от 25.6.2010 г. по гр. д. № 1506/2009 г., Г. К., IV г. о. ВКС и др.

тановен в Административнопроцесуалния кодекс (наричан по-нататък „АПК“) (арг. от чл. 1, ал. 2 ЗОДОВ).

Лицето, предявило граждански иск по наказателно дело в съответствие с разпоредбите на НПК, се конституира като **граждански ищец** и се допуска до активно участие в процеса, като му се дава възможност в пределите, необходими за доказване на гражданския му иск по основание и размер, да участва в съдебното производство; да иска обезпечаване на гражданския си иск; да се запознава с делото и да прави необходимите извлечения; да представя доказателства; да прави искания, бележки и възражения, както и да обжалва актовете на съда, които накърняват неговите права и законни интереси (арг. от чл. 87 НПК). Процесуална гаранция за получаване на обезвреда на увредените от престъплението лица е изрично признатата от чл. 86 НПК възможност за предявяване на гражданския иск в съдебната фаза на наказателния процес както срещу подсъдимия лично, така и срещу други физически или юридически лица, които носят съгласно закона гражданска отговорност за вредите, причинени от престъплението (вж. напр. чл. 47–50 ЗЗД). Тези лица заемат процесуалното положение на граждански ответници по чл. 86 НПК¹⁴.

Пострадалият, претърпял имуществени или неимуществени вреди от престъпление, което се преследва по общия ред, придобива правното качество страна в съдебното производство с предявяване на гражданския си иск по чл. 85, ал. 1 и 2 НПК (арг. от чл. 253, т. 4 НПК) или чрез встъпването му като частен обвинител по чл. 76 и сл. НПК (арг. от чл. 253, т. 3, предл. второ НПК)¹⁵. С оглед на основната му цел наказателният процес не е процес относно вземането за обезвреда на причинените от престъплението вреди, а е предназначен преди всичко да осигури разкриване на престъплението, разобличаване на виновните и правилно прилагане на закона (арг. от чл. 1, ал. 1 НПК)¹⁶. Същевременно, осъществявайки тези си главни задачи, наказателният процес осигурява и защитата на правата и законните интереси на физическите и юридическите лица, увредени от престъпните посегателства, и по такъв начин съдейства за укрепване на законността (арг. от чл. 1, ал. 2 НПК). Гражданският иск за обезщетяване на вредите от престъплението не може да бъде предявен в досъдебното производство на наказателния процес, тъй като последното има

¹⁴ За правното положение на гражданския ответник в наказателния процес вж. Павлов, Ст., Наказателен процес..., цит. съч., стр. 257 и сл.; Манев, Н., Наказателно-процесуално право, цит. съч., стр. 173–174; Смолички, П., Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 150 и сл.

¹⁵ В този смисъл вж. мотивите на ТР № 5–2005 от 5.4.2006 г. на ОСГК и ОСТК на ВКС, публ. в Бюл. ВКС 2005 г., № 5, стр. 34.

¹⁶ Обстоятелството, че престъплението осъществява и фактическия състав на един деликт като основание за ангажиране на гражданската отговорност на дееца, не е определящо за развитието на наказателния процес. Вж. в този смисъл мотивите на цит. ТР № 5–2005 от 5.4.2006 г. на ОСГК и ОСТК на ВКС.

подготвителен характер¹⁷ (арг. от чл. 7, ал. 2 НПК). Органите на досъдебното производство и съдът са длъжни да разяснят на пострадалия, че има правото да предяви в съдебното производство граждански иск за вредите, причинени от престъплението (арг. от чл. 73, ал. 1 НПК)¹⁸. На фазата на досъдебното производство пострадалият, респ. неговите наследници, както и ощетеното от престъплението юридическо лице, разполагат с правомощието да поискат от съответния първоинстанционен съд да постанови мерки за обезпечаване на бъдещия им граждански иск по реда на 390 и сл. ГПК (арг. от чл. 73, ал. 1 НПК)¹⁹. Искът за обезвреда на вредите от престъплението се предявява най-късно до започването на съдебното следствие пред първоинстанционния съд (арг. от чл. 85, ал. 3 НПК). За да се даде възможност на лицата, които имат право да се конституират като граждански ищци, да спазят този срок²⁰, разпо-

¹⁷ За мястото на досъдебното производство в наказателния процес вж. вместо всички Чинова, М., Досъдебното производство по НПК. Теория и практика. Сиела, 2013 г., стр. 15 и сл.

¹⁸ В мотивите на ТР № 1–2013 на ОСНК на ВС се изтъква, че лицето, което има качеството *пострадал от престъплението*, е изведено като отделна фигура в досъдебната фаза на наказателния процес, свидетелство за което е уредбата в Глава осма, Раздел I, Част първа („Общи правила”) на новия НПК, която съдържа уредба на всички останали субекти в наказателното производство. Подробно са уредени правата на пострадалия от престъплението в досъдебната фаза. При изрично направено искане от страна на пострадалия да участва в разследването, той се ползва с предвидените в чл. 75 НПК права: да бъде уведомен за правата си в наказателния процес; да получи защита за своята сигурност и тази на близките си; да бъде информиран за хода на наказателното производство и да участва в него съгласно разпоредбите на НПК; да прави искания, бележки и възражения; да обжалва актовете, които водят до прекратяването или спирането на наказателното производство; да има повереник. Но прави впечатление, че юридическите лица, претърпели имуществени или неимуществени вреди от престъплението (т. нар. „ошетени юридически лица”), не се обхващат от статуса на пострадалия, тъй като горните процесуални права в досъдебната фаза на наказателния процес са предвидени *изрично* само за пострадалия, а правилата на НПК провеждат ясно разграничение между тези два вида правни субекти при фигурата на гражданския ищец (арг. от чл. 84, ал. 1 НПК). За разграничението между процесуалните качества „пострадал” и „ошетено юридическо лице” вж. Смолички, П., Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 43 и сл.

¹⁹ По това искане съдът се произнася еднолично в закрито заседание. В хипотезите по чл. 51 НПК, при които прокурорът е овластен да предяви гражданския иск в полза на пострадалия от престъплението, който поради непълнолетие или физически или психически недостатъци не е в състояние да защити своите права и законни интереси, обезпечителните мерки се налагат по искане на прокурора (арг. от 73, ал. 3 НПК).

²⁰ Намирам, че срокът по чл. 85, ал. 3 НПК за предявяване на гражданския иск в наказателния процес *няма характер на преклузивен*, тъй като пропускането му няма за автоматична последица погасяване на самото материално субективно право на обезвреда за вредите, причинени от престъплението. Този срок *не може да се квалифицира и като давностен*, тъй като безрезултатното му изтичане не прегражда пътя на увредения от престъплението за искова

редбата на чл. 255, ал. 1 НПК възлага на съдията-докладчик в хода на подготвителните действия за разглеждане на делото в съдебно заседание по чл. 254 и сл. НПК процесуалното задължение да съобщи на пострадалия или неговите наследници, както и на ощетеното юридическо лице, за насрочването на съдебното заседание. В 7-дневен срок от връчване на това съобщение пострадалият, респ. неговите наследници и ощетеното юридическо лице могат да направят искане за конституиране като граждански ищец (арг. от чл. 255, ал. 2 НПК).

Когато вредите са причинени от престъпление, което се преследва по тѣжба на пострадалия, гражданският иск се предявява с тѣжбата, с която се повдига и поддържа обвинението²¹. Този извод произтича от систематичното тълкуване на разпоредбите на чл. 80 във връзка с 82, ал. 2 НПК, според която частният тѣжител може да се установи в съдебното производство и като граждански ищец в случаите и по реда, установени в този кодекс, т. е. при спазване на чл. 84 и сл. НПК. След смъртта на пострадалия от престъпление, което се преследва по негова тѣжба, правото да повдигат и поддържат обвинение пред съда като частни тѣжители преминава върху неговите наследници (арг. от чл. 80, изр. второ НПК).

2. За законосъобразното конституиране на гражданския ищец като страна в съдебната фаза на наказателния процес е необходимо да са налице определени положителни процесуални предпоставки, както и да липсват посочените в закона процесуални пречки. Изискването за кумулативното наличие на тези условия се извежда от систематичното тълкуване на разпоредбите на чл. 84–86, чл. 359, ал. 2, чл. 365, ал. 3 и чл. 376, ал. 3 НПК. Сред положителните процесуални предпоставки са наличието на процесуална правоспособност²²; процесуална дееспособност; процесуална легитимация²³, т. е. принад-

защита на правото му на обезвреда по общия ред пред гражданския съд. С оглед на последиците от неговото пропускане в рамките на наказателния процес този срок следва да бъде квалифициран като *инструктивен*, тъй като е предназначен да осигури процесуална дисциплина за своевременно предявяване на гражданския иск с цел извършване на свързаните с него процесуални действия в рамките на съдебното следствие пред първоинстанционния наказателен съд. Процесуалната санкция за неспазването на срока по чл. 85, ал. 3 НПК се състои в недопустимост на по-късно предявения граждански иск в наказателния процес и нуждата той да бъде предявяван в отделно производство пред граждански съд със заплащане на съответна държавна такса и при спазване на съдопроизводствения ред по ГПК.

²¹ Така и Тасев, С. Деликтна отговорност, цит. съч., стр. 202.

²² Под *процесуална правоспособност* следва да се разбира признатата от закона абстрактна възможност едно лице да бъде субект на процесуални правоотношения като страна в процеса. Вж. вместо всички Сталев, Ж. и др., Българско гражданско процесуално право, 10-то изд., Сиела, 2012 г., стр. 149 (по-нататък трудът се цитира като Сталев, Ж. и др., Българско гражданско процесуално право, с посочване на страницата). В НПК липсва разпоредба, аналогична на чл. 27, ал. 1 ГПК, съгласно която процесуално правоспособен е този, който е правоспособен по материалното право. Гражданският иск в наказателния процес се разглежда по реда на НПК, но за неуредените въпроси се прилагат разпоредбите на ГПК (арг. от чл. 88,

лежност на правото на иск за обезвреда²⁴; наличието на образувано (висящо) наказателно производство по повод вредоносното престъпление, което да се намира в съдебна фаза; наличието на редовно подадена молба за предявяване на граждански иск по чл. 85, ал. 1 и 2 НПК, както и спазването на срока за предявяване на гражданския иск в наказателния процес по чл. 85, ал. 3 НПК – най-късно до започването на съдебното следствие пред първоинстанционния

ал. 1 НПК). Следва да се приеме, че правилата за процесуалната правоспособност по ГПК намират субсидиарно прилагане в наказателното производство във връзка с разглеждането на гражданския иск. На свой ред, ГПК се ограничава с това, да препрати досежно процесуалната правоспособност към правилата на материалното гражданско право относно правоспособността на субектите (вж. чл. 27, ал. 1 ГПК). По този логически път се стига до разпоредбата на чл. 1 ЗЛС, съгласно която всяко лице от момента на раждането си придобива способността да бъде носител на права и задължения. За правоспособността в гражданското право вж. Павлова, М. Гражданско право. Обща част. Второ преработено издание, Софи-Р, 2002 г., стр. 236 и сл. Тълкуването на разпоредбата на чл. 1 ЗЛС показва, че всяко физическо лице се ползва с процесуална правоспособност от раждането си до своята смърт. Що се отнася до юридическите лица, те са процесуално правоспособни от момента на възникването си до своето прекратяване, респ. заличаване – в зависимост от вида на юридическото лице (арг. от чл. 131, ал. 1 ЗЛС). Разпоредбата на чл. 27, ал. 2 ГПК признава изрично процесуална правоспособност на държавните учреждения – разпоредители с бюджетни кредити.

²³ В наказателнопроцесуалната доктрина понякога се допуска смесване между понятията „процесуална правоспособност” и „процесуална легитимация” на гражданския ищец. Поддържа се, че *процесуална правоспособност* да предявят граждански иск в наказателния процес, респ. да се конституират като граждански ищци, имат пострадалият, неговите наследници и юридическите лица, претърпели вреди от престъплението – така Смолички, П., Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 67 и сл. Посоченото становище е плод на неточното разбиране за процесуалната правоспособност и процесуалната дееспособност като елементи на някаква „активна процесуална легитимация”. На това виждане следва да се възрази, че *процесуалната правоспособност, от една страна, и принадлежността на правото на иск, т. е. процесуалната легитимация – от друга, са две самостоятелни процесуални предпоставки*, които в своята съвкупност (заедно с останалите необходими предпоставки) обуславят възникването на право на иск в полза на определено лице. Както се посочи вече по-горе, процесуалната правоспособност изразява абстрактната способност на едно лице да бъде страна по процесуални правоотношения изобщо. Напротив, процесуалната легитимация представлява принадлежността на правото на иск и изразява качеството на лицето като *надлежна страна по спора*. Въпросът кой е процесуално правоспособен да предяви граждански иск в наказателния процес, не може да бъде смесван с въпроса кому принадлежи правото на иск по конкретния правен спор за обезщетяване на вреди от престъплението. Последният е въпрос само за процесуална легитимация за предявяване на граждански иск в наказателния процес и е уреден изрично в разпоредбата на чл. 84, ал. 1 НПК.

²⁴ Ако лицето, извършило вредоносното престъпление (делинквентът) или лицето, което отговаря за вредите, причинени от деeca, удовлетвори доброволно претенцията за обезвреда на увредените от престъплението, предявяването на граждански иск е процесуално недопустимо, поради липса на правен интерес.

наказателен съд. Процесуална пречка за приемане на гражданския иск на увреденото от престъплението лице за съвместно разглеждане в наказателното производство е наличието на висящо дело за обезвреда на вредите от същото престъпление пред граждански съд или на влязло в сила решение за същото искане, на същото основание и между същите страни (арг. от чл. 84, ал. 2 НПК; чл. 299 ГПК)²⁵. Също така, необходимо е наказателното производство да не се развива по реда на особените правила на глави 24, 25 или 28 от НПК, т. е. да няма характер на бързо, респ. незабавно производство, както и да не се касае за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание (чл. 78а НК) – арг. от чл. 359, ал. 2, чл. 365, ал. 3 и чл. 376, ал. 3 НПК.

3. Поначало конституирането и участието на пострадалия, респ. неговите наследници и ощетеното от престъплението юридическо лице като граждански ищци в наказателното производство е обусловено само от *тяхната преценка*²⁶. Наказателният съд няма задължение за служебно произнасяне относно обезщетяване на причинените от престъплението вреди. Тези изводи следват непосредствено от регламентирания в НПК ред предявяване на гражданския иск – с молба на правоимащото лице, която трябва да отговаря на изискванията по чл. 85 НПК.

Заслужава да се отбележи, че с процесуална легитимация да предяви **служебно** (*ex officio*) **граждански иск в случаите**, при които пострадалият поради непълнолетие или физически или психически недостатъци не може да защити своите права и законни интереси, разполага и **прокурорът** (арг. от чл. 51 НПК²⁷). Разпоредбата предоставя дискреционни правомощия на прокурора да прецени във всеки отделен случай, налице ли са условията за предявяване на този иск в интерес на увреденото от престъплението лице, и най-вече, дали с оглед на своето особено фактическо или правно състояние (тежък физически недъг, психопатия, деменция, липса на средства или на социален опит; липса на попечителско съдействие или бездействие на настойника в случай на недееспособност и др.) то не е в състояние да предприеме необходимите правни действия, за да получи адекватна обезвреда за вредите от конкретното престъпление. В това отношение законът не поставя формалното изискване лицето, ако е пълнолетно, да е било поставено под запрещение по реда на чл. 336–340 ГПК във връзка с чл. 5 от Закона за лицата и семейството (наричан по-нататък „ЗЛС“). Достатъчна е фактическата неспособност на пос-

²⁵ За нея вж. по-подробно Смолички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 101 и сл.

²⁶ Вж. така мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС. Изтъква се, че предявяването на граждански иск в наказателния процес е само една процесуална възможност в съдебната фаза на производството и не е конститутивен елемент за неговото законосъобразно провеждане.

²⁷ Аналогична разпоредба се съдържаше и в чл. 47, ал. 5 от отм. НПК от 1974 г.

страдалия да защити своите права и законни интереси при получаване на обезвреда от престъплението поради причините, посочени в чл. 51 НПК. По действащия НПК обемът на прокурорското правомощие по предявяване на граждански иск в наказателния процес е *стеснен* в сравнение с отм. НПК`74, който в условията на социалистическия общественно-икономически строй в страната допускаше прокурорът да предявява граждански иск и в полза на ощетеното от престъплението юридическо лице (учреждение, предприятие или организация) – главно с оглед защита на т. нар. социалистическа собственост²⁸. Следва да се подчертае, че предявяването на граждански иск от прокурора не го превръща в представител на пострадалия, макар материалноправните и процесуални последици от изхода на делото по така предявения граждански иск да настъпват пряко в правната сфера на друго лице (пострадалия). Така е, за-

²⁸ Според чл. 47, ал. 1 от отм. НПК`74 прокурорът можеше да предяви *служебно* пред съда граждански иск, когато от престъплението са причинени вреди на учреждение, предприятие или организация и граждански иск не е бил предявен от правоимащото лице. Искът се предявяваше в срока по чл. 61, ал. 4 отм. НПК`74, който е общият срок, предвиден за предявяване на гражданския иск в наказателния процес. Според меродавната доктрина от онова време в лицето на Павлов, Ст., Наказателен процес на Народна република България. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1989 г., стр. 185–186, това правомощие на прокурора по НПК беше предназначено да засили съдебната защита на социалистическата собственост и гражданските субективни права на обществените организации във връзка с бързото развитие на социалистическата база и необходимостта от нейното още по-голямо укрепване. Обстоятелството, че в производството по иска се призоваваше и съответното юридическо лице, не означава, че прокурорът не придобива процесуални права като страна в този процес. Ако заинтересуваното юридическо лице не се отзове и не встъпи в процеса, прокурорът беше овластен да поддържа иска пред съда и да се възползва от всички процесуални средства по НПК, вкл. с право на протест срещу присъдата в частта ѝ, с която се отхвърля предявения от него граждански иск. В случай пък, че ощетеното юридическо лице встъпеше в производството по гражданския иск, предявен от прокурора служебно на основание чл. 47, ал. 1 отм. НПК, прокурорът не се лишаваше от процесуалните възможности и средства да поддържа иска. Въз основа тълкуването на разпоредбата на чл. 47, ал. 4 отм. НПК се приемаше, че възможността прокурорът да отстоява предявения от него граждански иск по чл. 47, ал. 1 отм. НПК не зависи от това, дали предприятието, учреждението или организацията са встъпили в процеса или не. В интерес на социалистическата собственост при отменения НПК от 1974 г. прокурорът имаше правомощието да упражнява процесуалните права на страна и да се постави в положението по чл. 47, ал. 1 от отм. НПК, и когато гражданският иск биваше предявен от самото ощетеното от престъплението юридическо лице (предприятие, учреждение или организация). За тези хипотези разпоредбата на чл. 47, ал. 3 от отм. НПК овластяваше прокурора да прави и допълнителни искания, а ако юридическото лице-ищец по гражданския иск заяви, че повече не го поддържа, прокурорът разполагаше с процесуалната възможност да го поддържа и да иска уважаването му. Но тъй като прокурорът при условията на чл. 47 от отм. НПК не е титуляр на защитаваното с гражданския иск материално субективно право, той не можеше да извършва действия на разпореждане с него.

щото в случая липсва валидно учредена представителна власт по задължително или доброволно представителство. Не може да се приеме и че прокурорът действа като същински процесуален субституент; той не става главна страна в производството по гражданския иск, каквото е положението при нетипичната процесуална легитимация на процесуалния субституент, а по-скоро действа като представител на държавата, която е носител на самостоятелно право на иск в защита на обществения интерес от опазване на правата на гражданина в държавата. Аргумент в полза на този възглед може да бъде почерпен от разпоредбата на чл. 4, ал. 2 КРБ, според която Република България има конституционната задача да гарантира живота, достойнството и правата на личността и да създава условия за свободно развитие на човека. Именно с оглед на това прокурорът е овластен с правото да предявява и поддържа граждански иск за вредите от престъплението при условията на чл. 51 НПК, макар в наказателния процес той да осъществява преди всичко функция по обвинение. По повод предявения от прокурора граждански иск при условията на чл. 51 НПК между съда и пострадалия възниква наказателнопроцесуално отношение с цел разрешаване на гражданскоправния спор относно претърпените от пострадалия вреди от престъплението. Прокурорът може да упражнява процесуалните права на гражданския ищец (пострадалия) във връзка с предмета на делото (вземането за обезвреда за вредите от престъплението), вкл. обжалване на присъдата в частта, с която гражданският иск не е бил уважен изцяло или отчасти, да прави искания за събиране на доказателства и т. н.

4. При всяко положение на наказателното производство увреденият от престъплението (пострадал, негови наследници, ощетено юридическо лице), вместо да предявява граждански иск по чл. 85 НПК, има възможност да потърси обезвреда **по общия ред, т. е. по реда на ГПК**. Производството по иска трябва да бъде спряно от гражданския съд на основание чл. 229, ал. 1, т. 5 ГПК, който предвижда, че съдът спира производството, когато при разглеждането на гражданското дело се разкрият престъпни обстоятелства, от установяването на които зависи изходът на гражданския спор²⁹. В същото време, обстоятелството, че престъплението осъществява и фактическия състав на основание за ангажиране на гражданската отговорност на дееца за вреди, не е определящо за развитието на процеса по наказателното преследване (вж. така мотивите на ТР № 5–2005 от 5.4.2006 г. на ОСГК и ОСТК на ВКС). Този извод следва и от тълкуването на разпоредбата на чл. 88, ал. 2 НПК, според която разглеждането на гражданския иск не може да стане причина за отлагане на наказателното дело. С оглед на това в практиката на ВКС се приема, че ако не е бил предявен граждански иск, висиящият наказателен процес в никоя от фазите си (досъдебно производство и съдебна фаза), включително когато е за-

²⁹ Според задължителните указания, дадени с ППВС № 17–1963, т. 9, в случаите на отговорност за вреди от непозволено увреждане, които съдържат данни за извършено престъпление, делото следва да бъде спряно от гражданския съд и да бъде изпратено на прокурора за разследване.

вършил с влязла в сила осъдителна присъда или със споразумение, не е процес относно вземането на пострадалия за вреди от престъплението, поради което и не може да се квалифицира като правно основание за спиране на погасителната давност за претенцията за обезвреда по смисъла на чл. 115, ал. 1, б. „ж” ЗЗД³⁰. Независимо от това как се е развивало във времето наказателното производство, гражданският иск за вредите от деянието, по повод на което то е било образувано, трябва да се предяви в рамките на петгодишния давностен срок³¹, а образуваното досъдебно, респ. съдебно производство за наказателното преследване по НПК не спира теченето на този срок. Във всички случаи той започва да тече от деня на откриването на дееча (арг. от чл. 114, ал. 3 във връзка с чл. 84, ал. 3 ЗЗД) и теченето му не се влияе от развитието на наказателното преследване³². Както е посочено, предназначението на института на гражданския иск в наказателния процес се свежда само до това, да осигури по-бърз и облекчен процесуален способ за обезщетяване на увредения от престъплението, като спести нуждата от предявяване на претенцията за обезвреда в отделно производство по реда на ГПК – обстоятелство, което би забавило, затруднило и оскъпило получаването на обезщетение за вредите от престъплението. Чрез този наказателнопроцесуален институт се увеличават шансовете на увредените от престъплението физически и юридически лица да получат в „разумен” срок произнасяне по гражданскоправната им претенция за обезвреда (вж. член 6, параграф 1 от ЕКПЧ). Посредством конституирането на гражданския ищец като страна в наказателния процес при условията на

³⁰ Вж. т. 2 от диспозитива на цит. ТР № 5–2005 от 5.4.2006 г. на ОСГК и ОСТК на ВКС.

³¹ За погасителната давност при непозволеното увреждане вж. Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 185 и сл.

³² В съдебната практика е безспорно, че ако давностният срок за вземането за обезвреда от престъплението изтича, докато наказателното производство се намира все още в досъдебната фаза, пострадалият ще трябва да търси обезщетение пред гражданския съд по общия исков ред, т. е. по реда на ГПК. Така е, защото подобно на отм. НПК и действащият НПК не допуска предявяване на граждански иск в досъдебното производство (арг. от чл. 84 НПК). В този случай погасителната давност за вземането за обезвреда спира да тече едва от предявяването на исковата молба за присъждане на обезщетение пред гражданския съд. Тъй като наказателното производство има преюдициално значение за изхода на гражданскоправния спор за обезщетението, до приключване на наказателното производство гражданското дело следва да бъде спряно на основание чл. 229, ал. 1, т. 4 ГПК. Ако наказателното производство бъде прекратено без да се стигне до осъдителна присъда, производството по гражданското дело подлежи на възобновяване, като се запази ефекта от спирането на давността. В случай, че подсъдимият бъде признат за виновен с осъдителна присъда, споразумение или налагане на административно наказание, актовете на наказателния съд са задължителни за гражданския съд, разгрещдащ спора за обезщетяване на вредите от деликта, в три насоки: относно това, дали е извършено деянието, неговата противоправност и виновността на дееча (арг. от чл. 300 ГПК и чл. 413 НПК). Вж. в този смисъл мотивите на цит. ТР № 5–2005 от 5.4.2006 г. на ОСГК и ОСТК на ВКС.

действащото в него *принцип за официалното начало*³³, НПК му предоставя възможността да се ползва от събрания и проверен по наказателното дело доказателствен материал в подкрепа на гражданския му иск за обезвреда. Така съединени, двете производства се подчиняват на общ съдопроизводствен ред в рамките на т. нар. „съединен” (адхезионен) наказателен процес³⁴, като норми-

³³ В ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВС се изтъква, че наказателният съд, по искане на страните и сам, в изпълнение на принципа на официалното начало, е длъжен да събира всички доказателства за наличието на гражданска отговорност за вредите от престъплението, за което е повдигнато обвинението; да прояви необходимата активност за разкриване на обективната истина по този въпрос; да изследва обстоятелствата, свързани с основанието и размера на гражданската претенция; да установи, дали претендираните имуществени или неимуществени вреди произтичат пряко от престъплението, за което е повдигнато обвинението и да мотивира убедително съдебния си акт в тази му част.

³⁴ Терминът „адхезионен (съединен) процес” (*Adhäsionsprozess*) е творение на доктрината в държавите от германския правен кръг. По тълкуването на разпоредбата § 67, ал. 1 от австрийския НПК (по същество имаща аналогично на чл. 84 от нашия НПК нормативно съдържание), австрийската доктрина приема, че граждански ищци са пострадалите от престъпление, които имат право да получат обезщетение за причинените им имуществени и неимуществени вреди, *присъединявайки иска си към образуваното наказателно производство* (курсивът е мой) – така Bertel, C./ Venier, A., *Kommentar zur StPO*. Jan Sramek Verlag, Wien, 2012, S. 181. Разпоредбата на чл. 2 от френския НПК също познава възможността наказателният съд да се произнесе в рамките на адхезионния наказателен процес и по претенцията за обезщетение на вредите, причинени както на пострадалото лице, така и на оправдания подсъдим. По германското и италианското право също се признава възможност на пострадалия от престъплението да се конституира като граждански ищец, макар че масовата практика е обезвредата за вредите от престъплението да се търси в отделно исково производство пред гражданските съдилища. Английската юриспруденция традиционно не възприема теоретичната конструкция за адхезионния процес, но съвременното английско законодателство възлага на наказателния съд компетентността, при определяне на наказанието за извършеното престъпление да се произнесе и относно обезщетяването на пострадалия за причинените му от това деяние вреди чрез издаване на т. нар. заповед за обезвреда (*compensation order*), [арг. от чл. 35 от Закона за правомощията на наказателните съдилища (*Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 1973*)]. Вж. сравнителноправен преглед в Смолички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 16–18. Конструкцията за „съединения” (адхезионен) процес се възприема в българската наказателнопроцесуална и гражданскопроцесуална наука – вж. Саранов, Н. Българско наказателно-процесуално право. Том 2. Художник, 1937 г., стр. 92 и сл.; Сталев, Ж. и др., Българско гражданско процесуално право, цит. съч., стр. 79. По-старата съдебна практика (напр. р. № 700–59–III), също е имала случай да постанови, че приемането на граждански иск за съвместно разглеждане с обвинението създава гражданско процесуално отношение в наказателния процес. Отделни автори оспорват коректността на термина „адхезионен процес” с аргумента, че е налице *един* единствен съдебен процес – наказателния, в рамките на който се разглежда и граждански иск на пострадалия – така Павлов, Ст., Наказателен процес на НРБ, цит. съч., стр. 236–237.

те на ГПК намират субсидиарно прилагане само за хипотезите, при които липсват специални разпоредби в НПК (арг. от чл. 88, ал. 1 НПК)³⁵. Надлежно конституиране и участие на гражданския ищец в наказателното производство поражда процесуално задължение за наказателния съд да се произнесе и по гражданската отговорност за вредите от престъплението, доколкото това е било надлежно поискано в срок от правоимащите лица. Компетентността на всички съдебни инстанции в съответните етапи на съдебната фаза на наказателния процес включва отделно произнасяне по гражданския иск, независимо от въпросите, разисквани във връзка с наказателната отговорност в присъдата, респ. в решението³⁶ (арг. от чл. 301, ал. 1, т. 10 и ал. 3 НПК, чл. 337, ал. 3 НПК и чл. 354, ал. 2, т. 5 НПК; вж. също чл. 307 НПК, съответно чл. 334, т. 1–3, т. 6 във връзка с чл. 317 във връзка с чл. 307 НПК, чл. 354, ал. 1, т. 1, 3–4 във връзка с ал. 2, т. 5 НПК).

5. В най-новата си задължителна тълкувателна практика, изразена в ТР № 1–2013 г., ОСНК на ВКС дава признание на конструкцията за адхезионния процес като подчертава, че обвързаността на гражданския иск с наказателния процес не е абсолютна и задължителна, доколкото неговото предявяване срещу лицето, спрямо което е повдигнато обвинението с внесенния прокурорски акт за извършено престъпление или с частната тъжба на пострадалия, е само процесуална възможност в съдебната фаза на наказателния процес и не е конститутивен елемент за съществуването му. Тази особеност на гражданския иск обосновава неговия акцесорен характер в рамките на наказателния процес и сочи на адхезионност на последния. Веднъж приет за съвместно разглеждане, гражданският иск придобива относителна самостоятелност и не трябва да бъде подценяван и възприеман като такъв с второстепенно и маловажно значение³⁷. От тази относителна обособеност на гражданския иск в адхезионния наказателен процес следва, че наказателният съд дължи произнасяне по приетия за съвместно разглеждане граждански иск на увредените от престъплението лица и когато в хода на първоинстанционното разглеждане на делото и преди постановяването на присъдата настъпи някое от основанията по чл. 79, ал. 1 НК за погасяване на наказателното преследване – смърт на дееца, изтичане на предвидения от НК давностен срок или последвала амнистия³⁸. Това

³⁵ Макар и по друг повод, в тълкувателната си практика ОСНК на ВКС е имала случай да подчертае, че е недопустимо механичното прилагане в наказателния процес на норми на гражданското съдопроизводство, без отчитане на специфичните особености на двата процеса и различните цели, които те преследват. В този смисъл вж. т. 1 от мотивите към ТР № 2–2012 г. на ОСНК на ВКС относно мерките за обезпечаване на глобата, конфискацията и отнемането на вещи в полза на държавата по чл. 72, ал. 1 НПК.

³⁶ Така изрично в мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

³⁷ Пак там.

³⁸ За основанията за прекратяване на наказателното производство вж. вместо всички Салкова, Ек., Прекратяване на наказателното производство. Фенея, 2007 г., стр. 53 и сл.

становище беше наложено с мнозинство на гласовете в т. 1 от ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС и то преодоля десетилетната постоянна практика в противния смисъл³⁹. Разглеждането на предявената гражданскоправна претенция за обезвреда следва да продължи по правилата на НПК, а до колкото в него липсва уредба по даден въпрос, се прилагат субсидиарно разпоредбите на ГПК⁴⁰ (арг. от чл. 88, ал. 1 НПК). В процеса на доказване на основанието и размера на иска, гражданският ищец чрез предвидените в НПК способности и средства за доказване установява очертаните в рамките на обвинителния акт, респ. частната тъжба, фактически обстоятелства, които са от значение за уважаване на иска му за обезвреда на вредите от деянието. Ответникът по гражданския иск може да оспорва фактите и доказателствата, сочещи на извършено непозволено увреждане и да навежда обстоятелства с правоизключващо, правопрекрятващо и правопогасяващо основанието на иска действие. И в тези хипотези първоинстанционният наказателен съд формира вътрешното си убеждение и се произнася с присъда по гражданския иск, като решава извършено ли е дея-

³⁹ Възприемайки този тълкувателен извод, ОСНК на ВКС се отклони радикално от задължителната съдебна практика, изразена в ППВС № 1–1955 г., ППВС № 9–1961 г., изм. с ППВС № 7–1987 г. и ППВС № 1–1981 г., според които наказателният съд дължеше произнасяне с присъдата си по приетия в наказателния процес граждански иск, освен ако наказателното производство срещу подсъдимия бъде прекратено преди постановяването ѝ поради смърт на подсъдимия, изтичане на предвидената в НЗ погасителна давност или последвала амнистия. С ППВС № 1–1955 г. „Относно гражданския иск в наказателния процес” при действието на чл. 11–13 от отм. НПК (идентични по същество с нормите на чл. 24, ал. 1, т. 2–4, чл. 84, 88 и 307 от действащия НПК) бившият ВС беше дал указания, че в тези случаи гражданският иск не се разглежда и се предоставя на гражданския съд да се произнесе по него по общия ред. В същия задължителен тълкувателен акт ВС беше приел, че само ако наказателното преследване не бъде прекратено по някоя от посочените юридически причини, наказателният съд следва да се произнесе с присъдата си по гражданския иск, независимо дали с нея признава подсъдимия за виновен или за невиновен. По-късно, с т. 1 от ППВС № 1–1981 г. бившият ВС препотвърди горните указания, като постанови, че с прекратяването на наказателното производство отпада и възможността за разглеждане на гражданския иск в наказателния процес. В по-ново време в ТР № 2–2004 г. ОСНК на ВКС изрази в подкрепа на горната линия и възприе становище, че развитието на института на гражданския иск в наказателния процес не може да се осъществява във вреда на обществен интерес от съевременно и ефективно наказателно правосъдие, особено защото увредените от деянието лица имат на разположение за защита на правата си по обезвредата общия исков ред по ГПК. В подкрепа на тази досегашна практика вж. *т. 1 от Особеното мнение* към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

⁴⁰ Така, напр. при прекратяване на наказателното преследване поради смърт на дееца в хипотезата на чл. 79, ал. 1, т. 1 НК във връзка с чл. 24, ал. 1, т. 4 НПК, *по отношение разглеждането на предявения граждански иск за вредите от деянието* наказателният съд следва да приложи разпоредбата за приемството в гражданския процес по чл. 227 ГПК, според която когато страната умре, производството по делото продължава с участието на правопреемника.

нието, съставляващо деликт, кой е деецът, следва ли да се уважи претенцията за обезщетение и в какъв размер⁴¹.

По същите принципни съображения, свързани с относителната самостоятелност на гражданския иск в наказателния процес, в мотивите към т. 2 от ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС се приема, че въззивната и касационната инстанции следва да се произнесат с решение по приетия за съвместно разглеждане граждански иск, ако някое от основанията по чл. 79, ал. 1 НК за погасяване на наказателното преследване настъпи при разглеждане на делото в съответната инстанция и има направено искане от подсъдимия (в случаите на изтекла давност по НК или последвала амнистия) за прекратяване на наказателното производство на основание чл. 24, ал. 1, т. 2 или 3 НПК. Правомощията на въззивната и касационната инстанции позволяват всяка първоинстанционна присъда, въззивна присъда или въззивно решение на наказателния съд да бъдат обект на инстанционен контрол само в частта им относно гражданската претенция за обезвреда, като при възникнали основания за погасяване на наказателната отговорност по чл. 79, ал. 1 НК пред съответната инстанция процесът следва да продължи своето развитие само по отношение на приетия от първоинстанционния съд граждански иск.

Въпреки липсата на изрични разпоредби по този въпрос в глава 21 „Въззивно производство” и Глава 23 „Касационно производство” на НПК⁴², ОСНК на ВКС изхожда от виждането, че в хода на инстанционната проверка на правилността на присъдата (решението) в частта им относно гражданския иск, основанията за погасяване на наказателната отговорност няма да доведат автоматично до прекратяване на производството по приетия за съвместно разглеждане граждански иск⁴³. При упражняване на правото на жалба или протест пред въззивната, съответно касационната инстанция, в хода на която настъпи някое от основанията по чл. 24, ал. 1, т. 2–4 НПК във връзка с чл. 79, ал. 1 НК, производството по гражданския иск продължава по правилата на НПК съгласно разпоредбите на чл. 329, ал. 1 и чл. 353, ал. 2 НПК. В обсега на инстанционната проверка въззивната инстанция има процесуалното право и задължението да се произнесе и относно гражданския иск при условията на чл. 337, ал. 3 НПК, включително при прекратяване на производството по нака-

⁴¹ Така т. 1 от мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

⁴² Всъщност, разпоредбата на чл. 334, т. 4 НПК овластява въззивния съд да отмени присъдата и да прекрати наказателното производство в случаите по чл. 24, ал. 1, т. 2–8 и 10 и ал. 4 НПК, т. е. и в хипотезата на направено искане от подсъдимия, поради изтекла давност по НК или последвал закон за амнистия по чл. 79, ал. 1, т. 2 или 3 НК. Но разпоредбата се отнася само до прекратяване на наказателното преследване, не и до висящото производство по приетия от първоинстанционния съд граждански иск за вредите от деянието. По аналогичен начин стоят нещата при разпоредбата на чл. 354, ал. 1, т. 2 НПК относно правомощията на касационната инстанция да отмени присъдата или решението и да прекрати наказателното преследване.

⁴³ Така т. 2 от мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

зателното обвинение в тази инстанция. Също така, при настъпили основания за прекратяване на наказателното преследване по чл. 24, ал. 1, т. 2–4 НПК във връзка с чл. 79, ал. 1 НК в наказателния процес, по който е била предявена и разгледана претенция за обезвреда, касационната инстанция следва да отмени атакувания въззивен съдебен акт (присъда или решение) в наказателноправната му част и да прекрати производството по наказателното обвинение, но по отношение на контролирания въззивен акт в гражданскоправната му част следва да приложи разпоредбите на чл. 354, ал. 1, т. 1, 3 и 4 във връзка с ал. 2, т. 5 и ал. 3, т. 2 НПК.

Необходимостта от произнасяне на въззивния, респ. касационния наказателен съд по приетия граждански иск произтича от наличието на съдебен акт на първоинстанционния съд, който се е произнесъл по този иск, и който акт е предмет на инстанционен съдебен контрол при наличие на редовно подадена жалба или протест срещу него от страните в процеса. Това виждане се съгласува с указанието в ППВС № 9–1961 г., че основанийето на гражданския иск в наказателния процес е *деянието, а не престъплението*. Следователно, и в случаите, при които наказателният съд е лишен поради формални основания от процесуалната възможност да се произнесе относно наказателноправната квалификация на деянието и да наложи следващото се за него наказание по НК, той остава обвързан с процесуалното задължение да се произнесе, дали деянието представлява непозволено увреждане, респ. дали се дължи обезвреда за произлязлите от него вреди, щом това е било поискано в срок от легитимиранията лица съобразно правилата на чл. 84 и сл. НПК. В мотивите си към т. 2 от ТР № 1–2013 г. ОСНК на ВКС изтъква, че възприемането на противното би означавало напълно да се обезсмисли цялата процесуална дейност на подолните наказателни инстанции във връзка с установяване на фактите, събиране на доказателствата по гражданския иск и тяхната преценка и цялата тази дейност да трябва да бъде повторно осъществена от гражданския съд *ab initio*. Подобен изход на съдебния наказателен процес във въззивната или касационната инстанции досежно приетата за разглеждане и произнесена от първоинстанционния съд гражданска претенция за вредите от престъплението би бил пълно отрицание на идеята за процесуална икономия и пестене на средства и усилия за увредените лица и съда, а освен това би довел и до противозаконно ограничаване на правото на жалба, предоставено на гражданския ищец в наказателния процес (арг. от чл. 318, ал. 5, съответно чл. 349, ал. 1 във връзка с ал. 3 НПК и във връзка с чл. 122, ал. 1 КРБ). Допълнителни аргументи в същата посока дават и опасенията от злоупоставяне на интересите на гражданския ищец във връзка с произнасяне по претенцията му за обезвреда в „*разумен срок*” по смисъла на чл. 6, параграф 1 от ЕКПЧ, ако се допусне прекратяването на съдебното производство в хипотезите на чл. 24, ал. 1, т. 2–4 НПК във връзка с чл. 79, ал. 1 НК автоматично да обуславя неразглеждането на приетия

граждански иск от наказателния съд и пренасочването на спора към общия исков ред по ГПК⁴⁴.

За да възприеме горните тълкувателни изводи, мнозинството в ОСНК на ВКС се мотивира с принципното положение, че компетентността на всички съдебни инстанции в съответните етапи от съдебната фаза на наказателния процес обхваща отделно произнасяне по гражданския иск, независимо от въпросите, разисквани във връзка с наказателната отговорност в присъдата, респ. в решението. Аргументи в подкрепа на горните положения се извеждат от разпоредбите на чл. 301, ал. 1, точки 1 и 10 и ал. 3 НПК (за първоинстанционното производство); чл. 337, ал. 3 НПК (за производството във въззивната инстанция) и чл. 354, ал. 2, т. 5 НПК (за касационното производство). Вярно е, че разпоредбите на чл. 24, ал. 2 във връзка с ал. 1, т. 2 и 3 НПК предоставят правото на обвиняемия (подсъдимия) да поиска по всяко време на наказателното производство неговото *прекратяване*, когато е настъпил някой от юридическите факти по чл. 79, ал. 1, т. 2 или 3 НК – изтекла е предвидената от закона давност за наказателното преследване или е последвало приемане на закон за амнистия. Тези факти сами по себе си не водят автоматично до отпадане на квалификацията на деянието като непозволено увреждане, нито заличават или репарират причинените от него вреди, за които увредените лица са потърсили своевременно обезщетение в наказателния процес. С оглед на това, ако в тези случаи се допусне по волята на подсъдимия прекратяване на производството и в частта му относно разглеждането на приетия от наказателния съд граждански иск, това би означавало подсъдимият да може да се разпорежда с чуждо право – с правото на иск, респ. правото на въззивна и касационна жалба на другата страна в процеса (гражданския ищец)⁴⁵. Че действителната воля на законодателя не е такава, говорят разпоредбите на чл. 250, ал. 2 и чл. 289, ал. 3 НПК, според които, когато прекратява наказателното производство, съдията–докладчик се произнася по съдбата на веществените доказателства и по отмяната на мерките за процесуална принуда, наложени на подсъдимия, а по отношение на мярката за обезпечаване на гражданския иск – само при условие, че основанието за нейното постановяване е отпаднало. А то може да отпадне само след като с влязъл в сила акт съдът отрече претендираното от гражданския ищец право на обезвреда. Общият разум на закона налага да се приеме, че развитието на производството по приетия за разглеждане граждански иск в наказателния процес не е обвързано с процесуалните действия на първоинстанционния съд по прекратяване на производството по наказателното обвинение в хипотезите на чл. 24, ал. 1, точки 2–4 НПК във връзка с чл. 79, ал. 1 НК. С оглед на това ОСНК на ВКС постановява, че веднъж приет за съвместно разглеждане в наказателния процес, гражданският иск трябва да полу-

⁴⁴ Вж. Ван Дайк, П., Ван Хууф, Г. Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика. Фондация Български адвокати за правата на човека, 2000 г., стр. 389 и сл., 412 и сл.

⁴⁵ В този смисъл вж. т. 1 от мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

чи произнасяне, освен ако съдебното производство не бъде прекратено⁴⁶. В такъв случай гражданският иск не се разглежда, но може да бъде предявен пред граждански съд по реда на ГПК (арг. от чл. 88, ал. 3 НПК). Проблемът се свежда до разкриване на точния смисъл на израза „когато съдебното производство се прекрати“, вложен от законодателя в разпоредбата на чл. 88, ал. 3 НПК. Дали условието, от което зависи *неразглеждането* на приетия граждански иск от наказателния съд според посочената разпоредба, се отнася до прекратяването на съдебното производство по наказателното обвинение поради погасяване на наказателната отговорност в хипотезите на чл. 24, ал. 1, точки 2–4 НПК във връзка с чл. 79, ал. 1 НК или до други специфични случаи, стоящи извън обсега на основанията по чл. 79, ал. 1 НК? Въз основа на систематичното, граматическо и логическо тълкуване на разпоредбата на чл. 88, ал. 3 НПК, ОСНК на ВКС приема в ТР № 1–2013 г., че това правило се отнася само до случаите на прекратяване на съдебното производство по чл. 249 и чл. 288 НПК⁴⁷ – при прекратяване на съдебното производство от съдията-докладчик на етапа на подготвителните действия за разглеждане на делото в съдебно заседание, поради допуснати отстраними съществени процесуални нарушения в досъдебната фаза с връщане на делото на прокурора (вж. чл. 249 НПК), респ. при допуснато отстранимо съществено нарушение на процесуалните правила в първоинстанционното производство, довело до ограничаване на процесуалните права на обвиняемия или на неговия защитник, или когато се установи в хода на съдебното следствие, че престъплението подлежи на разглеждане пред друг родово компетентен съд (вж. чл. 288 НПК).

Изводът от направения анализ е, че по силата на ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС наказателният съд дължи произнасяне по приетия за съвместно разглеждане в наказателния процес граждански иск на пострадалия, и когато в хода на разглеждането на делото настъпи някое от материалноправните основания за погасяване на наказателната отговорност за вредоносното деяние по чл. 79, ал. 1 НК, и наказателното производство бъде прекратено по правилата на чл. 24, ал. 1, точки 2–4 НПК.

II. Проблемът за обезщетяването на неимуществените вреди от престъплението при решаване на наказателното дело със споразумение по глава 29 от НПК

1. Специфични проблеми във връзка с реда за обезщетяване на неимуществените вреди от престъплението и участието на правоимащите лица в наказателния процес с оглед защита на тези им права се поставят в хипотезите, при които наказателното дело се решава със споразумение по Глава 29 от НПК. Възможността за своевременна защита на лицата, имащи право на обезвреда за неимуществени вреди от деянието, е с различен интензитет в зависи-

⁴⁶ Така т. 1 от мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

⁴⁷ Вж. мотивите към т. 1 от ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

мост от това, дали споразумението се сключва в досъдебното производство (чл. 381–382 НПК) или на съдебната фаза на наказателния процес (чл. 384 НПК). Проблемите във връзка с обезвредата за неимуществени вреди произтичат главно от това, че разпоредбата на чл. 381, ал. 3 НПК въздига обезщетяването, респ. възстановяването само на имуществените вреди от престъплението в *conditio iuris* за допускане на този способ за решаване на наказателното дело. Посочената императивна разпоредба предвижда, че когато с престъплението са причинени имуществени вреди, споразумението се допуска само след тяхното възстановяване или обезщетяване. В систематично отношение това правило е поместено сред разпоредбите, предвиждащи сключване на споразумение за решаване на делото в досъдебното производство, но то следва да намери прилагане и при сключване на споразумението на фазата на съдебното производство⁴⁸, тъй като разпоредбата на чл. 384, ал. 1 НПК (отнасяща се до споразумението в съдебното производство) предвижда, че първоинстанционният съд може да одобри споразумението за решаване на делото в съдебното производство „при условията и по реда” на тази глава 29, т. е. при спазване и на условието по чл. 381, ал. 3 НПК. Оказва се, че удовлетворяването на причинените от престъплението неимуществени вреди стои изцяло извън вниманието на законодателя при решаване на наказателното дело със споразумение. При това положение съществуват два варианта за развитието на отношенията във връзка с тяхното обезщетяване в зависимост от това, дали споразумението се одобрява от съда във фазата на досъдебното производство или в съдебна фаза.

2. Страни по споразумението по чл. 381–382 НПК, сключено в **досъдебното** производство, са поначало само прокурорът и защитникът (арг. от чл. 381, ал. 6, изр. първо НПК). Обвиняемият става страна по споразумението, ако заяви, че е съгласен с него и след като декларира, че се отказва от съдебно разглеждане на делото по общия ред (арг. от чл. 381, ал. 6, изр. второ НПК). На тази фаза от наказателния процес пострадалият, респ. другите увредени от престъплението лица, които съгласно чл. 84, ал. 1 НПК биха имали правото да се конституират като граждански ищци в наказателния процес за причинените им от деянието неимуществени вреди, не са и не могат да бъдат страни по това съглашение. Тъй като споразумението се постига във фазата на досъдебното производство, за тези лица още не е възникнала процесуалната възможност да предявят претенцията си за обезвреда и да вземат участие като страна при сключването му (с арг. от противното от чл. 84, ал. 1, чл. 85, ал. 3 във връзка с чл. 253, т. 4 НПК). В случая се касае не за извънпроцесуален договор, сключен в съответствие със свободата на договаряне по правилата на гражданското законодателство (чл. 9 ЗЗД), респ. за спогодба по чл. 365 ЗЗД, сключена с участието и на увредените от престъплението лица, а за особено по предмет, су-

⁴⁸ Това се споделя, макар и без аргументи, от Тасев, С. Деликтна отговорност, цит. съч., стр. 207.

бекти, съдържание и материалноправен и процесуален ефект споразумение, постигнато в рамките на специфично, формално производство, в което могат да участват само лицата и органите, предвидени с императивни правни норми в НПК. Лицата, имащи право на обезщетение за неимуществените вреди от престъплението, **нямат** процесуална възможност да участват и в самото производство по одобряване на споразумението от страна на съда. Този извод произтича от императивната разпоредба на чл. 382, ал. 3 НПК, според която в съдебното заседание по одобряване на споразумението участват само прокурорът, защитникът и обвиняемият. Същият извод се потвърждава и от тълкуването на разпоредбата на чл. 382, ал. 6 НПК, предвиждаща, че в съдебния протокол се вписва съдържанието на окончателното споразумение, което се подписва от прокурора, защитника и обвиняемия. Това определение е окончателно и не подлежи на обжалване (арг. от чл. 382, ал. 9 НПК). Именно с оглед на този стеснен кръг на страните в посоченото производство разпоредбата на чл. 382, ал. 10 НПК възлага на наказателния съд процесуалното задължение да съобщи на пострадалия, респ. на неговите наследници, за определението, с което съдът е одобрил споразумението, и да им укаже, че могат да предявят граждански иск за неимуществени вреди по общия ред пред гражданските съдилища. Същественият правен проблем е в това, че одобреното от съда споразумение за решаване на наказателното дело има последиците на влязла в сила присъда (арг. от чл. 383, ал. 1 НПК), а влязлата в сила присъда на наказателния съд е задължителна за гражданския съд, който ще разглежда гражданскоправните последици от престъпното деяние (претенцията за обезщетяване на неимуществените вреди), в частта си относно същите три обстоятелства, които попадат и в необходимото и задължително съдържание на споразумението по чл. 381, ал. 5, т. 1 НПК – дали е извършено деянието, неговата противоправност и виновността на дееца (арг. от чл. 300 ГПК във връзка с чл. 413 НПК⁴⁹ и чл. 381, ал. 5, т. 1 НПК)⁵⁰. Тъй като става дума за факти, чието осъществяване или неосъществяване е установено с акт, равносilen на влязла в сила присъда (арг. от чл. 383, ал. 1 и чл. 413, ал. 3 in fine НПК), правото на гражданския съд да прецени свободно доказателствата относно тези факти в последващото производство за обезщетяване на неимуществените вреди от престъплението е изцяло изключено по закон⁵¹. Гражданският съд е длъжен да зачете този акт относно установените с него факти по чл. 300 ГПК във връзка

⁴⁹ Според чл. 413, ал. 1 НПК влезлите в сила присъди, решения, определения и разпореждания на наказателния съд са задължителни за всички учреждения, юридически лица, длъжностни лица и граждани. Влезлите в сила присъди и решения са задължителни за гражданския съд по въпросите: извършено ли е деянието; виновен ли е деецът и наказуемо ли е деянието (арг. от чл. 413, ал. 2 НПК)..

⁵⁰ Така р. № 336 от 5.1.2012 г. по гр. д. № 280/2011 г., Г. К., III г. о. на ВКС.

⁵¹ Така Стамболиев, О., В: Сталев, Ж. и др., Българско гражданско процесуално право, цит. съч., стр. 328.

с чл. 413, ал. 2 НПК⁵², подащи в обхвата на споразумението по чл. чл. 381, ал. 5, т. 1 във връзка с чл. 382, ал. 7 НПК. Така е, защото относно тези обстоятелства одобреното със съдебното определение споразумение за решаване на наказателното дело се ползва със силата на пресъдено нещо⁵³. Този извод се подкрепя и от разпоредбите на чл. 413 НПК, които прогласяват задължителната сила на актовете на наказателния съд. Според чл. 413, ал. 3 НПК тя е призната и за актовете на районния съд по глава 29 от НПК, следователно – и за определението на съда по чл. 382, ал. 7 НПК, с което се одобрява споразумението за решаване на наказателното дело. Принципът е, че обвързващата сила на присъдата на наказателния съд (следователно, и на одобреното от съда споразумение по глава 29 НПК) относно елементите на престъпния състав може да бъде оспорена, само ако се претендира, че съдебният акт е нищожен, но не и че е неправилен⁵⁴. Оказва се, че въпросът за наличието или отсъствието на елементите на престъпния състав, които са от решаващо значение за изхода на предстоящия гражданскоправен спор за обезвреда на неимуществените вреди от престъплението, е предрешен със сила на пресъдено нещо без възможност на правоимащите, увредени от деянието лица да защитят правата си в едно състезателно съдебно производство по установяване с тяхно участие на правно-релевантните за обезвредата факти. Остротата на проблема, свързан с обезщетяването на неимуществените вреди от престъплението в обсъжданата хипотеза се подсилва и от обстоятелството, че наказателният съд в производството по одобряване на споразумението, постигнато в досъдебното производство (чл. 382 НПК), няма процесуалното задължение да установява и проверява, дали приетите за установени в него факти и обстоятелства по чл. 381, ал. 5, т. 1 НПК във връзка с чл. 300 ГПК са подкрепени от доказателствата по делото или се отклоняват от тях⁵⁵. Този извод следва от разпоредбата на чл. 382, ал. 7 НПК, която овластява и задължава съда да одобри споразумението, когато констатира, че то не противоречи на закона и морала, без да му възлага из-

⁵² Така Сталев, Ж. Сила на пресъдено нещо в гражданския процес. Сиела, 2007 г., стр. 241.

⁵³ Така изрично Стамболиев, О., В: Сталев, Ж. и др., Българско гражданско процесуално право, цит. съч., стр. 328.

⁵⁴ Така относно задължителната сила на присъдата за гражданския съд Стамболиев, О., В: Сталев, Ж. и др., Българско гражданско процесуално право, цит. съч., стр. 329. С оглед на споразумението в досъдебното производство това принципно положение е от особено значение за случаите, при които в отклонение от събраните по делото доказателства, като част от „компромиса” за постигане на споразумението по глава 29 НПК, прокурорът и защитникът са се споразумяли, че обвиняемият не е извършил деянието или че не е виновен.

⁵⁵ На този важен проблем обръща внимание Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 193 и сл.

вършването на преценка по същество на събраните доказателства⁵⁶. Съдебната проверка за непротиворечие със закона по чл. 382, ал. 7 НПК обхваща спазването на формалните условия за решаване на делото със споразумение в досъдебното производство по чл. 381 НПК⁵⁷. Наличието на годно за одобряване споразумение в досъдебната фаза изцяло десезира наказателния съд от съдебно разглеждане на делото по общия ред (арг. от чл. 381, ал. 6, изр. второ НПК) и осуетява възможността на увредените от престъплението лица да се конституират като граждански ищци в наказателния процес (арг. от чл. 85, ал. 3 НПК). Те имат на разположение само общия исков ред по ГПК за търсене на обезвреда за неимуществените вреди от престъплението, но одобреното от наказателния съд споразумение за решаване на делото в досъдебната фаза по чл. 382, ал. 7 НПК проявява чрез ефекта на силата на пресъдено нещо своето материалноправно и процесуално действие спрямо тях във връзка с обезвредата на причинените им от престъплението неимуществени вреди. Получава се така, че вместо да получат ефективно правосъдие, лицата, претърпели неимуществени вреди от престъплението – предмет на това споразумение в досъдебното производство, практически се лишават от възможност да защитят правата си по чл. 52 ЗЗД в един исков състезателен процес пред съд, ако като част от „компромиса“ за постигане на споразумението по глава 29 НПК, прокурорът и защитникът са се споразумяли, че обвиняемият не е извършил деянието или че не е виновен. В същото време разпоредбите на член 6, параг-

⁵⁶ Подробно в този смисъл Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 194–198. Авторката изтъква с право нуждата от синхронизиране на уредбата на споразумението за решаване на делото в наказателния процес с неговата обвързваща сила за гражданския съд, който разглежда спора относно обезщетяването на неимуществените вреди от престъплението.

⁵⁷ По-конкретно, предмет на тази проверка е спазването на изискването по чл. 381, ал. 1 НПК споразумението за решаване на делото в досъдебната фаза да е постигнато след приключване на разследването; споразумението да е постигнато между прокурора и защитника по предложение на някого от тях; ако обвиняемият не е упълномощил до момента защитник, такъв да му бъде назначен от съответния първоинстанционен съд, за да може прокурорът да обсъжда с него споразумението (арг. от чл. 381, ал. 1, изр. второ НПК); обвинението да не е било повдигнато за тежки умишлени престъпления по Глава първа, Глава втора, Раздели I и VIII, Глава осма, Раздел IV, глава единадесета, Раздел V, Глава дванадесета, Глава тринадесета, Раздели VI и VII и по глава четиринадесета от Особената част на НК (арг. от чл. 381, ал. 2, изр. първо НПК), както и да не е налице каквото и да е друго престъпление, с което е била причинена смърт (арг. от чл. 381, ал. 2, изр. второ НПК); имуществените вреди, причинени от престъплението, за което е повдигнато обвинението, да са били възстановени или обезщетени (арг. от чл. 381, ал. 3 НПК); споразумението да е изготвено в писмена форма и съдържанието му да отговаря на всички реквизити по чл. 381, ал. 5 НПК; споразумението да е подписано от прокурора и защитника (арг. от чл. 381, ал. 6, изр. първо НПК); ако и обвиняемият е подписал споразумението в израз на съгласие с него, да е декларирал предварително, че се отказва от съдебното разглеждане на делото по общия ред (арг. от чл. 381, ал. 6, изр. второ НПК); прилагането на разпоредбите на чл. 381, ал. 7 и 8 НПК.

раф 1 ЕКПЧ и член 47 от Хартата на основните права на ЕС прогласяват и гарантират недвусмислено правото на ефективни правни средства за защита и на справедлив съдебен процес⁵⁸. В Разясненията относно Хартата на основните права на ЕС⁵⁹ към нейния чл. 47 се изтъква, че правото на съдебна защита принадлежи на всеки, чиито субективни права и свободи, вкл. граждански, са нарушени. Това основно право е проява на принципа, че ЕС е правова общност⁶⁰. На свой ред, Европейският съд по правата на човека (наричан по-нататък „ЕСПЧ”) е имал нееднократно възможност да изрази становище, че всяко лице, при определяне на неговите граждански субективни права и задължения, има правото на справедливо и публично разглеждане на претенцията му в рамките на разумен срок от време от независим и безпристрастен съд, установен от закона. ЕКПЧ приема, че когато вътрешният ред на държавата осигурява на увредените средство за обезщетяване, като напр. предявяване на граждански иск в наказателното производство (каквото е предвидено в чл. 84 и сл. НПК у нас), държавата има публичноправното задължение да създаде необходимите условия и сигурност увредените лица да се ползват от фундаменталните гаранции по член 6, параграф 1 ЕКПЧ⁶¹.

3. Втората възможност е споразумението за решаване на наказателното дело по Глава 29 от НПК да е постигнато след образуване на съдебното производство, но преди приключване на съдебното следствие (арг. от чл. 384, ал. 1 НПК). Съществената разлика от предходната хипотеза е само в това, че в този

⁵⁸ Най-новата ни наказателнопроцесуална теория в лицето на Чинова, М. Досъдебното производство по НПК, цит. съч., стр. 16, 17, 19, изрично подчертава, че европейските стандарти за правото на достъп до съд изискват не просто формално прогласяване на достъп до правосъдие, а пълноценно и реално осигурен *достъп до съд* (курсивът е на автора). Пострадалите от престъплението трябва да имат право на достъп до правосъдие по смисъла на член 6, параграф 1 ЕКПЧ, за да могат да *заявят своята гражданска претенция* за получаване на обезщетение за претърпените вреди (курсивът е на автора).

⁵⁹ Изготвени от президиума на Конвента, който изработи Хартата на основните права на ЕС. Разясненията са публикувани в ОВ С 303, 14.12.2007 г., стр. 17. За разлика от Хартата, те нямат характер на правен източник в правната система на ЕС, но подпомагат тълкуването и прилагането на нейните разпоредби.

⁶⁰ Арг. от член 2 от Договора за Европейския съюз (наричан по-нататък „ДЕС”) от 7.2.1992 г. (в сила от 1.11.1993 г.), в консолидираната му редакция с Договора от Лисабон, който е в сила от 1.12.2009 г.

⁶¹ Вж. решението на ЕСПЧ по дело № 26775/2002 г. от 24.2.2005 г. Сотани/Италия, § 2, публикувано в: Макбрайд, Дж., Правата на човека и наказателният процес. Практиката на Европейския съд по правата на човека. Съвет на Европа. Фондация Български адвокати за правата на човека, 2012 г., стр. 280. Вж. също решенията на ЕСПЧ по дело № 54589/2000 г. от 3.4.2003 г. Анагностопулос/Гърция, §§ 31–32; дело № 72001/2001 г. от 31.10.2008 г. Атанасова/България, §§ 36–47; дело № 8863/2003 г. от 29.3.2007 г., Гусис/Гърция, §§ 34–35; дело № 23057/2003 г. от 22.1.2009 г. Динчев/България, §§ 31, 41 и 48, посочени и в мотивите на ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

случай споразумението се одобрява от наказателния съд само след съгласието на всички страни (арг. от чл. 384, ал. 3 НПК). Ако пострадалият, респ. другите увредени от престъплението лица по чл. 84, ал. 1 НПК, междуременно са предявили гражданския си иск за обезщетяване на неимуществените вреди от престъплението в срока по чл. 85, ал. 3 НПК и са се конституирали като граждански ищци, те придобиват качеството „страна“ в съдебното производство по смисъла на чл. 253, т. 4 НПК и, следователно, тяхното съгласие за решаване на наказателното дело със споразумение на тази фаза е въздигнато в условие на правото (*conditio iuris*) за одобряването му от съда. В този случай правоимащите по обезвредата за неимуществените вреди от престъплението могат, поне на теория, да отстояват правото си с процесуални средства, като откажат да дадат съгласието по чл. 384, ал. 3 НПК до решаване на въпроса за обезщетяването на причинените им неимуществени вреди. Ако по някаква причина обаче тези лица са пропуснали да се конституират надлежно като граждански ищци в наказателния процес при спазване на разпоредбите на чл. 84 и сл. НПК, като се разчита на общия исков ред по ГПК, упражняването на правото им на обезвредата за неимуществените вреди от престъплението ще следва да става само съобразно правилата и под угроза на проблемите, изяснени при първата хипотеза.

III. Общи материалноправни условия за възникване на правото на обезщетение за вредите от престъплението и за предявяване на граждански иск в наказателния процес

1. Разпоредбата на чл. 84, ал. 1 НПК овластява изрично пострадалия от престъплението, неговите наследници, както и увредените от престъплението юридически лица, да предявят иск за обезщетяване на причинените им от деянието вреди в наказателното производство. Съвместното разглеждане на обвинението и на гражданския иск в наказателния процес е допустимо и възможно именно поради наличието на общност в елементите от фактическия състав за реализиране на наказателната и гражданската отговорност на лицето, извършило престъпление, от което на пострадалия са причинени вреди⁶². В този смисъл може да се поддържа, че когато престъплението съставлява деликт, вземането на пострадалия за обезщетяване на причинените му от деянието вреди обуславя неговата процесуална легитимация на граждански ищец в наказателния процес, а заедно с това и законосъобразното му участие в него. Престъплението е неправомерен юридически факт, чието осъществяване е от естество да породи едновременно две различни по правната си природа пра-

⁶² Така Смолички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит съч., стр. 24, който изрично подчертава, че елементите от фактическия състав на деликта са включени като елементи от четирите групи признаци на състава на престъплението (обективна и субективна страна, признаци относно обекта и субекта на престъплението).

воотношения⁶³. От една страна, възниква материално наказателно правоотношение между държавата и дееца, по което държавата е носител на субективно публично право да осъществи неговата наказателна отговорност чрез наказателно преследване, налагане на наказание и неговото изпълнение. От друга страна, престъплението, с което се осъществява фактическият състав на един деликт, е същевременно и извъндоговорен източник на облигационно отношение между дееца и увредените от престъплението лица (пострадалия, неговите наследници, ощетеното юридическо лице), по което за последните възниква гражданскоправно вземане за обезщетяване на причинените им вреди и насрещно задължение на дееца за обезвреда (арг. от чл. 45 и сл. във връзка с чл. 51 и 52 ЗЗД). Именно с оглед на тези двойствени последици от престъплението на увредените от него лица се признава процесуална легитимация да предявят в съдебната фаза на наказателното производство граждански иск за обезвреда и да се конституират като граждански ищци. Престъпното деяние е общото правно основание за възникване едновременно на тези две материалноправни отношения, обосноваващи наказателната и гражданската отговорност на дееца⁶⁴.

2. На първо място, необходимо е деянието на обвиняемия да се обхваща от състав на престъпление, по повод на което е внесен обвинителният акт, респ. частната тъжба на пострадалия. Този извод се съгласува с разпоредбата на чл. 85, ал. 3 НПК, според която гражданският иск се предявява най-късно до започването на съдебното следствие пред първоинстанционния наказателен съд. За допускане на граждански иск във вече образувания наказателен процес е необходимо да е налице вредоносно деяние на обвиняемия, инкриминирано като престъпление, за което е повдигнато обвинението (арг. от чл. 84, ал. 1 НПК). Съдебната практика, изразена в ППВС № 9–1961 г., изм. с ППВС № 7–1987 г., както и ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС, приема, че основанието на гражданския иск в наказателния процес е деянието на подсъдимия, предмет на обвинението. Престъпното деяние представлява неправомерен юридически факт, от който, редом с наказателноправните последици, могат да възникнат и гражданскоправни последици под формата на задължение за обезщетяване причинените от него имуществени и неимуществени вреди. В такива хипотези извършеното вредоносно престъпление носи най-често всички белези на гражданския деликт⁶⁵ (арг. от чл. 45 ЗЗД)⁶⁶. Ма-

⁶³ Вж. в този смисъл мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

⁶⁴ Вж. мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС.

⁶⁵ За правните белези на деликта вж. Конов, Т. Основание на гражданската отговорност. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1995 г., стр. 65 и сл.; Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 45 и сл.; Тасев, С. Деликтната отговорност, цит. съч., стр. 19 и сл.; Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 389 и сл.

⁶⁶ Вреди, причинени от неизпълнение на договорно задължение, не могат да бъдат предмет на гражданския иск в наказателния процес по реда на чл. 84 НПК – така Радева, Р. Въпроси на гражданския иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 19.

териалноправното притезание, което стои в основата на процесуалната легитимация на гражданския ищец, възниква от *нарушаването на общата* правна запрета „да не се вреди другиму“ (*neminem laedere*). Гражданският иск в наказателния процес може да бъде предявен само в случаите, при които вредите са настъпили в резултат на тъкмо това общественноопасно, противоправно, виновно и наказуемо по НК деяние (арг. от чл. 9, ал. 1 НК)⁶⁷, за което е повдигнато обвинение с акт на прокурора или на частен тъжител⁶⁸. Наказателният съд не може да разглежда и да се произнася по иск за обезвреда, произтичащ от виновно и противоправно деяние, което не е предмет на обвинението (ППВС № 9–1961 г., изм. с ППВС № 7–1987 г.; ППВС № 7–1985 г.).

3. На второ място, е необходимо за пострадалия от престъплението да са настъпили вреди, които да представляват пряка и непосредствена последица от инкриминираното деяние, за което е повдигнато обвинението (арг. от чл. 84, ал. 1 НПК). В най-новата доктрина терминът „вреда“ се определя като неблагоприятните последици, които рефлектират върху субективните права и защитените от обективното право фактически състояния и интереси⁶⁹. Няма разумно основание частното и наказателното право да влагат различно съдържание в понятието „вреда“. Без значение е, дали вредите са причинени от престъпление от общ или от частен характер. Предмет на обезвреда могат да бъдат както имуществени, така и неимуществени вреди, щом са пряка и непосредствена последица от престъплението, по повод на което е образувано наказателното производство (арг. от чл. 51 и чл. 52 ЗЗД). Съдебната практика е последователна в разбирането си, че само лицето, увредено пряко и непосредствено от престъплението, може да се конституира като граждански ищец в наказателния процес. Извън кръга на гражданските ищци остават лица, които изобщо не са претърпели вреди от инкриминираното деяние, така и тези, чи-

⁶⁷ За юридическите белези на понятието престъпление вж. по-подробно Ненов, И. Наказателно право на Република България. Обща част. Книга първа. Нова редакция А. Стойнов, Софи-Р, 1992 г., стр. 232 и сл.; Стойнов, А. Наказателно право. Обща част. Сиела, 2008 г., стр. 138 и сл.

⁶⁸ Така р. № 235 от 7.5.1998 г. по н. д. № 447–97, III н. о. ВКС, публ. в Сб. Съдебна практика към ЗЗД. Трето доп. изд., Аскони-Паралакс, 2009 г., стр. 183–184.

⁶⁹ Така Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 399–400; Христов, В. Лични права според българското гражданско право. Издателство на БСУ, 1994 г., стр. 133 определя вредата най-общо като неблагоприятно засягане на нечия правна сфера. Голева, П. Облигационно право. Пето преработено изд., Феня, 2012 г., стр. 215 и сл. определя вредата като неблагоприятно изменение на имуществената сфера на кредитора. Класическото определение за вредата, дадено от проф. Кожухаров, я разглежда като неблагоприятни последици, които претърпяват правата и интересите на кредитора от неизпълнението на поето към него задължение, респ. правата и интересите на трето лице от неизпълнението спрямо него на общото задължение да не се причинява никому вреда. Така Кожухаров, А. Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Нова редакция и допълнения П. Попов, Юриспрес, 2002 г., стр. 325.

то вреди не се намират в пряка и непосредствена връзка с последното (вж. р. № 8–2013-III; р. № 30–2013-II и др.).

Необходимо е наличието на пряка и непосредствена причинна връзка между престъплението и произтеклите от него вреди⁷⁰. Не всички вреди подлежат на обезщетяване, а само тези, които са пряка и непосредствена последица от извършеното деяние (арг. от чл. 51, ал. 1, чл. 52 ЗЗД във връзка с чл. 84 НПК). В светлината на основанието на гражданската отговорност за вреди правно-релевантната причинна връзка се схваща като ограничена от критериите на закона фактическа каузалност⁷¹, при която престъпното деяние се явява необходимо условие за настъпването на вредата и липсват факти, които прекъсват от правна гледна точка причинната верига, или квалифицират вредите като косвени. Пострадалият има възможност да търси обезвреда, само ако твърдяните от него вреди произтичат пряко и непосредствено от престъпното деяние, посочено в обвинителния акт. Това изискване се схваща в смисъл, че нанесените вреди следва да са закономерен резултат от извършеното деяние и последното да е техен пряк и непосредствен източник (така р. 30–2013-II; р. 500–2009-II). Други гражданскоправни претенции, като напр. насрещен иск от гражданския ответник или подсъдимия, регресен иск от лице, възстановило щетата на пострадалия, претърпени вреди от лица, които не се намират в пряка причинна връзка с деянието и т. н., са недопустими в наказателния процес според трайната съдебна практика. При всички посочени случаи претендираните имуществени права не са негова пряка и непосредствена последица, а са породени от наличието на други, възникнали впоследствие юридически факти. Предвид целената бързина на наказателния процес и съображението за процесуална икономия такива граждански искове следва да бъдат предявени и разгледани по общия ред. В тълкувателната съдебна практика, изразена в ТР № 53–1961 г. на ОСНК на ВС, отдавна е възприето, че приемането за разглеждане в наказателния процес на граждански иск за суми, за които липсва обвинение, представлява съществено процесуално нарушение. Правнорелевантната причинна връзка принадлежи към обективните предпоставки на гражданската отговорност за вреди и поради това следва да бъде доказана.

Що се отнася до вида и обема на вредите, за които гражданският ищец може да търси обезвреда в наказателния процес, разпоредбите на членове 84–88 НПК не съдържат отклоняващи се от чл. 51 и чл. 52 ЗЗД норми относно границите на гражданската отговорност за вредите от непозволено увреждане,

⁷⁰ За теориите относно причинната връзка в наказателното право вж. Стойнов, А. Наказателно право, цит. съч., стр. 180 и сл. В гражданскоправната доктрина въпросът за причинната връзка е бил предмет на подробно обсъждане в контекста на основанията за възникване на гражданската отговорност за вреди. Вж. Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, цит. съч., стр. 57 и сл. и посочените там автори; Голева, П. Облигационно право, цит. съч., стр. 218 и сл. и др.

⁷¹ Така Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, цит. съч., стр. 62.

но в редица съдебни актове се приема, че претенцията за обезщетение в наказателния процес може да бъде уважена единствено относно т. н. съставомерни вреди⁷². Така напр. в мотивите към р. № 235 от 7.5.1998 г. по н. д. № 447–97, III н. о. на ВКС⁷³, решаващият състав е изтъкнал, че в наказателния процес са допустими за съвместно разглеждане само и единствено искове за причинени вреди, които са последвали от деянието, предмет на обвинителния акт. Когато престъплението е от категорията на „формалните“, т. е. съставът му не съдържа настъпване на „вредоносен резултат“⁷⁴, приемането на граждански иск за вреди е процесуално недопустимо. Това становище не се съгласува с възприетото в ППВС № 7–1985 г., според което наказателният съд е длъжен с присъдата да се произнесе по приетия за съвместно разглеждане граждански иск и в случаите, при които настъпването на вредите не е елемент от престъпния състав, по който е повдигнато обвинението, защото законът не прави разлика в тази насока. Доктрината⁷⁵ също отрича стеснителното тълкуване на закона с аргумента, че става въпрос за прилагане на разпоредби, които установяват право на защита на граждани, пострадали от престъпни посегателства⁷⁶, а защитата и опазването на правата или законните интереси на гражданите е висша конституционна ценност и повеля (арг. от чл. 56 във връзка с чл. 4, ал. 2 КРБ). Най-новата тълкувателна практика на ВКС, изразена в ТР № 1–2013 ОСНК на ВКС, също не намира основания да се отклони от указанията, дадени в ППВС № 7–1985 г. по въпроса за подлежащите на обезщетяване вреди от престъплението.

4. На трето място, елемент от фактическия състав на деликтната, респ. наказателната отговорност, е наличието на *вина*. В доктрината преобладава становището за еднаквото значение на понятието „вина“ в деликтното и наказателното право⁷⁷. Подкрепя за това правно разбиране се черпи и от разпоредбата на чл. 300 ГПК, която гласи, че влязлата в сила присъда на наказателния съд е

⁷² Вж., напр. р. 301–2003-I, с което се отрича възможността на пострадалите от престъпление по чл. 282 НК (престъпление по служба) да предявят граждански иск; съществува и трайна практика да не се допуска граждански иск за вреди, причинени от документни престъпления (р. 389–2004-II, р. 562–2009-III и др.).

⁷³ Публ. в Сб. Съдебна практика към ЗЗД. Трето доп. изд., Аскони-Паралакс, 2009 г., стр. 183–184.

⁷⁴ В процесния случай се е касало до престъпление по чл. 172, ал. 2 НК – неиздаване на заповед за възстановяване на пострадалата на заеманата от нея преди незаконното ѝ уволнение длъжност.

⁷⁵ Вж. Смолички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 43.

⁷⁶ Така Чинова, М. Досъдебното производство по НПК, Сиела Норма, 2013 г., стр. 131. Вж. също Дойчинова, В. Правни проблеми на гражданския иск в наказателния процес. – Сп. Общество и право, 2011 г., № 9, стр. 33.

⁷⁷ Вж. Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, цит. съч., стр. 126.

задължителна за гражданския съд относно „виновността на дееца“⁷⁸. Тради-

⁷⁸ Бояджиев, П. Противоречието между чл. 222 ГПК и чл. 372, ал. 2 от НПК. – Сп. Съвременно право, 1997 г., № 3, стр. 66, изказва становище, че има противоречие между разпоредбите на чл. 300 ГПК и чл. 413, ал. 2 НПК. Според автора гражданската отговорност била обективна, за нея вина не се изисквала; вината представлявала „всяко противоправно причиняване на вреди“. Вината била необходима единствено с оглед наказателноправната квалификация на деянието като престъпление, респ. за възникване на наказателна отговорност. До този извод се стига на основата на твърдението, че наказателният съд трябва да докаже вината, докато гражданският съд я предполага до доказване на противното, заради оборимата презумпция по чл. 45, ал. 2 ЗЗД. Затова, когато липсва вина или тя не е доказана, наказателният съд оправдава подсъдимия, но произнасянето по предявения граждански иск остава висящо – съдът може да го уважи, независимо, че е оправдал лицето (арг. от чл. 307 НПК). Но ако гражданският иск е предявен след постановена оправдателна присъда, по силата на чл. 413, ал. 2, т. 2 НПК съдът (в случая. гражданският съд, който разглежда осъдителен иск по реда на ГПК) е длъжен да го отхвърли, обвързан от произнасянето относно виновността на дееца в оправдателната присъда. Посоченото становище не може да бъде споделено. Твърдението, че гражданската отговорност била обективна, не се съгласува по никакъв начин с разпоредбите на чл. 45 ЗЗД (по отношение деликтната отговорност), както и с тези на чл. 81, чл. 94, ал. 1, чл. 82 ЗЗД и др. ЗЗД (що се отнася до договорната отговорност). Вината е субективно психично отношение към извършеното или извършваното деяние, към неговите общественноопасни последици и общественноопасния му характер. Тя се предпоставя от противоправността на деянието и е отношение на дееца към собственото му противоправно поведение. Противоправното причиняване на вреди може да се разглежда като деяние (при формалните престъпления) или като резултат от деянието (при т. нар. резултатни престъпления), но за разлика от вината не е само по себе си психично отношение на дееца, а обективен факт. Действително, стриктното тълкуване на посочените разпоредби може да наведе на извод, сходен с изказания от П. Бояджиев, че гражданският съд е обвързан по указания от Бояджиев начин от констатациите на наказателния съд, вкл. и относно виновността на дееца. Но действащото ни законодателство познава отделни случаи, които смекчават действието на този принцип или дори напълно го изключват. Едно от изключенията от принципа, че оправдателната присъда води до отхвърляне на претенцията за обезвреда, е т. нар. *явно маловажен случай*, при който деянието не е престъпно, макар и формално да осъществява признаците на предвидено в закона престъпление, когато поради своята малозначителност не е общественноопасно или неговата обществена опасност е явно незначителна (арг. от чл. 9, ал. 2 НК). За тази хипотеза вж. по-подробно, Стойнов, А. Наказателно право..., цит. съч., стр. 242 и сл. Касае се за деяние, което осъществява състав на престъпление от особената част на НК, но в сравнение с другите деяния от този вид конкретно осъщественото има несъществено обществено значение. При маловажния случай по чл. 9, ал. 2 НК извършеното деяние не е престъпно поради липса на елемента „обществена опасност“ или поради това, че неговата обществена опасност е явно незначителна. Затова съдът не освобождава подсъдимия от наказателна отговорност, а го признава за невиновен и постановява оправдателна присъда (вж. и р. 512–1991-II). Благоприятните за дееца последици се проявяват единствено в наказателноправен аспект, но ако вследствие деянието са настъпили вреди (имуществени или неимуществени), те подлежат на обезщетяване по общия ред, независимо от постановената оправдателна присъда. Настъпилите вреди ще бъдат обезщетявани и при проявление

ционното това понятие се определя като психическото отношение на дееца към извършването от него противоправно поведение и неговия резултат. По силата на чл. 45, ал. 2 ЗЗД и чл. 9, ал. 1 НК вината е елемент както на престъплението, така и на фактическия състав на неопозволеното увреждане⁷⁹. Поради това наличието на престъпление, което е причинило вреди, е основание и за ангажиране на гражданската отговорност на дееца. За разлика от изрично прогласената презумпция за невиновност на обвиняемия в наказателния процес, до установяване на противното с влязла в сила присъда⁸⁰ (арг. от чл. 31, ал. 3 КРБ, член 6, параграф 2 от ЕКПЧ, член 48, т. 1 от Хартата на основните права на ЕС и чл. 16 НПК), в материята на деликтното право разпоредбата на чл. 45, ал. 2 ЗЗД изхожда от логически противоположния принцип – че вината на де-

ние на института на крайната необходимост (арг. от чл. 13, ал. 1 НК във връзка с чл. 46, ал. 2 ЗЗД). Крайната необходимост представлява обстоятелство, при което вредоносното деяние не е общественоопасно. То следва да е насочено към спасяване на обществени интереси, както и към свои или чужди лични или имотни блага, *които представляват по-голяма ценност от засегнатите*. Необходимо е причинените с деянието вреди да са по-малозначителни (малоценни) от предотвратените и да не е съществувал друг начин за избягването им. Съдебната практика трайно приема, че наличието на крайна необходимост е основание за освобождаване от наказателна отговорност, но причинените вреди следва да бъдат поправени от лицето, за спасяването на чието по-ценно благо е трябвало да бъдат причинени вредите при условията на крайната необходимост (арг. от чл. 46, ал. 2 ЗЗД; вж. и ППВС № 5–1975). За уважаването на претенция относно претърпените вреди наличието на оправдателна присъда на наказателния съд е без значение. Влязлата в сила присъда на наказателния съд е задължителна за гражданския съд, който се произнася по гражданскоправните последици на деянието за изчерпателно изброен кръг обстоятелства – извършено ли е деянието, виновен ли е деецът и противоправно ли е то (арг. от чл. 300 ГПК във връзка с чл. 413, ал. 2 НПК). Обвързващата сила на присъдата предполага пълно тъждество между инкриминираното деяние и деянието – предмет на доказване в производството пред гражданския съд. Вж. така Пунев, Бл./Гачев, В./Хорозов, Г. и др., Граждански процесуален кодекс. Приложен коментар. Проблеми на правораздаването. Анализ на съдебната практика. ИК „Труд и право“, 2012 г., стр. 691. При липса на такова тъждество гражданският съд може да обсъжда наличието на елементи на отговорността за вреди от неопозволено увреждане, които не спадат към фактическия състав на изпълнителното деяние, напр. да се констатира нарушение на друго правило на закона, което не се обхваща от силата на пресъдено нещо на присъдата (р. 25–2010-II). Щом липсва такова тъждество независимо, че в случая прилагане не намират някое от посочените по-горе изключения, иск за обезщетение на вредите също ще бъде допустим.

⁷⁹ Вж. Смолички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 35–36.

⁸⁰ В наказателнопроцесуалната доктрина се приема, че презумпцията за невиновност представлява безусловно указание на законодателя, че обвиняемият се счита невиновен, докато обвинението не бъде потвърдено по несъмнен начин от проверката, имаща място в наказателния процес до влизане на присъдата в сила. Така Павлов, Ст., Наказателен процес..., цит. съч., стр. 106 и сл., стр. 108.

линквента се предполага до доказване на противното. Частноправната доктрина тълкува стеснително тази оборима презумпция, приемайки, че не всяка форма на вина, а само небрежността се предполага до доказване на противното⁸¹. Когато наказателният съд не установи наличието на тази форма на вина, която е необходима за възникване на наказателна отговорност за противоправното деяние, за което е повдигнато обвинението (напр. защото съставът е на умишлено престъпление, но у дееца не е установен умисъл в конкретния случай), това не означава, че изобщо липсва вина с оглед на претенцията за обезвреда на вредите от деянието и че не може да се търси гражданска отговорност за произлезлите от деянието вреди⁸². За да осуети уважаването на предявения срещу него иск за обезвреда, деецът-ответник в гражданския процес, в който се проявява задължителната сила на присъдата на наказателния съд по чл. 300 ГПК, трябва да докаже, че не е действал виновно (небрежно)⁸³. Налице е разместване на доказателствената тежест по смисъла на чл. 154, ал. 2 ГПК, което е несъмнено процесуално облекчение за ищеца по иска за обезвреда от непозволено увреждане.

Във връзка с гражданския иск в наказателния процес в мотивите на ТР № 1–2013 г. ОСНК на ВКС се изтъква, че когато гражданският ищец встъпва в наказателното производство, за да отстоява своето искане за обезщетяване на

⁸¹ Вж. Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 427 и сл. Авторът поддържа, че небрежността в гражданското право не представлява субективно психическо отношение, а е несъответствие на действията или бездействията на длъжника с обективната мярка за поведение на добрия стопанин в гражданския оборот. В гражданския процес увреденото лице следва да доказва противоправното поведение, вредите и причинната връзка между тях, но небрежността се предполага (арг. от чл. 45, ал. 2 ЗЗД).

⁸² В мотивите към ТР № 1–2013 г. на ОСНК на ВКС се изтъква, че действително акцесорният характер на гражданския иск в наказателния процес предполага неговата зависимост от решаването на въпросите, свързани с обвинението, поради което и той поначало споделя съдбата му. Когато подсъдимият бъде оправдан от наказателния съд, понеже не се установява описаното в обвинителния акт или в частната тъжба деяние да е извършено противоправно или виновно, или не е доказано авторството на същото, предявената гражданскоправна претенция за обезвреда ще бъде отхвърлена. Гражданска отговорност в наказателния процес обаче може да бъде потърсена и без да е установена наказателна отговорност на дееца. Такива са случаите, при които не е изключено граждански деликт: престъпна обективна или субективна несъставомерност на инкриминираното деяние; последвал закон за амнистия; погасена по давност наказателна отговорност, поради изтичане на предвидения в НК давностен срок за съответното деяние; освобождаване от наказателна отговорност. Изложените съображения предопределят правомощието на наказателния съд да се произнесе по гражданския иск, приет за съвместно разглеждане, не само при осъдителни, но и при оправдателни присъди, като го задължава да извърши необходимите процесуални действия съгласно закона и данните по делото, и да постанови законосъобразен и обоснован съдебен акт в частта относно гражданския иск за вредите от деянието.

⁸³ Така Смолички, П. Гражданският иск..., цит. съч., стр. 36.

причинените и от престъплението вреди, той трябва да съобразява цялата своя процесуална активност с разпоредбите на НПК. Материята на доказването – предмет на доказване, тежест на доказване, представяне и допускане на доказателствените материали, видовете доказателства и доказателствени средства, е уредена подробно в НПК и в тази област не намират прилагане правилата на гражданското съдопроизводство (с аргумент от противното от чл. 88, ал. 1, предл. второ НПК). Наказателнопроцесуалната доктрина изтъква, че разпоредбите относно тежестта на доказване по НПК се отнасят само до обвинението, но не и до гражданския иск, макар че материалноправното основание за наказателната и гражданска отговорност (като съвкупност от съществени фактически обстоятелства) могат да съвпадат изцяло или поне в основните им елементи – относно деянието, дееца, противоправността, виновността и причинената вреда⁸⁴.

IV. Обща характеристика на претенцията за обезвреда на неимуществените вреди от престъплението

1. Поначало, неимуществени вреди (*non-pecuniary damages*; *tort moral*; *immaterielle Schaden*; *immaterielle Unbill*; *danno non patrimoniale*) могат да възникнат от накръняването на всяко правнозащитено благо, независимо дали то е обект на абсолютни субективни права (както е при деликтната отговорност), или на относителни права (напр. породени от договор⁸⁵ – вж. ТР № 4–2012-ОСГКТК ВКС), или пък представлява фактическо отношение, което не е непосредствен обект на правно регулиране, но интересът на личността, който се удовлетворява чрез него, е защитен от действащия правопорядък (арг. от чл. 56, изр. първо КРБ). Юридически критерий за квалификацията на вредата като неимуществена и за ограничаването ѝ от имуществените вреди е само, дали последиците от увреждането могат да имат паричен еквивалент в гражданския оборот, респ. да се остойностят и да се изчислят в парична сума⁸⁶. Характерът на увреденото благо, и по-точно – дали то само по себе си е оценимо в пари или не, е по принцип без правно значение за възможността за възникване на неимуществени вреди⁸⁷. В преобладаващата част от случаите

⁸⁴ Така Манев, Н. Наказателно-процесуално право, цит. съч., стр. 182.

⁸⁵ Вж. Петров, Вл., Обезщетението за неимуществени вреди при договорната отговорност, 1991 г., стр. 5 и сл.; Гоцев, В. Договорна и деликтна отговорност. Издателство на ЦС на адвокатурата, 1979 г., стр. 35–37; Конов, Т. Още веднъж за съотношението между договорна и деликтна отговорност и обезщетяването на неимуществени вреди. – В: *Liber amicorum*. Сборник в чест на проф. д-р О. Герджиков и проф. д-р О. Стамболиев по случай 65 години от рождението им. Феня, 2013 г., стр. 239 и сл.

⁸⁶ Така Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 403.

⁸⁷ Френската цивилистична доктрина в лицето на Планиол, М. Елементарно ръководство по гражданско право. Обща теория на задълженията и договорите. Превод на български

неимуществени вреди възникват от накърняване на абсолютни неимуществени права⁸⁸, като правото на живот (чл. 28 КРБ), правото на телесна неприкосновеност (чл. 29 КРБ), правото на свобода и равноправно третиране по достойнство и права (чл. 6, ал. 1 КРБ), правото на недискриминация (чл. 6, ал. 2 КРБ), правото на неприкосновеност на личния живот и ненамеса в него (чл. 32, ал. 1, изр. първо КРБ), правото на чест, достойнство, добро име (чл. 32, ал. 1, изр. второ КРБ), правото на лична свобода (чл. 30 КРБ), правото на изображение и глас (чл. 32, ал. 2 КРБ), свобода и тайна на кореспонденцията (чл. 34 КРБ), свобода на съвестта, на мисълта и избор на вероизповедание (чл. 37, ал. 1 КРБ), правото на изразяване на мнение (чл. 39 КРБ), правото да се търси, получава и разпространява информация (чл. 41 КРБ), правото на свободно сдружаване (чл. 44 КРБ), правото на събрания и манифестации (чл. 43 КРБ), правото на име на физическо лице (чл. 12 и сл. от Закона за гражданската регистрация (ЗГР), правото на фирма (чл. 7 от Търговския закон (ТЗ), доброто търговско име и доверието към предлаганите стоки и услуги (чл. 30 от Закона за защита на конкуренцията (наричан по-нататък „ЗЗК”), използването на чужда търговска фирма (чл. 29 ЗЗК), разгласяването на търговска тайна, нарушаването на неимуществени авторски права по чл. 15, ал. 1 и 2 ЗАПСП и др. Неимуществени вреди могат да се породят обаче и като последица от засягане на имуществени права (напр. върху обекти на интелектуалната собственост⁸⁹; в редица хипотези на нелоялна конкуренция по чл. 29–37 ЗЗК и др.), както и при накърняване на закриляни от обективното право неимуществени блага, изразяващи се във възникнали правнорелевантни фактически отношения на лична привързаност и емоционална близост (напр. в рам-

език. Второ издание, 1930 г., стр. 52 приема, че т. нар. нематериална вреда от неизпълнението на едно задължение е тази, която излиза извън имуществената сфера на увредения, без да засегне неговите стопански блага. В нашата доктрина по повод разграничението между имуществени и неимуществени вреди се поддържа, че критерият следва да бъде свързан с отговора на въпроса, коя част от правната сфера на увреденото лице е противоправно засегната от деянието. Всяка вреда, която не засяга имуществената сфера е неимуществена. Така Христов, В. Лични права..., цит. съч., стр. 133. Според Голева, П. Облигационно право, цит. съч., стр. 216, меродавен е видът на засегнатото благо. Неимуществените вреди произтичат от засягане на лични, неимуществени блага – живот, здраве, чест, достойнство, работоспособност. Такава вреда няма стойност, не може да се изрази в парична сума и не може да се изчисли.

⁸⁸ Вж. тълк. решение на Конституционния съд (КС) № 14 от 10. 11. 1992 г. по конст. д. № 19/1992 г. относно тълкуването на разпоредбите на чл. 6 КРБ; тълк. решение на КС № 7 от 4.6.1996 г. по конст. д. № 1/1996 г. по тълкуването на разпоредбите на чл. 39, 40 и 41 КРБ.

⁸⁹ Напр. по Закона авторското право и сродните права, по Закона за патентите и регистрацията на полезни модели, по Закона за марките и географските означения и др.

ките на фактическо съпружеско съжителство между две лица⁹⁰; при трайно отглеждане на неосиновено дете-храненик) и т. н.

2. Невъзможността за парично остойностяване на последиците от накърняване на такива субективни права и правнозащитени блага се дължи на обстоятелството, че те нямат материално изражение, не са елемент от имуществото на увреденото лице и във всички случаи не подлежат на външно осезаемо възприемане от околните⁹¹, а оттук – на „измерване“ в пари. Така например при увреждане на здравето или телесната цялост, вкл. и при причиняване на неработоспособност, увреденият е принуден да търпи физически и душевни болки, страдания, неудобства и дискомфорт от причинения временен или постоянен недъг, да се лишава от качеството на живота, който е водил нормално преди увреждането, да понася последиците от това, че външната му естетика и добър вид са пострадали и т. н.⁹², а неговите близки търпят душевни мъки и терзания, съпреживявайки страданията на непосредствено увредения. В други хипотези неимуществените вреди могат да се изразят в унизяване (уронване) на личното достойнство, злепоставяне пред обществото, накърняване на авторитета и доброто име⁹³, морални терзания, срам, страх, душевни мъки, предизвикване на чувство за непълноценност, безсилие от уронване на имиджа и др. под. При смърт на увредения неговите близки са принудени да понасят душевни мъки и страдания от загубата на скъп за тях човек, да се лишават от неговата морална подкрепа в ежедневието, да чувстват празнота и безнадеждност в емоционалния си свят, причинени от липсата на близкия и т. н. Най-често фактическият състав на причиняването на неимуществени вреди включва неблагоприятно пряко или рефлекторно (вследствие на физическо страдание) засягане на *психиката* на увреденото лице⁹⁴. В една група хипотези накърняването на психическия свят на увредения се изразява в непосредствено причиняване на душевни страдания и мъка на физическо лице, макар и непричинени пряко от физическа болка; при

⁹⁰ Вж. р. № 32–1969-ОСГК ВС, цитирано по Петров, Вл., Обезщетението за неимуществени вреди при договорната отговорност, цит. съч., стр. 147. За правното значение на фактическото съпружеско съжителство вж. Цанкова, Ц. Фактическото съпружеско съжителство и българското семейно право. Феня, 2000 г., стр. 119 и сл.

⁹¹ Така Христов, В. Защита на волята, човешките отношения и чувства в частното право. – Сп. Правна мисъл, 1993 г., № 4, стр. 3 и сл.

⁹² За общата характеристика на неимуществените вреди вж. Голева, П. Деликтно право. Феня, 2007 г., стр. 168 и сл. В практиката си бившият ВС е имал повод да се произнесе, че обезщетението за неимуществени вреди по справедливост се отнася не само за съзнаваните страдания и неудобства, но и за самото изтърпяване на увреденото състояние от пострадалия – така мотивите към р. № 142 от 28.1.1976 г. по гр. д. № 2340/75 г., I г. о. на ВС.

⁹³ Вж. Сукарева, Зл., Облигационно право. Извъндоговорни облигационни отношения, 1998 г., стр. 15.

⁹⁴ В този смисъл вж. Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 169.

други – неимуществените вреди са неделимо свързани с нанесени телесни (соматични) увреждания на физическо лице, предизвикващи у пострадалия физически и душевни болки и мъки. Неимуществените вреди обаче могат да се изразят и в неблагоприятно засягане на положителната оценка (добро търговско име, авторитет, реноме, имидж), с която лицето се ползва в обществото като участник в оборота (напр. накърняване на т. нар. ‘business respect’ на юридическо лице-търговец⁹⁵); в засягане на ценностите, за чието отстояване и защита юридическото лице е създадено (специално при юридическите лица с нестопанска цел) и др⁹⁶. В тези случаи вредите не се изразяват във физически и емоционални (душевни) болки и страдания, но без съмнение представляват неоченими в пари неблагоприятни последици от засягане на субективни права или правнозащитени интереси. Това са също правнорелевантни неимуществени вреди, за които на увреденото лице се следва справедлива парична обезвреда⁹⁷. Този въпрос е предмет на отделно разглеждане по-нататък, в т. VI от изложението.

3. Неимуществените вреди са неизмерими в паричен еквивалент и затова следващото се за тях обезщетение се определя от съда по справедливост⁹⁸ (арг. от чл. 52 ЗЗД; чл. 631а, ал. 4 ТЗ). В по-старата ни правна доктрина справедливостта се схваща традиционно като неписан, косвен източник на правило за поведение, адресирано до съда, което му повелява при липса на конкретна позитивноправна норма и доколкото законът изрично препраща към

⁹⁵ За този вид неимуществени вреди вж. Andrejevic, S./Milutinovic, L./Petrovic, Z., *Changes in Views of Judicial Practice Regarding Compensation for Non-material Damage*. – In: *Thirty Years of the Law on Obligations – de lege lata and de lege ferenda*. Collections of Reports Kragujevac, 24th – 27th September 2008, (Ed.) R. Vukadinovic, Belgrade, 2009, стр. 338.

⁹⁶ Така Стойчев, Кр., Към въпроса за правната природа на юридическото лице. – В: Сборник Актуални проблеми на гражданското, търговското и семейното право. Юбилеен сборник в чест на проф. д. ю. н. Ч. Големинов. Феня, 2010 г., стр. 57.

⁹⁷ Така също Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 405–406.

⁹⁸ В мотивите към р. № 142 от 5.6.2013 г. по гр. д. № 419/2012 г., Г. К., IV г. о. на ВКС се изтъква, че тъй като неимуществените вреди нямат парична оценка, обезщетението за тях се определя по вътрешно убеждение на съда. Справедливостта като критерий за определяне на паричния еквивалент на моралните вреди включва винаги преценката на конкретните факти, относими към стойността, която засегнатите блага са имали за своя притежател (увреденото лице). В този смисъл справедливостта по чл. 52 ЗЗД се извежда от преценката на конкретните обстоятелства, които носят обективни характеристики – степен и характер на увреждането, начин и обстоятелства, при които увреждането е настъпило, продължителност и интензитет на увреждането, възраст на увредения, неговото обществено и социално положение.

⁹⁹ Вж. Фаденхехт, Й. Българско гражданско право. Обща част. Отдел I: Обективно право, 1929 г., Фототипно издание, 1992 г., стр. 52 и сл.; Торбов, Ц. Събрани съчинения. Том III. Обща теория на правото, Юриспрес, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2002 г., стр. 51–72; Павлова, М. Гражданско право. Обща част. Второ изд., Софи-Р, 2002 г., стр. 92–95 и др.

справедливостта за даден кръг хипотези, да вземе предвид особените обстоятелства на конкретния случай и да изведе конкретно правило за поведение във връзка с подлежащото на уреждане гражданско правоотношение, като изхожда от клетвената си обвързаност да действа по съвест и вътрешно убеждение като бъде безпристрастен, обективен и справедлив¹⁰⁰. Но, следва да се подчертае, че в правните системи, основани на върховенството на писания закон (*lex scripta*), каквато е и нашата (арг. от чл. 4, ал. 1 КРБ), съдът е компетентен да разрешава спора по справедливост само в случаите, в които е изрично овластен от законова норма да приложи своето справедливо усмотрение, респ. да се произнесе по справедливост¹⁰¹. Така е, защото чрез справедливостта не се създават нови правни норми, а само се достига в процеса на правоприлагане до конкретното правило за поведение, с оглед на което да се реши в предвидените от закона случаи даден правен спор при отчитане на конкретните обстоятелства¹⁰². Разпоредбата на чл. 52 ЗЗД, респ. чл. 631а, ал. 4 ТЗ, е плод на именно този законодателен подход, при който справедливостта е привлечена като правно-технически критерий при правоприлагането. Поради особеното им естество неимуществените вреди не се поддават на същинско поправяне (възстановяване на състоянието на увредения от преди увреждането или репариране), тъй като неимуществените последици от виновното неправомерно поведение не могат да получат точна парична оценка и израз, нито могат да бъдат „заличени“ или премахнати чрез получаване на парична обезвреда от увредения. Най-много, което може да се постигне при неимуществените вреди, е да се възстанови усещането за справедливост у увреденото лице¹⁰³. За

¹⁰⁰ Вж. чл. 155 от Закона за съдебната власт относно нормативното съдържание на клетвата, която всеки съдия полага при първоначално встъпване в длъжност.

¹⁰¹ Така изрично Фаденхехт, Й. Българско гражданско право, цит. съч., стр. 52–53, с посочване на примери от по-старото ни законодателство.

¹⁰² Така Павлова, М. Гражданско право, цит. съч., стр. 93. В съвременната ни доктрина Русчев, Ив., Нормативните актове източник на частното право. Албатрос, 2008 г., стр. 45–46, обръща основателно внимание на обстоятелството, че справедливостта по начина на обосноваване изобщо не отговаря на белезите за източник на правото, тъй като не поставя в действие нови правни норми и не изменя, отменя или спира действието на съществуващи, влезли в сила правни норми. Освен това справедливостта е правило за поведение, адресирано само към правозащитния орган, а не към неопределен кръг от субекти, както е при правните норми. Поради това справедливостта даже не може да бъде квалифицирана изобщо като правен източник. Авторът разглежда справедливостта като един от общопретите ценностни регулатори, редом с морала, добросъвестността и справедливостта, посредством които от разпоредбата се извлича действителната воля на нормотвореца и с това се подпомага правоприлагането.

¹⁰³ Интересно е да се отбележи, че в мотивите към р. № 521 от 15.1.2010 г. по н. д. № 643/2008 г., Н. К., III н. о. ВКС е прието, че размерът на обезщетението на неимуществените вреди от престъплението следва да бъде съобразен със степента на увреждането, последиците върху пострадалата, тежестта на деянието и личността на подсъдимия. В

това при тях паричното обезщетение е предназначено главно да възмезди и удовлетвори увреденото лице за негативните нематериални (най-често – психически) последици, понесени от него вследствие на увреждането. Поради това законодателят допуска присъждане на парично обезщетение за такива вреди, като овластява и задължава решаващия съдебен състав да определи конкретния размер на обезвредата по справедливост – с оглед степента на засягане на правнозащитените блага и интереси на личността и на конкретните обстоятелства при извършване на нарушението по свое усмотрение, но в рамките на принципа за върховенството на закона и съобразно задължителната практика на ВС¹⁰⁴. В това отношение решаващият състав разполага с публичното субективно право на преценка в процеса (арг. от чл. 162 ГПК)¹⁰⁵. Когато искът е установен в своето основание, но няма достатъчно данни за неговия размер, съдът определя размера на обезвредата по своя преценка или взема заключението на вещо лице. В този смисъл се обсъждаха функциите на обезщетението за неимуществени вреди в по-старата тълкувателна практика на бившия ВС (вж. раздел III от ППВС № 4–61 г.). В по-ново време се акцентира най-вече върху компенсационната (обезщетителна) функция на обезщетението за неимуществени вреди, като се изтъква, че то има за цел да репапира в относително пълен обем болките, страданията, неудобствата и прочие нематериални последици, възникнали от престъплението (така р. № 323 от 20.5.1998 г. по н. д. № 152–98, II н. о. ВКС¹⁰⁶). В мотивите към посоченото решение се изтъква, че болките, страданията и всички други нематериални последици от престъплението в житейски аспект обикновено не се ограничават само до изживените в момента на самото престъпление болки и страдания, продължават и след това, поради което те също следва да бъдат взети предвид при определяне на конкретния размер обезщетението¹⁰⁷. По друг повод в мотивите към р. № 443 от

случая могат да се открият известни влияния на т. нар. пеналистична концепция за функциите обезщетението за неимуществените вреди от престъплението, доколкото решаващият състав е взел предвид при определяне на конкретния размер на обезвредата и обстоятелства, които не са свързани пряко с интензитета и характера на претърпените от пострадалата болки и страдания, а с личността на дееца, както и тежестта на престъпното му деяние.

¹⁰⁴ Пак там, стр. 94.

¹⁰⁵ В мотивите към р. № 394 от 18.1.2012 г. по гр. д. № 1520/2011 г., ГК, III г. о. на ВКС решаващият състав се е позовал на т. II от ППВС № 4–1968, като е изтъкнал, че понятието „справедливост” по смисъла на чл. 52 ЗЗД не е абстрактно понятие, а е свързано с преценката на редица конкретни обективно съществуващи обстоятелства, които следва да бъдат взети предвид от съда при определяне на размера на обезщетението за неимуществени вреди.

¹⁰⁶ Публ. в: Бюл. ВКС 1998 г., № 5–6, пор. № 18.

¹⁰⁷ Това становище намира подкрепа в доктрината. Вж. Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 172 с посочване на още примери от съдебната практика.

4.11.1998 г. по н. д. № 256–98, III н. о. ВКС¹⁰⁸ решаващият състав е подчертал, че за да съответстват на принципа за справедливост по чл. 52 ЗЗД, изводите на съда относно определяне на размера на обезвредата при присъждане на обезщетение за неимуществени вреди от престъпното деяние следва да бъдат съобразени, освен с всички онези обстоятелства, които формират степента и характера на болките и страданията, още и със степента на инфлационните процеси, които водят до обезценка на националната валута за времето от деянието до присъждането на вредите¹⁰⁹. За този период ръстът на инфлацията следва да намери справедлив израз в размера на присъжданото парично обезщетение, за да може то да има обезщетителен ефект към момента на постановяване на съдебното решение¹¹⁰.

4. Част от авторите у нас поддържат, че неимуществените вреди се явяват като последица от накърняване на парично неоченими блага, което е свързано по-скоро с посегателства върху чисто личните, научни, естетически или морални интереси на увреденото лице¹¹¹. Обикновено като обект на посегателства за такива случаи се посочват животът, здравето, честта, личността и достойнството на пострадалия, неговото добро име в обществото, накърняване на естетическите му чувства и т. н.¹¹². Изложената теза не може да бъде подкрепена безрезервно, тъй като изброените блага в преобладаващата си част не са просто „защитени от правото интереси”, но непосредствен обект на конституционно признати лични субективни права (арг. от чл. 28–30, чл. 32–35, чл. 37–39 КРБ), а нормите, съдържащи се в конституционните разпоредби, имат пряко регулативно действие. Няма спор, че неимуществените вреди могат да произлезат и от засягане на чувства (напр. естетически чувства на пострадалия от обезобразяване или временно непозволено увреждане на добрия му външен вид; чувството на лична привързаност към лицето, на което е била причинена смъртта; изгубване на обичта и усещането за морална подкрепа след причинена смърт на близък и т. н.), но това не означава, че общ белег на понятието за неимуществените вреди е посегателството върху нематериални блага, които не са обект на субективни права¹¹³. В доктрината правилно се от-

¹⁰⁸ Публ. в: Сб. Съдебна практика на ВКС, Наказателна колегия 1998 г., стр. 123, пор. № 79. Вж. и р. № 442 от 29. 10. 2008 г. по н. д. № 430/2008 г., II н. о. на ВКС.

¹⁰⁹ В този смисъл вж. също р. № 917 от 17.8.1999 г., III г. о. ВКС.

¹¹⁰ Вж. р. № 271–1992, Съдебна практика по ЗЗД, цит. съч., стр. 190.

¹¹¹ Така Кожухаров, Ал., Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение, цит. съч., стр. 326.

¹¹² Вж. Бъров, Б. Гражданска отговорност за вреди, причинени при автомобилни злополуки, 1970 г., стр. 76; Антонов, Д. Непозволено увреждане, 1965 г., стр. 53.

¹¹³ Христов, В. Лични права според българското гражданско право, цит. съч., стр. 134 обръща внимание върху обстоятелството, че защитата на човешкото чувство се дължи на рефлекс от защитата на други лични блага. В този смисъл е възможно да се присъди обезщетение за неимуществени вреди, без непременно да е засегнато друго лично благо.

белязва, че накърняването на чувства е по-скоро изключение, отколкото правило при обезщетяването на неимуществени вреди¹¹⁴. Общият разум на закона (чл. 52 ЗЗД; чл. 63 Iа, ал. 4 ТЗ) диктува да бъде споделен възгледът, че неимуществените вреди обхващат последиците от накърняването както на блага, които са обект на граждански субективни права, така и на блага, които не са обект на права, но задоволяват правно-защитени интереси на увредените от престъплението (непозволеното увреждане)¹¹⁵. В този смисъл подкрепя заслужават вижданията, че неимуществените вреди произлизат не само от накърняване на лични, неимуществени права, но и от противоправно засягане на правно защитени интереси на личността от състояния на душевно спокойствие и нормален психически живот¹¹⁶.

5. През годините спорове между доктрината и практиката е пораждал най-вече въпросът за *характера на вредоносното деяние*, от което може да възникне претенция за обезщетяване на неимуществени вреди – само от непозволено увреждане или и от неизпълнение на договорно задължение. При липсата на изрична нормативна уредба у нас теорията, макар с някои колебания¹¹⁷, изразяваше становище, че няма никакви сериозни съображения разпоредбата на чл. 52 ЗЗД да не може да се прилага по аналогия и при договорната отговорност¹¹⁸. Напротив, съдебната и арбитражна практика до приемане на ТР № 4–2012 г. на ОСГК и ОСТК на ВКС традиционно се придържаха към гледището, че при неизпълнение на договорни задължения не се дължат неи-

¹¹⁴ Така Христов, В. Лични права според българското гражданско право, цит. съч., стр. 134.

¹¹⁵ Така Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 403.

¹¹⁶ В този смисъл вж. и Таджер, В. Право на обезщетение за неимуществени вреди. – Правна мисъл 1986 г., № 2, стр. 88.

¹¹⁷ Вж. преглед на становищата в Антонов, Д. Непозволено увреждане, 1965 г., стр. 227; Гоцев, В. Договорна и деликтна отговорност, цит. съч., стр. 35–37; Кожухаров, Ал., Облигационно право, цит. съч., стр. 326–327; Стойчев, Кр., Преглед на съдебната практика относно неимуществените вреди, сп. Правна мисъл, 1982 г., № 5, стр. 85 и сл.; Конов, Т. Някои въпроси на отговорността за непозволено увреждане спрямо трети лица. – Сп. Правна мисъл, 1987 г., № 4, стр. 58, от същия автор. Още веднъж за съотношението между договорна и деликтна отговорност и обезщетяването на неимуществени вреди, цит. съч., стр. 239 и сл.; Петров, Вл., Обезщетението за неимуществени вреди при договорната отговорност, цит. съч., стр. 28 и сл.; Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 404–405 и др.

¹¹⁸ Аргументи в подкрепа на виждането за обезщетимостта на неимуществените вреди при договорната отговорност при аналогично прилагане на разпоредбата на чл. 52 ЗЗД вж. в Гоцев, В. Договорна и деликтна отговорност, цит. съч., стр. 35–37; Кожухаров, Ал., Облигационно право, цит. съч., стр. 326–327; Петров, Вл., Обезщетението за неимуществени вреди при договорната отговорност, цит. съч., стр. 28 и сл.; Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 405.

мущественни вреди¹¹⁹. Едва с този задължителен тълкувателен акт на ВКС се прие безпротиворечиво, че при неизпълнение на договорно задължение може да бъде присъдено обезщетение за неимущественни вреди, доколкото те са пряка и непосредствена последица от неизпълнението и са могли да бъдат предвидени при пораждаване на задължението, а когато е установена недобросъвестност на длъжника по договора, обезщетението е за всички преки и непосредствени неимущественни вреди. По такъв начин ВКС призна изрично възможността за прилагане по аналогия на разпоредбата на чл. 52 ЗЗД при договорната отговорност (*analogia legis*).

6. Доста се е спорило през годините и относно критериите, по които следва да бъде определен кръга на лицата, имащи право на обезщетение за неимущественни вреди – дали той да се определя от съда по справедливост във всеки отделен случай, така както се присъжда конкретният размер на дължимото обезщетение за неимущественни вреди в съответствие с разпоредбата на чл. 52 ЗЗД, или съобразно други критерии (вж. ППВС № 4–61 г.; ППВС № 2–84 г.)¹²⁰. На плоскостта на гражданския иск в наказателния процес тези правни въпроси допълнително се усложняват от разпоредбата на чл. 84 НПК, която очертава изчерпателно кръга на лицата, легитимирани да участват като граждански ищец (пострадалият¹²¹, неговите наследници¹²² и юридическите лица,

¹¹⁹ Така р. по ВАД № 63–94, публ. в: Сборник практика на арбитражния съд към БТПП, стр. 45, пор. № 32; р. № 197 от 19.2.1997 г. по гр. д. № 250–95, V г. о. ВКС, Съд. практика на ВКС и ВАС 1997 г., № 5–бр пор. № 34; р. № 948 от 7.7.1998 г. по гр. д. № 605–98, V г. о. ВКС, публ. в: Сб. Съдебна практика по ЗЗД, том II, трето доп. изд., Аскони-Паралакс, 2009 г., стр. 185 и сл.; р. жт 12.2.2001 г. по ВАД № 66–2000 г. на АС при БТПП, публ. в сп. Български законник 2002 г., № 4, стр. 65 и др.

¹²⁰ Вж. Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 170.

¹²¹ *Пострадалият* е лицето, което е претърпяло имуществени или неимущественни вреди от престъплението (арг. от чл. 74, ал. 1 НПК). Качеството „пострадал“ може да принадлежи само на физическо лице. Този извод следва от паралелната употреба на два различни правни термина за обозначаване на възможните категории ищци по граждански иск в наказателния процес: „пострадал“ и „ощетено юридическо лице“ (арг. от чл. 74, ал. 1 и чл. 84, ал. 1 НПК). В доктрината и съдебната практика се приема единодушно, че качеството „пострадал“ е необходима материалноправна предпоставка, за да възникне правото на иск за обезвреда от пресъплението и да бъде надлежно конституиран гражданският ищец в наказателния процес (така р. 47–2009-І). За понятието „пострадал“ вж. Кочев, К. Понятието „пострадал“ в наказателния процес. – Правна мисъл 1968 г., № 2, стр. 34 и сл.; Чинова, М. Пострадалият по новия НПК. – Съвременно право 2006 г., № 1, стр. 49 и сл.; от същия автор. Досъдебното производство по НПК, цит. съч., стр. 124 и сл.; Смолчички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 43 и сл. За понятието „пострадал“ при действието на отм. НПК вж. и мотивите към ТР № 2–2004 г. на ОСНК на ВКС.

¹²² Понятието „наследници на пострадалият“ като правоимащи по смисъла на чл. 84, ал. 1 във връзка с чл. 74, ал. 2 НПК лица, които в това си качество (т. е. при смърт на пострадалият), могат да се конституират като граждански ищци в наказателния процес, то е изяснено в

ППВС № 4–1961-ОСГК, доп. с ППВС № 5–1969-ОСГК и ППВС № 2–1984-ОСГК. Тези тълкувателни актове признават на две групи лица право на обезщетение за имуществените вреди от престъплението, причинило смъртта на пострадалия: 1) лица, които по закон имат право на издръжка от пострадалия и 2) лица, които като неработоспособни са били фактически издържани от него, независимо че нямат право на семейноправна издръжка по смисъла на чл. 139 и сл. СК. Това са лицата, чието имущество намалява вследствие причинената смърт на задълженото или давалото издръжка лице. С оглед на това в ППВС № 4–61 се изтъква, че право на обезщетение имат онези лица, които са претърпели имуществени вреди от смъртта на пострадалия – неговите деца, преживял съпруг, родители, братя и сестри и други близки, които поради неработоспособност действително са били издържани от пострадалия или имат право да търсят издръжка по закон от него. Следва да се има предвид, че правото на обезщетение за имуществени вреди е лично право на тези лица, което възниква за тях на собствено правно основание, а не представлява част от имуществото на починалия, преминало върху наследниците по силата на наследственото правоприемство (така р. 455–93-IV г. о.). С оглед на това понятието „наследници” на пострадалия по чл. 84, ал. 1 НПК не се покрива по обхват и съдържание с понятието „наследници” по закон (чл. 5 и сл. ЗН) и по завещание по смисъла на чл. 13 и сл. ЗН. Употребата на понятието „наследници” в обсъжданата в случая материя цели само да изрази, че тези лица могат да търсят обезвреда в наказателния процес при причиняване на смъртта на пострадалия. Съобразно задължителната тълкувателна практика на бившия ВС, при причинена смърт на пострадалия вследствие на престъпление (непозволено увреждане) право на обезщетение за имуществени вреди имат лицата, които са били издържани от починалия наследодател до неговата смърт или които имат право на издръжка по правилата на чл. 139 и сл. във връзка с чл. 141 СК, но поради смъртта на пострадалия са били лишени от възможността да я получават. В тази категория правоимащи попадат на *първо място* ненавършилите пълнолетие рождени или осиновени деца на пострадалия, които имат право на издръжка по чл. 143 СК, независимо дали са работоспособни и дали могат да се издържат от имуществото си (арг. от чл. 143, ал. 2 СК). Без значение е, дали издръжката е била плащана (давана) редовно от пострадалия. Достатъчно е приживе на пострадалия навършилите 16-годишна възраст непълнолетни да не са изгубили правото на издръжка от пострадалия при условията на чл. 151, ал. 1 във връзка с ал. 2 СК. *Второ*, сред имащите право на обезщетение са лицата, които са пълнолетни, но неработоспособни низходящи и възходящи и вследствие смъртта на техния наследодател са изгубили възможността да получават издръжка (вж. чл. 141 СК). *Трето*, в групата на правоимащите попадат и неработоспособните братя и сестри на починалия пострадали, които са били издържани приживе от него. С ППВС 4–61 г., доп. с ППВС 5–69, в кръга на правоимащите бяха включени и т. нар. *храненици* на починалия, които са били взети от него за отглеждане без да бъдат осиновени, доколкото фактически са били издържани от него. Доктрината и практиката признават право на обезвреда за имуществени вреди и на *заченатото, но още неродено към момента на смъртта на пострадалия дете*. Аргументът е, че в обхвата на подлежащите на обезщетяване вреди от увреждането попадат и бъдещите имуществени вреди, стига да се намират в пряка и непосредствена причинна връзка със смъртта на пострадалия (арг. от чл. 51, ал. 1 ЗЗД). Такива биха настъпили, ако детето се роди живо и жизнеспособно (арг. от чл. 2, ал. 1 ЗН). В доктрината не е обсъждан специално въпросът, допустимо ли е да се конституира като граждански ищец *пълнолетно учащо се дете*, получавало при условията на чл. 144 СК издръжка от починалия вследствие на престъплението свой родител (осиновител). Мотивите на ППВС № 4–61 включват в кръга

претърпели вреди от престъплението¹²³), при това без да уточнява вида на вредите – имуществени или неимуществени. На пръв поглед коренът на проблема за кръга на правоимащите лица може да се търси в обстоятелството, че действащото българско законодателство не е възприело т. нар. модел *numerus*

на правоимащите лица непълнолетни низходящи и пълнолетни, но неработоспособни възходящи, които действително са били издържани от пострадалия, а в диспозитива се постановява, че като граждански ищци могат да се конституират и „други близки, които ... имат право на издръжка по закон от пострадалия”. Пълнолетното учашо се лице не е неработоспособно по дефиниция. То може да се обърне към родителите си за издръжка само при условията на чл. 144 СК – ако гражданските и естествените плодове от притежаваните от него имоти са недостатъчни да задоволят нуждите му от средства за преживяване, докато учи и доколкото родителят може да дава издръжката без особени затруднения. Мотивите на ППВС № 4–61 оставят впечатление, че пълнолетието, неработоспособността и действително получаваната издръжка са кумулативно предвидени изисквания за конституиране на едно лице като граждански ищец. Пълнолетието учаш се, от друга страна, не получава издръжката „по закон” като неработоспособен и без доходи и в този смисъл формално не попада в тази категория правоимащи по смисъла на ППВС № 4–61. Съществената правна отлика в режима на този вид издръжка е, че тя не се присъжда служебно от съда, а само по иск на правоимащото дете, предявен против родителя на основание чл. 144 СК. Намирам, че на пълнолетния учаш се не следва да бъде отказано конституирането като граждански ищец, само защото не отговаря формално на критериите, посочени в мотивите на ППВС № 4–61. Смъртта на пострадалия има за последица и причиняване на вреди на трети лица, чиито блага са оказват нахърнени поради особената им връзка с имуществената сфера на пряко увреденото лице. За тази категория лица в доктрината е предложен терминът „косвено увредени лица” – така Конов, Т. Основание ..., цит. съч., стр. 118. Връзката между пострадалия и тях може да е както правна, така и фактическа. Това изрично следва от кръга легитимирани лица, очертан в посочените тълкувателни актове. В конкретния случай се касае за низходящи от първа степен, т. е. първи по ред наследници по смисъла на чл. 5–10 ЗН. Съдебната практика, макар и във връзка с претенцията за неимуществени вреди, е имала повод да се произнесе, че граждански иск за лични неимуществени вреди, могат да водят всички наследници, а не само призваните да наследят. Тази хипотеза не бива да се смесва със случаите, при които пострадалият от престъплението приживе е предявил иск за неимуществени вреди, но е починал в хода на производството и призваните наследници са встъпили в делото, за да го продължат (р. 55–80-І). Ако приемем, че пълнолетните учаци са изключени от кръга на легитимираните лица, прилагайки буквално указанията в мотивите на ППВС № 4–61, би се стигнало до абсурден извод – лицето може да встъпи във вече образуван процес, може да предяви иск за претърпените лично от него неимуществени вреди, но му е отречено правото да търси издръжката, от която е било лишено със смъртта на родителя. Според мен в този случай няма основание да бъде отказано конституирането на това лице като граждански ищец.

¹²³ „Ощетеното юридическо лице” е това, което е претърпяло вреди от престъплението. Връзката на юридическото лице няма правно значение. За отграничаването на ощетеното юридическо лице от процесуалната фигура на пострадалия вж. Салкова, Ек., Фигурата на ощетеното юридическо лице в наказателното производство. – Правна мисъл 2008 г., № 4; Смолички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 43 и сл.

clausus на основанията за гражданска отговорност за неимуществени вреди, при който фактическите състави на подлежащите на обезщетяване неимуществени вреди, а отгук (косвено) – и кръга на правоимащите по обезвредата лица, са изчерпателно очертани в закона¹²⁴. Вместо това нашият законодател урежда тази възможност с т. нар. „генерална клауза”, допускаща обезвредата на всяка неимуществена вреда без оглед вида на нарушението, характера на увреденото благо (парично оценимо или нямащо парична оценка) и правното положение (качество) на лицето, претърпяло нематериална вреда като пряка и непосредствена последица от увреждането. Вярно е, че общото правило за обезщетяване на този вид вреди (чл. 52 ЗЗД) е поместено систематично в главата за непозволеното увреждане, с оглед на което този извъндоговорен източник на облигационни отношения очертава и главното приложно поле на обезвредата за неимуществени вреди. Освен разпоредбата на чл. 52 ЗЗД обаче са налице и редица специални закони, които съдържат изрични норми относно обезщетяване на неимуществени вреди в конкретни хипотези, част от които обхващат и правоотношения, породени от договор – напр. чл. 131 от Закона за защита на потребителите относно гражданската отговорност на дистрибутора и търговеца за вредите, причинени от дефектна стока¹²⁵; чл. 226, ал. 3 от Кодекса на труда¹²⁶; чл. 200 от Кодекса на труда относно отговорността на рабо-

¹²⁴ За разлика от положението у нас, в съседна Сърбия, напр. Законът за облигациите от 1978 г. урежда изчерпателно следните 10 хипотези, в които се пораждат претенции за неимуществени вреди: причиняване на физически болки, претърпени от пострадалия в момента на увреждането, както и такива, които ще бъдат понасяни за в бъдеще от пострадалия вследствие на същото деяние (чл. 200, § 1 и чл. 203); причиняване на страх в момента на увреждането и за в бъдеще (чл. 200, § 2 и чл. 203); емоционални страдания, дължащи се на ограничаване на жизнената активност в момента на увреждането и за в бъдеще (чл. 200, § 1 и чл. 203); душевна болка вследствие на обезобразяване (чл. 200, § 1 и чл. 203); емоционални страдания от посегателства върху свободата (чл. 200, § 1 и чл. 203), върху личните права (чл. 200, § 1 и чл. 203); душевна болка от причиняване на смърт на обичан човек, независимо от наличието на семейноправна връзка (чл. 200, § 1, чл. 201 и 203); душевна мъка от причиняване на драстична недъгавост на обичан, близък човек (чл. 201 и чл. 203); душевно страдание, причинено от престъпно посегателство против сексуалната неприкосновеност, личното достойнство или морала (чл. 202 и 203). За тези състави вж. по-подробно Andrejevic, S./Milutinovic, L./Petrovic, Z., *Changes in Views of Judicial Practice Regarding Compensation for Non-material Damage*, цит. съч., стр. 297 и сл.

¹²⁵ Според ал. 1 на посочения член на обезщетение подлежат вредите, причинени от смърт или телесна повреда на физическо лице, а също и от повреждане или унищожаване на вещ, различна от дефектната стока, на стойност не по-малка от 1000 лв., когато вещта е предназначена предимно за лична употреба и е ползвана от увреденото лице по предназначение. Ал. 2 изрично предвижда, че увреденото лице може да упражни правото си на обезщетение за неимуществени вреди, причинени от дефектна стока, по общия ред.

¹²⁶ Според нея на обезщетяване от работодателя подлежат и неимуществените вреди от издаването или несвоевременното издаване на необходимите документи, удостоверява-

тодателя за вреди от трудова злополука или професионална болест, които са причинили временна неработоспособност, трайно намалена работоспособност – 50 и над 50 на сто или смърт на работника или служителя¹²⁷; чл. 78, ал. 3 от Закона за държавния служител относно обезщетяване на вредите от трудова злополука и професионално заболяване, причинили временна неработоспособност, инвалидност или смърт на държавния служител¹²⁸; чл. 89, ал. 5 от новия Закон за туризма от 2013 г.¹²⁹ относно отговорността на туроператора за вреди от неизпълнение или неточно изпълнение на задълженията му по договора за организирано пътуване с обща цена; чл. 631а, ал. 1, 2 във връзка с ал. 4 ТЗ, признаващи изрично право на обезщетение за неимуществените вреди, причинени на длъжника – физическо или юридическо лице, когато с влязло в сила решение молбата на кредитор за откриване на производство по несъстоятелност бъде отхвърлена, щом кредиторът е действал умишлено или с груба небрежност¹³⁰; чл. 4 от Закона за отговорността на държавата и общините за вреди¹³¹ и др.

7. Проследявайки хронологично развитието на съдебната практика от последните шест десетилетия относно кръга на лицата, имащи право да тър-

щи факти, свързани с трудовото правоотношение, както и от вписването на неверни данни в издадените документи.

¹²⁷ В посочените хипотези работодателят държи обезщетение за вредите, вкл. неимуществените, независимо от това, дали негов орган или друг негов работник или служител има вина за настъпването им. Същата отговорност възниква за работодателя и когато трудовата злополука е причинена от непреодолима сила при или по повод изпълнението на възложената работа или на каквато и да е работа, извършена и без нареждане, но в интерес на работодателя, както и по време на почивка, прекарана в предприятието (арг. от чл. 200, ал. 2 КТ). Относно размера на обезщетението разпоредбата на чл. 200, ал. 3 КТ предвижда, че работодателят дължи обезщетение за разликата между причинената вреда – неимуществена и имуществена, включително пропуснатата полза, и обезщетението и/или пенсията по общественото осигуряване.

¹²⁸ Според посочената разпоредба съответната администрация дължи обезщетение независимо от това дали органът по назначаването или друг негов служител има вина за настъпването им. Претенции за неимуществени вреди и пропуснати ползи се предявяват по общия исков ред.

¹²⁹ В сила от 26.3.2013 г., обн. ДВ, бр. 30 от 26.3.2013 г., изм., бр. 68 от 2.8.2013 г., изм. и доп., бр. 109 от 20.12. 2013 г.

¹³⁰ Според чл. 631а, ал. 2 ТЗ обезщетение се дължи за всички имуществени и неимуществени вреди, които са пряка и непосредствена последица от увреждането. Търговският законодател препотвърждава общия принцип на чл. 52 ЗЗД, че обезщетението за неимуществени вреди се определя от съда по справедливост (арг. от чл. 631а, ал. 4 ТЗ). То може да бъде платимо еднократно или периодично (арг. от чл. 631а, ал. 2, изр. второ ТЗ).

¹³¹ Според посочената разпоредба държавата и общините дължат обезщетение за всички имуществени и неимуществени вреди, които са пряка и непосредствена последица от увреждането, независимо от това, дали са причинени виновно от длъжностното лице.

сят обезвреда за причинените от непозволено увреждане (престъпление) вреди, може да се посочи, че от втората половина на миналия век насам тя свежда хипотезите на причиняване на правнорелевантни неимуществени вреди основно до три групи случаи на непозволено увреждане: а) понасяне на физически болки и страдания вследствие непозволени телесни увреждания на правоимащото лице; б) причиняване на душевни мъки, страдания, скръб и загуба на морална опора от смъртта на лице в най-близка семейноправна или фактическа, социална връзка с правоимащия; в) изживяване на душевни терзания, горест и унижение от неизпълнено обещание за брак, което е било сериозно и по ангажиращ начин дадено (ТР № 32–1969 на ОСГК на ВС¹³²)¹³³. В практиката винаги се е приемало за безспорно, че пострадалият, на който непосредствено са били нанесени телесни повреди, респ. увреждане на здравето, може да търси обезщетение за всички претърпени от него болки и страдания в пряка и непосредствена причинна връзка с непозволеното увреждане (раздел III от ППВС № 4–1961 г.; ППВС № 5–1969 г.; ППВС № 2–1984 г.).

По-сложен се оказва въпросът за кръга на близките на пострадалия, които могат да търсят обезвреда за претърпените от тях психически травми от причинено непозволено увреждане на техен близък. В опит да очертаем общата тенденция в практиката по този въпрос, бихме посочили следното: Ако в областта на обезщетяването за имуществени вреди от непозволено увреждане бившият ВС проявяваше склонност да разширява кръга на правоимащите лица, като включи и фактически издържани от пострадалия роднини по сребрена линия (братя и сестри), както и лицата, намирали се в близки фактически отношения с него, независимо, че не се призовават към наследяване в конкретния случай, то по въпроса за обезвредата за неимуществени вреди ВС заемаше значително по-сдържана и рестриктивна позиция¹³⁴. Първоначално с ППВС № 7–1959 г., точка 13, бившият ВС беше възприел широкия възглед, че обезщетението за неимуществени вреди следва да се определя от съда по справедливост, като се държи сметка за характера на вредоносното деяние, степента на увреждането, формата на вината, последиците от деянието и всички други обстоятелства в конкретния случай. В т. 2 от раздел III на ППВС

¹³² В този тълкувателен акт ОСГК на ВС прие, че за да възникне право на обезщетение за неимуществени вреди от неизпълнено обещание за брак, не е необходимо мъжът и жената да са живели съвместно на съпругески начала; достатъчно е само да са манифестирали пред обществото такова поведение и връзки, които по недвусмислен начин показват, че те проектират да сключат брак. Необходимо е да е било дадено сериозно обещание за встъпване в брак и то да изхожда от мъж, който е могъл да го изпълни, т. е. да не е бил обвързан с друг брак.

¹³³ За развитието на съдебната практика относно присъждането на неимуществени вреди вж. общо Тасев, С. Деликтна отговорност, цит. съч., стр. 154 и сл.; Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 170 и сл.

¹³⁴ Тази тенденция е отбелязана и в Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 170.

№ 4–1961 г.¹³⁵ ВС отстъпи от горното становище, като постанови, че кръгът на лицата, които имат право на обезвреда за неимуществени вреди, се определя от съда по справедливост, като в случай на причинена смърт той следва да обхваща само лицата в най-близка семейноправна връзка – низходящите, възходящите и преживелия съпруг. Подчертавайки значението на справедливостта по чл. 52 ЗЗД като критерий за определяне на кръга на лицата, имащи право на обезщетение за неимуществени вреди, ВС изключи от него близките на умъртвения, които са се намирали в лоши отношения с него – напр. родители, изоставили децата си¹³⁶; пълнолетни деца, изоставили своите немощни родители или, изобщо прекратили всякакви лични отношения с родителите си; съпрузи в продължителна фактическа раздяла към момента на увреждането и др. под., като прие, че в този случай съответните „близки“ не понасят никакви имуществени вреди, поради влошените отношения и липсата на чувства на привързаност. От употребата на родовото понятие „възходящи“ в текста на посоченото тълкувателно постановление обаче не ставаше ясно, дали в кръга на правоимащите следва да бъдат включени възходящите от втора и по-горна степен. Доктрината изрази становище, че бабата и дядото също следва да имат право на обезщетение за неимуществени вреди, когато са отглеждали и са се грижили за своя починал внук, останал без живи родители или изоставен от последните в специализирана институция и непотърсен от тях в шестмесечен срок от деня, в който е трябвало да го вземат¹³⁷. Братята и сестрите, както и възходящи и низходящи от втора и по-горна степен, по традиция не се включват в кръга на легитимираните лица¹³⁸. В този смисъл е и по-новата практика – вж. р. 503–2012-III г. о. на ВКС.

По-късно, с ППВС № 5–1969 г. към кръга на правоимащите лица беше добавено и взетото за отглеждане, но неосиновено дете (храненик)¹³⁹, както и лицето, с което пострадалият се е намирал до увреждането във фактическо съпругеско съжителство¹⁴⁰. В мотивите към посочения тълкувателен акт ВС

¹³⁵ С него беше отменена т. 13 от ППВС № 7–1959 г.

¹³⁶ Включително родители, чиито родителски права са били отнети по установения ред (чл. 132, чл. 133 и сл. СК).

¹³⁷ Така Тасев, С. Деликтна отговорност, цит. съч., стр. 155.

¹³⁸ Това се отбелязва и в теорията, вж. Тасев, С. Деликтната отговорност, цит. съч., стр. 157.

¹³⁹ С ППВС № 5–1969 беше признато и правото на лицето, отглеждащо фактически едно неосиновено от него дете (храненик), да търси обезщетение за неимуществени вреди при причиняване на смърт на последното. Независимо от това, в практиката имаше случаи, при които съдът приемаше, че при смърт на доведено дете от встъпилия във втори брак негов родител, вторият съпруг, който не е осиновил детето, няма основание да търси обезщетение за неимуществени вреди – така р. № 770 от 24. 11. 1988 г., IV г. о. ВС.

¹⁴⁰ Вж. Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 170–171. В по-старата ни литература от преди приемане на ППВС № 2–84 се поддържаше, че ако пострадалият почине вследствие неправомерно увреждане, за най-близките му роднини възниква правото да търсят

изтъкна, че понеже кръгът на лицата, които имат право на обезщетение за неимуществени вреди при непозволено увреждане на близък, посочени в т. 2 от раздел III на ППВС № 4–1961 г., се определя по справедливост, следва да се приеме, че когато между пострадалия от непозволеното увреждане и други лица, извън кръга на тези по т. 2 са се създали фактически отношения, напълно сродни с посочените по-горе, е справедливо да се присъжда обезщетение за неимуществените вреди, които са им причинени със смъртта, последвала от непозволено увреждане на близкия им.

В мотивите на ППВС № 2–1984 г. изрично се изтъкна, че посочените две тълкувателни постановления (ППВС № 4–1961 г. и ППВС № 5–1969 г.) определят изчерпателно кръга от субекти, които имат право да претендират за неимуществени вреди. В крайна сметка с ППВС № 5–1969 г. и ППВС № 2–1984 г. се утвърди виждането, че близките имат право на обезщетение за неимуществени вреди единствено в случай на смърт на пострадалото лице. На свой ред, ППВС № 2–1984 г. се задоволи само да преповтори този критерий, без да разширява кръга на основанията, пораждащи правото на обезщетение за неимуществени вреди, и без да даде възможност за включване на други лица в кръга на имащите право на обезвреда за причинените им неимуществени вреди от непозволеното увреждане.

8. Заслужава да се отбележи, че избраният в ППВС № 4–1961 г., ППВС № 5–1969 г. и ППВС № 2–1984 г. подход за изчерпателно очертаване на кръга на лицата, които имат право на обезщетение за неимуществени вреди, е обект на сериозна критика в доктрината¹⁴¹. Изтъква се, че посочените тълкувателни постановления не разкриват точния смисъл на разпоредбата на чл. 52 ЗЗД, а по-скоро определят кръга на легитимираните лица произволно рестриктивно и поради това – *contra legem*¹⁴². По същество се стига до пряко регулиране с

обезщетение за понесените лично от тях болки и страдания, свързани със смъртта на пострадалия. Отричаше се разширяване кръга на легитимираните лица – напр. по отношение лице, с което пострадалият живее на съпругески начала с аргумента, че институтът на гражданската отговорност не следва да се прилага по отношение нерегулирани от правото отношения, така Стойчев, Кр., Преглед на съдебната практика относно неимуществените вреди. – Правна мисъл, 1982 г., № 5, стр. 85. Трябва да се отбележи, че трудът е публикуван преди приемане на ППВС № 2–1984, с което изрично се разшири кръга на легитимираните да търсят обезщетение за неимуществени вреди лица, като се обхванаха и такива, които се намират с пострадалия в определени фактически отношения. Гледището за наказателната функция на обезщетението като „частно наказание”, както и нежеланието да се обоснове едно разширяване на този кръг по аналогия, са израз на т. нар. „леналистичен възглед” за деликтната отговорност.

¹⁴¹ Вж. Таджер, В. Право на обезщетение за неимуществени вреди. – Правна мисъл 1986 г., № 2, стр. 86–91; Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1995 г., стр. 102 и сл.; Тасев, С. Деликтната отговорност, цит. съч., стр. 158–159; Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 171 и др.

¹⁴² Така Таджер, В. Право на обезщетение за неимуществени вреди, цит. съч., стр. 90.

тълкувателен акт на ВС, което „ревирира“ разпоредбата на чл. 52 ЗЗД досежно определянето на обезщетението за неимуществени вреди по справедливост¹⁴³. Необходимо е да се държи сметка, че нормата на чл. 52 ЗЗД е относително определена (*ius aequum*). Тя овластява съдилищата да определят по справедливост във всеки отделен случай кръга на лицата с право на обезщетение за причинените им неимуществени вреди. С ППВС № 2–1984 г. се отрича без разумна причина възможността за разширяване на този кръг легитимирани лица, който е постулиран с ППВС № 4–1961 г. и ППВС № 5–1969 г. Единственият аргумент за това неоправдано лимитиране лежи в опасението, че „ще се окаже невъзможно да се сложи граница на случаите и лицата, за които се дължи обезщетение за неимуществени вреди“ (така мотивите към ППВС № 2–1984 г.). Стига се дотам, че вместо по справедливост, каквото е изискването на чл. 52 ЗЗД, правото на обезщетение за неимуществени вреди се признава само на *a priori* селективно подбрани лица, които далеч не изчерпват кръга от действително увредените в конкретния случай субекти. Няма разумно обяснение от гледна точка на началата на справедливостта, защо се дава предпочитание на лица, намиращи се в определени близки фактически отношения с пострадалия (неосиновено дете-храненик; лице във фактическо съпружеско съжителство с починалия от увреждането), а от право на обезщетение за неимуществени вреди се лишават роднините по сребрена линия от втора степен (братя и сестри), както и възходящите от втора степен (баба и дядо). Във връзка с това следва да се има предвид, че принципът на справедливостта, нормативно закрепен в чл. 52 ЗЗД с оглед на гражданската отговорност за неимуществени вреди¹⁴⁴, е от значение и за редица други граждански правоотношения между роднини по права линия от втора и по-горна степен, както и между братя и сестри – напр. с оглед на тежкото провинение като основание за изгубване правото на издръжка (чл. 151, ал. 1 СК), в личните отношения между внуци и баба/дядо (чл. 124, ал. 4 СК, чл. 128 СК и др.), с оглед на недостойнството при наследяване (чл. 3 ЗН) и др. Няма логика идеята за справедливостта при уреждане на тези отношения да се разминава с разбирането за справедливост при обезщетяване на неимуществените вреди¹⁴⁵.

Освен това, съвършено неясно е, защо само смъртта на пострадалия, но не и едно негово тежко физическо или психическо увреждане, да дава основание на близките му за получаване на обезщетение за мъките, които понасят от състоянието на скъпия за тях човек. С оглед на това би могло да се посочи, че задължителното тълкуване, дадено от бившия ВС в посочените постановления, е по-скоро пречка за точното прилагане на принципа на справедливостта в съответствие с действителния смисъл, вложен от законодателя в разпоредбата на чл. 52 ЗЗД. Щом на съда е предоставено правото да определи обезщете-

¹⁴³ Така Конов, Т. Още веднъж за съотношението между договорна и деликтна отговорност и обезщетяването на неимуществените вреди, цит. съч., стр. 32.

¹⁴⁴ Вж. също чл. 631а, ал. 4 ТЗ; ТР № 4–2012 на ОСГК и ОСТК на ВКС.

¹⁴⁵ Така Таджер, В. Право на обезщетение ..., цит. съч., стр. 90

нието за неимуществени вреди по справедливост (арг. от чл. 52 ЗЗД; чл. 631а, ал. 4 ТЗ), на неговата суверенна преценка във всеки конкретен случай следва да бъде оставено решението, дали да присъди обезщетение, на кого и в какъв размер.

В подкрепа на горните критични бележки може да се изтъкне и още едно съображение. Принципът, че обезщетение за неимуществени вреди се дължи на близките на пострадалия само в случай на смърт, е бил нормативно закрепен в разпоредбата на чл. 262, ал. 2 от отменения Наказателен закон (НЗ), който е изброявал изчерпателно съставите на престъплението „убийство”, пораждащи правото на иск за неимуществени вреди¹⁴⁶. Действащото законодателство не възприема подобен подход. С оглед на това следва да се подкрепи изразеното в доктрината становище¹⁴⁷, че разрешенията на споменатите тълкувателни постановления на бившия ВС по-скоро посочват онези житейски оправдани хипотези, в които може да се презюмира *ad hominem*, че определени лица (извън непосредствено увредения) имат право на обезщетение за претърпените от тях неимуществени вреди. Вън от горепосочените лица и хипотези на причинена смърт на пострадалия, и други лица би трябвало да могат да получат обезщетение за неимуществени вреди, а съдът – да има право на преценка съобразно конкретните фактически обстоятелства и началата на справедливостта, като изследва, дали ищецът действително е претърпял достойни за справедливо обезщетяване морални вреди. В този дух уместно е да получи подкрепа една отдавнашна препоръка *de lege ferenda*, отправена от доктрината¹⁴⁸, а именно да се прецизира действащата редакция на чл. 52 ЗЗД в смисъл, че съдът може да определя по справедливост основанието и размера на обезщетението за неимуществени вреди, и отгук – да осигури справедлива обезвреда и на другите лица, извън непосредствено пострадалия, чиито неимуществени интереси също са били накърнени в пряка причинна връзка с увреждането. Принципът за справедливото обезщетяване на неимуществени вреди налага съдът да проявява по-голяма гъвкавост не само при определяне на размера на обезщетението¹⁴⁹, но и на кръга на правоимащите лица във всеки отделен случай¹⁵⁰.

¹⁴⁶ По този въпрос вж. по-подробно част IV от настоящата работа.

¹⁴⁷ Вж. Конов, Т. Още веднъж за съотношението между договорна и деликтна отговорност и обезщетяване на неимуществените вреди, цит. съч., стр. 17.

¹⁴⁸ Вж. Таджер, В. Право на обезщетение ..., цит. съч., стр. 90–91.

¹⁴⁹ Проблем, който заслужава отделно обсъждане, е, че у нас изобщо липсва ясна методика за определяне на размера на обезщетението за неимуществени вреди от съда. Напротив, в други държави (напр. Германия) такива научно обосновани методики са разработени и се публикуват постоянно в актуализиран вид, за да са на разположение на практиката. Вж. Jaeger, L./Luckey, J., *Schmerzensgeld (Tabelle, Systematische Erläuterungen, Muster, Urteilstexte auf CD)*, Luchterhand, 6. Auflage, November 2011, ISBN 978-3-472-08-27-5; Hacks, S./ Ring, A./Böhm, P., *ADAC Schmerzensgeld – Beträge 2012*, Deutscher Anwaltsverlag, 30. Auflage 2011, ISBN 978-3-8240-1177-

Сериозността и дълбочината на проблема за обезщетяването на гражданския ищец в наказателния процес за причинените му от престъплението неимуществени вреди не позволява да оставим без внимание развитието на възгледите в законодателството, теорията и практиката по този въпрос. Намирам, че тяхното проследяване ще ни позволи да осмислим по-сериозно незадоволителното състояние, в което от десетилетия насам се намира нашата юриспруденция в тази материя и ще ни даде допълнителни аргументи за нуждата от нейното решително приближаване към принципа за справедливата обезвреда по чл. 52 ЗЗД (чл. 631а, ал. 4 ТЗ).

V. Развитие на възгледите за обезщетяване на неимуществените вреди от престъплението – общ преглед

1. Институтът на обезщетяването на неимуществени вреди в съвременните правни системи произлиза от римскоправната *инюрия* (*iniuria*). През вековете, в които римското право е било източник на обективното право, този термин и изразяваните с него правни понятия са претърпели значително развитие. В широк смисъл той е изразявал всяко противоправно действие, извършено против лице (*damnum iniuria datum*)¹⁵¹. В този смисъл Институциите на Юстиниан описват съдържанието на инюрията като „*omne quod non iure fit*” (J. 4, 4 пр.)¹⁵². Редом с това обаче римските юристи са обособявали и различни видове инюрия, като в края на републиканския период Лабео (Labeo) е свеждал същността на инюрията до оскърбление на лице (*contumelia*) – D. 47, 10, 13, 4 Ulp. cit. Labeo¹⁵³. С това си по-ясно значение терминът *iniuria* е бил употребяван в класическото римско право като съзнателно и обидно посегателство върху личността на едно свободно лице (J. 4, 4; D. 47.10. De injuria)¹⁵⁴.

3; Slizyk, A., Besck'sche Schmerzensgeldtabelle, 8. Auflage, München, 2012, ISBN 978–3406–62869–6.

¹⁵⁰ До същия извод достига Големинов, Ч. Отговорност за неправомерно увреждане, 1999 г., стр. 23; Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 171.

¹⁵¹ За правните значения на термина '*iniuria*' вж. Дюнан, Ж. Пишона, П. Римско право. Речник на основните термини. Сиела, 2007 г., стр. 107. Според авторите в този широк смисъл с него е била означавана вредата, причинена от противоправно увреждане.

¹⁵² Цит. по Базанов, И. Курс по римско право. Том I, Ун. печатница, 1940 г., стр. 519.

¹⁵³ Пак там.

¹⁵⁴ За тясното значение на термина *iniuria* вж. Дюнан, Ж. Пишона, П. Римско право. Речник на основните термини, цит. съч., стр. 107. Римското *ius civile* познавало четири основни вида неправомерни юридически действия, които квалифицирало като *delicta: furtum* (кражба), *rapina* (грабеж), *damnum iniuria datum* (причиняване на имуществени вреди) и *iniuria* (лично оскърбление, „обида”). Те се схващали като извъндоговорни източници на задължението за плащане на парична обезвреда (*poena*), заменила архаичния институт на личното отмъщение (талиона) въз основа на т. нар. наказателен иск (*actio poenalis*). По-подробно за мястото на *iniuria* сред деликтите по римското частно право вж. Санфи-

По такъв начин значението на този термин се доближава до съвременното схващане за увреждане на честта и достойнството на личността.

Първата кодификация на римското право, обективизирана в Закона на дванадесетте таблици (*Lex duodecim tabularum*, 451–450 г. пр. Хр.¹⁵⁵), не е достигнала до единно правно понятие за *iniuria*, а е признавала възможността за търсене на обезвреда с *actio iniuriarum* само в отделни, изрично посочени случаи на физически посегателства срещу телесната цялост на човек¹⁵⁶. Такива са били хипотезите на *os fractum* (причиняване на фрактура); *iniuria* (физически удари без причиняване на фрактура, напр. удряне на плесница) и т. нар. *membrum ruptum* (осакатяване). В първите две от тях на дееца бивала налагана парична санкция (*poena* – глоба), а в третата било запазено действието на личното (частното) отмъщение под формата на талион (*talion*), освен ако страните се уговаряли да го заменят с доброволно парично обезщетение („*Ni cum eo pacit, talio esto*”, Tab. VII 2)¹⁵⁷. Наред с това, Дванадесетте таблици познавали и други случаи на *iniuria*, като *malum carmen* (черна магия), *occentare* или *flagitia facere* (шумно заплашване на неприкосновеността и спокойствието на човек)¹⁵⁸ и др. С развитието на обществените отношения в римската държава принципът *numerus clauses* на основанията за търсене на обезщетение за вреди, както и фиксираният, при това доста нисък размер на паричната сума, която трябвало да плати делинквентът, започнали да разкриват своята неадекватност на фона на нарастващото разнообразие от случаи на непозволено увреждане и упадък на нравите в римското общество. При тези условия след въвеждане на формулярния процес преторът отменил остатъците от личното отмъщение в областта на *iniuria* и започнал да заменя древната *actio iniuriarum* с *actio iniuriarum aestimatoria*, позволяваща на съда да прецени и съобрази във всеки отделен случай при присъждане на обезщетение конкретните обстоятелства, свързани с личността на увредения, времето, мястото и начина на причиняване на увреждането. *Actio aestimatoria* била *in bonum et aequum concepta*¹⁵⁹. При този иск кондемнацията била основана на справедливостта и нравственото достойнство (*aequitas et honestas*). Наред с това преторът разширил кръга на видовете *iniuria* с нови хипотези, които не били предвидени в *ius civile*: ругателство, изричане на оскърбителни и безчестни думи против

липпо, Ч. Курс римского частного права. Перевод от италиански. БЕК, Москва, 2002 г., стр. 262 и сл.

¹⁵⁵ За този правен източник вж. Андреев, М. Римско частно право. Пето преработ. и доп. изд. Наука и изкуство, 1975 г., стр. 34; Венедиков, П. Записки по римско право, 1999 г., стр. 19–21.

¹⁵⁶ По-подробно вж. Базанов, И. Курс по римско право. Том I, Ун. печатница, 1940 г., стр. 520–521.

¹⁵⁷ „Ако деецът не успее да се споразумее с пострадалия, прилага се талион”.

¹⁵⁸ Базанов, И. Курс по римско право, цит. съч., стр. 521.

¹⁵⁹ Пак там.

лице (*convicium*), накърняване на нравствеността чрез неприлични думи; изпращане на клеветнически писма, които позорят лице (клевета, *diffamatio*) и др.¹⁶⁰ По такъв начин се стигнало практически до обхващане на всички възможни случаи на *iniuria* – лека (*levis*) и тежка (*atrox*), пряка (извършена чрез действие) или непряка (извършена с думи), т. е. „обида“ (оскърбление), нанесена на лице *alieni iuris*¹⁶¹. В резултат от тези процеси римското право се разделило с идеята за изчерпателното изброяване на случаите, квалифицирани като *iniuria*, и възприело принципа на справедливото възмездие за причиненото увреждане (*actio in bonum et aequum concepta*). Приетият през 81 г. пр. Хр. *Lex Cornelia de iniuriis* предвидил наказателна отговорност за най-тежките случаи на *iniuria*¹⁶², посочени в Дванадесетте таблици, а преторът започнал да включва в това понятие неимуществените вреди от незаконното деяние, изразяващи се в накърняване на честта, достойнството или доброто име на увредените лица, т. е. всички случаи на „оскърбление“. В този период моралната вреда се утвърждава като основно съдържание на деликта *iniuria*¹⁶³. *Actio iniuriarum* имала имала строго личен характер и не се наследявала. Също така, този иск не можел да бъде предявен против наследниците на делинквента, тъй като имал наказателен характер. В епохата на империята *iniuria*-та се подчинява на режима на *delicta publica*¹⁶⁴. Пострадалият имал правото да избира между получаване на парична обезвреда въз основа на преторска *actio aestimatoria* или налагане на физическо наказание на дееца по реда на нарочно съдебно производство (*cognitio extraordinaria*).

2. В епохата на буржоазните граждански кодификации се оформят два основни нормативни модела за обезщетяване на неимуществени вреди от непозволено увреждане (престъпление), които условно могат да бъдат наречени „френски“ и „германски“ модел. Френската уредба се опира върху т. н. „генерална клауза“ за присъждане на обезщетение за вредите от непозволено увреждане като предвижда, че всяко (каквото и да е) действие на човек, което причинява вреди другиму, поражда задължение за този, по чиято вина е възникнала вредата, да плати обезщетение (арг. от чл. 1382 от френския ГК)¹⁶⁵. Френската доктрина¹⁶⁶ и съдебна практика¹⁶⁷ приемат, че общият начин, по

¹⁶⁰ Пак там.

¹⁶¹ Така Санфилиппо, Ч. Курс римского частного права, цит. съч., стр. 266–267.

¹⁶² Такива били *iniuriae libellus famosus* (дифамация) и *vi domum introire* (насилствено влизане в дом), които били признати за *delicta publica*. В тези случаи пострадалият имал право да избира способа за правна защита – чрез *iudicium publicum* или чрез *actio iniuriarum aestimatoria*. Вж. Базанов, И. Курс по римско право, цит. съч., стр. 521–522.

¹⁶³ В този смисъл вж. Санфилиппо, Ч. Курс римского частного права, цит. съч., стр. 267.

¹⁶⁴ Така Базанов, И. Курс по римско право, цит. съч., стр. 522.

¹⁶⁵ Срв. с чл. 45, ал. 1 ЗЗД.

¹⁶⁶ Вж. Планиол, М. Элементарно руководство..., цит. съч., стр. 52. Вж. също Оливенбаум, Л. Морални вреди. – Юридически архив, 1934 г., кн. 4–5, стр. 383–386 и посочените там френски източници.

който е употребено понятието „вреди” в посочената разпоредба, дава основание да се счита, че видът на вредите – имуществени или неимуществени („морални”), няма значение за възникване на задължението за обезвреда. В резултат от това голяма част от учените поддържат, че моралните вреди подлежат на поправяне винаги, когато са резултат на престъпление, предвидено в наказателните закони¹⁶⁸. На тази основа френският Касационен съд в своята тълкувателна и правосъдна практика е намирал за нужно да се занимава само с въпроса за определяне на признаците на моралните вреди и кръга на правоимащите лица, като изобщо не е поставял под съмнение, че тези вреди подлежат на общо основание на обезщетяване в случай на престъпление, осъществяващо фактическия състав на непозволено увреждане¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Вж. Решение на френския Касационен съд от 23.5.1892 г., цит. по Тончев, Д. Коментар върху ЗЗД. Том 2, 1929 г., стр. 59. В мотивите се изтъква, че действително моралната вреда е по-трудно поправима и една парична сума не би могла да я поправи (в случая мъките и душевните страдания на близките на убития). Но да се приеме противното, би означавало да се даде възможност на делинквента да се освободи от последиците на собственото си противоправно поведение под предлог, че причиненото от него е непоправимо. Поради това по-старата френска практика е приемала, че разпоредбата на чл. 1332 от френския ГК „следва да обхваща всички възможни случаи на вреда – както материална, така и морална”.

¹⁶⁸ Това мнение в по-старата френска доктрина не е било единственото. Други автори са поддържали, че моралните вреди подлежат на обезвреда само когато се явяват рефлексия на претърпени материални (имуществени) вреди и загуби. Трета група са признавали правото на обезвреда само за т. нар. „социални” неимуществени вреди, изразяващи се в накърняване на честта и репутацията на субекта като част от обществото, а са отричали обезвредата на „афективните” морални вреди, състоящи се в накърняване на чувствата на привързаност и болката от скръб, причинена поради загубата на близък човек. Най-сетне, малка част от авторите изобщо са отхвърляли идеята за обезщетяване на неимуществени вреди, независимо от престъпление по наказателния закон или от т. нар. „гражданско престъпление”. Критичен преглед на тези възгледи във френската доктрина вж. в Оливенбаум, Л. Морални вреди, цит. съч., стр. 384–385.

¹⁶⁹ Така Планиол, М. Елементарно ръководство..., цит. съч., стр. 52; Леже, Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход. Превод от френски език. Wolters Kluwer, Москва, 2010 г., стр. 285 и сл. Големите спорове в доктрината и съдебната практика във Франция са били свързани най-вече с въпроса, подлежат ли на обезщетяване неимуществените вреди на кредитора, причинени му от неизпълнение на *договорно задължение*. Някои от видните цивилисти на XIX в., като *Laurent, Baudry-Lacantinerie, Barde* са поддържали, че неизпълнението на договорно задължение не дава право на обезщетение, когато на кредитора са били причинени само морални вреди. Този възглед е намирал потвърждение и в част от съдебните решения, постановени по иски за неимуществени вреди от неизпълнение на договорни задължения. Но в други френски решения от този период такива иски са бивали уважавани и това обстоятелство дава основание на Планиол, М. Елементарно ръководство..., цит. съч., стр. 52–53 да поддържа, че още тогава френската юриспруденция е отчитала моралния интерес на кредитора за неимуществените вреди, които търпи от нарушението на договора. Обсто-

3. По-различна концепция относно обезщетяването на неимуществените вреди от непозволено увреждане (престъпление) бива възприета от създателите на германския Граждански кодекс (наричан по-нататък „ГГК“) в края на XIX в. (арг. от § 253 във връзка с § 847 от първоначалната редакция на ГГК). Те възприемат принципа, че обезщетение за вреди с неимуществен характер може да се иска само в посочените от закона случаи (арг. от § 253 ГГК в старата му редакция). В немското право понятието за неимуществените вреди се оформя през XVII в. като заемка от латинския термин *pretium pro doloribus*, възприет в значението му на „пари за претърпени болки“¹⁷⁰. Оттук законодателствата на държавите от германския правен кръг възприемат термина „*Schmerzensgeld*“ (пари за болка; в Австрия – „*Schmerzengeld*“, вж. § 1325 от австрийския ГК; в Швейцария „*Genugtuung*“ – удовлетворение, вж. чл. 47 и чл. 49 от Закона за облигациите), с който изразяват вземането за парично обезщетение за неимуществени вреди от увреждане на телесната цялост на пострадалия (*Körper Schaden*), както и за претърпени душевни болки, страдания и други психически несгоди, произтичащи от телесна повреда (*Verletzung am Körper*) или разстройство на здравето. До колкото според това правно разбиране неимуществените вреди са били считани за правно релевантни най-вече, ако са свързани с физическо увреждане на тялото на човека (*Verletzung am Körper*), на паричната обезвреда за този вид вреди се е гледало преди всичко като на едно *възмездие и изкупление* за това, което деецът е причинил на пострадалия (*Sühnefunktion, Genugtuung*)¹⁷¹. Под влияние на тези възгледи разпоредбата на § 847, ал. 1, изречение първо от първоначалната редакция на ГГК е предвиждала, че при телесна повреда или разстройство на здравето, както и при лишаване от свобода, пострадалият може да иска в пари справедливо обезщетение (удовлетворение) за вреда, която не е имуществена. Същото право е било признато и на лице от женски пол, срещу което е извършено престъпление или нарушение, противни на нравствеността (най-често полови

ятелството, че по принцип моралните вреди не могат да се поправят в пари, не е основание да се отказва справедливо обезщетяване на кредитора за накрънения от неизпълнението на договора негов неимуществен интерес, след като същия може да получи без проблем обезвреда в случай на престъпление, респ. непозволено увреждане.

¹⁷⁰ Вж. по-подробно Walter, U., *Geschichte des Anspruchs auf Schmerzensgeld bis zum Inkrafttreten des Bürgerlichen Gesetzbuches*. Paderborn u. a. (Hrsg.), Schönningh, 2004, S. 5 и сл.

¹⁷¹ За развитието на възгледите относно функциите на паричната обезвреда за неимуществени вреди по германското право вж. Göthel, St., *Zu den Funktionen des Schmerzensgeldes im 19. Jahrhundert; zugleich ein Beitrag gegen eine Straffunktion des Schmerzensgeldes*. – *Archiv für die civilistische Praxis*, Bd. 205 (2005), S. 36 и сл. Възгледът, че идеята за *възмездие и удовлетворение* (*Genugtuung*) доминира над чисто компенсационната (възстановителна) функция при обезщетението за неимуществени вреди от непозволено увреждане, се застъпва и в съвременната доктрина и съдебна практика в Германия. Вж. Larenz, K., Canaris, Cl., *Lehrbuch des Schuldrechts. Zweiter Band. Halbband 2*, 13. Aufl., München, 1994, S. 591 и посочите тем съдебни решения.

посегателства), или когато то с измама, заплашване или чрез злоупотреба с неговата зависимост е било подтикнато към извънбрачно съжителство против свободната му воля (арг. от § 847, ал. 2 от първоначалната редакция на ГГК). По такъв начин германското право, за разлика от френското, се ориентира към системата на изчерпателното изброяване (*numerus clausus*), според която обезщетяване на неимуществени вреди се допуска само в изрично предвидените в закона случаи¹⁷². Още при действието на първоначалната редакция на § 253 и § 847 ГГК обаче, т. е. преди реформата в ГГК от 2002 г., германският федерален ВКС (Bundesgerichtshof, BGH) приема по тълкувателен път, че обезщетение за неимуществени вреди се дължи в пълен обем и когато се е стигнало до „почти пълно разрушаване на личността на пострадалия” (...nahezu völlige Zerstörung der Persönlichkeit...) вследствие накърняване на всеобщото право на личността (allgemeines Persönlichkeitsrecht)¹⁷³. Извън хипотезите на стария § 847 ГГК¹⁷⁴ съдебната практика започва да допуска присъждане на обезщетение за неимуществени вреди на медийноправно основание – при посегателства върху всеобщото право на личността чрез публикация в медиите на текст или снимки от личния живот на увредения. Водещ „прецедент” в това отношение е решението на германския ВКС от 14.2.1958 г. по делото *Herrenreiter* (BGHZ 26, 349), което отваря възможност за обезщетяване на неимуществени вреди от противоправно публикуване на фотографии от частния живот без съгласие на заснетото лице. Дължимостта на обезвредата в този случай е обоснована чрез тълкуване на разпоредбите на § 847 ГГК в старата му редакция. По-късно, в решението си от 14.2.1973 г. по делото *Soraya*/„Die Welt” германският Конституционен съд е признал правото на обезщетение за неимуществени вреди от непозволено публикуване на снимки от личния живот на иранската принцеса Soraya Esfandiary-Bakhtiary, като се е основал на общата разпоредба на § 823, ал. 1 ГГК¹⁷⁵ в систематична връзка с чл. 1, ал. 1 и чл. 2, ал. 1 от Основния закон (германската Конституция), защитаващи неприкосновеността на човешкото достойнство и правото на свободно развитие на личността. Германската съдебна практика признава на иска за обезщетение за неимуществени вреди от накърняване на всеобщото право на личността (напр. на интимната сфера – the right of privacy) *субсидиарен характер* – до колкото накърненото лично право или свобода не могат да бъдат защитени с иск на някое от конкретните правни основания, предвидени в за-

¹⁷² За тях вж. общ преглед в Larenz, K., Canaris, Cl., Lehrbuch des Schuldrechts, цит. съч., S. 590–592.

¹⁷³ Вж. BGHZ 120, 1, 6 ff., публ. в Neue Juristische Wochenschrift 1976, S. 1147, цит. по Larenz, K., Canaris, Cl., Lehrbuch des Schuldrechts, цит. съч., S. 592.

¹⁷⁴ *De lege lata* вж. § 253, ал. 2 ГГК.

¹⁷⁵ Тази разпоредба гласи, че който умишлено или поради небрежност противоправно засегне живота, телесната цялост, здравето, собствеността или каквото и да е право на друго лице, дължи да му поправи вредата, която е произлязла от това.

кона. Тази тенденция в практиката е намерила израз в решението от 27.4.2006 г. на Областния съд в гр. Кил¹⁷⁶, с което в полза на пострадалата е присъдено обезщетение в размер на 25 000 EUR за неимуществените вреди, причинени ѝ от неразрешеното публикуване на нейни „голи“ снимки в глобалната мрежа (Интернет).

Отличителен белег на по-старата германска уредба е и строго личният характер на обезщетението за неимуществени вреди. В първоначалната редакция на ГГК претенцията е била уредена като непрехвърлима и не е преминавала върху наследниците, освен ако е била призната със споразумение между страните или е била вече предявена (висяща) пред съд, към момента, в който правоимащото лице е починало (арг. от § 847, ал. 1, изр. второ ГГК). Характеристиката *intuitu personae* на вземането за обезщетение за неимуществени вреди по германското право отпада с отмяната на § 847, ал. 1, изр. второ ГГК считано от 1.7.1990 г., откогато това вземане става наследимо, прехвърлимо и секвестрируемо¹⁷⁷. Този извод се споделя единодушно в най-новата германска доктрина¹⁷⁸ и съдебна практика – така, решение от 6.12.1994 г. на германския федерален ВКС по дело № VI ZR 80/94¹⁷⁹.

При извършената на 19.7.2002 г. мащабна реформа в уредбата на обезщетението за вреди по германското облигационно право¹⁸⁰ разпоредбите на стария § 847 ГГК бяха изцяло отменени¹⁸¹ и общата регламентация на обезщетението за неимуществени вреди беше съсредоточена в § 253 ГГК от Книга втора на ГГК, посветена на общите правила за облигационните отношения (*Recht der Schuldverhältnisse*)¹⁸². В резултат от това систематично реструктуриране институтът на неимуществените вреди претърпя значително разширение на приложното му поле, доколкото се разпростря и върху последиците от неизпълнение на договорни задължения, а също и в случаите, при които деецът носи *руска* от осъществяването на определени видове дейности (*Gefährdungshaftung*)¹⁸³. При липса на доброволна обезвреда по споразумение

¹⁷⁶ LG Kiel, Urteil vom 27. April 2006.

¹⁷⁷ Така Palandt, O., Bürgerliches Gesetzbuch. Beck'sche Kurzkommentare. 70. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2011, S. 318.

¹⁷⁸ Пак там.

¹⁷⁹ Публ. в Neue Juristische Wochenschrift 1995, S. 783.

¹⁸⁰ Вж. Zweites Gesetz zur Änderung schadensersatzrechtlicher Vorschriften vom 19. Juli 2002. (Втори закон за изменение на разпоредбите относно обезщетението за вреди от 19.7.2002 г.).

¹⁸¹ Вж. чл. 229, § 8 от Уводния закон към ГГК (EGBGB), съдържащ Преходните разпоредби към Втория закон за изменение на разпоредбите относно обезщетението за вреди от 19.7.2002 г.

¹⁸² В систематично отношение разпоредбите на отменения през 2002 г. § 847 ГГК се намираща в глава 25, посветена на неправомерното увреждане (*Unerlaubte Handlungen*).

¹⁸³ Така Palandt, O., Bürgerliches Gesetzbuch, цит. съч., S. 315–316.

между страните, размерът на паричното обезщетение за неимуществени вреди се определя от съда по негова преценка в съответствие с правилата на § 287 от германския Граждански процесуален закон (Zivilprozessordnung) при отчитане на естеството и времетраенето на увреждането, като се вземат предвид всички релевантни за случая обстоятелства¹⁸⁴. Формално погледнато обаче, германското право не се раздели с отличителния за него принцип *numerus clauses* на хипотезите за присъждане на неимуществени вреди¹⁸⁵. Новата редакция на § 253, ал. 1 ГГК препотвърди този принцип като предвиди, че „за вреда, която не е имуществена, може да се търси обезщетение в пари само в определените от закона случаи”. Такива са изброени общо във втората алинея на § 253 ГГК, а именно: увреждане на тялото, на здравето, на свободата или на сексуалното самоопределение. Конкретни случаи на присъждане на обезщетение за неимуществени вреди са предвидени в разпоредбите на § 651f, ал. 2 ГГК за хипотезите на безрезултатно „пропилян” отпуск на екскурзиант (турист, клиент на туристическа агенция) поради осуетяване на организираното туристическо пътуване; също в § 15 и § 21 от Закона за равноправното третиране (недискриминация)¹⁸⁶ за случаите на нарушение на забраната за дискриминация. Радикалната промяна, извършена с реформата от 2002 г., се изрази във възможността да се присъжда обезщетение за неимуществени вреди, причинени не по вина на дееца – длъжник по обезвредата. Такава *обективна (безвиновна) отговорност за неимуществени вреди* има особено практическо значение в хипотезите на § 8 от Закона за отговорността за дефектни стоки (Produkthaftungsgesetz в редакцията му от § 11, изр. второ от Закона за движение по пътищата (Strassenverkehrsgesetz в редакцията му от 5.3.2003 г.); § 36 от Закона за въздухоплаването (Luftverkehrsgesetz в редакцията му от 10.5.2007 г.); § 833, ал. 1 ГГК (отговорност за вреди, причинени от животни); § 6 от Закона за отговорността (Haftpflichtgesetz в редакцията му от 4.1.1978 г.); § 29, ал. 2 от Закона за атомната енергия (Atomgesetz в редакцията му от 15.7.1985 г.); § 84 от Закона за лекарствените средства (Arzneimittelgesetz в редакцията му от 12.12.2005 г.) относно отговорността на фармацевтичното предприятие-производител за рисковете, свързани с внедряване и пускане в употреба на нови лекарства. В тези случаи за дееца възниква задължение за обезщети причинените неимуществени вреди в качеството му на субект, извършващ дейност – източник на повишена опасност, който носи *риска от възможно причиняване на вреди от нея (Gefährdungshaftung)*.

¹⁸⁴ В случай, че присъдената от съда сума на паричното обезщетение за неимуществени вреди е с повече от 20 % по-ниска от претендираната от ищеца, последният има право да се защити чрез въззивна жалба (Beschwerde im Berufungsverfahren).

¹⁸⁵ Обща характеристика на обновената уредба на обезщетението за неимуществени вреди по германското право вж. в Palandt, O., Bürgerliches Gesetzbuch, цит. съч., S. 315 и сл.

¹⁸⁶ Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz.

Последователното прилагане на принципа *numerus clausus* на хипотезите за присъждане на неимуществени вреди по немското право води до това, че за разлика от положението у нас (също и Италия, Швеция, САЩ), в Германия поначало липсва правна възможност за обезщетяване на неимуществените вреди (душевно мъки и страдания), претърпени вследствие загубата на близък човек от причинената му смърт от непозволено увреждане, респ. престъпление (напр. умъртвено дете, родител и т. н.). Германската съдебна практика допуска крайно предпазливо и ограничено обезвреда за т. нар. *Schockschaden* (вреди, изразяващи се в шока, психическия удар и травма от увреждането на близък човек), и то само доколкото разтърсващата мъка и душевно страдание се намират в каузална връзка със страданията на близкия *и* (кумулятивно), на свой ред, са причинили външно осезаемо и подаващо се на доказване увреждане на физическото или психическото здраве на близките на умъртвения (напр. наложило се е лечение при психиатър или друг медицински специалист в областта на психическото здраве). Това е приел германският ВКС в решението си от 11.5.1971 г. по дело № VI ZR 78/70 (BGHZ 56, 163).

4. Под влияние на германския модел австрийското гражданско право свързва присъждането на обезщетение за неимуществени вреди (*ideele, immaterielle Schaden*) най-вече с причиняването на физически болки от телесни увреждания на пострадалия, дължащи се на противоправното поведение на дееца (арг. от § 1325 от австрийския ГК)¹⁸⁷. Според посочената разпоредба, който причини телесна повреда на друго лице, е длъжен по искане на пострадалия да му заплати, освен претърпените имуществени вреди (вкл. разходите по лечението) още и съответстваща на обстоятелствата парична сума за претърпените болки (*Schmerzensgeld*). За правно релевантни се приемат и неимуществените вреди, изразяващи се в неудобствата и страданията от изгубване на качеството на живот и нормалните човешки радости и удоволствия, от които пострадалият е бил принуден да се лиши вследствие на увреждането на тялото му. Конкретният размер на обезщетението за неимуществени вреди се определя в зависимост от характера и интензитета на причинените страдания – силни, средно силни или леки. След продължителни колебания австрийската съдебна практика започва да уважава под влияние на германската юриспруденция и правото на ЕС иски за обезщетяване на неимуществени вреди от изгубване на отпускарските радости и удоволствия и принудително пропиляване на свободното време (отпуска или почивка) вследствие осуетяване на организирано туристическо пътуване. Правното основание за присъждане на тези обезщетения е нововъведената разпоредба на § 31e, ал. 3 от австрийския Закон за защита на потребителите (*Konsumentenschutzgesetz*). Най-новата съдебна практика в Австрия от последните години започна да присъжда и обезщетение за неимуществените вреди от мъки и болки от загубата или страданията на човек, претърпени от близките вследствие на умишлено или при гру-

¹⁸⁷ Вж. Welser, R. in: Koziol/Welser, *Bürgerliches Recht*. Band II, 13. Auflage, Manz, Wien, 2007, S. 305 и сл.

ба небрежност причинена смърт или телесно увреждане на член на семейството. Такъв е бил случаят с катастрофата на зимната пързалка Каргун 2 (OHG, No RS 0 115189), при която поради груба небрежност е била причинена смъртта на близък родственик на претендиращите неимуществени вреди лица. Поначало австрийската юриспруденция квалифицира претенцията за обезвреда при неимуществени вреди като строго лична (*iure proprio*, 'aus eigenem Recht'), но напоследък допуска предявяването ѝ от наследниците, ако тя е възникнала приживе на увреденото лице, макар да не е била предявена от него по установения ред преди то да почине.

5. В духа на германските правни традиции правото на обезщетение за неимуществени вреди по швейцарското законодателство е изрично признато в случай на причиняване на смърт (Tötung eines Menschen) или на телесна повреда (Körperverletzung) – арг. от чл. 47 от швейцарския Закон за облигациите. В тези случаи съдът следва да присъди на пострадалия, респ. на близките на умъртвения (Angehörige des Getöteten) подходяща парична сума като удовлетворение за причиненото (...eine angemessene Geldsumme als Genugtuung zusprechen). Подобно на Германия, швейцарското право познава като *субсидиарно* основание за обезщетяване на неимуществени вреди *увреждането на всеобщото право на личността*, независимо от това, кое от проявленията ѝ е засегнато в конкретния случай. Докато в Германия обаче това право е признато от съдебната практика по тълкувателен път, в Швейцария то е обект на изрична позитивноправна регламентация. Парично обезщетение за неимуществени вреди се дължи в случай на противоправно увреждане на личността (widerrechtliche Verletzung der Persönlichkeit), доколкото това е оправдано от тежестта на увреждането и произлезлите от това неимуществени вреди не могат да бъдат поправени по друг начин¹⁸⁸ (арг. от чл. 49, ал. 1 от швейцарския Закон за облигациите). В посочената хипотеза съдът може да присъди редом с паричното обезщетение или вместо него и друг вид удовлетворение на правотоимащото лице (чл. 49, ал. 2 от същия закон). Опирайки се на разпоредбата чл. 99, ал. 3 от Закона за облигациите, която предвижда, че при отсъствие на специални норми правилата относно обема на отговорността за вреди от непозволено увреждане намират прилагане и при неизпълнение на договорни задължения, швейцарската юриспруденция разпростира горните правила относно обезвредата за морални вреди и за хипотезите на договорната отговорност¹⁸⁹.

Цивилистичната доктрина в Швейцария приема, че на паричното обезщетение за неимуществени вреди е присъща *не* компенсационна и възстановяваща вредите функция, а по-скоро ролята на психическо (морално) удовлетво-

¹⁸⁸ Вж. специални основания за търсене на обезщетение за неимуществени вреди в разпоредбите на чл. 93, чл. 134, чл. 151, ал. 2 от швейцарския Закон за облигациите.

¹⁸⁹ Вж. съдебната практика, посочена от Guhl, Th., Das Schweizerische Obligationenrecht. Ache Aufl., Schulthess, Zürich, 1991, S. 61–62.

рение чрез получаване на действителен резултат от увредения (*psychologische Genugtuung mittels realistischer Erfolge*)¹⁹⁰. С оглед на това размерът на паричното обезщетение се определя по преценка съда (*nach Ermessen*), който взема предвид вида и тежестта на увреждането, продължителността и интензитета на неблагоприятните му отражения върху личността на пострадалия (увредения), както и формата на вината – за случаите, при които виновността на дееца е по закон от значение за уважаване на претенцията за обезвреда на моралните вреди. Заслужава да се изтъкне, че по швейцарската правна система вината не е необходим и задължителен елемент от фактическия състав на претенцията за обезщетение на неимуществени вреди, освен в изрично предвидените от закона случаи – напр. чл. 8 от швейцарския Закон за отговорността на предприятията в областта на железопътния превоз, параходството и пощенските услуги от 28.3.1905 г.¹⁹¹. Достатъчно е наличието на причинна връзка между деянието и произлезлите морални вреди. Обективна е отговорността на водачите на моторни превозни средства по чл. 58 и 62 от Закона за движение по пътищата (*Bundesgesetz über den Strassenverkehr* в редакцията му от 19.12.1958 г.). Съдебната практика приема, че задължение за обезвреда на моралните вреди възниква и в случай, че деецът, който ги е причинил, не може да носи наказателна отговорност за вредоносното си деяние (*urteilsunfähig*); в този случай гражданската му отговорност за причинените морални вреди се квалифицира като „безвиновна отговорност по правилата на справедливостта“ (*blosse Billigkeitshaftung* – стриктна, обективна отговорност)¹⁹². Относно кръга на лицата, имащи право на обезщетение за неимуществени вреди, заслужава да се отбележи, че разпоредбата на чл. 47 от Закона за облигациите признава на *blizkute (Angehörige)* такова право само при смърт на пострадалия. В хипотезите на телесни увреждания на пострадалия неговите близки не могат да търсят обезщетение за мъката си от физическите и психически страдания на своя близък (дете, родител, съпруг) на основание споменатия чл. 47, а само доколкото успеят да докажат, че е налице субсидиарно приложимия фактически състав на чл. 49 от Закона за облигациите (увреждане на личността им поради накърняване на интереса от личните им отношения с пострадалия)¹⁹³.

6. По-противоречиво е развитието на института на обезвредата за неимуществени вреди в италианското право¹⁹⁴. Старият италиански ГК от 1865 г. е възпроизвеждал модела на „генералната клауза“ за обезщетяване на неимуществени вреди, заимстван от разпоредбата на чл. 1382 от френския ГК. Под

¹⁹⁰ Вж. Guhl, Th., *Das Schweizerische Obligationenrecht*, цит. съч., S. 60 и сл.

¹⁹¹ Пак там, S. 61.

¹⁹² Пак там.

¹⁹³ Пак там.

¹⁹⁴ Относно развитието на възгледите за обезщетяване на неимуществени вреди по италианското право вж. Navarretta, E., *Il danno non patrimoniale*. – In: *Responsabilità civile: danno non patrimoniale*. Salvatore, P. (ed.), WoltersKluwer Italia, Milano, 2010, стр. 1–50; вж. също Оливенбаум, Л. Морални вреди, цит. съч., стр. 386 и сл..

влияние на доминиращи в италианската доктрина от края на XIX и началото на XX в. възражения, вдъхновени от творчеството на *Baudry-Lacantinerie* и *Barde*, все повече надделяват съображенията за практическа непостижимост на една точна парична оценка на моралните вреди и затрудненията при определяне на размера им от съда¹⁹⁵. Зародилите се спорове за и против обезщетяването на неимуществените вреди били прекратени с решение на италианския Касационен съд от 27.4.1912 г., което налага преустановяване на тяхното присъждане. След този акт доктрината се ориентира към компромисния възглед, че освен имуществените вреди могат да бъдат обезвреждани само т. нар. „смесени” вреди, при които моралните вреди косвено засягат имуществото на пострадалия¹⁹⁶. Новият ГК на Италия от 1942 г. се преориентира в своя чл. 2059 към германския модел (§ 253 от първоначалната редакция на ГК от преди реформата през 2002 г.), като предвижда, че неимуществените вреди подлежат на обезщетяване само в случаите, предвидени в закона. Такова основание е установено в разпоредбата на чл. 185, ал. 2 от италианския Наказателен кодекс (НК). Тя повелява, че всяко престъпление, причинило имуществени или неимуществени вреди, поражда за виновното лице или за лицата, които съгласно гражданските закони отговарят за действията на причинителя, задължение за обезвреда. Систематичното тълкуване на тези разпоредби води до неизбежния извод, че според действащото италианско законодателство възникването на правото на обезвреда за неимуществени вреди зависи най-вече от наказателноправната квалификация на вредоносното деяние като престъпление, наказуемо по НК. Междувременно обаче доктрината и съдебната практика в Италия се ориентират към едно по-либерално тълкуване, като приемат, че за възникване на задължение за обезщетяване на неимуществени вреди е достатъчно да са се осъществили конститутивните белези на едно правонарушение без оглед на това, дали има признаците на престъпление. Това означава, че преюдициалното квалифициране на противоправното поведение на делинквента като престъпление въз основа на влязла в сила осъдителна присъда не би трябвало да е необходимо и задължително условие за уважаване на иска за обезщетяване на причинените неимуществени вреди от гражданските съдилища. За да обоснове тези тълкувателни изводи италианската практика възприема доктрината за „биологичната вреда” (*‘danno biologico’*; *‘il danno alla vita di relazione’*), според която всяко посегателство върху телесната неприкосновеност накърнява по непозволен начин и неимуществената сфера на увреденото лице, лишавайки го от възможност да изпитва удоволствие от нормалния живот на здравия човек¹⁹⁷. Поради това такъв вид вреди следва винаги да под-

¹⁹⁵ Вж. италианските автори от този период, посочени в Оливенбаум, Л. Морални вреди, цит. съч., стр. 387.

¹⁹⁶ Navarretta, E., *Il danno non patrimoniale*, цит. съч., стр. 3 и сл.

¹⁹⁷ Вж. Navarretta, E., *Il danno non patrimoniale*, цит. съч., стр. 205 и сл. и посочените там съчинения.

лежат на обезщетение, независимо дали деянието на делинквента осъществява състав на престъпление или не. Тази линия на съдебната практика става основа за оригинално обновяване на позитивноправната уредба в Италия. На 14.7.1986 г. италианският Конституционен съд постановява, че до колкото обуславят отказ от защита на конституционно закриляното право на здраве на гражданите, разпоредбите на чл. 2059 от италианския ГК и чл. 185 от италианския Наказателен кодекс следва да бъдат обявени за противоконституционни. По този начин чрез конструкцията за „биологичната вреда“ италианското гражданско правораздаване обосновава възможността за обезщетяване на неимуществените вреди, изразяващи се в понесени от увредения физически и психически болки и страдания, макар деянието да не съставлява престъпление.

7. Английското право признава на пострадалия правото да получи парично обезщетение за вредите, изразяващи се в понесените от него настоящи и бъдещи болки и страдания (damages for actual and prospective pain and suffering), причинени от увреждане (injury), вкл. предизвикани от такова деяние неврози, както и други неблагоприятни психически последици, изискващи медицинско лечение¹⁹⁸. Освен това, следвайки модела на обезвредата по *common law*, разпоредбата на чл. 1, параграф 1, буква „b“ от Закона за управление на правосъдието (Administration of Justice Act 1982) предвижда, че лицето, което е принудено да търпи силни душевни страдания (mental anguish), защото осъзнава, че очакванията и възможностите му за водене на нормален живот силно са намалели вследствие на увреждането, има право да получи обезвреда. На свой ред, английската съдебна практика приема, че ако пострадалият е осакатен или изобщо възпрепятстван да води нормален живот вследствие на увреждането („изваден от строя“ – incapacitated) и е годен да осъзнава своето състояние, той следва да получи подходяща за случая парична обезвреда за причинените му душевни терзания – така *West & Son Ltd. V. Shepherd* [1964] AC 326. Съвременната английска правна доктрина намира, че увреждането само по себе се изразява в изгубване на способността (loss of faculty) за водене на активен, нормален живот, а неимуществените последици от неблагоприятното засягане на тази способност на пострадалия представляват принудително му лишаване от удоволствията и радостите (amenity) от нормалния живот, в частност изгубване на удовлетворението от упражняване на професията, на радостта и удоволствията от пълноценно прекарване на свободното време, от воденето на пълноценен семеен живот и др. под.¹⁹⁹. Английската съдебна практика обаче не провежда подобно разграничение и най-често присъжда една обща (глобална) сума за обезщетяване на всички неимуществени вреди на пострадалия от увреждането. През последните десетилетия в Англия активно се обсъждат възможностите за по-адекватно обезщетяване на неимуществените вреди на пострадалите от непозволено увреждане. В нарочен

¹⁹⁸ Вж. Jones, M. A., *Textbook on Torts*, 7th. Ed., Butterworths, 2000, стр. 620 и сл.

¹⁹⁹ Пак там.

Доклад № 257 от 15.12.1998 г., изготвен на основание Law Commissions Act 1965 от британската Комисия по правни въпроси и озаглавен „Вреди от увреждания на личността: неимуществени вреди” („Damages for personal injury: non-pecuniary loss. Item 2 of the Sixth Programme of Law Reform: Damages”) ²⁰⁰ се обсъжда възприемането на т. нар. функционален подход (‘functional’ approach) при оценяването на неимуществените вреди ²⁰¹, а също се предлага да бъдат завишени сумите, присъждани като обезщетение за неимуществени вреди, особено при по-тежки увреждания, вкл. на доброто име (напр. при клеветата – defamation cases). Под влияние на тази линия в решението си по дело Neil/Rankin [2000] 2 WLR 1173 петчленен състав на Апелативния съд (Court of Appeal) се е произнесъл, че размерът на обезщетението за причинените на пострадалия неимуществени вреди следва да бъде завишен с една трета в сравнение с постановеното от долната инстанция, заради особено тежките страдания, понесени от увредения ищец. Най-новата практика е склонна да присъжда обезщетения за моралните страдания от особено тежки увреждания в границите между 150 000 GBP и 200 000 GBP, като надхвърлянето на горната граница може да бъде обосновано с нарастване на индекса на цените на стоките и услугите при съобразяване на ръста на доходите в страната (т. нар. инфлационен коефициент). Приема се, че определянето на конкретния размер на дължимата обезвреда за неимуществени вреди във всеки отделен случай е от компетентността на съдебното жури (‘jury function’). Според разпоредбата на чл. 35А от Supreme Court Act 1981 (Закон за Върховния съд) по преценка на съда може да бъде присъдена лихва върху цялото или част от обезщетението, а когато сумата на присъденото обезщетение за вреди от увреждане на личността или причинена смърт надхвърля 200 GBP, съдът е длъжен да присъди лихва върху нея, освен ако са налице специални основания за противното. Такаъв е бил случаят, при който ищецът отложил продължително време предявяването на иска си за обезвреда на претърпяните от него неимуществени вреди и съдът е отказал да му присъди т. нар. ‘pre-trial interest’, т. е. да го обезщети за времето до завеждане на делото, тъй като приел, че има злоупотреба с право – вж. решение по дело Birkett/Hayes [1982] 2 All ER 710, 717; решение по дело Corbett/Barking АНА [1991] 1 All ER 498. Лихвата върху обезщетението за неимуществени вреди възлиза на 2 %, считано от датата на подаване на ис-

²⁰⁰ Докладът в обем от 126 страници е достъпен чрез <http://www.open.gov.uk/lawcomm/>

²⁰¹ Функционалният подход при определяне на размера на дължимото обезщетение за неимуществени вреди е възприет в канадската практика. Според него размерът на обезвредата трябва да е такъв, че да осигури на увреденото лице душевен комфорт и успокоение, като му позволи с други средства (пари) да получи удовлетворение, заместващо претърпените от него страдания и морални загуби. Така Law Commission, Damages for Personal Injury: Non-Pecuniary Loss. Item 2 of the Sixth Programme of Law Reform: Damages, цит. съч., стр. 5 и сл. Според посочения материал надделява мнението, че възприемането на функционалния подход не следва да се препоръчва.

ковата молба до произнасянето на съдебното решение, вж. решение по дело Wright/British Railways Board [1983] 2 AC 773. След решението на върховната съдебна инстанция House of Lords по делото Wells/Wells [1998] 3 All ER 481 вече се присъжда лихва в размер 3% годишно.

8. В България развитието на института на обезщетението за неимуществени вреди минава под знака на „противоборството“ между правните модели, възприети във Франция и Германия²⁰². С приемането на отм. ЗЗД от 1892 г. разпоредбите на чл. 56 и чл. 57 възпроизвеждат по смисъл правилата на чл. 1382 и чл. 1383 от френския ГК и реципират по такъв начин генералната клауза за обезщетяване на вредите от непозволеното увреждане²⁰³. Този подход дава израз на идеята за правна защита срещу накърняването на всеки признат от правото интерес без оглед на неговия характер – парично оценен или неимуществен, както и независимо от наказателноправната квалификация на деянието. В същото време по свидетелства на учени от този период в нашата цивилистична доктрина и практика се оформят два възгледа за обезщетяването на неимуществените вреди и функцията на присъжданата от съда парична сума в полза на увреденото лице – чисто компенсационна или наказателна (пеналистична)²⁰⁴. Според едното, уредбата по ЗЗД не прави никакво различие между материални и морални вреди и не би трябвало да има никакво съмнение, че се дължи обезвреда за всякакви вреди, които могат да бъдат причинени с извършването на едно непозволено увреждане, вкл. когато то съставлява престъпление. Според другото, самото понятие „вреда“, употребено от гражданското законодателство, се отнася само за материалните, икономически интереси на потърпевшото лице, тъй като само такива интереси се защитавали в гражданското право. Това второ виждане си пробива път и в отделни решения на стария ВКС. Привържениците на първото становище възразяват, че чрез това стеснително тълкуване личните (неимуществени) блага на увредените остават без достатъчна правна защита, тъй като налагането на лично наказание по наказателното законодателство за извършено престъпление, от което са произтекли и морални вреди, не винаги е достатъчно тежко възмездие за виновния. В много случаи плащането на парично обезщетение за моралните вреди съставлява по-голямо възмездие, от колкото едно наистина тежко лично наказание²⁰⁵.

Възгледът, че неимуществените вреди не подлежат на обезщетяване или поне – не във всички случаи, тъй като поначало не могат да бъдат оценени в паричен еквивалент, си пробива път у нас в началото на XX в. под влияние на

²⁰² Общ поглед вж. в Христов, В. Лични права..., цит. съч., стр. 135 и сл.

²⁰³ Според чл. 56 от отм. ЗЗД всяко действие на човека, което причинява вреди на друго, задължава тогава, по вината на когото е последвало то, да поправи вредата.

²⁰⁴ Относно споровете вж. Оливенбаум, Л. Морални вреди, цит. съч., стр. 389–390, бел. № 2 под линия.

²⁰⁵ Пак там.

стария германски Наказателнопроцесуален закон (Strafprozessordnung, StPO) от 1877 г. и § 253 от ГГК²⁰⁶. Още преди изричната регламентация на гражданския иск в нашия наказателен процес наказателноправната доктрина в лицето на проф. Долапчиев²⁰⁷ основателно критикува това разбиране с аргумента, че независимо, че неимуществените блага по своята природа стоят извън гражданския оборот, това не означава, че нямат ценност или че при увреждане не могат да бъдат обезщетени парично. Това становище намира подкрепа и в практиката, която изтъква, че с оглед възникване на задължението за обезвреда разпоредбата на чл. 56 ЗЗД (отм.) не провежда разлика между видовете вреди, т. е., че и неимуществените подлежат на обезщетяване на общо основание²⁰⁸. В този дух в опр. № 8–1909 г. бившият ВКС изрично подчертава, че редакцията на чл. 56 ЗЗД (отм.) не прави разлика между имуществени и неимуществени вреди с оглед годността им да бъдат обезщетявани²⁰⁹. Въпреки това прогресивно за времето си правно разбиране, посоченият съдебен акт стеснява възможността за уважаване на иска за неимуществени вреди, въвеждайки условието „моралната вреда да е действителна и сериозна”. Доктрината с основание критикува определението в тази му част с аргумента, че на съда е предоставено правомощието да преценява с оглед конкретните обстоятелства по всеки отделен случай, дали да присъди исканото обезщетение за морални вреди и в какъв размер. Липсата на единен и обективен нормативен критерий относно обезщетяването на морални вреди по това време не само води до натрупване на противоречива съдебна практика, а и създава условия за присъждането им в сравнително по-редки случаи²¹⁰. В същото време за нашата част-

²⁰⁶ Критичен преглед на тези становища вж. в Долапчиев, Н. Гражданският иск в наказателния съд. – Год. СУ. ЮФ, 1921 г., т. XV-XVI, стр. 34. Към посоченото становище се придържат и отделни съдебни решения, напр. р. № 92–06-I; р. № 42–09-I; р. № 24–09-I и др., цит. по Павлов, Ст., Закон за наказателното съдопроизводство. Текст и синтез на юриспруденцията на ВКС. Издание на общия фонд за подпомагане на студентите в България, 1946 г., стр. 21.

²⁰⁷ Долапчиев, Н. Гражданският иск в наказателния съд, цит. съч., стр. 1–94.

²⁰⁸ Вж. р. № 1103–1900-II, р. № 417–1897-II, цит. по Тончев, Д. Коментар върху ЗЗД ... цит. съч., стр. 69.

²⁰⁹ Цит. по Мешков, Г. Т., Мешков, Кл. Т. Наръчен сборник по ЗЗД, Том 1, 1936 г., стр. 74 „Преследването с наказание на посегателствата върху личните права на човека става главно в интереса на обществото и невинаги може да удовлетвори частния интерес на увреденото лице. Затова, последното има право да иска парично обезщетение за причиненото нему нарушение на известно негово лично благо... присъждането на парично обезщетение на увреденото лице може да бъде и единственото средство да се възнаградят за вредата, която е причинена на негово лично благо. От изложеното става ясно, че чл. 56 ЗЗД, като не различава между материални и морални вреди ... говори въобще за вреда.”

²¹⁰ Вж. Саранов, Н. Искът за парично удовлетворение и гражданският съд – Юридическа мисъл, 1947 г., № 7, стр. 607.

ноправна доктрина от този период въпросът за обезщетяването на неимуществените вреди от непозволено увреждане стои във от съмнение²¹¹.

Новелата на чл. 4, ал. 3 от отм. Закон за углавното съдопроизводство (наричан по-нататък „ЗУС“), въведена на 6.11.1922 г., урежда за първи път у нас гражданския иск за неимуществени вреди в наказателния процес, реципирайки по същество разрешението на швейцарското наказателнопроцесуално право. Посочената разпоредба предвижда, че „в предвидените от закона случаи се допуска и иск за парично удовлетворение”. Под влияние на германската юриспруденция претенцията за обезвреда на неимуществените вреди от престъплението започва да се разглежда като „наказателна санкция” (т. нар. ‘Busse’)²¹². В сходен дух, като израз на т. нар. пеналистична концепция за обезщетяването на неимуществените вреди от увреждането, са и мотивите към проектозакона за посоченото изменение и допълнение на отм. ЗУС, според които „паричното удовлетворение стои на средата между обезщетението за претърпяни вреди и наказанието”. Вследствие на така оформеното разбиране се приема, че искът за парично удовлетворение може да бъде разгледан само от наказателния съд и не може да бъде пренесен като иск за неимуществени вреди пред гражданския съд (така опр. № 92–1935-IV). Това разбиране стеснява и приложното поле на иска по чл. 56 ЗЗД (отм.), доколкото се оказва, че пред граждански съд могат да бъдат търсени вреди от престъпното деяние само във от предвидените в отменения Наказателен закон (наричан по-нататък „отм. НЗ”) случаи. В този смисъл на иска по чл. 56 ЗЗД (отм.) бива придаден субсидиарен характер.

В отлика от уредбата по френското право българският законодател, регламентирайки иска за неимуществени вреди от престъплението в наказателния процес, привнася елементи, характерни за уредбата на института в по-старото германско и италианско право, най-съществените от които е принципът *numerus clausus* (законоустановеност и изчерпателно изброяване на случаите). През 1922 г. разпоредбата на чл. 262 от отм. НЗ бива допълнена с нова ал. 2, която предвижда възможност при различни състави на престъплението убийство съпругът, низходящите и възходящите на пострадалия да търсят обезщетение за причинените им неимуществени вреди. Във всички други случаи, когато такова обезщетение се предвижда (и то единствено от отм. НЗ!), вземането за него е *intuitu personae* – принадлежи само на пострадалия от престъплението (вж., напр. чл. 264, ал. 3 от отм. НЗ, с който се дава възможност за присъждане на обезщетение за неимуществени вреди при различни състави на телесна повреда).

²¹¹ Вж. Тончев, Д. Коментар върху ЗЗД ..., стр. 64; Меворах, Н., Лиджи, Д. Фархи, Л. Коментар на ЗЗД., Т. 1, 1929 г., стр. 138.

²¹² За развитието на тези възгледи вж. Гергинов, Т. Основание на гражданския иск в наказателния процес. – Списание на Юридическото дружество, 1906 г., стр. 458 и сл.

Старият ВКС с основание отрича наказателния характер на паричното удовлетворение за причинени от престъплението неимуществени вреди. Трайната съдебна практика формира становище, че то представлява „обезщетение за морални вреди”, иск за щета (р. № 853–27- I), а не допълнително наказание (р. № 1017–1930-I; р. № 349–1939-I и др.). Размерът на обезщетението подлежи на определяне по справедливост и поради това съдът не е длъжен да излага съображения за размера на присъдената сума (р. № 1169–31-I), а непосочването на размера на претендираното от гражданския ищец обезщетение за неимуществени вреди не съставлява само по себе си основание за отхвърляне на иска.

С поредното изменение на стария Закон за наказателното съдопроизводство (ЗНС) от 12.11.1934 г. разпоредбата на неговия чл. 4, ал. 3 бива отменена и по такъв начин се отваря възможност за обезщетяване на неимуществените вреди, причинени от който да е деликт, без оглед наказателноправната квалификация на деянието. Отмяната на посочената разпоредба води до отпадане на ограничението, според което обезвреда за неимуществени вреди се присъжда „в предвидените от закона случаи”. По този начин моделът на обезщетяване на неимуществените вреди у нас се приближава в най-пълна степен до своя френски първообраз.

С последвалата реформа в отм. ЗНС от август 1935 г. заварената уредба на обезщетяването на неимуществени вреди от престъплението бива за пореден път ревизирана. С новата редакция се възстановява състоянието от 1922 г., но и окончателно се утвърждава виждането за обезщетителния характер на иска за неимуществени вреди. Действа правилото, че в предвидените от НЗ случаи се допуска и иск за парично удовлетворение, което се отнася до морални вреди в такива случаи (арг. от чл. 4, ал. 3 отм. ЗНС). Чрез израза „вреди за такива случаи” отново се препраща към онези състави на отм. НЗ, които предвиждат възможността да се предяви иск за неимуществени вреди²¹³. Извършената реформа подчертава *гражданскоправния характер* на иска за парично удовлетворение на моралните вреди от престъплението и допринася за преодоляване на пеналистичните възгледи за неговата същност и функции. Освен това се създава възможност и за предявяване на иска за обезвреда на причинените от престъплението неимуществени вреди пред гражданските съдилища. Това разбиране се утвърждава в практиката на стария ВКС от началото на 40-те години²¹⁴ и се аргументира с изводите от систематичното тълкува-

²¹³ Интересно е да се отбележи, че старият ВКС смекчава правилото и допуска предявяването на граждански иск в наказателното производство *под отлагателно условие* – дори и в случаите, когато за престъплението не се допуска такъв иск от НЗ (отм.), тъй като е възможно съдът да възприеме друга квалификация на престъпното деяние, при която вече се предвижда парично удовлетворение за неимуществени вреди (вж. р. № 105–38-I).

²¹⁴ Особено ярко това е илюстрирано в опр. № 5 от 04.3.1943 г., в чиито мотиви се приема, че искът за неимуществени вреди, причинени от престъпление, може да се решава от

не на разпоредбите на чл. 4 от отм. Закон за гражданското съдопроизводство (ЗГС) във връзка с чл. 4 отм. ЗНС. От тях следва, че лицето, претърпяло вреди и загуби от престъпно деяние, може да предяви граждански иск в наказателния съд за съвместно разглеждане. Ако то реши да не се конституира като граждански ищец и предпочете да търси обезщетение по реда на ЗГС (отм.), съдът пристъпва към разглеждането на гражданския иск след приключване на наказателното дело – било с присъда или поради наличие на основание за прекратяването му (арг. от чл. 5 отм. ЗГС във връзка с чл. 12, ал. 2 отм. ЗНС). Оттук произтича извод, че искът за моралните вреди, причинени от престъпление, може да се води отделно от наказателното дело пред граждански съд след приключването на делото. Тези изводи са възприети от решаващия състав на стария ВКС в р. № 252–1940–III, който приема, че паричното удовлетворение е обезщетение за морални вреди и затова може да бъде предмет на граждански иск, наред с исковете за материални (имуществени) вреди. В същия акт се посочва, че граждански иск за морални вреди от престъпление може да бъде заведен пред граждански съд и отделно от наказателното дело след неговото приключване.

След реформите в българската социално-политическа и правна действителност от началото на 50-те години на миналия век разпоредбите на отм. НПК от 1952 г. и отм. НЗ от 1951 г. повече не възпроизвеждат ограничението, според което искът за неимуществени вреди от престъплението може да бъде предявяван само в определените от закона случаи. В резултат от този нов подход в законодателната политика се разширява приложното поле на обезщетението за неимуществени вреди по чл. 52 ЗЗД от 1950 г., а заедно с това се създава и възможност за по-пълноценно гарантиране на правото на защита на всички действително увредени от непозволеното увреждане лица. Разпоредбите на чл. 45 ЗЗД възпроизвеждат смислово чл. 56 от отм. ЗЗД, препотвърждавайки принадлежността на българското гражданско право към френския модел на „генералната клауза“ при уредбата на непозволеното увреждане²¹⁵, а нормата чл. 52 ЗЗД логично го допълва, предоставяйки правото на съда да определи обезщетението за неимуществените вреди по справедливост, без оглед наказателноправната квалификация на вредоносното деяние.

9. Мисля, че направеният преглед на развитието на възгледите относно обезщетяването на неимуществените вреди, които през изминалото столетие са слагали отражение върху нашето законодателство, доктрина и съдебна практика, позволява да подходим с *по-голяма вещина* към тълкувателните изводи, възприети в ППВС № 4–1961 г., ППВС № 5–1969 г. и ППВС № 2–1984 г. относно кръга на лицата, имащи право да търсят обезщетение за неимуществените вреди.

наказателния съд като изключение от общите правила за подсъдността на частноправните спорове на гражданските съдилища.

²¹⁵ Вж. Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 57–58; Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 14 и сл.

вени вреди от непозволено увреждане. Става дума за въвеждания от тях тълкувателен „постулат”, че обезщетение за неимуществени вреди се дължи на близките единствено в случай на смърт на жертвата на престъплението. Макар широката редакция на разпоредбата на чл. 52 ЗЗД да овластява съда с принципната възможност да определи обезщетението за неимуществени вреди по справедливост, като адресира този критерий общо – не само към размера на паричната обезвреда, но и към кръга на правоимащите лица във всеки отделен случай, задължителната тълкувателна практика на върховната съдебна инстанция редуцира техния кръг единствено до „преживелия съпруг, възходящите и низходящите” на умъртвения, като по социални съображения добавя и лицата, намиращи се в две групи отношения на фактическа (емоционална) близост с убития – неговия фактически съпругески съжител (партньор в живота) и взетия за отглеждане храненик. За всички останали хипотези (напр. причиняване на телесни повреди от престъплението, полови пресъпления и др.) се счита, че неимуществени вреди за претърпените физически болки и психически страдания могат да бъдат търсени само от жертвата, на строго лично основание. Този рестриктивен подход на бившия ВС дава повод на по-новата ни цивилистична доктрина да споменава за „възкресяване” на съдебната практика по чл. 262, ал. 2 от отм. НЗ²¹⁶. Поне външно се създава впечатление, че в тази им част посочените тълкувателни актове на ВС са повлияни от пеналистичните възгледи за обезщетяването на неимуществените вреди от престъплението, господствали при действието на отм. ЗНС. Ако е така, в това едва ли има нещо чудно, тъй като отмененият ЗНС заедно с отм. НЗ са най-продължително действалите наказателни закони в нашата правна история от последните 135 години и са сложили траен отпечатък върху развитието на доктрината и съдебната практика у нас.

Считам, че при действащото законодателство справедливостта по чл. 52 ЗЗД като нормативен критерий за присъждане на обезвреда за неимуществени вреди от престъплението следва да се отнася не само до размера, но и до основанието на обезщетението. Това налага във всеки отделен случай да се изследва конкретно кръга на „близките”, които с оглед степента на житейската им, емоционална близост и съпричастност към съдбата на пострадалия действително са понесли душевни болки и терзания, съпреживявайки неговите физически и психически мъки и страдания от увреждането, и на тази основа да се признава правото им на парично обезщетение (удовлетворение). Подходът на съда трябва да е конкретен, а не формалистичен и *a priori* рестриктивен; в противен случай той се отдалечава от законовата повеля за „справедливост”²¹⁷. Този извод се вписва изцяло в относително определения характер (*ius*

²¹⁶ Вж. Конов, Т. Още веднъж за ..., стр. 17.

²¹⁷ Явно съдебната ни практика е склонна да сподели това становище, щом още през 80-те години на миналия век е имала случай да приеме в мотивите на р. № 1102 от 9.4.1981 г. по гр. д. № 623/81 г., I г. о. ВС, че по справедливост следва да се определи не само размера на следващото се обезщетение за неимуществени вреди, но и кръга на лицата, кои-

aequum) на нормата на чл. 52 ЗЗД и позволява при прилагането ѝ тя да се изпълни с действителното нормативно съдържание, което законодателят е целял да вложи в нея, въздигайки справедливостта като критерий за определяне на обезщетението при неимуществени вреди.

Нещо повече. В теорията отдавна се обръща внимание на проблема, че непозволеното увреждане, респ. престъплението, може да засегне не само благата на непосредствено увредения (пострадалия), а и правнозащитени блага и интереси на други лица – т. нар. трети, „косвено увредени лица“²¹⁸. Практиката на ЕСПЧ също познава правната фигура на т. нар. „непряка жертва“, която бива отчетливо отграничавана от пострадалия. Счита се, че качеството „непряка жертва“ е налице, когато съществува лична и специфична връзка между пряката жертва на престъплението и косвено увреденото лице-жалбоподател²¹⁹. Нашият закон не е ограничил предварително и по общ начин отговорността на делинквента по отношение на вредите, претърпени от трети лица (близки на пострадалия). Според доктрината основанието на тази отговорност лежи в извършеното от делинквента засягане на защитени блага (обекти на абсолютни субективни права) вследствие на непозволеното увреждане²²⁰. Всяко засягане на блага на пряко увредения, което има белезите на непозволено увреждане и може да се разглежда като източник на вредни последици в сферата на други, „косвено“ увредени лица, поражда отговорност на делинквента и спрямо тях²²¹. При това не е непременно необходимо да е била причинена смъртта на непосредствено увредения; достатъчно е да са засегнати виновно обекти на негови абсолютни субективни права (напр. права върху телесната, респ. полова неприкосновеност, достойнството, доброто име²²² и т. н.). За да възникне отговорност за вреди по отношение на косвено увреде-

то имат основание да предявят иск за заплащане на парично обезщетение за неимуществени вреди.

²¹⁸ Това понятие е в известен смисъл условно и няма нищо общо с мисълта да се обезщетяват и косвени вреди. По-подробно за него вж. Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, цит. съч. стр. 102 и сл., който го въвежда и обосновава.

²¹⁹ Вж. решение от 2.9.1998 г. по делото *Yasa/Tурция*, § 66, Reports 1998-VI, по което племенникът на убития е третиран като „непряка жертва“. Примери за приемане на индивидуални жалби от лице, третирано като „непряка жертва“ в практиката на ЕСПЧ, вж. в: Практическо ръководство върху критериите за допустимост на жалбите до Европейския съд по правата на човека. Издание на Съвета на Европа и Европейския съд по правата на човека. Превод на български език. Ред. Д. Доковска, 2013 г., стр. 22–23.

²²⁰ Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, цит. съч., стр. 110.

²²¹ Пак там.

²²² ЕСПЧ е имал случай да приеме за разглеждане и да се произнесе по индивидуална жалба от съпругата на починал, като ѝ е признал правото да защити доброто име на починалия си съпруг – вж. решението по дело № 54723/2000 г. *Brudnicka and others v. Poland*, ECHR 2005-II, § 26.

ните лица, достатъчно е наличието на *фактическа* връзка между последните и пострадалия, стига естеството ѝ да е такова, че да поставя целостта на благата на косвено увредените лица *в зависимост* от накърняването на благата на пряко увредения и каузалността на тази зависимост да не е била прекъсната в конкретния случай от правно значими причини, които да обусловят извод за косвен характер на вредите в правната сфера на тези трети лица (с аргумент от противното от чл. 51, ал. 1, изр. първо във връзка с чл. 52 ЗЗД)²²³. С оглед на това в по-новата ни доктрина се прави извод, че когато от непозволеното увреждане се натрупат вредни последици, изразяващи се в засягане на блага на лица, различни от пострадалия, те също подлежат на обезщетяване на основание чл. 52 ЗЗД²²⁴.

Горните развития в доктрината от последните две десетилетия, както и практиката на ЕСПЧ, следва да се имат предвид при тълкуването на понятието „наследници” като лица, които могат да имат качеството на граждански ищци в наказателния процес по смисъла на чл. 84, ал. 1 НПК. Вярно е, че в общоприетия му правно-технически смисъл понятието „наследници” изразява лицата, в полза на които преминава имуществото на едно починало лице по силата на закона или по волята на починалия (арг. от чл. 5 и сл., чл. 13 и сл. ЗН)²²⁵. Счита се обаче, че поне в материята на обезщетяването на неимуществените вреди от престъплението съдържанието на това понятие в разпоредбата на чл. 84, ал. 1 НПК (а по същество – кръга на правоимащите лица) следва да се определя от два фактора:

– Първо, възможността на близките на непосредствено увредения (пострадалия) да получат обезщетение за неимуществени вреди от непозволеното увреждане, вкл. когато последното съставлява престъпление, е **тяхно лично право**, което въобще не се основава на наследствено правоприемство. Това е отдавна безспорно прието в теорията²²⁶, но се споделя и в практиката, която, както е известно, признава право на обезщетение за неимуществени вреди и на *трети лица*, които стоят извън кръга на наследниците по закон (храненик; фактически съпругески партньор на пострадалия)²²⁷. От гледна точка на правилата на деликтното право, и специално справедливостта като критерий за обезщетяване на неимуществените вреди по чл. 52 ЗЗД, употребата на самия термин „наследници” в разпоредбата на чл. 84, ал. 1 и други разпоредби на

²²³ Пак там, стр. 110–111.

²²⁴ Така Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 406.

²²⁵ За понятието „наследници” вж. Тасев, Хр., Българско наследствено право. Десето преработено и допълнено издание. Нова редакция С. Тасев и Г. Петканов, Сиела, 2013 г., стр. 22, 36 и сл.

²²⁶ Така Антонов, Д. Непозволено увреждане, цит. съч., стр. 227; Конов, Т. Основание на гражданската отговорност, цит. съч. стр. 103; Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 173 и др.

²²⁷ Арг. от чл. 5–10 ЗН.

НПК едва ли е оправдана. По-скоро той би трябвало да бъде заменен с описателния израз „лица, имащи право на обезщетение за вредите от престъплението по правилата на гражданското законодателство”. По такъв начин ще се постигне правнологическа съгласуваност с разпоредбата на чл. 52 ЗЗД и практиката по прилагането ѝ, според която обезщетението за неимуществени вреди се определя от съда по справедливост, без кръгът на правоимащите да е заключен само в рамките на „наследниците” по смисъла на Закона за наследство.

– Второ, за възникване на правото на обезщетение за неимуществени вреди по чл. 52 ЗЗД определящо значение има **не** формалноправното качество „наследник” на жертвата, а конкретната преценка на съда относно справедливостта на обезщетяването във всеки отделен случай (арг. от чл. 52 ЗЗД). Достатъчно е, нематериалните вреди, причинени в правната сфера на близките на пострадалия, да са в пряка каузална връзка с извършеното от делинквента противоправно деяние (в случая престъпление), да са претърпени реално и при спор да бъдат доказани от ищеца (арг. от чл. 154, ал. 1 ГПК). Стриктното придържане на съда към тези принципи положения е от естество да отстрани опасенията за неоправдано и прекомерно разширяване на персоналните рамки на отговорността за неимуществени вреди, определяна по справедливост на основание чл. 52 ЗЗД. Налага се изводът, че формалноправната принадлежност на едно лице към кръга на лицата, които могат да имат качеството „наследник” по смисъла на Закона за наследство, не би трябвало да е нито необходимо, нито достатъчно условие за обосноваване на процесуалната му легитимация като граждански ищец по иск за обезщетяване на неимуществените вреди от престъплението по чл. 84, ал. 1 НПК. Това, че едно лице се явява призован към наследяване наследник в случай на причинена смърт на пострадалия от престъплението, не обосновава автоматично, *eo ipso*, правото на лицето да получи обезщетение за неимуществени вреди. Също така, не бива да се счита, че близките на непосредствено увредения (пострадалия) могат да участват като граждански ищци в наказателния процес във връзка с претенцията им за неимуществени вреди от престъплението само с оглед на качеството им на „наследници”, т. е. само при смърт на пострадалия²²⁸. Противното би

²²⁸ Правя това уточнение по повод изразеното в теорията схващане, че под „наследници” по чл. 84, ал. 1 НПК се разбират наследниците на починалото вследствие на престъплението лице – така Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 189. Според авторката това могат да бъдат само тези наследници, които същевременно са оправомощени лица по смисъла на деликтното право, защото в този случай те ще претендират обезщетение на лично претърпените от тях неимуществени вреди. От една страна, подобно тясно схващане лишава по хипотеза близките (съпруг, деца, родители) на останалия жив пострадал от престъплението от възможността да търсят в наказателния процес обезвреда по справедливост (чл. 52 ЗЗД) за претърпените от тях неимуществени вреди във всички случаи, при които те са изживяли душевни терзания, съпреживявайки физическите и психическите му болки и мъки, в пряка каузална връзка с престъплението. От друга страна, това тясно тълкуване на понятието „наследници” по смисъла на чл. 84, ал. 1 НПК даже не ос-

означавало да се създават изкуствени, формални пречки пред точното и пълно провеждане на материалноправния принцип на чл. 52 ЗЗД за справедливо обезщетяване на неимуществените вреди от непозволеното увреждане, вкл. когато то носи белезите на едно престъпление.

VI. Проблемът за обезщетяването на неимуществените вреди, причинени на юридически лица от престъплението

1. Съвременната българска наказателнопроцесуална доктрина отрича възможността за присъждане на обезщетение за *неимуществени* вреди, причинени на юридически лица вследствие на престъпление, осъществяващо фактическия състав на непозволено увреждане²²⁹. Съдебната практика също е последователна в това си разбиране (напр. р. № 197 от 19.2.1997 г. по гр. д. № 250–95-V²³⁰; р. № 4–2008-IV г. о.²³¹ и др.). Основният аргумент, около който се гради тезата за принципната недопустимост на уважаването на иск за неимуществени вреди в полза на юридическо лице е, че последното поради естеството си на изкуствено създадено и признато от обективното право образувание, не е в състояние да изпита физическа болка, душевни страдания, мъка и други отрицателни душевни преживявания, които засягат емоционалната сфера на увредения и са свързани с нарушаване на лични, неимуществени права и

тавя никаква формалноправна възможност за конституиране като граждански ищци на третите лица във фактическа (житейска) връзка с пострадалия, а именно взетото за отглеждане, но неосиновено дете, както и фактическия съпругески партньор, на които постоянната практика на ВС признава изрично право на обезщетение за неимуществени вреди при смърт на жертвата на престъплението. Така е, защото тези две групи лица нямат по правило качеството „наследници” (освен, ако в тяхна полза е направено завещание в конкретния случай, но това само по себе си не е достатъчно, за да обоснове претенцията им за обезщетяване на претърпените от тях неимуществени вреди). Явно е, че правилата на деликтното право относно кръга на лицата, имащи право на обезвреда по справедливост за претърпяните от тях неимуществени вреди от непозволеното увреждане, което осъществява и състав на престъпление по НК, налагат корективно тълкуване на понятието „наследници” по смисъла на чл. 84, ал. 1 НПК.

²²⁹ Вж. Чинова, М. Досъдебно производство..., цит. съч., стр. 126; Салкова, Е. Фигурата на ощетеното юридическо лице в наказателното производство. – Правна мисъл, 2008 г., № 4, стр. 43; Смолички, П. Гражданският иск в наказателния процес, цит. съч., стр. 43.

²³⁰ Публ. в: Съдебна практика на ВКС и ВАС 1997, № 5–6, пор. № 34. В мотивите на посоченото съдебно решение се приема дословно следното: „По закон няма основание да се присъжда обезщетение за неимуществени вреди на юридическо лице, защото всичките му права са имуществени, включително тези, свързани с маркетинговия имидж, търговските марки и други подобни. По изложените съображения принципът на чл. 52 ЗЗД не може да намери прилагане по отношение на юридическите лица. Юридическото лице формира воля чрез неговите органи и затова не може да претърпи морални вреди”.

²³¹ Публ. в: Бюл. на ВКС 2008 г., № 1, стр. 39.

правно-защитени нематериални интереси. Поначало не се спори по това, че юридическите лица могат да бъдат носители на неимуществени права – напр. правото на фирма, на добро търговско име и др., но се настоява, че в чисто психологически план те няма как да преживеят болките, мъките и страданията, които са съществен елемент на всяка неимуществена вреда. В същото време разпоредбата на чл. 84, ал. 1 НПК предвижда общо, че в съдебна фаза на наказателното производство ощетеното юридическо лице може да се конституира като граждански ищец, търсейки обезщетение за претърпените от престъплението вреди. Видът на вредите (имуществени или неимуществени) не е изрично определен, което свидетелства, че НПК не изключва по принцип възможността ощетеното юридическо лице да получи обезвреда и за причинените му с престъплението неимуществени вреди. Наказателноправната доктрина и съдебната практика обаче се придържат към стеснително тълкуване по този въпрос, изхождайки единствено от посочените по-горе формални съображения за природата на юридическото лице като правен субект.

2. Частноправната доктрина също не е формирала единна позиция по въпроса. Вероятно повлияни от фикционната теория за същността на юридическите лица²³², част от цивилистите подкрепят изказаните в наказателноправната литература схващания, че тъй като юридическите лица нямат своя психика, те не биха могли да търсят гражданска отговорност за неблагоприятните последици от нейното засягане²³³. Други автори се изразяват становища в подкрепа на обезщетяването на неимуществените вреди на юридическите лица²³⁴. Изоставяйки стеснителното тълкуване, което свежда този вид вреди само до негативни последици от телесно и психическо естество (физически и емоционални болки и страдания), те приемат, че неимуществените вреди представляват широк кръг неоценими в пари неблагоприятни последици от засягане на субективни права, за които няма причина да бъдат оставяни необезщетени. Така например ако вследствие на действия на нелоялна конкуренция по чл. 29–37 ЗЗК или по друг противоправен начин (напр. чрез публикация в средствата за масова информация) бъде засегнато доброто търговско име (т. нар. *business respect*), с което увреденото юридическо лице се ползва в об-

²³² Относно теоретичните възгледи за същността на юридическите лица вж. Стойчев, Кр., Към въпроса за правната природа на юридическото лице, цит. съч., стр. 42 и сл.

²³³ Вж. Тасев, С. Деликтната отговорност, цит. съч., стр. 159.

²³⁴ Вж. Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 405 и сл. Герджиков, О., Калайджиев, А., Касабова, К., Бузева, Т., Кацарски, А. Коментар на Търговския закон. Книга първа, чл. 1–112. Второ преработено изд. Софи-Р, 2007 г., стр. 107, също приемат, че когато нарушението на правото на фирма на търговеца (независимо физическо или юридическо лице) представлява непозволено увреждане, засегнатите лица могат да търсят обезвреда за причинените им от това неимуществени вреди. В подкрепа на идеята за обезщетимостта на неимуществените вреди, причинени на юридически лица, съображението развива и Стойчев, К. Към въпроса за правната природа на юридическото лице, цит. съч., стр. 57.

ществото като участник в оборота, то следва да получи обезщетение за претърпените от това неимуществени вреди. Главният позитивноправен аргумент в подкрепа на това становище се черпи от признатата и гарантирана от закона възможност на всяко физическо или юридическо лице – длъжник, да търси обезщетение за причинените му неимуществени вреди, когато с влязло в сила решение молбата на кредитор за откриване на производство по несъстоятелност бъде отхвърлена, щом кредиторът е действал умишлено или с груба небрежност (арг. от чл. 631а, ал. 1, 2 и 4 ТЗ)²³⁵. За тази хипотеза разпоредбата на чл. 631а, ал. 4 ТЗ предвижда изрично, че следващото се обезщетение за неимуществените вреди се определя от съда по справедливост, т. е. в съответствие с общото правило на чл. 52 ЗЗД, което само по себе си е също „неутрално” с оглед вида на увредения субект (физическо или юридическо лице). По този повод доктрината подчертава, че разпоредбите на чл. 631а, ал. 1 във връзка с ал. 4 ТЗ са израз на *общ принцип* за допустимост на обезщетяване на неимуществените вреди, причинени от юридически лица²³⁶.

3. Разпоредбите на чл. 631а ТЗ във връзка с чл. 52 ЗЗД обаче далеч не са единствените, обосноваващи извода, че юридическо лице също може да претърпи достойни за обезщетяване неимуществени вреди. Действащото ни законодателство съдържа ред други норми в тази насока. При нарушаване на абсолютното неимуществено право на фирма по чл. 7 и сл. ТЗ на търговец – юридическо лице (търговско дружество, кооперация по Закона за кооперациите)²³⁷ чрез използването ѝ от друго, засегнатото лице може да се защити, освен чрез предявяване на личен негаторен иск за прекратяване на по-нататъшното ѝ използване, още и като поиска обезщетение за причинените му от това имущество и неимуществени вреди (арг. от чл. 11, ал. 2 ТЗ)²³⁸. В посочената разпоредба самият законодател е използвал родовото понятие „вреди” именно, за да обхване всички подлежащи на обезвреда неблагоприятни последици от нарушаването на правото на фирма, вкл. и моралните.

Търговското законодателство урежда и други конкретни хипотези, при които юридическо лице – търговец може да претърпи подлежащи на обезщетяване неимуществени вреди. Такива биха били случаите, в които при осъществяване на дейността си прокурист, търговски пълномощник, търговски помощник, търговски представител или търговски посредник не изпълни законното си задължение да пази търговската тайна на дружеството-принципал, възложило му извършването на определена работа, или урони неговия търговски престиж (арг. от чл. 52 ТЗ). Не може да има съмнение, че неизпълнението на тези задължения е от естество да засегне преди всичко важни неимуществ-

²³⁵ Вж. р. № 331 от 28.11.2012 г. по т. д. № 493/2012 г. на Апелативен съд-Варна.

²³⁶ Така Калайджиев, А. Облигационно право, цит. съч., стр. 406.

²³⁷ Вж. чл. 1, ал. 2 ТЗ.

²³⁸ Вж. Герджиков, О. и съавтори, Коментар на Търговския закон, цит. съч., стр. 107; Калайджиев, А. Търговско право. Обща част. ИК „Труд и право”, 2010 г., стр. 128–129.

вени блага и интереси в правната сфера на юридическото лице и да му причини морални вреди, които подлежат на обезщетяване. Възможността за търсене на обезвреда за неимуществени вреди, причинени на юридическо лице, може да бъде изведена и от разпоредбите на чл. 145, чл. 240, ал. 2, чл. 146, ал. 3, изр. второ, чл. 249, ал. 2 (в последните два случая – относно вреди от нарушаване на задължението за запазване на тайна) и др. от ТЗ. Общото между всички тези разпоредби е, че уреждат гражданската отговорност на членовете на управителните органи и проверителите (одиторите) на търговски дружества за вредите, които са причинили на юридическата личност на дружеството в това си качество. Без да навлизаме в споровете относно основанието и характера на тази отговорност – договорна или деликтна²³⁹, струва си само да отбележим, че употребата на родовото понятие „вреди“ във всички изброени разпоредби оставя без съмнение възможност на увреденото дружество да търси парично обезщетение за причинените му неимуществени вреди, изразяващи се в уронване на доброто търговско име и престиж пред клиенти, контрагенти или конкуренти вследствие издаване на професионална тайна, действия на нелоялна конкуренция или други неблагоприятни неимуществени последици. Когато увреждащото деяние на тези лица осъществява състав на престъпление по НК, дружеството ще бъде в положението на „ощетено юридическо лице“ по смисъла на чл. 84, ал. 1 НПК и ще може да се конституира като граждански ищец в наказателното производство, за да търси гражданска отговорност за причинените му неимуществени вреди.

Идеята, че юридическо лице може да търси обезщетение за неимуществени вреди, е намерила отражение също в разпоредбата на чл. 188, ал. 1 от Закона за защита на потребителите (наричан по-нататък „ЗЗП“). Тя овластява сдруженията на потребителите в качеството им на юридически лица от типа на сдруженията по Закона за юридическите лица с нестопанска цел (наричан по-нататък „ЗЮЛНЦ“)²⁴⁰, да предявяват иски за обезщетяване на вредите, причинени на колективните интереси на потребителите²⁴¹. Аналогични възможности са предвидени и в разпоредбата на чл. 38 от Закона за потребителския кредит (наричан по-нататък „ЗПК“), която овластява сдруженията на потребителите да предявяват при условията и по реда на чл. 186–190а ЗЗП иски за обезщетяване на вредите, причинени на колективните интереси на потребителите вследствие на действия или търговски практики по този специален закон, които са в нарушение на колективния потребителски интерес. И в двете разпоредби употребата на родовия термин „вреди“ подсказва стремежа на за-

²³⁹ Относно дискусията вж. по-подробно Герджиков, О. Коментар на Търговския закон. Книга втора. Чл. 113–157. Алиена, 1994 г., стр. 537–539.

²⁴⁰ Арг. от чл. 168 ЗЗП.

²⁴¹ По смисъла на чл. 186, ал. 2 ЗЗП нарушение на колективните интереси на потребителите е всяко действие, което уврежда колективни интереси на потребителите и противоречи на разпоредбите, изброени в точки 1–10 от посочената разпоредба.

конодателя да осигури обезвреда и за парично неоченимите неблагоприятни последици, настъпили в правната сфера на тези юридически лица. По този повод в цивилистичната доктрина се подчертава, че сдруженията на потребителите като носители на колективния интерес на потребителите (арг. от чл. 167 и сл. ЗЗП), могат да претърпят пряко и персонално, в това си качество, неимуществени вреди от засягане на ценностите, за чието отстояване тези юридически лица са учредени²⁴². Така е, защото юридическите лица имат своя собствена правна сфера, в която се включват и правно защитените им неимуществени интереси, за които в случай на нарушение титулярът може да търси обезвреда на общо основание²⁴³. Специално в хипотезата на чл. 188, ал. 1 ЗЗП възможността на сдруженията на потребителите да търсят обезвреда за неимуществени вреди не може да се обяснява с френската теория за т. нар. „колективна вреда”²⁴⁴, тъй като последната намира отражение по-скоро в хипотезата на чл. 189 ЗЗП – когато са причинени вреди на двама или повече конкретни потребители и сдруженията на потребителите са по закон овластени да предявят *от тяхно име* иск пред съда за обезщетяване на претърпените от тези лица, при положение, че увредените потребители могат да бъдат конкретно установени и са налице останалите условия по чл. 189, ал. 1 ЗЗП. В такива случаи разпоредбата на чл. 189, ал. 4 ЗЗП овластява изрично сдруженията на потребителите при наличие на условията по чл. 189, ал. 1 ЗЗП да предявят и граждански иск в наказателния процес по реда на чл. 84 и сл. НПК. Напротив, в хипотезата на чл. 188, ал. 1 ЗЗП искът за обезщетяване на неимуществените вреди се предявява *от името на самото сдружение на потребителите като юридическо лице*. Именно с оглед на това законодателят е намерил за нужно да разпорежи императивно, че в този случай полученото обезщетение може да бъде изразходвано само за защита на интересите на потребителите, т. е. само с оглед постигане на идеалните (нематериални) цели на ищеца по уважения иск.

Вярно е, че юридическите лица не могат да бъдат носители на права, които са свързани с естествените качества на физическите лица (арг. от чл. 6, ал. 3 ЗЮЛНЦ). Наличието на достойни за защита неимуществени интереси обаче не е непременно обусловено от съществуването на собствена воля, психика и интелект у засегнатия субект, т. е. от способността му да осъзнава негативни емоции във формата на болки, страдания, срам, унижение, засягане на

²⁴² Така Стойчев, К. Към въпроса за правната природа на юридическото лице, цит. съч., стр. 57. В този възглед авторът вижда влияние на реалистичните теории за същността на юридическите лица.

²⁴³ Така Стойчев, К. Към въпроса за правната природа на юридическото лице, цит. съч., стр. 57.

²⁴⁴ За нея вж. общо Стойчев, К. Към въпроса за правната природа на юридическото лице, цит. съч., стр. 57.

доброто му име и престиж в обществото и др²⁴⁵, тъй като понятието „неимуществена вреда“ далеч не се изчерпва с тези проявни форми. Във връзка с това в доктрината се отбелязва с основание, че през последните десетилетия в законодателството и доктрината се забелязва промяна в самата правна представа за неимуществените вреди, чието настъпване се свързва преди всичко със самия факт на накърняването на лични неимуществени права и правно защитени нематериални интереси, а не толкова с това, дали засегнатият субект има своя собствена воля и отгук – дали може да търпи болки, страдания и др. негативни преживявания²⁴⁶.

Възможността за обезщетяване на неимуществените вреди, причинени на юридически лица от незаконни актове или действия на държавни или общински органи или длъжностни лица, произтича пряко и от разпоредбата на чл. 4 в систематичната ѝ връзка с чл. 1–26 ЗОДОВ²⁴⁷. Преди изменението и допълнението на чл. 1 и 2 ЗОДОВ с § 98 от Преходните и заключителни разпоредби на Административнопроцесуалния кодекс (АПК)²⁴⁸ през 2006 г. съ-

²⁴⁵ Ако би било така, трябваше да отказваме обезщетение за неимуществени вреди и на недееспособните физически лица с аргумента, че понеже нямат собствена правно релевантна воля (страдат от слабоумие или душевна болест, намират се в много ниска възраст – напр. новороден), няма как да осъзнаят, че търпят негативни преживявания. По този повод в новата ни доктрина в областта на деликтното право се отбелязва с основание, че не се изисква увреденото лице да е понесло неимуществените вреди с ясно съзнание и да ги е осмислило, т. е. да ги е осъзнало. Обезщетение за неимуществени вреди се присъжда и тогава, когато увреденият не може да чувства никаква болка, защото са настъпили такива патологични промени в съзнанието му, че вече не е в състояние да преживява никакви отрицателни или положителни емоции – така Голева, П. Деликтно право, цит. съч., стр. 169.

²⁴⁶ Така Стойчев, К. Към въпроса за правната природа на юридическото лице, цит. съч., стр. 57. Авторът пише по повод на чл. 188, ал. 1 ЗПП, който възпроизвежда съответните правила на стария Закон за защита на потребителите и за правилата на търговията (ЗЗППТ) от 1999 г. че в случая законодателят е застанал зад идеи, които впоследствие е изоставил с разпоредбата на чл. 6, ал. 3 ЗЮЛНЦ през 2000 г.. Както обаче е известно приемането на по-нов общ закон (ЗЮЛНЦ) не дерогира прилагането на заварения специален закон (отм. ЗЗППТ). А разпоредбите на ЗЗППТ относно правото на иск на сдруженията на потребителите, респ. на чл. 188, ал. 1 ЗПП, са *lex specialis* спрямо ЗЮЛНЦ.

²⁴⁷ Както се изтъкна в т. I.1. от това изследване, отговорността на държавата и общините по този специален закон е обективна. Задължението за обезвреда възниква, щом е налице обективно несъответствие със закона на вредоносните актове, действия или бездействия на длъжностните лица и органите по чл. 1–26 ЗОДОВ и тези актове, действия или бездействия се намират в пряка и непосредствена причинна връзка с произлязлата от тях вреда. Така Лазаров, К. Административно право, цит. съч., стр. 252; Дерменджиев, И., Хрусанов, Д., Костов, Д. Административно право на Република България, цит. съч., стр. 391.

²⁴⁸ Обн., ДВ, бр. 3- от 11.4.2006 г., в сила от 12.7.2006 г. За промените, които се внесоха в уредбата на обезщетяването на вреди по ОДОВ с приемането на АПК, вж. Къндева, Е.

дебната практика приемаше, че по реда на ЗОДОВ обезщетение от държавата могат да търсят само юридическите лица – нетърговци, но не и юридически лица с търговскоправно качество по чл. 1, ал. 2 или ал. 3 ТЗ – така р. № 1307 от 21.10.2003 г. по гр. д. № 2136/2002 г., V г. о. ВКС. На свой ред, ОСГК на ВКС в своето ТР № 3–2005 г. също тълкуваше горните разпоредби стеснително, като даде указание, че не е допустимо юридически лица да претендират от държавата обезщетение за вреди от незаконни актове, действия или бездействия на нейни органи или длъжностни лица при или повод изпълнение на административна дейност на основание ЗОДОВ. И тези съдебни актове обаче, доколкото бяха постановени по тълкуването и прилагането на един специален закон, и то в предишната му редакция, не отричаха по принцип възможността за присъждане на обезщетение на юридически лица за претърпените от тях неимуществени вреди, а само ограничаваха по тълкувателен път приложното поле на претенцията им за обезвреда в обхвата на специалния ЗОДОВ, и то независимо от вида на вредите. При действащата ясна редакция на чл. 4 във връзка с чл. 1–2б ЗОДОВ не може да има съмнение, че юридическите лица са овластени с правото на обезвреда за причинените им неимуществени вреди от незаконосъобразни актове, действия и бездействия по чл. 1–2б ЗОДОВ съобразно правилата на този специален закон (вж. чл. 8 ЗОДОВ). Видът на юридическото лице (търговец или с нестопанска цел и т. н.) е без правно значение. Това следва от общия начин, по който родовото понятие „юридически лица” е употребено в разпоредбите на чл. 1–2б ЗОДОВ. В обхвата на ЗОДОВ на обезщетяване от държавата и общините подлежат всички имуществени и неимуществени вреди, които са пряка и непосредствена последица от увреждането, независимо дали са причинени виновно от длъжностното лице (арг. от чл. 4 от същия закон). Според цивилистичната доктрина систематичното тълкуване на разпоредбите чл. 4 във връзка с чл. 1–2б ЗОДОВ дава основание да се поддържа, че и неимуществените вреди, причинени на юридически лица в обхвата на този специален закон, следва да подлежат на обезщетение²⁴⁹. Административноправната теория не заема такава категорична позиция. От една страна се признава, че вредата по смисъла на чл. 4 ЗОДОВ се представя под формата на увреждане на правните интереси на някого, без оглед на това, дали неблагоприятните последици са от материален или морален характер и без да се предвиждат никакви ограничения поради вида на субекта (физическо или юридическо лице)²⁵⁰. От друга страна, при примерното изброяване на подлежащите на обезщетяване неимуществени вреди се сочат уплахата, болестното

Административнопроцесуалният кодекс – нов етап в развитието на административното правосъдие. – В: Юбилеен сборник. 15 години Юридически факултет. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, Ун. издателство, Пловдив, 2008 г., стр. 196–199.

²⁴⁹ В този смисъл Голева, П. Облигационно право. Пето издание, Феня, 2012 г., стр. 657.

²⁵⁰ Така Дерменджиев, И., Хрусанов, Д., Костов, Д. Административно право ..., цит. съч., стр. 391.

състояние, увреждането на здравето на хора и животни, физически и психически заболявания, произтекли от незаконосъобразни актове по чл. 1–26 ЗОДОВ и др. под. психически или физиологични състояния, присъщи само на физическите лица²⁵¹. Очевидно е, че при това тясно схващане на понятието „неимуществена вреда“ по смисъла на чл. 4 във връзка с чл. 1–26 ЗОДОВ, персоналното приложно поле на правото на обезвреда за неимуществени вреди ще се окаже *praeter legem* стеснено в ущърб на увредените юридически лица. В същото време ЗОДОВ не дава никакви основания за изключване на юридическите лица от обезвреда за причинените им неимуществени вреди. Напротив, изричното посочване на юридическите лица при всички състави по чл. 1–26 ЗОДОВ ясно свидетелства за намерението на законодателя да допусне репариране на причинените им вреди – както имуществени, така и неимуществени, при условията на чл. 4 във връзка с чл. 8 ЗОДОВ.

Правната възможност за обезщетяване на неимуществени вреди, причинени на юридическо лице, е предвидена в действащото законодателство и при нарушаване на субективни права върху обекти на интелектуалната собственост. По-конкретно, при нарушаване на авторски или сродни на тях права или на друго субективно право по ЗАПСП всеки титуляр на правото или носител на изключителното право на използване на произведението, независимо от това, дали е физическо или юридическо лице, може да търси обезщетение за всички вреди, които са пряка и непосредствена последица от нарушението (арг. от чл. 94, ал. 2 във връзка с ал. 1 ЗАПСП). Възможността за обезщетяване на произлезлите от такива нарушения неимуществени вреди е изрично предвидена в разпоредбите на чл. 94, ал. 3 във връзка с ал. 4 ЗАПСП. Според тях при определяне на размера на обезщетението съдът взема предвид и неимуществените вреди, като отчита всички обстоятелства, свързани с нарушението, и определя справедливо обезщетение, което трябва да въздейства възпирателно и предупредително на нарушителя и на останалите членове на обществото. В тази материя са предвидени и специални правила за случаите, при които искът е установен по основание, но няма достатъчно данни за неговия размер – хипотеза, в която може да попадне не само обемът на имуществените вреди от нарушаването на авторски и сродни право, но много често и въпросът за парично неоченимите вреди, причинени на увреденото лице (арг. от чл. 94а ЗАПСП). Аналогични правила за обезвреда на неимуществените вреди са предвидени и в полза на физическото или юридическо лице – притежател на право върху марка, лицензополучател на изключителна лицензия, както и всеки вписан ползвател на регистрирано географско означение (арг. от чл. 76, ал. 1, т. 3 във връзка с чл. 75, ал. 1 и 3 и чл. 76а от Закона за марките и географските означения. Възможност за обезщетяване на неимуществените вреди от нарушение на патентни права, чийто титуляр е юридическо лице, произтича и от разпоредбата на чл. 28, ал. 1, т. 2 от Закона за патентите и регистрацията на полезните модели и т. н.

²⁵¹ Пак там.

Макар и примерно, неизчерпателно посочени, тези най-различни по материи хипотези дават достатъчно основание да се заключи, че действащото ни законодателство изхожда от принципа, че юридическото лице може да претърпи неимуществени вреди и същите подлежат на обезвреда в съответствие със закона.

4. Въпросът за обезщетяването на неимуществени вреди на юридическите лица е актуален и в чуждестранната доктрина и съдебна практика. По правило правните системи, които възприемат модела на изчерпателното изброяване в закона на основанията за търсене на обезщетение за неимуществени вреди и схващат това понятие най-вече като претърпени физически и психически болки и страдания (напр. § 253 ГК), не предвиждат по принцип възможност юридически лица да търсят обезвреда за морални вреди²⁵². Пример в това отношение е и новото руско гражданско право, което посочва като носител на правото на обезвреда за неимуществени вреди само „гражданите”, т. е. физическите лица (арг. от чл. 151, ал. 1 от ГК на Руската Федерация, ГК РФ)²⁵³. Опирайки се на „буквата” на закона, редица представители на модерната руска цивилистика приемат, че юридическите лица като изкуствени образувания са неспособни да изпитват отрицателни емоции, поради което те не могат да търпят неимуществени вреди и оттук – не са легитимирани да търсят обезщетение за такива вреди²⁵⁴. В същото време обаче руското гражданско право съдържа несъмнено признание за факта, че и юридическо лице може да претърпи неимуществени вреди. При уредбата на защитата на честта, достойнството и деловата репутация на гражданите новата редакция на разпоредбата на чл. 152, ал. 11 от ГК РФ след измененията ѝ от 25.7.2013 г. предвижда, че правилата на чл. 152 за защитата на деловата репутация на гражданите, с

²⁵² За Германия вж. Palandt, O., Bürgerliches Gesetzbuch. Beck'sche Kurzkommentare. 70. Auflage, C. H. Beck, München, 2011, S. 315, 317. За Сърбия вж. Andrejevic, S./Milutinovic, L./Petrovic, Z., Changes in Views of Judicial Practice Regarding Compensation for Non-material Damage, цит. съч., стр. 338.

²⁵³ Самото понятие за „морални вреди” се схваща в руската съдебна практика като „нравствени или физически страдания, причинени от действия или бездействия, посягащи върху принадлежащи на гражданите по рождение или по силата на закона нематериални блага (живот, здраве, достойнство на личността, делова репутация, неприкосновенност на личния живот, лична и семейна тайна и др.) или нарушаващи техни лични, неимуществени права (право на име, право на авторство и др.), или нарушаващи имуществени права на гражданите”. Това е прието в Постановление № 10–94 на Пленума на ВС на РФ от 20.12.1994 г. „Някои въпроси на прилагането на законодателството относно компенсацията на морални вреди” (Бюлетень ВС РФ 1995 г., № 3, стр. 9), цитирано по Садиков, О. Н. (отв. ред.), Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Части первой (постатейный). Контракт. Инфра-М. Москва, 1999 г., стр. 331–332.

²⁵⁴ Така Эрделевский, А. М. (ред.), Постатейный научно-практический комментарий части второй Гражданского кодекса Российской Федерации (с изменениями и дополнениями на 1. мая 2001 г.). Агентство (ЗАО) Библиотечка РГ, Москва, 2001, стр. 151.

изключение на нормите относно обезщетяването на моралните вреди, се прилагат съответно и за защитата на деловата репутация на юридическите лица. Тълкуването на тази разпоредба води до извода, че юридическите лица могат да търсят защита за неимуществените си вреди от накърняване на деловата им репутация чрез право на опровержение и други способности по чл. 152, ал. 2 и сл. ГК РФ, но им се отказва присъждане на справедлива парична компенсация по правилата, установени за физическите лица. С тази промяна в закона руското законодателство отстъпи от първоначалното решение, възприето в чл. 152, предишна ал. 7 ГК РФ. Посочената разпоредба допускаше изрично възможност за юридическите лица да търсят справедлива парична компенсация за неимуществените си вреди, причинени им от накърняване на тяхната делова репутация, при *съответно прилагане* на правилата, установени за физическите лица²⁵⁵.

При липсата на разпоредба във френския ГК, която изрично да допуска или да забранява присъждането на обезвреда за неимуществени вреди в полза на юридическо лице, френските съдилища в продължение на десетилетия са се произнасяли по преценка във всеки отделен случай, позовавайки се на принципа на генералния деликт (арг. от чл. 1382 и чл. 1383 от френския ГК). В мотивите към свое решение № 11–10278 от 15.5.2012 г., с което уважава иск на юридическо лице за обезщетение на причинените му неимуществени вреди, изразяващи се в засягане на неговата бизнес-репутация и търговски престиж в резултат от нелоялна конкуренция, френският Касационен съд изтъква, че възприемането на това разбиране не води до поставяне на знак за равенство между правата на физическите и юридическите лица. Юридическите лица са изкуствени социални образувания; те нямат чувства и психика, която да може да бъде засегната от непозволено увреждане. Поради тази причина няма как да им се присъди обезщетение за болки и страдания. Липсата на духовна сфера, която да бъде обект на засягане, обаче не означава, че не могат да бъдат нарушени други техни неимуществени права и интереси, свързани с участието на тези лица в гражданския оборот (добро търговско име, репутация сред клиенти и конкуренти и др.). Поради това, френският Касационен съд приема, че

²⁵⁵ При действието на старата редакция на чл. 152, ал. 7 ГК РФ Конституционният съд на РФ прие в свое Определение № 508-О от 4.12.2003 г. (публ. във Вестник Конституционного Суда РФ 2004 г., № 3), че възможността за прилагане на един или друг способ за защита на нарушени граждански субективни права в случаите на накърняване на деловата репутация на юридическите лица трябва да се определи в зависимост от правната природа на юридическите лица. Липсата на пряко указание в закона относно способите за защита на деловата репутация на юридическите лица не означава, че те трябва да бъдат лишени от правото да предявяват иски за компенсация на вредите, в това число и неимуществени, причинени им от уронване на тяхната делова репутация, или за други нематериални вреди, имащи специфично съдържание при юридическите лица, заради тяхната отлика от физическите лица. Този извод се аргументира с разпоредбата на чл. 45, ал. 2 от Конституцията на РФ, която признава всекиму правото да търси защита за своите нарушени права и свободи с всички способности, които не са забранени от закона.

и юридическите лица могат да претърпят неимуществени вреди, които се подават на обезщетяване и въз основа на чл. 1382 и чл. 1383 от френския ГК осъжда ответното дружество – конкурент да заплати посочената в съдебното решение парична обезвреда.

Швейцарският Федерален съд също е имал повод да се произнесе в решение от 11.4.2012 г. по гр. д. № 4 А-741/2011 по иск на юридическо лице за обезщетяване на неимуществените вреди, причинени му от непозволено увреждане на неговото добро име и реноме в обществото. В конкретния случай търговско дружество предявило иск за обезвреда против свой бивш служител, който създал уебсайт, имитиращ уебсайта на компанията, и започнал да публикува в него различни опозоряващи я обстоятелства, материали и фотоси. Освен личния си негаторен иск за преустановяване използването на домейна, дружеството предявило и претенция за обезщетяване на причинените му неимуществени вреди, изразяващи се в уронване на доброто му име и търговския му престиж като участник в оборота. В мотивите на решението си швейцарският съд изтъква, че правото на добро име в обществото е абсолютно, лично, неимуществено право, което може да принадлежи както на физически, така и на юридически лица. Независимо от това, че поради естеството си юридическите лица не са в състояние да изпитат душевни болки, терзания, унижение и др., те имат достойни за защита неимуществени интереси от запазване на доброто им име сред клиентите и конкурентите. Нарушаването на това им абсолютно неимуществено право няма как да бъде възмездено по друг начин, освен чрез подходящо парично обезщетение. Основание за присъждане на исканото обезщетение в процесния случай решаващият състав е видял в неправомерното засягане на всеобщото право на личността (*allgemeines Persönlichkeitsrecht*) на ищеца по смисъла на чл. 49, ал. 1 от швейцарския Закон за облигациите. Според посочената разпоредба парично обезщетение за неимуществени вреди се дължи в случай на противоправно увреждане на личността (*widerrechtliche Verletzung der Persönlichkeit*), доколкото това е оправдано от тежестта на увреждането и произлезлите от това неимуществени вреди не могат да бъдат поправени по друг начин²⁵⁶. Позовавайки се на реалистичните теории за същността на юридическото лице²⁵⁷, швейцарският съд приема, че юридическото лице, бидейки общност от правни субекти, има своя воля и действия в груповия (колективен) интерес на онези, които формират персоналния му субстрат. Поради това, действайки чрез своите органи, юридическото лице е овластено *от свое име* да търси обезвреда за моралните вреди (*tort moral*), които то е понесло чрез органите си вследствие нарушаване на правата му върху неговата призната от закона личност. С оглед на тези съоб-

²⁵⁶ Вж. специални основания за търсене на обезщетение за неимуществени вреди в разпоредбите на чл. 93, чл. 134, чл. 151, ал. 2 от швейцарския Закон за облигациите.

²⁵⁷ За тях вж. Стойчев, К. Към въпроса за правната природа на юридическото лице, цит. съч., стр. 46 и сл.

ражения в процесния случай швейцарският Федерален съд е присъдил на ищцовото дружество парично обезщетение за неимуществените му вреди в размер на 10 000 CHF.

В практиката си Съдът на ЕС също е имал случай да уважи иск обезщетяване на неимуществени вреди, причинени на юридическо лице от разгласяване на професионална тайна, причинило уронване на доброто търговско име и деловата репутация на ищцовото търговско дружество. Обстоятелствата по спора, разрешен от Съдът на ЕС в решението му по дело T-88/09 *Idromacchine Srl*/Европейска комисия, се свеждат в основни линии до следното: Италианското търговско дружество „*Idromacchine Srl*” сключило договор за изграждане на резервоари за пренос на втечен газ с корабостроително дружество „*De Poli*”. Тези резервоари били предназначени за вграждане в кораби, които „*De Poli*” изграждало чрез финансиране с оперативни помощи, отпуснати от ЕО по силата на Регламент (ЕО) № 1540/98 на Съвета от 29 юни 1998 година. Посоченият акт предвижда отпускане на средства за оборудване на кораби, които са доставени не по-късно от 3 години от подписването на съответния договор. По изключение, средства се отпускат и за по-дълъг срок с разрешение на Европейската Комисия въз основа на молба от съответната държава-членка, съгласно член 2 от Регламента. Италианската република изпратила молба за продължаване на срока, като се обосновала с наличие на недостатъци в изработените от „*Idromacchine Srl*” резервоари, което наложило сключване на втори договор с друго дружество и обусловило удължаване на срока за изпълнение. Европейската комисия започнала процедура по разследване и публикувала своето решение в Официален вестник на Европейския съюз (наричан по-нататък „ОВ”), с което констатира, че дружеството „*Idromacchine Srl*” не е изпълнило договорните си задължения. По повод иска на „*Idromacchine Srl*” за парична обезвреда на неблагоприятните морални последици от това публично уронване на доброто търговско име на дружеството, Съдът на ЕС приема, че разкриването в този публикуван акт на компрометиращи факти и оценки, които представят поименно „*Idromacchine Srl*” като дружество, което не е доставило уговорените по договора стоки и не е изпълнило договорните си задължения, представлява *нарушение* на задължението за пазене на професионална тайна, предвидено в член 287 ДЕО, още повече, че разкриването на тази информация не е било наложително с оглед целите на решението (член 339 ДФЕС). Съдът на ЕС изтъква, че задължението за опазване на професионалната тайна има за цел да защити интересите и правата на частноправните субекти като участници в гражданския и търговския оборот на Общността. Служителите в Европейската комисия в случая не разполагат с право на преценка, могат ли да се отклонят от изискването за поверителност. Съдът намира, че това е достатъчно, за да се установи съществено нарушение на императивна норма на първичното общностно право, която има за цел да предостави абсолютни субективни права на частноправни субекти. Съдът на ЕС приема, че извъндоговорната отговорност на Съюза по член 340 ДФЕС (предишен член 288 ДЕО) за неправомерни действия или бездействия на неговите органи и длъжностни лица може да бъде ангажирана, ако ищецът е претърпял действителна

и сигурна вреда (имуществена или неимуществена), налице е противоправност на поведението и пряка и непосредствена причинно-следствена връзка между твърдяното поведение и претендираната вреда. Доколкото е намерил, че в случая елементите на фактическия състав са налице, Съдът на ЕС присъжда обезщетение за неимуствените вреди, причинени от засягане на доброто име и деловата репутация на търговското дружество „Idromacchine Srl”.

ЕСПЧ също е имал нееднократно поводи да вземе отношение по въпроса за обезщетяване на неимуществени вреди, причинени на юридическо лице. Интерес представлява решението по дело *Comingersoll S. A./Португалия* [GC], № 35382/97, точка 29, ECHR 2000-IV, постановено при следната фактическа обстановка: Португалското търговско дружество „Comingersoll S. A.” предявило на 11.10.1982 г. иск пред португалски съд за разрешаване на гражданскоправен спор. Към момента на произнасяне на решението на ЕСПЧ (06.4.2000 г.), т. е. за близо 18-годишен период от време, португалският съд все още не се бил произнесъл с влязло в сила решение. „Comingersoll S. A.” сезирало ЕСПЧ с претенцията, че търпи имуществени и неимуществени вреди от нарушаване на правото му на разглеждане и решаване на делото в разумен срок по член 6, параграф 1 ЕКПЧ²⁵⁸. ЕСПЧ отказва да уважи изтъкнатите от ответника доводи за високата степен на правна и фактическа сложност на делото пред националния съд, както и за прекомерната натовареност на съдилищата в Португалия, и приема, че е налице нарушение на правото на ищцовото дружество по член 6, параграф 1 ЕКПЧ. ЕСПЧ изтъква, че задължение на всяка държава – страна по Конвенцията, е да организира своята съдебна система по начин, който да гарантира на всеки правен субект (физическо или юридическо лице) произнасянето по правата и задълженията му от страна на съда в разумен срок и присъжда на „Comingersoll S. A.” обезщетение за причинените му от проточването на делото неимуществени вреди. В мотивите си към решението ЕСПЧ изрично подчертава, че не съществува правило, което да изключва по общ начин възможността юридическо лице да бъде обезщетено за претърпените от него неимуществени вреди. Дали такова обезщетение да бъде присъдено, зависи от особеностите на всеки отделен случай.

Решението по дело *Comingersoll S. A./Португалия* далеч не е единственото в практиката на ЕСПЧ относно обезвредата на юридически лица за причинени им неимуществени вреди. ЕСПЧ е имал случай да присъди в решение по дело *Özdep/Турция*, № 23885/94, точка 57, ЕСПЧ 1999-VIII обезщетение на политическа партия за неимуствените вреди, причинени ѝ от нарушения на правото на убеждение и свободно сдружаване, правото на изразяване на мнение и разпространяване на информация и идеи по членове 9, 10 и 14 ЕКПЧ. Иск за компенсация на неимуществени вреди на юридическо лице е уважен и

²⁵⁸ Според разпоредбата на член 6, параграф 1 ЕКПЧ всяко лице при определянето на неговите граждански права и задължения има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона.

по друго дело – Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs (VDSO) и Gubi/Австрия, решение на ЕСПЧ от 19.12.1994 г., Серия А, № 302, стр. 21, точка 62. В процесния случай юридическото лице с нестопанска цел „VDSO (Обединение на войниците-демократи в Австрия)“ издавало списание на военна тематика, в което се публикували материали, съдържащи критично-сатирични оценки за политиката на държавата в тази сфера. Австрийското министерство на отбраната отказало да разпространява това списание сред въоръжените сили с аргумент, че нарушава репутацията на институцията. ЕСПЧ приема, че австрийското министерство е действало в нарушение на разпоредбите на член 10 ЕКПЧ, според които всеки има право на свобода на изразяване на мнения. Това право включва свободата да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните органи и независимо от границите. Ползването на тези свободи, доколкото е съпроводено със задължения и отговорности, може да бъде обусловено от процедури, условия, ограничения или санкции, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност, териториалната цялост, за предотвратяване на безредици или на престъпления, за защитата на здравето и морала, както и на репутацията или на правата на другите, за предотвратяване на изтичането на секретна информация или за поддържане на авторитета и безпристрастността на правосъдието. С оглед на това ЕСПЧ намерил, че на юридическото лице-ищец „VDSO“ са причинени, освен имуществени, още и неимуществени вреди от нарушаването на правото му да отстоява собствено мнение и да разпространява информация и на това основание му е присъдил подходящо парично обезщетение.

5. Направеният сравнителноправен преглед е показателен за общата тенденция към признаване на принципа, че юридическо лице също може да претърпи неимуществени вреди, за които следва да получи подходящо парично обезщетение. Българската съдебна практика, вкл. в материята на гражданския иск в наказателния процес, няма никакво основание да остава встрани от тази позиция, не само защото действащото ни законодателство не съдържа изчерпателно изброяване на субектите, които могат да претендират обезщетение за причинените им неимуществени вреди (арг. от чл. 52 ЗЗД), но и защото са налице множество конкретни хипотези, при които възможността за упражняване на това право в полза на увреденото юридическо лице произтича пряко от закона. Правните системи, от които е реципирана уредбата на обезщетението за неимуществени вреди у нас, допускат без колебание обезщетяване на неимуществените вреди на юридически лица, водени от принципа за защита на всеки признат и гарантиран от правото интерес, вкл. при извършено престъпление. В това отношение подходът, възприет в практиката на ЕСПЧ по този въпрос, заслужава особено внимание. Той позволява във всеки отделен случай да се изследва и установи, дали са претърпени неимуществени вреди, при това без оглед вида на увредения субект и без редуцирането им само до претърпените физически и психически болки и страдания. За възприемането на този подход от наказателния съд по повод предявен пред него граждански иск за

неимуществени вреди, причинени на ощетеното от престъплението юридическо лице, не е нужно да се правят предложения *de lege ferenda*. Прегледът на действащото законодателство в тази материя показва ясно, че уредбата на обезщетението за неимуществени вреди у нас не е диференцирана с оглед вида на увредения субект и систематичното тълкуване на тези разпоредби води до несъмнения извод, че неимуществените вреди, претърпени от юридически лица вследствие на престъпление, също подлежат на парично обезщетяване по справедливост (арг. от чл. 52 ЗЗД). Отказът на наказателните съдилища да присъждат обезщетение за неимуществени вреди на ощетеното юридическо лице, конституирало се като граждански ищец в наказателния процес по чл. 84 и сл. НПК, няма никаква законова опора. В заключение може да се препоръча на съдебната практика да възприеме правилното становище, че понятието неимуществени вреди обхваща не само претърпените физически и психически болки, мъки и страдания, но и доста по-широк кръг негативни нематериални последици от засягането на абсолютни права и правно защитени блага, като напр. правото на добро име в обществото, уронването на престижа и търговската репутация на юридическото лице, при това не само в случаите по чл. 631а ТЗ.